

KAMAL ABDULLA

YARIMÇIQ

Y
A
R
I
M
Ç
I
Q

Ə
L
Y
A
Z
M
A

ƏLYAZMA

ROMAN

ƏL
Y
A ZMA
R
I
M
Ç
I
Q

Bakı – 2012

Redaktor: *Əliş Mirzallı*

Kamal Abdulla. Yarımçıq əlyazma. *Yenidən işlənmiş ikinci nəşr.*
– Bakı: Mütərcim, 2012. – 288 səh.

“Yarımçıq əlyazma” romanı ilk dəfə 2004-cü ildə nəşr olunmuşdur. Daha sonra əsər Fransada, Türkiyədə, Rusiyada, Braziliyada, Polşada tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir. Hazırda Misirdə ərəb dilində çapa hazırlanır. Oxucuların romana böyük maraq göstərdiyini nəzərə alaraq kitabın Azərbaycan dilində ikinci nəşrini məqsəduyğun hesab etdik.

Roman Dədə Qorqud, Şah İsmayıl Xətai və müasir dövr insanların bir-birilə ünsiyyət cəhdinin bədii ifadəsidir.

© XXI YNE, 2004
© Mütərcim, 2012

Yarımçıq əlyazma

(roman)

Ö N S Ö Z

və yaxud natamamlığın bütövlüyü

Milli Əlyazmalar İnstitutunun (Fondunun) orta əsrlər şöbəsinin 3-cü xətdə yerləşən kataloqundakı A 21/733 nömrəli yeni əlyazma məndə hər şeydən əvvəl ona görə maraq oyatdı ki, kitabxana işçisinin dediyinə görə bu tipli əlyazmalar son dərəcə aydın və şəffaf olurlar və bu baxımdan onlara o qədər də diqqət yetirmirlər. Mənim təəccübümü hiss edən kitabxanaçı səbrlə izah etməyə çalışdı: «Bu əlyazma heç nə ilə o birilərindən fərqlənmir. Hələlik hərtərəfli öyrənilməyib, amma belə güman edirlər ki, 12-ci əsrin əlyazmasıdır. Elmə, ictimaiyyətə tarixdən yaxşı bəlli olan Gəncə zəlzələsindən bəhs edir. Müəllifin dili və üslubu aydın, sadə, başadüşüləndir. Amma... bir «əmması» var. Bu da ondan ibarətdir ki, əlyazma yarımçıq əlyazmadır. Nə əvvəli var, nə sonu. Bəlkə də zəlzələnin nəticəsidir: əldən-ələ keçib, oddan-alovdan çıxıb, daşdivar altına düşüb... bir söz, çox oxunaqsız bir vəziyyət alıb. Bəzi səhifələr tamam cırılıb, bəzi səhifələr ortadan, bəziləri heç yoxdur, bəzilərinə isə yanacaq izləri var. Sizin üçün maraqsız olar».

Şöbədə yan-yana düzülmüş, geniş rəflərinə toz qonmuş, köhnəli, təzəli xeyli əlyazma yatan kitab şkaflarının arasından dəhlizə, oradan da çıxışa keçib mərmər pil-

lələrlə üzüaşağı düşəndə «o əlyazmanı görmək olarmı?» sualına məni ötürən kitabxana işçisindən yenə də belə bir cavab aldım: «Sizə maraqsız olar».

O mənim üzümdəki sual dolu təəccübümü elə bil ki, hiss edib könülsüz də olsa sözünə bu cür davam etdi:

– Fonda təzə daxil olub, gətirib kimsə atıb gözətçinin stolunun üstünə, çıxıb gedib. «525-ci qəzet»də elan da verdik ki, ay adam, gəl görək kimsən, nəçisən, bunu hardan tapmısan, sənə pul mükafatı düşür, bilirsiz də, Fond qədim əlyazma tapanlara pul mükafatı verir, qərəz bir xəbər-ətər çıxmadı bu adamdan. Gözətçi də ki, gözətçidi də, heç nə xatırlamır.

Sualımı təkrar elədim :

– Bu əlyazmanı görmək olar?

– Olar, niyə olmur ki. Amma indi restavراسiya mərhələsini keçir. Əslində, mənə belə gəlir ki, əlyazma Gəncə zəlzələsinin təsviri, bir növ təfərrüatıdır. – O susdu, sonra yenə də, elə bil, daxilən istəməyə-istəməyə davam etdi: – Belə də düşünən var ki, bəlkə də Gəncə zəlzələsi bunun miniatür naxışlarıdır, içindəki yazı isə tamam başqa şeydi... Siz necə bilirsiniz?

Bu adamın mənə belə bir sual verməsi qəribəmə gəldi. Sözə bir baxın: «Siz necə bilirsiniz?» Susub heç nə demədim. Amma razılaşın ki, sual çox qəribə sual idi.

Bir neçə gün də keçdi. Nə isə məni yenidən Əlyazmalar Fonduna çəkib gətirdi. Bu dəfə məqsədim aydın və qəti idi. Konkret yardıma ehtiyacım vardı. Bilirdim ki, əlyazmaların öz qrafik sirləri olur. Onları oxumaq, hətta ərəb yazısını mükəmməl bilən bir adam üçün də, demək olar ki, qeyri-mümkündür.

...Ariq, çəlimsiz bir qız idi. Üz-gözündən gördüm ki, bu işə həvəssiz qoşulub, daha doğrusu, onu bu işə qoşublar. Mənim cənab müdirə xahişim, onun «bu nə sözdü, nə vaxt gəlirsən gəl, səriştəli bir adam verim, oxusun səninçün...» sözləri bu qızın lal etirazı ilə heç cür uyuş-

murdu. Nə isə o da, ona baxıb mən də həvəssiz-könülsüz işə başladım.

Əvvəl-əvvəl bizim üçün balaca bir otaq ayırdılar. Şərqsünas qız sifariş kağızını doldurdu. Əlyazma A 21/733 nömrəli bir karton qutunun içində gəldi. Səhifələr əsl qədim yazılardakı kimi idi – saralmış, solmuş, şaxlığını çoxdan itirmişdi. Bəzi yerlərdə cırılmışdılar, bəzi yerlərdə isə yanıq izləri açıq-aydın qalmışdı. Bu çəlimsiz, üzünə narazı bir ifadə hopmuş qızcıqaz mənə heç bir fikir vermədən vaxt itirməyib o saat işə girişdi və... necə bilirsiniz, üç günə mətni tamam oxuyub qurtardı. Təsəvvür edirsinizmi?! Nəinki qurtardı, hətta gözləmədiyim şəkildə mənə bunu da dedi: «İstərsəniz, bu oxuduqlarımı köçürüb latın əlifbasında sizə... üç-dörd günə təqdim edərim». İstədiyim də elə bu deyildimi?!

Nəhayət, vədələşdiyimiz vaxt gəlib yetişdi və mən latın hərfləri ilə üzü köçürülmüş Əlyazma ilə təkbətək qaldım. Sözün düzünü desəm, Əlyazmanın oxunuşunda özüm sonadək iştirak edə bilməmişdim və o şərqsünas qız da mənə latın qrafikasında yazılmış səliqəli səhifələri təqdim edəndə, mənim «sağ ol»uma başa düşmədiyim şəkildə nə isə mızıldayanda bunu bir gizli qınaq kimi qəbul etdim. O isə qəfildən dönüb qərribə də olsa aydın bir səslə mənə bu sözləri dedi: «Əgər sizi Gəncə zəlzələsi maraqlandırırsa, burada o barədə bir şey yoxdu, bu bir başqa mövzudu». Sonra da heç bir cavab gözləmədən dönüb dikdaban ayaqqabılarını metlax döşəmədə taqqıldada-taqqıldada tezcə uzaqlaşdı.

Mən otaqda tək qaldım. Əvvəlcədən razılaşmış idik. Mətnlə bu balaca otaqda tanış olacaqdım və eyni zamanda Yarımçıq Əlyazma da bu müddət ərzində məndə, daha doğrusu, bu otaqda qalacaqdı. Fikirləşirdim ki, bəlkə nəyisə tutuşdurmaq lazım gələr. Və elə sonra da mətnlə tanış olduqca hərdənbir bu saralmış, səhifəlikdən

çıxmış kağız parçalarına baxaraq, onlarda sanki oxuduqlarımın canlı şahidini görürdüm.

«Bu bir başqa mövzudu...» Gərək ki, o belə dedi. Bəs niyə məsələ bu cür dəyişdi?

Mən axı elə təsəvvür edirdim ki, Gəncənin tarixi ilə bağlı, əlbəttə, çox da mühüm olmayan (o mənada ki, artıq hamıya məlumdur – məsələn, gürcü hərbi qüvvələrinin zəlzələdən az sonra dağılmış Şəhərə hücum edib onu talamaları faktı kimi), amma bəlkə də hansısa yeni bir bilginin həndəvərindəyəm. Bəlkə də bu elmi işçilər, lap elə bu qızın özü bir şərqşünas kimi maraqlı bir dissertasiya mövzusunun əllərindən çıxdığını düşünürlər?! Elə bilirlər ki, mən bu işdə onlara rəqibəm?! Hər necə də olsa, mən onlar üçün axı kənar adamdım və s. və i.a. bu kimi fikirlər məni rahat buraxmırdı.

Şərqşünas qızın sözlərindən sonra mənə bir anlıq elə gəldi ki, deyəsən, nəşə bir sirr qapısının önündəyəm. Qəribə şəkildə həyəcanlandığımı hiss elədim. Özümü ələ alıb sakitləşdirməyə çalışdım: eybi yox, bir az keçər, bunlar görürlər ki, mənə ancaq elə-belə, heç nəyə dəxli olmayan bir maraqdı, aparır bu işin dalınca. Bir az orasından, burasından oxuyub qaytarım və çıxım gedim, işim var, gücüm var... Mən tarixçi deyiləm, mən yazıçı deyiləm, nəhayət, mən zəlzələşünas deyiləm. Yaxşı, bəs mən kiməm? İlahi, mən axı niyə bu qədər sirr hərisiyəm?!

Qızın dedikləri düz çıxdı. İndi nə qədər həyəcansız danışmaq istəsəm də tüklərimin ürpəşməsindən (özü də tüklərimin məndən xəbərsiz ürpəşməsi mənə həmişə nəşə çox vacib mətləblərdən xəbər verib) hiss edirəm ki, bu mümkün deyil. Əlyazmanı gedib-gəlib üç gün ərzində üç dəfə oxudum. Birinci oxunuşdan sonra cırılmış, zədələnmiş, buraxılmış yerlərə məhəl qoymadan da məsələ ən ümumi şəkildə mənə əyan oldu. Nə üçün yazılıb, məqsəd nədi və hətta ən vacib bir məqam: Müəllif kimdi?! Bu Əlyazma kimə məxsusdu?! Bunlar birinci oxunuşdan

sonra bilindi. Artıq ikinci oxunuş bütün digər qaranlıq nöqtələri də yerinə qoydu. Onlar az deyildi və, əsasən, məzmun qatı ilə bağlı idi. Beləliklə, ikinci oxunuşdan sonra bu qaranlıq məqamlar da aydınlaşdı.

Üçüncü oxunuş isə daha çox mənəvi ləzzət hissini təşnəsini söndürmək üçün idi. Mən Müəllifin böyüklüyünə, bir insan kimi ucalığına, qədim və böyük bir cəmiyyət üçün nələr etdiyinə bir daha inandım və təəccübümün, sitayişimin həddi-hüdudu, sərhəddi olmadı. Ürəkdən heyfisləndiyim bir şey vardı. Həmən bu cəmiyyət artıq yox idi. O uzaq və əlçatmaz bir qədimlikdə qalmışdı. Bilmirəm, «o itib» deyə bilərik, yoxsa yox?! Amma orası həqiqətdir ki, və bunu inkar etmək çox çətin olardı, orası danılmaz həqiqətdir ki, o qədimliyin bu gün bizimlə çox az əlaqəsi var.

Şərqsünas qızla son dəfə dəhlizdə, demək olar ki, ayaqüstü üzləşdik. Bir məsələ mənimçün hələ də anlaşılmaz qalmışdı. Onun mənə verdiyi bu yarımçıq mətn hansısa daha böyük, onun özünü də ehtiva edən bir başqa mətnin içində idi. Mətnlər bir-birinə qarışmışdı. Əgər belə olmasaydı, o zaman bu yarımçıq əlyazmanı tanımaq elə ilk baxışdan da mümkün olardı. Amma belə deyildi. Hamını çaşdıran mətnin əvvəli idi. Qız yenə də könülsüz-könülsüz bunu dedi ki, mətnin əvvəli və sonu, doğrudan da, Gəncə zəlzələsindən bəhs edir, daha doğrusu, ona işarə edir və, elə bil, hamıya, ən azı elm əhlinə bəlli olan mətləblər birdən-birə, amma çox sakitcə, çox səssizcə, sərhədsiz-filansız başqa bir mətləbə – bizim Əlyazmanın birinci əsas məzmununa keçir. İki – ya üç heç cür oxunmayan səhifədən sonra bu şəkildə əvvəli yarımçıq bir cümlə ilə Əlyazma öz ömrünü belə başlayırdı:

«...gün Bayındır Xan yenə məni öz yanına istədi və mən Günortaca, Xanın dərğahına özümü yetirib ədəblə baş əyib salam verdim.» Bu, əslində, Əlyazmanın ikinci cümləsi idi.

Bundan əvvəlki cümlə isə Gəncə zəlzələsinə aid idi və qəribəlik ondaydı ki, o cümlə də bitməmişdi: «Əhalinin zəlzələdən sonra Gəncədə müsibət içində əziyyət çəkdiyini görən şəhər başbilənləri elə haman...»

Beləcə bir mətləb bitmədən quruluşca ona uyuşan o birisi başlayırdı. Yarımçıq Əlyazmanı üzdəki Gəncə zəlzələsi ilə bağlı hadisənin içində bu şəkildə gizlətməkdə bir məqsəd var idimi?! Bir xeyli fikrə getdim. Nəticəsi olmadı. «Qərək, bizim məsələmiz bu deyil. Biz izinə artıq düşdüyümüz hadisələrin ardınca getməyə çalışaq.» – deyə özüm-özümə bir istiqamət müəyyənləşdirməyə çalışdım. Hara gəlib çıxdım, indi özünüz görəcəksiniz.

Əvvələn, onu deyim ki, bizim Yarımçıq Əlyazmanın əsas məzmun qatı birinci şəxsin adından yazılıb. Əslində, Əlyazmanın bu hissəsini «Qeydlər» və yaxud «Müşahidələr» də adlandırmaq mümkündür. Çünki məsələ burasındadır ki, bu hissədə nə zamansa yazılacaq böyük bir Dastanın hazırlıq qeydlərinin aparıldığını görməmək mümkün deyil. Yəqin ki, duyuq düşdünüz. Söhbət, əlbəttə ki, qədim mədəniyyət abidəmiz «Kitabi dədə Qorqud» dastanından gedir. Millətin qədim tarixini, yaşam tərzini, sevinc və iztirabının kökünü bu epik Dastandan daha yaxşı əks etdirən ikinci ədəbi abidəmiz birmənalı şəkildə yoxdur. Onun müəllifi Dədə Qorqud bu əsərin girişində Oğuz elinin əsl peyğəmbəri kimi qələmə verilir. On iki hissədən ibarət olan bu möhtəşəm əsərin mənəvi şaxələri çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Mütəxəssislərin səyyar deyə adlandırdığı bəzi süjetlər hətta Homer dastanlarındakı bir sıra məlum əhvalatların Oğuz aləminə proyeksiya edilməsindən danışmağa əsas verir. Hansı qəhrəmanlar daha qədim dövrün sakinləridir – Polifem, yoxsa Təpəgöz?! Odissey, yoxsa Beyrək?! Aqamemnon, yoxsa Salur Qazan?! Penelopa, yoxsa Banıçıçək?! XIX əsrin məşhur alimlərindən alman romantiki fon Dits, türk dilçisi, əfsanəvi Xətiboğlu, rusiyalı şərqsünas nəhəng Kazım

bəy öz tədqiqatlarında məhz bu və bunabənzər suallar qoyublar. Bu gün artıq bu kimi suallara cavab vermək də olar, cavab verməmək də. Əsas olan isə odur ki, əgər müxtəlif dastanlardan keçən və bizim indicə səsləndirdiyimiz bu adlar bir-birinin yanında dura bilirsə, səni düşündürüb biri digərini yaddaşa gətirib salırsa cavab öz-özlüyündə artıq verilmiş kimidir və «daha qədim kimdir?» axtarışlarına, əslində, bir elə ehtiyac da qalmır. Dastan güclü bir cəmiyyətin – qədim mifoloji bir zamanda müstəqil ictimai-siyasi münasibətlər sisteminə dayanaqlı dövlət qurub onu yaşadan, qonşuları ilə döyüşüb-barışan, daxilində möhkəm nizam-intizam quran, ədalət prinsiplərini öz yaşam tərzinə çevirən, basqınlara məruz qalan və basqınlar həyata keçirən qədim Oğuz cəmiyyətinin həyat səhifələridir. Tarixdə, şübhəsiz ki, öz yeri olan Oğuz cəmiyyəti tarixçilərin əsərlərində, əfsuslar ki, öz layiqli yerini hələ də tapmayıb. Belə düşünmək və belə demək ədalətdən o qədər də uzaq deyil.

İtib getmiş, ancaq adları qalmış, bu dünyada, hansının az, hansının çox, nə isə işlər görənlər qədim xəzərlər, qədim hindlilər, qədim misirlilər, qədim ermənilər, qədim yunanlar kimi qədim oğuzlar da diqqətəlayiq bir mədəniyyət yaratmışdılar. «Kitabi-Dədə Qorqud» bu mədəniyyətin ən parlaq bədii ifadəsidir.

Və indi də bu Əlyazma! Böyük bir abidəni – Dastanı yaratmazdan əvvəl aparılan qeydlər, müşahidələr. Qələmə alınmış Dastan mətnində təsvir edilən hər bir məqamın, hər bir personajın çox-çox əvvəldən müəllif beynində sxmləmiş ifadəsi. Tanıdığımız Dastanla Yarımçıq Əlyazmanı tutuşduranda bəzən bizi böyük fərqlər gözləyir. Məsələn, Mətndəki Beyrək və Yarımçıq Əlyazmadakı Beyrək kimi. Fərqlər çox zaman gözlənilməzdir. Burla Xatun və Salur Qazan münasibətlərinin tamam başqa, inanılmaz ifadəsi kimi. Aruz Qoca və Salur Qazan qarşıdurmasının əsl səbəbinin açıqlanması kimi. Bütün bun-

lar, əlbəttə, var. Amma bir məsələ danılmazdır ki, Dastan Mətninin də, Yarımçıq Əlyazma mətninin də, Yarımçıq Əlyazmadakı qeydlərin, və müşahidələrin də yeganə Müəllifi olan Dədə Qorqud çox ciddi, mürəkkəb yaradıcılıq və hətta mən deyərdim, siyasi bir missiyanı yerinə yetirib. «Əslində, bu belə olub!» – Yarımçıq Əlyazma bunu deyir. «Amma gələcək nəsillər bunu belə yox, məhz bu cür duyub qəbul etməlidirlər!» – Dastanın mətni isə bunu deyir.

Belə bir sual doğa bilər. Nə üçün Müəllif Dastan üzərində işini bitirəndən sonra Yarımçıq Əlyazmadakı öz qeydlərini məhv etməyib?! Kim bilir, bəlkə də belə bir təşəbbüs olub. Çünki məntiq, əslində, bunu tələb edir. Qeydlərlə tanış olanlar onunla Mətn arasındakı fərqdən ən azı çaşqın kimi görünə bilərlər. Kim bilir, bəlkə də qeydləri Yarımçıq Əlyazmanın içində, onu da həmin daha böyük Gəncə zəlzələsi haqdakı Əlyazmanın içində gizlətmək, beləcəyə itirmək istəyiblər?! Qəti söz demək çətinidir. Amma bir şeyi az-çox dəqiq hiss edirəm ki, müəllif bu iki əlyazmadan (Dastan mətni və Yarımçıq Əlyazmadan) birini hökmən məhv etməliydi. Daha çox məhvə məhkum Yarımçıq Əlyazma olmalıydı. Amma belə olmadı. Sirri – xudamı?! Sirri – Xuda!

Çox beyinləri belə bir sual da düşündürə bilər: bu nə cür olur ki, insan yaddaşı hazırlıqsız – filansız böyük-böyük Dastanları, tutalım ki, «İliada»nı, «Odisseyə»nı, «Nibelunqları», «Kitabi-dədə Qorqud»u öz içinə yığa bilər, onlar az qala bir sətri belə unudulmadan əzbərlənir, gələcəyə ötürülür?! Cavab olaraq cürbəcür elmi əsaslar gətirirlər. Amma bir tərəfdən vacib olan bu abidlərin yadda saxlanması və ötürülməsidirsə, ondan heç də az vacib və əhəmiyyətli olmayan məsələnin o biri tərəfidir. Bu, dastanların, mətnlərin yazılma prinsipidir. Aydın ki, hər hansı bir Mətn ilk olaraq yazıya dönəcək qeydlərdən başlayır. Buna çox zaman yazıçı laboratoriyasının

məhsulu da deyirlər. A 21/ 733 nömrəli Yarımqıç Əlyazma da, əsas etibarilə, Müəllifin – artıq bunu açıq da demək olar – el müdriki Dədə Qorqudun bu məqsədlə yazdığı müxtəlif qeydlərlə doludur. Bəlkə də bu qeydləri müşahidələr adlandırmaq daha düzgün olardı. Niyə də yox?! Bundan nə dəyişir?! Və insanın, lap elə Ozanın, Şamanın, şairin bir insan kimi yaddaşına şübhə edənlər (Rusiyalı akademik Fomenkonu və onun qrupunu xatırlayaq!) bəlkə də haqlı idilər. Hər halda bizim Yarımqıç Əlyazma sübut edir ki, Müəllif çox ciddi şəkildə günbəgün, saatbasaat şahidi olduğu hadisələri qələmə almaqla, bu müşahidələrin, qeydlərin üslubundan çıxış etsək görərik ki, özünü böyük bir imtahana, yəni, bizim tanıdığımız möhtəşəm Dastanı qələmə almağa hazırlayır. Ayır-ayrı eskizlər, hətta deyimlər, sözlər, bəzi hallarda üslubla bağlı düşüncələr, biz sonradan şahidi oluruq ki, Dastanda nə şəkildə əyaniləşir. Daha doğrusu, əksinə. Dastanda əyaniləşmiş mənzərə təsvirlərinin, üslub dolanbaclarının, deyim tərzlərinin məxəzinin məhz bu qeydlərdə məskən saldığını biz bu gün artıq bilirik.

Bir ağıllı adam deyib ki, Dədə Qorqud hələ bizə qayıdacaq, bilmirəm necə, amma hökmən qayıdacaq. Başqa bir ağıllı adam da deyib ki, əlyazmaları yandır, onlar oddan-alovdan da sağ-salamat çıxı bilirlər.

Bir qədər əvvəl «Əlyazmanın əsas birinci qatı» deyərək bir ifadə işlətdik. Nə üçün? İkinci qat nə olan qatdır, hansıdır? Əlbəttə ki, ikinci və ya paralel qat kimi nəzərdə tutduğumuz, daha doğrusu, ayırdığımız hissə həmişə Gəncə zəlzəli ilə bağlı hissə deyil. Bəs onda nədir? Sırıçindən daha bir sirr boylanır. Oxuduqca görürsən ki, Dədə Qorqudun qeydləri kimi təqdim olunan bu əsas mətn də yer-yer, elə bil, parçalanıb ayrılır və bu boşluqlar tamam başqa, ilk məqamda ağla belə gəlməyən bir məzmunla doldurulur. İlk belə parça öz aidiyyəti barədə, demək olar ki, heç bir informasiya vermir – adamda

ancaq qəribə bir hiss, əcayib bir şübhə, «doğrudanmı, bu odur?!» kimi sualabənzər bir ehtimal yaradır. Sonra isə daha heç bir şəkki-şübhə qalmır.

İkinci, paralel adlandırdığımız o qat Azərbaycan və İran hökmdarı Şah İsmayıl Xətayinin həyatı ilə bağlıdır və öz-özlüyündə bitkin bir həyat nöqtəsinin və ya parçasının (?) təsvirinə həsr olunub. Tamamilə ağılasız mətləblərin qələmə alınmasıdır. Daha çox tarixi yox, bədi bir rəvayəti xatırladır. Dədə Qorqud – Şah İsmayıl. Şah İsmayıl – Dədə Qorqud. Bu iki mətləb, əlbəttə ki, onu da demək vacibdir ki, qeyri-bərabər şəkildə (Dədə Qorqudla bağlı hissə həcminə görə daha böyükdür) qurulmuşdur. Bu mətnlərin hər biri öz «dilində» danışsa da, amma yenə, elə bil ki, bir-birini əməlli-başlı izləyir və tamamlayır. Şah İsmayıl, Lələ, Vəzir, Taclu xanım, Xızr ... oxucusunu tamam başqa bir aləmə aparır və bizim alışıb bildiyimiz təsəvvürləri ən azı dibindən silkələyir. Və əsas suallardan biri göz önündə lay sütun kimi ucalır. Nə üçün Gəncə zəlzələsi ilə belə incə şəkildə çərçivələnmiş bu Əlyazma özü-özlüyündə iki qola ayrılır, ya bəlkə iki ayrı-ayrı əlyazmalar daraq kimi bir-birinin içinə keçirilmiş kimidir? Niyə? Nə üçün? Hansını hansı ilə örtüb basdırıb gizlətməyə çalışıblar?!

Şah İsmayilla bağlı hekayətlə əlaqədar yox, Dədə Qorqudun qeydləri ilə bağlı, açıq deyim ki, daxilən məni hələ də nəsə sıxır. Bu qeydlərin pünhan və bakirə mövcudiyatına toxunmaq günah deyilmirdi görəsən?! Bu pünhanlığı faş etmək özünü doğruldurmu?! Bu suallar həm də ona görə üzə çıxır ki, Yarımçıq Əlyazma sadəcə qeydlərdən, müşahidələrdən ibarət olsaydı dərd, necə deyərlər, yarı olardı. İş burasındadır ki, bu qeydlər, əslində, çox incə bir mətləbin çözülməsi, açılması üzərində qurulur. Bəlkə də belə demək doğru olardı: bu qeydlər zərrə-zərrə mətnə səpilərək əsas mətləbi müşayiət edir. Bu mətləb isə nə az, nə çox, bu günkü dillə desək, əsl istintaq

prosesidir. Qədim Oğuz cəmiyyətinin, daha doğrusu, qədim Oğuz dövlətinin Xanlar Xanı Bayındır Xanın qurduğu, Dədə Qorqudun isə, yenə də müasir dillə desək, katibliyi ilə həyata keçirilən əsl istintaq prosesi! Oxuyub görəcəksiniz ki, bu istintaqı aparanlar da, «ona cəlb olunanlar» da, əslində, sonralar yazılacaq Dastanın əsas və qeyri-əsas personajlarıdır. Bəlkə də Dastandakı əsas personajlar Yarımçıq Əlyazmadakı epizodik adamları və əksinə, Yarımçıq Əlyazmanın qəhrəmanları Dastanın ikinci, üçüncü planına məxsus sakinləridir. Əslində, bu istintaqın gedişatı Dastandakı bir çox qaranlıq mətləblərin də üzərinə işıq salır və irəli qaçaraq özümüzü saxlamadan indilik ancaq onu qeyd edək ki, Dastanda təsvir olunan və müharibə ilə bitən İç Oğuz – Dış Oğuz düşmənçiliyinin də əsas səbəbi məhz bu istintaqın gedişatından aydın olur.

Oxuduqca çox mürəkkəb və vahiməli, eyni zamanda həm də çox sadə və komik bir situasiyanın içinə düşdüyünü hiss edirsən. İnsanların o uzaq dövrdə belə, təxminən, bizlərin bu gün yaşadıkları hisslərlə yaşadığının, bizlər kimi nəfəs aldığının, həyəcan və təlaşlarının şahidi olursan. Heç elə bil, bizlə onların arasında bu boyda zaman kəsiyi yoxmuş. Elə bil, bu boyda zaman kəsiyi ancaq və ancaq paltarların və zövqlərin, ənlük-kirşan və ətirlərin, ədaların və görkəmlərin, bir sözlə, ancaq üslubun, daha geniş götürsək, formanın dəyişməsinə xərclənib gedib. Mahiyyət, məzmun isə olduğu kimi – indi olduğu kimi demək də bir qədər çətindir, belə deyək, təxminən, o zaman olduğu kimi qalmaqdadır, daha doğrusu, elə bir dəyişikliyə uğramadan davam etməkdədir. Nə isə...

İstintaqa gətirən səbəbi açıqlamaq pis olmazdı, zənn edirəm. Bütün ciddi və əhəmiyyətli hadisələr kimi bu əhvalat da xırda, ilk baxışda heç yada düşməyən bir məsələdən başlayır. Salur Qazana xəbər verirlər ki, Oğuz-

da düşmən casusu var. Bu casus əməlli-başlı təxribatçılıqla məşğul olur, dövlət əhəmiyyətli sirləri düşməne ötürür. Məsələn, Salur Qazan ova çıxır. O saat bu barədə düşməne xəbər verilir ki, bəs əlverişli məqamdır, gəl Oğuzu çap, tala. Müəllif burada, mənəcə, böyük bir uzaqgörənliklə həm də özündən, öz dövründən çox-çox sonralar baş vermiş Gəncə zəlzələsinə işarə edir, azgın düşmənin məhz bu zaman uçulub dağılmış şəhərə hücumunu qərribə bir fəhmlə görür. Hər halda bu fikir adamın ağına girməyə bilmir. Sonra. Beyrək evlənməyə hazırlaşır. Yenə casus öz işini görür. Bu dəfə düşmənlər, Dastandan çıxış etsək, Beyrəyi hiylə ilə oğurlayıb on altı illik Bayburd əsirliyinə aparırlar. Başqa bir məqam. Bəkilin ayağı sınır, yenə casus xəbər aparır və s. və i.a. Bir sözlə, casusun fəaliyyəti Oğuzda ciddi zərbələr vurur və Salur Qazan böyük bir qətiyyətlə onun tapılıb tutulmasına qərar verir.

Casus tutulur, amma problemlər bununla bitirmir bitmir, bəlkə, əslində, problemlər bununla başlanır. Casusun tutulması üçün, «ağzı köpüklənə-köpüklənə qərar verən, onun «şaqqalanmasında ısrarlı olan Oğuz bəyləri» (mən artıq Yarımçıq Əlyazmadan sitat gətirirəm) bu dəfə, casus tutulduqdan sonra, necə deyərlər, yüz səksən dərəcə dəyişirlər, onun zindandan azadlığa çıxması üçün əllərindən gələni edirlər. Və buna nail də olurlar. Məşvərət qurulur, bəylər səs verir və casus gecəyarısı açılıb buraxılır, ona Oğuzdan çıxıb getməyi, gözdən uzaq olmağı, bir sözlə, ilim-ilim itməyi tapşırırlar.

İstintaq da məhz bundan sonra başlayır. Xanlar xanı Bayındır Xan bu əhvalatdan xəbər tutunca «casusu kim qaçırdı?» sualına cavab axtarır, əsl istintaq qurur və həşəmətli Oğuz bəyləri – Salur Qazan, Şirşəmsəddin, Bəkil, Aruz Qoca bir-bir bu istintaqa cəlb edilirlər. Və başqa əsilli-nəsilli bəylər, xatunlar da Xanlar Xanına xəbər aparıb gətirir, öz bildikləri kimi bu istintaqa bəzən kömək etməyə, bəzən də onu çaşdırmağa çalışırlar.

Dədə Qorqud bu minvalla Oğuz cəmiyyətində özünə yer eləmiş bəlkə də ilk istintaq prosesinin yeganə katibidir, başqa sözlə desək, yazarıdır. İstintaqın gedişi zamanı etdiyi qeydlər, apardığı müşahidələr gələcəkdə yazacağı möhtəşəm Dastanın eskizləri kimi də dəyərləndirilə bilər. O özü bilirdimi ki, belə bir əsəri yazacaq, ya bilmirdi – bu, başqa bir mövzudur. Hər halda həm istintaq zamanı, həm də ondan kənarında aparılan qeydlərin mahiyyəti və məqsədyönlüyü belə bir gümanı müsbət cavablandırmağa əsas verir.

Yarımqıq Əlyazmanın canı-mayası belə bir tarıma çəkilib gərilmiş kəndirin üstündə qurulur. Müxtəlif qəhrəmanlar bu kəndirdən sehrbazlar kimi əyilə-qalxa keçə-keçə özlərini, öz iç dünyalarını, daxili aləm və mahiyyətlərini biruzə verirlər. Və Dədə Qorqud kəndirin o biri tayında, bəlkə də aşağıdan durub onların hər bir hərəkətini, hər bir ləngərini diqqətlə izləyir, görüb eşitdiklərini beyninə, zehninə, nə bilim, qəlbinə, amma ən vacibi kağıza köçürür – Əlyazmaya çevirir. Budur Yarımqıq Əlyazma! Budur buradakı natamamlıq! Və əlbəttə ki, budur bu natamamlığın bu gün bizim təsəvvürümüzdə yaratdığı bütövlük və tamlıq.

Tərəddüd məni yıxacaq. Özünüz deyin, Yarımqıq Əlyazmanı nəşr edib oxucuya təqdim etməkdə mən haqlıyam, ya haqlı deyiləm?! Qəribədir, nə qədər axtardım, mən özüm bu sualın cavabını tapa bilmədim...

Daha bir Önsöz və yaxud dünyadakı fərqlərin Allah üçün əhəmiyyəti varmı?

Əlyazmanın içindən daha bir əlyazma boylanır. Bu mənim yadıma görün, nəyi saldı. Sevilyada Əlqəzər sarayındakı xristianlıq naxışlarının arxasında qorxa-qorxa gizlənmiş və artıq güclə sezilən müsəlman hərfələrini, yazılarını xatırladım. Görünür bu ilkin yazıları beləcəyə örtbasdır eləməyə çalışan ədalətli qaliblər elə düşünəblər ki, xristianlıq dövrünün yazıları bu düşmən hərfələrin üstündə belə cəsarətlə duranda Allaha daha yaxın olurlar. Amma bəlkə onların silib görülməz etdikləri, amma zamanın üzə çıxardığı o müsəlman yazılarının özü də Allaha xitabdı və bəlkə elə hər iki yazı eyni arzunun, niyyətin ifadəsidir. Ən əsas olan isə onların hər ikisinin eyni ucalığa üz tutmasıdır.

Bütün bibliografik mənbələrdən «Yarımqıq Əlyazma» adı ilə keçən bu nadir nüsxə də, əslində, başqa bir yazı, içində gizləndiyi Əlyazmadan fərqli bir mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Bu fikir ilk baxışda ağılasıqmaz görünə bilər. Çünki, əslində, Əlyazmanın içərisində daha bir başqa Əlyazmanın olması yeni suallar doğurur. Nədən və

kimdən gizlənmişdi, nədən və kimdən qorunmaq istəyirdi bu dərindeki yazı?! Və qoruna-qoruna bu günə gəlib yetişmişdisə bunda bir məna varmıydı?! Bu qorunmanın dəyəri, qiyməti bilinəcəkdimi?! Doğrudan da, anlaşılmaz bir vahimə içində hiss edirəm ki, ağılasıgmaz reallıqla üz-üzəyəm. Yadıma məşhur fizik Nils Borun başqa bir məşhur fizik Volfhanq Pauliyə dediyi bu sözlər düşür: «Görəsən sizin ideyalarınızı həqiqət kimi qəbul etmək üçün onlar kifayət qədərmi ağılasıgmazdılar?!» Gözəgörməz ali məntiqi çevrə qapananda Böyük Ağılasıgmazlıq hökmən Böyük Həqiqətə çevrilir və ya keçir. Bunda, əlbəttə ki, nəşə var.

Elə bilirəm ki, «Yarımçıq Əlyazma» aldadıcı yarımçıqlığına baxmayaraq qorqudşünaslıqda bir təbəddülət yaradacaq. Bir çox qaranlıq və anlaşılmaz mətləblərin üzərinə işıq salacaq. Amma o da istisna edilmir ki, bu mətnin təqdim etdiyi reallığın özünü də şübhə altına ala bilərlər. Hüseyn Cavidin məşhur «şübhə etməkdə həqlidir insan» misrası bu gün də, sabah da yaşayır, yaşayacaq. Amma bir məsələ artıq aydındır ki, daha hər şey əvvəlki kimi donuq, monumental, cansız görünməyəcək. Dəstə yazılışının mifopoetik qanunlarına uyğun olaraq bir növ heykəl kimi yaradılmış bir çox cansız obrazlar bu «Yarımçıq Əlyazma»da birdən-birə silkələnib canlanır, yaşamağa – sevməyə, nifrət eləməyə, sədaqətli olmağa, kələk gəlməyə, aldatmağa, gülməyə, ağlamağa, bir sözlə, yaşamağa başlayırlar. Sən demə, onlar hər şeydən əvvəl adi, sadə insanlardılar – bəy və bəy oğlu, xan və xan zadələr olmaqdan əvvəl nəfəs alan, yaşayan canlı insanlar. Beləcə, qədim Oğuz cəmiyyəti öz həqiqi, real mənəvi sərhədlərində görünməyə başlayır. Dədə Qorqudun hazırlıq qeydləri, müşahidələri və sxematik, rəmzi işarələri tül pərdə kimi öz ölçüsündən çıxıb bədiiləşən bir çox məqamların üzərindən çəkilir – bulud göy üzündən çəkilən zaman bir tərəfdən nəhayətsizlik daha aydın görünür,

o biri tərəfdən Allaha, yəni, o böyük və ali həqiqətə daha yaxın oluruq.

«Yarımçıq Əlyazma» ilə bağlı bütün anlaşılmaz və şərhə ehtiyacı olan mətləbləri bəri başdan qeyd etmək məcburiyyətində deyilik. Buna gərək də yoxdur. Oxucu, inanıram ki, mətnin içində azmayacaq. Əvvəlcədən hər hansı şərh isə elmi giriş yazmaq iddiasından xəbər verir ki, biz bu iddiadan uzağıq. Daha məsləhətlisi odur ki, «Yarımçıq Əlyazma»nın özünün yer-yer kəsildiyi, yarımçıq qoyduğu məqamları xüsusi ehtiyac duyulan zaman yerindəcə, əlbəttə ki, çox özəl, subyektiv şəkildə açıqlayaq. Biz, bu açıqlamalar mətn boyu aparılırsa daha effektiv olar, deyə düşündük və belə qərara gəldik ki, onları Əlyazma mətni içərisində xüsusi bir yazılışda verək. Oxucu bunu şriftin dəyişməsi ilə hiss edəcəkdir. Digər tərəfdən, oxucu əsər boyu adi mötərizəyə də rast gələcək. Adi mötərizənin içindəkilər isə artıq «Yarımçıq Əlyazma»nın öz müəllifinə məxsus olan qeydlərdir.

Bir məsələni də nəzərə almaq vacibdir. Biz artıq qeyd etdik ki, əslində «Yarımçıq Əlyazma»nın əsas qatı iki müxtəlif, amma bir-birini tamamlayan istiqamətlərin paralel, yanaşı gedişidir. Bir istiqamət Oğuz cəmiyyətinin daxilində çox qədim bir dövrdə baş vermiş ekstraordinar bir hadisə ilə bağlı Bayındır Xan tərəfindən (Dədə Qorqudun katibliyi ilə) aparılan istintaq prosesinin qələmə alınmasıdır. İkinci istiqamət müəllifin, yəni Dədə Qorqudun xüsusi qeydləri, müşahidələri, sxemləridir. Bəlkə də istintaqın gedişi öz-özlüyündə bu müdrik insan üçün bir çox Oğuz adamlarını dərinədən tanımağa, onlara həqiqi qiymətlərini verməyə təkan olur – əlbəttə ki, «qeydlər» istintaq gedişində belə bir müşahidənin nəticəsi kimi də qəbul edilə bilər. Bununla yanaşı, bu qeydlər, onu da inkar etmək olmaz ki, Müəllifin böyük bir dastanın yazılışına başlamaq iddiasından xəbər verir. Bu ağır və möhtəşəm yaradıcılıq işini, təbii ki, bu cür qeydlər olma-

dan həyata keçirmək mümkün olmazdı. Müəllifin bu və ya başqa qəhrəmanla, personajla, məqam və ya hadisə ilə bağlı düşüncələri, müşahidələri çox güman ki, maksimal obyektivliyə yaxın kimi sayıla bilər. Yarımçıq Əlyazmada bu belədir. Bədii mətndə, yəni «Kitabi dədə Qorqud» Dastanında isə biz çox zaman kəskin transformasiyalarla qarşılaşırıq. «Yarımçıq Əlyazma» ilə bizim tanıdığımız Dastan mətni bu baxımdan bir-birindən kifayət qədər fərqlənir. «Yarımçıq Əlyazma»nın obyektiv (bəlkə də subyektiv?), amma hər halda–hələlik gəlin, belə deyək – adekvat qeydləri Dastan mətnində niyə bu cür transformasiyadan keçibdir – bu nədir, Müəllifin biganəliyidir, yoxsa bəlkə Sifarişçinin bu gün çox dəbdə olan bir anlayışa – dövlətçilik düşüncəsinə nə qədər yaxın olduğunu təsdiqləyir?! Xalqın mənəvi yüksəlişinə xidmət edən bir amil kimi düşünüldü?! İndiki halda bu suala mənim cavabım belədir. Son və Ali həqiqət İnstansiyasının Allah adı daşıyan Varlığı üçün, elə bilirəm ki, Dastandakı və Əlyazmadakı eyni adamların bir-birindən belə kəskin fərqlənməsi, nə səbəbə fərqlənməsi və yaxud fərqlənməsi heç bir əhəmiyyət daşımır.

Nəhayət, sonuncu Önsöz və yaxud «bilmirəm» deyə bilənlərin hüququ

Bizim Yarımçıq Əlyazmanın bütün digər yarımçıq əlyazmalardan bəlkə bir əsas fərqi var – bu fərq odur ki, bizim Əlyazmanın sonu olmadığı kimi əvvəli də yoxdur. Bəlkə bu, Əlyazmanın həyatının Gəncə zəlzələri ilə bağlı dövrünün yadigarıdır, bəlkə də Əlyazma müəllifi özü bu mətni ardıcıl, sistemli, anlayışı bizim şüurumuzda mövcud olan bir roman kimi düşünməmişdir, ondandır. Əslində, müəllif üçün onun əvvəli də var, axırı da. «Yarımçıq Əlyazma»nın içərisindəki bir çox məqamlar ƏVVƏL barədə də tam və aydın təsəvvür yaradır. Əgər belədirsə, deməli, Mətn ancaq bizə özünü yarımçıqmış kimi göstərir.

...Hərdən mənə elə gəlir ki, normal əxlaqa uyğun olmayan bir iş görürəm. Elə bil, kiminsə cibinə girirəm, kimisə açar deşiyindən seyr edirəm, kiminsə məhrəm, intim məktubunu oxuyuram, sirrini faş edirəm... Oxunuş boyu məni bu cür təlaşlı, həyəcanlı suallar rahat buraxmırdı. Cavab öz-özünə gəldi. Əgər Allah-taala belə münasib bilibsə və bu bilgini formasından və mövcudluq çərçivəsindən asılı olmadan mənə, mənim diqqətimə və mənim beynimə göndərilibsə, mənlik burda çox az iş var.

Mənlik deyil. Yarımqıq Əlyazma əgər «mənimlə danış» deyirsə, susmağa haqqım yoxdur.

İndi özünüz söyləyin. Yarımqıq Əlyazmanı sizə təqdim etməkdə düz iş görürəm, ya yox?! Mən özüm bu tərəddüdlərimin cavabını araya-araya qalmışam.

Bütün bunları yazıb qurtarandan sonra öz-özlüyündə həm qəribə, həm də o qədər də qəribə olmayan bir hadisə baş verdi. Elə son cümləni bitirər-bitirməz – (yuxarıdakı “mən özüm bu tərəddüdlərimin cavabını araya-araya qalmışam” cümləsini deyirəm) – mənə qəfildən yuxu apardı. Başım özümdən xəbərsiz yazı masasına əyildi və yəqin ki, bu elə belə də olur – mən öz halımı kənardan seyr eləməyə başladım. Bu çox qısa bir vaxt ərzində baş verdi. Yuxuda bir adam gördüm. Bu adamın qiyafəti də, üzü-gözü də, boyu-buxunu da yuxudan ayıldığım andaca uçub yadımdan çıxıb getdi. Yadımda başqa şey qaldı: onunla mənim aramda baş vermiş bu qısa mükəllimə:

– Nə üçün bunu etdin ? – O adam soruşdu.

– Bilmirəm, – mən cavab verdim.

Allah özü bilməyənləri bilənlərin qəzəbindən qorusun. Amin.

...əhalinin zəlzələdən sonra Gəncədə müsibət içində əziyyət çəkdiyini görəndən şəhər başbilənləri elə haman...

...gün Bayındır Xan yenə mənə öz yanına istədi və mən Günortaca, Xanın dərgahına özümü yetirib ədəblə salam verdim. Bayındır Xan məndən soruşdu:

– Bilirmisən, səni niyə çağırırdım, oğul, Qorqud?!

Mən cavab verdim:

– Bilmirəm, həşəmətli Xan.

– Qorqud, oğul, bunu yalnızca sən bacararsan. Sənə seçdim, – Bayındır Xan söylədi. – Səninlə bahəm bir işimiz olacaqdır. Mənə xəbər gətirdilər. Oğuzda işlər qarışıq düşdü, dedilər. Bəlkə hələ sən də nəşə duymuşsan. Bir casus varmış, onu tutublarmış, sonra işə... casusu açıb zindandan buraxıblar... Nə bildinsə söylə mənə, bu işi birgə çözlüm.

Bayındır Xan susdu durdu.

Mən məsələnin Bayındır Xana tamamilən əyan olduğunu duysam da dinmədim, gözlədim.

Bayındır Xanın üzünün rəngi get-gedə qızarırdı, gördüm ki, o, qəzəbini zorla saxlayır. Zənlə mənə baxdı, yəni: «Heç bir şey duymadınmı sən?! Yox? Sən ha?». Beləcə nə demədi, baxdı, susdu, durdu. Aşkarca məndən cavab gözləyirdi.

Bayındır xana, Xanlar Xanına yalan söyləməkmi olar?! Qoşunu-ləşgəri var, qara-qara qulları, cəlladı, zindanı, əzabxanası var.

– Duydum, Xanım, bir türlü şeylər mən də duydum. – Mən boynuma aldım və dedim.

Beynimdə isə bunu düşündüm: «Xan nədənsə duyuc düşmüşdür, mənə dəxi sorması o deməkdir ki, bu işdə sonadək bilgisi yox. Nə edəsiyəm?! Tanrı özü yardımçım olsun. Görəsən, bunun bilgisi hansı nöqtəyəcən gedib sonra divara dirənir. O divardan o yana mən bunu necə aparacağam?! Qadir tanrı, sən özün mənəim könlümə ilham ver.»

– Nə duydun?! Susma. Danışsana. Bax buna. Hara-ya uçdu sənəin gözlərinin dirənişi?! Sən burda deyilmisən? Qorqudu! – Xanın səsi yavaş-yavaş sərtləşib gedirdi.

– Xanım, düşünürdüm. Fani dünyada nə dersən, nə düşünürsən, ola bilir, Xanım. Əqlindən keçən nə varsa onu həyatda görürsən...

Bayındır Xan bəyəndi bu sözlərimi. Qımışan kimi oldu.

(Gərəkdir beynimdə saxlayım, bir dəxi işlədim – yeri vardır.)

Sonra mən yenə nəşə dedim, amma birdən baxıb gördüm ki, Bayındır Xan dəxi mənəi dinləmir. Bəli, bu həqqən belə idi. Xan sarayının həyətində qızılgül kollarının dibində tikənlərə ilişib bir kiçicik quşcuğaz vurnuxa-vurnuxa qalmışdı. Bayındır Xan qaşlarını çatıb başladı pəncərədən baxaraq o quşcuğazın hərəkətlərinə diqqət etməyə və mən də onun çiyini üstündən boylanıb bu zavallı quşcuğazın tikənlərin içindən qurtula bilib-bilməyəcəyini beynimdən keçirməyə başladım.

– Qılbaş, var, o zavallı quşcuğazı tikəndən al, – Bayındır xan bu sözləri çox yavaşdan dedi. Bu hal, deyim

ki, mənim qəribəmə gəldi. Çünki burada, bu Xan otağında bizdən qeyri bir kişi yox idi. Hələ Qılbaşı Bayındır Xan harada gördü?! Amma görmüş idi. Mən Bayındır Xanın çiyini üstündən bir daha boylanarkən Qılbaş artıq quşcuğazı tikənlikdən alıb aparırdı.

– Qılbaş, gəl sonra bura.

Yenə də mat-məəttəl qaldım. Necə eşitdi Xan həyətinin o başından Qılbaş Bayındır Xanın az qala pıçıltı ilə dediyi bu sözləri?! Amma bir az keçdimi, artıq Qılbaş yenə bizimlə bir Xan otağında idi.

(Qılbaş Bayındır Xanın kölgəsi, nəfəsi, canı, zehni idi. Oğuzda onun sözünü iki edən olmazdı. Zatən Qılbaşın öz sözü yox idi. O, yalnızca Bayındır Xanın dediyini söylərdi. Qılbaş xəbər gətirərdi. Qılbaş xəbər aparardı. Qılbaş Oğuz bəylərinə söz söylərdi, onlardan əməl tələb eylərdi. Bir söz, Qılbaş Xanın yaxını idi. Doğrudur, Bayındır Xanın vəziri bir başqası idi. Qazılıq Qoca derlərdi bir kişi vardı, o idi. Zatən bütün dövlət məsləhətlərini onunla söhbət edərdi. Amma hamının bilməsi vacib olmayan bəzi gizli mətləblər ki, həll olunması vacib idi, Bayındır Xan onları Qılbaşın vasitəçiliyi ilə həll edərdi. Qılbaş belə Qılbaş idi.)

Qılbaşın hekayətini mənə bir dəfə Salur Qazan danışmış idi. İndi mən bu söhbəti xatırladım. Bayındır Xan Qılbaşı hələ kiçik uşaqkən saraya, öz yanına almışdı. Ailəlikcə Qıpçaq əsirliyində idi. Özü dəxi elə əsirlikdə doğmuşdu. Atası, anası bir tövrlə Xana ismarış göndərmişdilər, biz heç, Bayındır Xan oğlumuzu əsirlikdən barı satın alaydı. Bu ismarışdan sonra bir qurğu qurub Qılbaşı əsirlikdən qaçırırlar. O, Bayındır Xana pənah gətirir. Qılbaşın atasını tanıdığından Bayındır Xan onu öz himayəsinə alır. İndi isə Bayındır Xanın bütün gizlincələri, bütün sirri Qılbaşdadı. Amma...)

Qılbaş taxt yanına gələnəcən Bayındır Xan həyəətə baxan pəncərənin yanından çəkilmədi. Elə hey həyəti seyr elədi. Mən onu ən pis vaxtlarda belə bu cür içindən yay kimi gərilməmiş bir halda görməmiş idim. Deməli, Bayındır Xan çox dərin mətləbləri qaldıracaq, Qılbaşı da nahaqdan çağırmadı...

İlk dəfə bu yerə çatanda mənə elə gəldi ki, Əlyazma doğrudan da, Fondun işçiləri demişkən, maraqsızdı. Şərqsünas qız doğru deyirmiş. Bu ki tamam başqa bir mətləbdir. Bayındır Xan, Qılbaş, Dədə Qorqud – bunlar nədən danışırlar?! Oğuzda nə baş verib?! Bu nə dildi, bunlar bir-birilə danışırlar?! Bəlkə o Şərqsünas qızın bu işdə, necə deyərlər, «barmağı var» – mətni, necə deyərlər, mənimçün «işləyib», qərribə bir hala salmağa çalışıb?! Yox., ağlabatan deyil. Özbaşına o bunu etməz. Qərək, görək sonrası nə olur?! Sonrası isə görəcəyimiz kimi əsl tufan, təlatüm qopardı.

... Bayındır Xan bu dəfə də duydu ki, Qılbaş artıq otağa girib, içəridədi. Biz tərəfə çöndü. Diqqətlə, bir-bir hər ikimizi süzdü, nəhayət, söylədi:

– Bu sirri siz çözəcəksiniz. İkiniz. Qorqud! – Bayındır Xan əlini mənə tərəf uzatdı, bu dəfə mənə hətta bir qədər qəzəblə baxdı, ya mənə elə gəldi?!

– Sən, – dedi, – yazacaqsan. Bu otaqda nə baş versə, kimin ağzından nə söz, nə kəlmə çıxsə bircə-bircə yazacaqsan. Qılbaş, sən, – Bayındır Xan Qılbaşa tərəf döndü, – bir kişi, bir qadın bu məsələ çözülməyincə Oğuzdan çıxa bilməz. Akınlar, ovlar, səfərlər – hamısı sonraya qaldı. Kimi istəsəm anında burda olmalıdı, sonrasına baxarıq. Bir də... Nə edirsən et, Qılbaş, amma elə et ki,

burdakı söz-söhbət burdaca qalsın, yerə gömülsün, bir kişi o birinə heç bir xəbər yetirməsin. Qazılıq Qoca daxil, heç kim. Bu otaqdan dışarı bir kəlmə dəxi çıxmasın. Məsələ şişməsin. Anladınmı? Hər nə olsa da biz taxsırkarı bulmalıyıq. – Yenə Bayındır Xan hər ikimizi diqqətlə süzüb üzünü ahəstəcə həyəətə tərəf çevirdi, pəncərənin lap önünə gəldi. – Anlamadıqlarını Qılbaş sənə anladar, indi isə gedin – dedi.

Son sözlər mənə aid idi. Biz Qılbaşla Xan otağından çıxdıq.

– Anlat baxalım, Qılbaş. – Mən dedim.

Bir yerdə uzun dəhlizdən keçib Xan sarayının həyətinə girdik. Həyətin düz ortasındakı kölgəlicə qaba Qarağac kölgəsini xalı kimi döşəmişdi yaşıl çəməninin üzərinə. Bardaş qurub bu kölgədə biz dəxi əyləşdik.

– Xanımızın, əlbəttə, bizə böyük güvənci vardır. – Qılbaş sözünə çox aramla başladı. – Gərəkdir ki, biz də buna sədaqətlə cavab verək. Nə dersən, Qorqud?

– Mən nə derəm?! Sən nə dersən, mən dəxi onu derəm. Xan istintaqımı quracaq, Qılbaş? – Mən Qılbaşə sordum. Bayaqdan bəri beynimdə fırlanan bu sözləri, nəhəyət ki, birbaşa dilimə gətirdim.

– Bəli, Xan istintaq quracaq, – Qılbaş cavab verdi. – Casus öz-özünə çıxmadı dustaqdan. Bunu sən də bilirən, bunu mən də bilirəm, bunu İç Oğuzda südəmər uşaq da bilir (hiss etdim ki, kürəyimə soyuq tər gəlir). O, quş olub göyə uçmadı, siçan olub yerə girmədi. Onu korkor, gör-gör dustaqdan çıxarıb Oğuzdan qaçırdılar. Elə deyilmi? Əlbəttə, bu işin bir ilhamçısı var. Bizim borcumuz bu işin ilhamçısını bulmaq, Xanımızın könlünü şad etməkdir. Odur ki...

(Mən «əlbəttə, əlbəttə» söyləyə-söyləyə başımla Qılbaşın dediklərini təsdiq edib qalmış idim. Başqa çarəmmi vardı?! Başqa cür edə bilməzdim. Qılbaş danışıdıqca mənə

çox diqqətlə baxırdı. Elə bil, qıya baxdıqca kiçicik gözlərilə mənim ürəyimin düz içinə girməyə istəyirdi. Beynimdən sürətlə bunlar keçdi: «Şəksizdir ki, Bayındır xana bu xəbəri çatdıran var. Amma kimdir?! Bir fəndlə bunu Qılbaşdan öyrənə bilsəydim... Yox, faydasızdı, çünki ox yayından çıxıbdır. Çuğul kimdi, kim deyil – dəxi bir mənası yoxdur. İndi dəhşətli hadisələr baş verəcək. Bayındır xanın istintaqına, qan daman gözlərinə baxıb tabını gətirmək olar?! Bəylər, bəylər, nə günlər gözləyir bizi... sizi... Sənə mədəd, qadir Tanrı...»)

– Sən nerəyə uçub getdin, Qorqud?! – Qılbaşın səsi məni Qarağacın kölgəsinə qaytardı.

– Mən?!... Mən sənənləyəm, Qılbaş.

– Heç mənimlə deyildin. Diqqət elə, dinlə məni. Odur ki, deyirəm, öncə Qazandan başlayaq. Oğuzda deməsinlər ki, Bayındır Xan özünün kürəkəninə qıymaq istəmədi. – Yenə mənə qıya baxdı.

– Öyləmi? Qazandanmı? – Mən sordum.

– Əvət, öylə. Sonra Şirşəmsəddin, Bəkil, Aruz Qoca...

– Beyrək... – yavaşcadan əlavə etdim.

Qılbaş mənim müdaxiləmə heç bir əhəmiyyət vermədi, soyuq-soyuq davam etdi:

– Beyrək nə yapa bilərdi?! Ona şübhə yoxdur. – Birdən niyəsə söhbəti dəyişmək istədi, səsi də mülayimləşdi. – Qorqud, amma Beyrək də Beyrəkdi ha. On altı il əsirlikdə olasan, Bayburd kimi yerdə... Hər türlü də səfa çəkəsən, hər yigidin işi deyil. Çox hiyləgər biri imiş bu Beyrək. Haradandı bu ağıl onda?..

– Beyrək boz ayğırılı Bamsı Beyrəkdi... cocuqluqdan onda ağıl var idi, yox deyildi. – Mən dəxi bundan başqa bir cavab tapa bilmədim deyəm.

(Əlbəttə, bir gün qurduğun bütün hiylələr uçub du-man kimi çəkilir, günün qabağı açılır...)

– Beyrək, elə bilirəm, Bayındır xanın qulluğuna gəlmişdi bu yaxınlarda, eləmi, Qılbaş?! – Özümü sadəliyə vurub sordum.

– Gəlmişdi, amma bunun mətləbə heç bir dəxli yoxdu, bəlli bilgil.

Mən duyduam ki, Qılbaş ciddi olaraq Beyrək söhbətinə heç maraqlı deyil. Bu yana Qılbaş da ayağa qalxdı, ona baxıb mən də durdum. Biz həyətin o biri başına, Qaradarvazaya tərəf getdik.

Qılbaş məni yola salırkən bir dəxi söylədi:

– Qorqud, sən sabah buraya gəlirsən obaşdandan. Qələminlə, kağızınla. Amma səndən bir ricam var. Tanrı eşqinə, bir kişiyyə söyləmə burda eşitdiklərini. Gördün ki, özün, Xan belə buyurdu.

– Söyləmə dedin, söyləməyəm.

– Bəli, söyləmə. Xanımız nə cür məsləhət görərsə, öylə də edərik.

– Mən razı.

– O zaman yolun açıq olsun. Var get. Sabah gəlirsən.

– Qadir Tanrı səni qorusun. Yenə görüncə. Sağ ol, əsən qal, Qılbaş. – Mən dedim.

Ata mindim. Xan həyətidən çıxdım. Çaparaq Günortacı arxada qoydum, Ala Dağın ətəyindəki ağzıaçıq yay mağarasına necə yetişdim, onu bilmədim. Atdan endim, at ağzını aparıb ota getdi. Mağaranın qabağında ki Nur daşının dibindəcə oturub daşa dirsəkləndim. Bir xeyli vaxt belə keçdi. Fikirlər beynimdə şahbaz atlar təkin biri-birini qovurdu, mən isə heç birini düz-əməlli tutub əyləyə bilmirdim. Ürəyimi qara-qura şübhələr gəmirib durmuş idi: «Nə etməli, necə etməli, casus məsələsi

Bayındır Xana bəllidirsə, vay bizim halımıza, başımıza kül ələnəcək...»

Artıq gecədən keçirdi. Gözlərim dumanlanmağa başladı. Göy üzündəki ay hər gecə olduğu kimi səyahətini bitirdi. Göy üzünün bir tərəfindən o biri tərəfinə keçdi. «Gecənin xeyri nə olacaqmış?» – düşündüm, mağaranın içərisinə keçib daş yatağa baş qoydum. Dəvə dərisindən kəpənəyimi üstümə çəkdim. Amma hər nə etdim, gecə yarıdan ötənə qədər uyquya gedə bilmədim. Beynimdə yenə də bir çox mətləblər canlanıb dolaşmağa başladı. Bu mətləblər bir-birinə qarışdı: «Bu xamır çox su aparacaq. Mən nə edəlim?! Birdən Fatma qarı yumar gözünü, açar ağzını. Yox, əlbəttə, onunla görüşmək, Xan çağırarsa nə deyəcəyini anlatmaq fəna olmazdı... amma bu biri yandan orası da var ki, bu xına o xınadan deyil. Bayındır Xan, hələ Qılbaş tükü tükədən seçəcəklər, duyuyq düşərlər... Əlbəttə, bunlarla çətin olacaq. Beyrək, hələ Beyrək... çuğul Beyrək ha?.. Bizi sənmi çuğulladın Xana?! Burla Xatunmu səni düz yoldan çönürdü, Beyrək dediyim?! Əlbəttə, Xatunsuz olarmı? Ağzından öysəl olmuş dananın ağzından su axan kimi su axdımı?»

(Öysəl olmuş dananın ağzından su nə zaman axar, əlbəttə, qavat oğlu qavat, həyatında qız görməyən qavat oğlunun gözəl-göyçək qız gördüyündə dəxi ağzından suyu öylə axar... «Öysəl olmuş dana» söylədim ya, gözümün önündə bir Beyrək yox, başqa neçə-neçə gənc Oğuz bəyləri dəxi gəldilər, durdular.)

Beyrək dediyim, di o zaman gözlə özünü, səni qadir Tanrı bundan sonra özü qoruya bilməz... Bu yana kim qaldı? Qazan... Qazan dəxi kim – Xan qızı Burla Xatunun doğmaca eşi. Tanrının verən günü didişirlər, boğuşurlar, amma Qazan – Salur Qazandı. Qazan Bayındır Xana heç zaman asi olmaz. Xan bunu gözəl bilir. Xan

Qazana sonsuz inanır. O zaman Qazanı istintaq etmək gözlərdən pərdə asmaq üçün də deyil, bə nədi? Bu biri yana, bir az Burla Xatun sakitləşər, bir az - lap elə heç fəna olmaz – Qazanın özünün burnu ovular, qalın Oğuz dəxi baxıb Xanın ədalətinə bir daha şükranlar söylər. Fəna düşünülməyib. Ya Qazan istintaqda dersə Qorqud mənə söylədi, casusu açıb buraxmağı – o zaman necə?! Ya Aruz dersə? Şirşəmsəddin? Yox, bunun ağı çatmaz, Bəkil sə mənə qarşılıq verməz, mənə zərər vuracağından qorxar. Aruz! Bəli, Aruz söyləyə bilər! Aruz... Fatma qarını ilə Aruz, Xan sorğu-sualının ən zəif həlqəsidi, ən qorxulu həlqəsidi. Yenə xatundu, Fatma qarının başını birtəhər aldatmaq olar. Aruz isə... məlun. Özündən, oğlundan başqa bütün dünya-aləmi bada verər, «uf» da deməz. Təkəbbürü yerə, göyə sığmaz. Təkəbbürlü olanı kimsə sevməz. Doğru olan budur. Hər şeyi Aruza bağlamaq. Əlbəttə, doğrusu budur. «Fatma qarını – Aruz – casus.» Bu bağlantı hamı üçün uğurlu olar. Salur Qazan üçün – bəli. Burla Xatun üçün – bəli və bəli. Şirşəmsəddin? Onun üçün fərq eləməz – tək ağası Qazan rahat olsun. Bəkil? Bəkil istintaqda nə deyə bilər ki? Bəkil Qazana küskündür. Bir-birini gözləri götürməz.

(Qazan bir cür deyir, Bəkil bir başqa cür deyir bu küskünlüyün səbəbini. Yozanına şükür.)

Bəkili Aruza qarşı qoymaq – budur indi ən vacib məsələ. Bunları edə bilsək, o zaman Aruz nə dersə desin heç bir anlamı olmayacaq. Bayındır Xan ona heç qulaq asmayacaq. Amma bu qurğunu qurmaq asan bir iş olmayacaqdır. Bəkil Beyrəyi, Qazanı qoyub Aruzu ayağına bastamaz. Qılbaş qurğunu duyar. Duysun. O dəxi Qazanı qoyub Aruzun tərəfini tutmaz. Hamı, hamı Aruza qarşı. Bir Bəkildən qeyri. Doydu, yoruldu Oğuz Aruzun tənəsindən, təkəbbüründən. «Oğlum Basat olmasaydı, Ba-

sat belə gəldi, Basat elə getdi, məlun Təkgözü belə basdı, belə yendi»... Aruz, əlbəttə, Aruz... Amma tədbirli olmaq gərək. Tədbir lazım. Aruz hiyləgərin birisidi. Tədbiri əldən vermək olmaz. Beyrək tələdə ət kimi. Aruzun ancaq Beyrəkdən şübhələnməsi gərək. Elə dərindən baxsan Xanın özünə də, əslində, Aruzun başı lazımdı...» Bu cür düşüncələrlə yarıyuxulu, yarıyoq bir xeyli qaldım. Necə uyquya getdim, bilmədim. Kiçik ölüm məni aldı.

Mən uyqudan sabah erkən oyananda artıq günəş yavaş-yavaş dağ başından boylanırdı. Gecikmədən Günortaca, Bayındır Xanın dərghahına yollandım. Qılbaş ora-bura gəzişərək məni sarayın bağçasında gözlirdi. Yanında iki hündürboylu, enlikürəkli igid dəxi var idi. Əmrə müntəzir idilər. Mənə ədəblə baş əyib salam verdilər.

– Salam-əleyküm. Sabahleyin, Qorqud, Xandan buyruq oldu: Bu gün Salur Qazan divana gəlsin, Xan dedi. Sorğu-suala o cavab verəcək. Sən hazırsanmı? – Qılbaş məni salamlayıb ehtiramla sual etdi.

– Mən hazırım, Qılbaş, – cavab verdim. «Gecə düşündüklərim doğru imiş. Qılbaş bunu bilirdi. Qazandan başladı Xan» beynimdən keçirdim.

– Belə isə, gedin, Qazan bəyi Xan divanına çağırın gəlsin. Bayındır Xandan buyruq oldu: Qazan gəlsin, deyin. – Qılbaş yanındakı igidlərə əmr etdi.

İgidlər sözsüz-kəlməsiz, baş endirib getdilər tövlədən iki at çıxarıb mindilər, Qaradarvazadan çıxıb çaparaq gözdən itdilər. Xan həyətində adamlar yavaş-yavaş gözə görükməyə başladı. Qaravaşlar həyətin töylələr tərəfində ora-bura gedir, kimi inək sağır, kimi ocaq qalayır. Ağayılar, qaytapanlar boşalmışdı, qoyunları da, dəvələri də artıq otlağa almışdılar. İki qul idi, hərəsi bir atın yüyənindən yapışib yavaş-yavaş Qaradarvazadan çıxdılar. Bu atları mən tanıdım. Yenə Beyrək gəldi yada düş-

dü. Atların biri keçi başlı Keçər ayğır idi, o biri toğlu başlı Duru ayğır idi. Bayındır Xanın töyləsindəki ən qaçaraq atlar bunlar idi. Beyrəyin elçiliyinə mən bu atlara minib getmiş idim. Dəli Qarcar, yarıməsən, yarçıməsən...

– Qorqud, gəl bura, gəl kölgəyə. – Qılbaşın səsi mənəni Xan həyətinə qaytardı.

Günəş yavaş-yavaş öz həmişəki yerinə – Qarağacın düz tərəsinə yetişməkdə idi. Ağacın kölgəlicə budaqlarının altına keçdik.

– Nə dersən, Qorqud, Qazanı gözləyəlimmi, ya Xana varalım, «biz gəldik» deyəlimmi?! – Qılbaş mənə sordu.

– Sən bilirsən, Qılbaş. – Mən ehtiyatla söz söylədim.

Bu dəm nökrər gəldi, cavabı dəxi o verdi. «Xan sizin ikinizi də yanına istir» dedi. Qılbaş və mən bir-birimizə baxıb Bayındır Xanın taxt otağına getdik. Otağa biz girəndə Bayındır Xan artıq öz taxtına oturmuş, dərin fikir içinə batmış idi. Dünənki tək halı yenə də pəjmürdə idi.

Ədəblə salam verdim, salam aldım. Əli ilə Bayındır Xan oturmağımızı istədi. Biz dəxi oturduq.

– Bilirmisən, Qorqud, oğul, – deyib Bayındır Xan ilk əvvəl mənə baxdı. Gözlərində dərin bir kədər var idi. – Bilirmisən, mənə ağır gələn nədir? Mənə ağır gələn odur ki, adlı-sanlı, şövkətli Oğuz bəyləri bu gün Oğuzun taleyini heç düşünmürlər. Hələ Qazan. Bu işdə onun dəxi əli olmasını mən heç gözləməzdim...

«Onun dəxi». Belə dedi. Əgər Xan mənəni yoxlayırsa, o zaman yaxşısı budur ki, susa duram. Yoxlamırsa yenə susmaq gərəkir – mənəni dediyim sonra ürəyində ləkə salar qalar». Bunları düşündüm, susdum.

Bayındır Xan nahaqdan Qılbaşə çöndü. Sordu:

– Qılbaş, Qazan gəldimi?

– Gəlir, Xanım. Getdilər çağırmağa. – Qılbaş cavab verdi.

– Hörmət edin, qarşıləyin. Nəvəmizin babasıdır.

Bayındır Xan yenə zənlə mənə baxdı. Baxışıyla «sənin əqlin nə kəsir?» soruşurdu. Mən bir cavab vermədim, gözümü yerə dikdim, durdum ki, durdum. Bir xeyli beləcənə dinməzcə sükut içində oturub qaldıq.

Gün təpəyə qalxanda nöker içəri girdi:

– Xanım, Qazan bəy gəldi. Oğlu Uruzla gəldi. İçəri gəlməyə dəstür diləyir.

Qılbaş Bayındır Xana, Bayındır Xan Qılbaşə baxdılar.

– Uruzla gəldi?! – Bayındır Xan təəccüb edib soruşdu. – Uruzla niyə gəldi?

(Mən Qazanın əqlinə heyrət etdim. Əlbəttə, duyuyq düşmüşdür. Oğlu Uruzla gəlməsi, Bayındır xanın könlünə şəfqət qanının axması... – necə gözəl qurğunu qurmuşdur.)

Mən düşündüm: «Qazan yaxasını şükürlər olsun ki, bu cür qurtardı. Qaldıq biz. Mənim adımlı çəkməz Xana, inşallah».

Qılbaş nökerə əli ilə «çix» işarətin verdi. Nöker çıxdı.

– Nə edəlim, Xanım?! – Qılbaş üzünü Bayındır Xana tutub sordu.

Bayındır Xan başını yelləyib dedi:

– Belə. Uruzu bura heç buraxmayım. Qoyun getsin iç həyətdə, qul-xələyiq arasına. Özünə bir yeni qul seçsin. Gözətçilərə deyin – izinlidi, istərsə qaravaşların yanına dəxi varsın – nə olacaqmış, uşaqdır. Qazan isə gəlsin.

Qılbaş «baş üstünə» deyib çıxdı.

Bayındır Xan üzün mənə tutdu, dedi:

– Sən otur oturduğun yerdə. Qələm-kağızın varmı?

– Vardır, Xanım. – Mən bardaş qurub yerimi bir az dəxi rahladım və cavab verdim.

Bayındır Xan yenə mənə diqqətlə baxıb belə dedi:

– Yaz, Qorqud, oğul, mən dediyimi, o dediyini yaz. Bir sözü də unutma. Qoy yazılıb qalsın. Bu gün də sabah da qoy oxuyan oxuyub agah olsun. Amma sən necə bilir-sən? Mən bilən Qazanın elə bir günahı yoxdur. Yelbeyinliyindənmidir, könlü yumşaq olub, acıyıb, ya nədir?!.. – O açıq-aşkar məni yoxlayırdı.

– Xanım, Qazan igid ərdi. – Mən cavab verdim. – Sənə hədsiz sədaqəti vardır. Qazan Oğuzla dirəkdi... – son sözlərimi deyirdim ki, Qazan uca boyunu əyərək içəri girdi. Eşitdi ola, inşallah.

Qazanın ardınca Qılbaş girdi. Qazan otağa gircək diz çökdü, dizin-dizin Bayındır Xanın yanına qədər süründü, Bayındır Xanın əlini öpdükcə öpdü:

– Şövkətli Xana eşq olsun! – deyib ədəblə baş əydi. Mən tərəfə dəxi «nə baş vermişdir?» gözlərilə sorub şübhəli bir baxış atdı.

– Gəl, baxalım, Qazan. Əyləş, əyləş, söylə görəlim, necəsən?! Oğuzda nə var, nə yox, Uruzla gəldin, eləmi? Nə xoş etdin. Otur Qazan, bura otur. Qorqud, oğul, Qazana yaxın otur, sən öz işində ol, səninki yazmaqdı. Qılbaş! Keç, keç bu biri tərəfə.

Mən gördüm ki, Qazan hələ də anlamır ki, nə baş verir. Duyuq düşməyinə duyuq düşmüşdü, oğlancığı Uruz ki nahaqdan gətirməmişdi, amma sonadək nə baş verdiyini mən bilən anlamırdı. Oturub yerini rahladıqdan sonra yenə də mənə gözündə min bir sual baxdı, bu zaman mən diqqət etdim gördüm ki, onun dizləri üstünə qoyduğu əli astaca əsməyə başladı, barmaqları ehmalca titrədi. Qazan mənim diqqətimi əlində görüb tez onları mütəkkənin altına soxdu. Üzünü Bayındır Xana tutdu və belə dedi:

– Xan baba. Uruz dəxi əl çəkmədi. Babama varırsan. Məni də özünə al, dedi. Əlini öpəyim, dedi. Əlini öpməyə onu da gətirdim. Nə cür etdim?

– Güzəl etdin, Qazan, oğul. Xoş gəldiniz. Böylə gəldirdinizsə Burla Xatun övladımızı da özünüzlə gətirsəydiniz...

Bayındır Xanın sözlərindəki rişxəndi hamı duydu, amma Qazan özünü o yerə qoydumu, qoymadı:

– «Siz xoş gedin.» – Burla Xatun dedi, Xanım. Babama çox-çox salamlarımı yetirin. Mən onun, dedi, bir neçə gün öncə ziyarətinə getmişəm, əlini öpmüşəm, gözəl-gözəl söhbətlər ohyula etmişəm, dedi.

Qazan da Qazandı ha. Bununla demək istədi ki, bilirəm, Burla Xatunun bura gəldiyini, sənə nələr dediyini. Oyun idisə bunlar, bərabərləşdilər, qayət. Bayındır Xanın qaşları çatıldı, daha zamanı fotə verməyib dərhal mətləbə keçməyə qərar verdi:

– Qazan, səni niyə çağırdım, bilirmisən?!

Salur Qazan bütün üzünü heyrət və təəccüb pərdəsinə bürüyərək gözlərini gen açıb xeyli mehriban cavab verdi:

– Bilmirəm, Xan babam. Mənə söyləmədilər. Hər nə əmrin olursa, başımla, qılıncımla hazırım. Yolunda ölməyimin şərəfini mənə vergil. Nə var, yoxsa akınmı var? Söylərmisiz? – Bunu deyib Qazan yan-yörəsinə, qılbaşa və mənə tərəf başın çöndərdi.

Mən yazı yazmağımı saxlamadan saqqalını yavaş-yavaş tumarlayan Bayındır Xana altdan bir nəzər yetirdim. Bayındır Xan başını razılıqla tərpətdi, dedi:

– Qazan, sənin igidliyin cəmi dünyaya məlumdur. Sənin sədaqətin... – Bu arada Bayındır Xan nəfəsini dərib gözcü mənə dəxi bir baxış atdı, yoxlayırdı yazıram, ya yazmıram. Mən dərhal gözümü kağız-dəftərə endirdim. Bayındır Xan gördü ki, yox, mən yazmağıma məşğulam, yenə aramla sözünə davam etdi: – ... sənin sədaqətin, Qazan, mənə yaxşı bəllidir. Bunları söyləməyə heç bir lüzum yox. Mən bilirəm, sənin əslin, kökün vardır. Salur quşu könlünə yardıq sənin. Mən sənə inan-

marammı, inanaram. Mən sənə güvənmərəmmi, güvənərəm. Sən mənim göyküm deyilmisən, göykümsən, Qazan.

– Sağ ol, Xan babam, sağ ol, əsən ol. Ölüncə yolunda qara başımı qomağa fürsət ver mənə, lütfən...

(Bax buna, «qara başım» da nerədən gəldi əqlinə?! İlk dəfədi eşidirəm bundan. Əhsən, Qazan. Qara başım ha. Amma «qara» neçin? Bir qaldı desin: «qara başım sənənin yolunda qurban olsun». Yox, belə yox, «qara başım sənənin qurbanın olsun». Yox, bu da yox. Bəlkə: – «qara başım qurban olsun, Xanım, sənə?» Qayət belə: «Qara başım qurban olsun, Xanım, bəlkə: bəyim, sənə» Belə daha yaxşıdır. Qafamda qalar inşaallah.)

– ... Ölüncə yolunda qara başımı qomağa fürsət ver mənə, lütfən, – deyib Qazan yenə yerə sərildi, təkrar-təkrar başını yerə vurdu, Bayındır Xana bir dəxi sitayiş etdi.

– Dur, Qazan, etmə Qazan, sən mənə özgəmisən? Noldu buna, ya?! Qılbaş!..

Qılbaş Qazanı nəvazişlə, amma sərt qucaqladı, daha başını yerə endirib vurmasına izin vermədi. Qazan «Xanım mənim, baba əvəzi babam mənim» deyə-deyə yavaş-yavaş sakitləşdi, əyləşdiyi yerdəncə təkrar bardaşını qurdu.

– Oğul, Qazan, bilirmisən, bunca illər Oğuzun dərdi məni heç rahat buraxmadı. – Qazan susunca Bayındır Xan sözünə davam etdi. – Oğuz dərdi yaman olur. Casus varmış Oğuzda, Qazan. Casus!..

– Öyləmi, ağam Bayındır Xan? Casusmu? – Gözləri dörd olan Qazanın təəccübü elə səmimi idi ki, az qala mən də inandım ki, bu adamın heç nəsnədən xəbəri yoxdur. Mat-məəttəl qaldım. Və birdən mənim dalağım sancdı, nəse mənə dedi: «Başını qovza, Xana bax». Baxdım, damarımda qanım donar oldu. Bayındır Xan Qazana yox,

mənə dikmişdi gözünü. Mənim hədsiz təəccüb dolu üzümü, gözümü neştər baxışları ilə dəşirdi:

– Sən yaz, oğul Qorqud, sən yazmağında ol. – Bayındır Xanın səsi bu dəfə xeyli dəyişdi. Selləmə çayının buzlu suyu kimi sopsoyuq oldu. Sonra yenə Qazana çöndü, səsinə həlimlik verdi:

– Bax, Qazan, bax, Qorqud dəxi mat-məəttəl qaldı. Yəni, sənin heç xəbərin yoxmuydu bu işdən?

– Yox idi... yox idi deyəndə ki, Xan baba... var idi, o casus da cəzasını aldı. Onu tutduq, bəli, onu tutduq, quyuya saldıq, dustaq etdik. Amma sonra qovduq onu, ilim-ilim itdi getdi Oğuzdan, birdəfəlik köçün sürdü, bir dəxi geri dönməz, inşallah, yox etdik onu, Xan baba, məhv etdik...

– Öyləmi? Məhv etdik söyləyirsən... Yəni, necə? Şaqqadınızmi? Amma nə gözəl etmişsiniz... Hamıya görk ola düşünmüşsünüz. Ya bəlkə başını bədənindən ayırdınız?.. İyi. Çox iyi... Sevdim səni, Qazan. Amma dayan, bəlkə uca sıldırım qaya başından hellədib salmışsınız aşağı, qurda-quşa yem olmuşdur?! Bu da fəna deyil. Məhv etdik deyirsən, Qazan?! Doğrumu duydum mən səni?

Qazan başını bir balaca suçlu uşaq kimi sallamışdı sinəsinə, bütün vücudu tarıma çəkilmişdi, sanıram, içində canı əsim-əsim əsirdi.

– Yox, şaqqamadıq. – Qazanın səsi zorla, güclə çıxdı.

– Şaqqamadınız?! – Bayındır Xanın səsi guruldadı.

– Xeyir, Xan baba. Amma mənim günahım yoxdur, biləsən. – Qazan başı aşağı, oturduğu yerdəcə ayaq üstə keçinib getmiş idi.

– Qazan, məni yəmin edə bilərmisən?

– Xan baba... – Qazanın heysiz səsi artıq pıçılıtya keçdi.

– Qazan, bir dəxi soruram, məni qeyzləndirmə, Qazan! Bir dəxi soruram sənə, yəmin edə bilərmisən ki, sözün doğrusunu söyləyəcək dilin?

– Bəli, Xan baba. Sənin əziz başına yəmin edərəm ki, doğrunu söyləyəcək, doğrudan başqa dilimə heç zad gəlməyəcək.

(Doğru olan nədir, Qazan?! Doğru olanı söylərsən, yeni-yeni bəlalər gətirərsən qara başına, bilməzmişən?! Amma söylədiyin bu doğru olan nədir? Kim bunu bilir – qadir Tanrıdan qeyri?! Doğru olanı danışacağam deyirsən. Nolar danış. De, de ki, Boğazca Fatma gəldi. Mənə söylədi ki, casus deyib dustağa saldığın o zavallı mənim də, sənin də oğlundur, Qazan. De! De bunları, sən ki, doğrunu danışacaqsan. Amma sonra məni unut. Məni unut, Qazan, məni birdəfəlik unut. Bir dəxi başın darda ikən Qorqud deyib arama.)

– Yox, mənim başıma yəmin etmə. – Bayındır Xan diksinib dilləndi.

– Oğlum Uruzun cavan canına...

– Yox! – Bayındır Xan əməlli-başlı qeyzləndi.

Qazan duruxdu:

– Bə mən nə edim?!

Sonra əqli birdən işıqlandı:

– Yaxşı, Xanım. Yəmin edirəm. Ağ birçəkli qarıcıq anamın canına. Anamın canına and olsun, mənim günahım yoxdur.

Bayındır Xanın qəzəbi tikənlikdən çıxan sevincək quşcuğaz kimi bir andaca qanad çalıb uçub getdi. Dedi:

– Bax, indi inandım sənə. Bütün Oğuz bilir sənin yəmin yerini. Ananı çox istirsən, mən də bilirəm.

(Bayındır Xan bu yerdə bir yüngülcə qımışdı da. Bayındır Xanın, deyəsən, yadına Qazanın Şöklü Məliklə

sövdələşməsi düşdü. Bu bir məşhur hekayət idi. Oğuzda bilməyən yox idi. O zaman Oğuzu talan etmiş, qadınını, igidini əsir edib Şöklü Məlik aparmışdı. Bu yana Salur Qazan, bəylərbəyi Qazan Oğuz ordusunun seçmə ərləri ilə ova çıxmışdı. Yurdu-eli qoruqçusuz qoymuşdu. Hələ bir bunun üçün sonradan Bayındır Xana cavab verəsi olmuşdu. Düşmənlər, yurdu daraq kimi daradılar. Amma dillər əzbəri olan məsələ bu idi ki, qisas almağa gedən Qazan Şöklü Məliyə belə bir xəbər göndərmişdi: «Nə çalmısan, nə çapmısan sənün olsun. Arvadım qaravaşın olsun, oğlum nökrin olsun. Anamı geri ver – bəsimdi». Sonralar Bayındır Xanın hüzurunda Qazan belə bir xəbər göndərməyini «hiylə edirdim» deyib qələmə verdi. Bayındır Xan ona inanmışdı, inanmamışdı – bunu bilmək asan deyildi. Qərək, yağ üstünə gedən Qazanın ardınca Oğuz bəyləri yetişdilər. Əsirlikdəkiləri xilas etdilər. Düşməni qırıb çatdılar. Burla Xatun Qazanın sözlərindən duyub düşəli düz bir il onunla danışıq etmədi. «Məni anana satdın, oğlunu satdın, elini satdın, qavat oğlu qavatsan sən» dedi. Mənim yanımda söylədi bu sözləri, mən özüm eşitdim bu sözləri. Qazan ələyə düşdü: «hərbi hiylədi bu, xatun işi deyil» deyib nə qədər ah-nalə etdisə olmadı. Məcbur oldu, Qazan Günortaca gəldi, Bayındır Xanın dərgahına vardı, onunla danışdı. Ondan sonra Bayındır Xandan Burla Xatuna buyruq gəldi. Qılbaş gəldi, boylə dedi: «Xatun xatundur, ər yigidin hərbi işinə qarışamaz. Qazan bizim övladımız, köykümüzdür, həmişə də böylə qalacaq. Qız Burla, otur oturduğun yerdə, sus susduğun yerdə. Eşinə itaətin vacibdir!» – Qılbaş belə dedi.

Burla Xatun itaət etdi, babasının əmrinin altından «göz üstə» deyib Qazanın suçundan keçdi. Amma o zamandan Oğuz içində hər kimsə yəmin edəcəyi zaman anasının ömrünə yəmin etdisə Qazan yada düşdü).

– Oylə ki sən yəmin etdin, inandım. İndi söylə mənə, Qazan.

Bayındır Xan taxtından qalxıb gəldi düz Qazanın qənsərində dayandı, yuxarıdan aşağı üzünü üzünə zillədi, gözünü gözünə, sordu:

– Söylə mənə, casusu kim qaçırdı? O ki, quş ola bilməzdi. Onu kimsə qaçırdı, demi? Kim gözçüləri uşaq kimi aldadıb onu qaçırdı? Kim, Qazan, etdi bunu, hansı məlun? Söylə. Qılbaş!

Bunu deyib Bayındır Xan çəkildi yenə yerinə. Xanın Qılbaşı səsleməsi nahaqdan deyildi. Qılbaş qolugüclü birisi idi. Arxadan Qazanı necə başından tutub sıxdısa Qazan ah etdi, əqli başından getdi, tir-tap yerə sərildi. Qazan təklidə quş ürəkli Qazan idi – bütün Oğuz bunu bilirdi.

Bayındır Xan:

– Su səp bunun üzünə, – söyləyib Qılbaşa əmr etdi.

Qılbaş otağın o başındakı mizin üstündən su qabını götürdü, lələyündən suyu tökdü Qazanın düz başına. Su Qazanın üzündən paltarına, ordan da canına keçib getdi. Qazan silkələnib özünə gəldi.

– Oğul, Qazan, noldu sənə? Huşun uçdumu başından? – Bayındır Xan sordu.

– Heç, Xan babam. Heç nə. Nə olduğun biləmədim... Gözüm qaraldı, qəflətən dünya gözümə qaranqu oldu, huşum başımdan getdi, – gözünü qıyıb Qılbaşa baxdı. – O suyu ver mənə, Qılbaş, içməyim gəldi.

Qılbaş qaba su töküb Qazana verdi. Qazan «març-març» edə-edə suyu elə acgözlüklə içməyə başladı ki, sansasan, min il idi su içməmişdi. Hülqumu tez-tez gedib-gəlir, heç cür suyu içib qurtarmırdı ki, qurtarmırdı. «Bu, axar çayımı içir, nədir?» düşündüm.

Bayındır Xan əvvəl mənə baxdı, sonra Qazana tutdu üzünü, belə dedi:

– Yaz, Qorqud, oğul, sən yaz. Qazan, bir də soruram sənə. Bayaq yəmin etdin. Doğrunu söylə. Casusu kim qaçırdı? Özün deyəcəksən, yoxsa...

Qılbaş yerindən dəbərirdi ki:

– Aruz qaçırdı, Xanım, Aruz. – Qazan daha başqa bir şey düşünməyib birnəfəsə tələsik cavab verdi.

– Dayın Aruz ha?!

– Bəli, Xanım, dayım Aruz.

– At ağızlı Aruzmu?! – Xan bir dəxli sordu.

(Nə gözəl dedi Bayındır Xan. Doğrudan da at ağzına oxşayır Aruzun ağzı. At ağızlı Aruz Qoca – necə addı? Bunu yadda saxlamalı.)

Mən mat qaldım bir az sonra Qazanın bu sözdən tutub onu tezcə Aruzun adına qoşmasına. Mənim beynimdən keçənləri indi Qazan öz diliylə deyirdi. Bəlkə mənim beynimdən keçənləri o hiss edir və təkrar edə bilir?! O zaman bunu bir dəxi sınayalım).

– Bəli, Xanım, at ağızlı Aruz Qoca qaçırdı o məlun casusu, – deyə Qazan təkrar etdi və nədənsə mənə baxdı. Yəni, «düzümü deyirəm?» bir dəxi gözlərilə sordu. Mən başımı bir neçə dəfə tərpədərək ona gizli işarə verməyə çalışdım. «Düz yoldasan, Qazan, əgər belə davam edərsən, o zaman bütün işlər düzələr, inşallah, düz yoldasan», düşündüm.

– Düz deyirəm, Xanım, inan mənə. Bütün bələlərin səbəbkarı Aruzdu. Anamın canına yəmin edirəm səni. İnanmırsan, Burla Xatundan soruş. – Qazan cəsərlə sözünü davam etdi. – Aruz Oğuzla bələdi, bilginən. Sən doğru söylədin. At ağızlıdı Aruz.

(Qazan az qala məni işarə edəcəkdə, etmədi. Tanrı verdi, yaxşı sovuşduq bu xatadan.)

Bayındır Xan dəxi bir söz demədən yerini rahladı. Ağ saqqalını ehmalca tumarlamağa başladı. Bir xeyli susdu. Dərin fikrə getdiyini gözlərinin bir nöqtəyə qırpılmadan dikilməsindən bilmək olurdu. Mən Qılbaşa, Qılbaş mənə baxdı. Bayındır Xan qərar qəbul edirdi. Amma Qazan Bayındır Xanı ona lazım olan, ancaq özünün gördüyü bir yola sala bilmişdimi? Birdən mənə sorsa, Aruzla ilgili məsələni məndən öyrənməyə çalışsa nə olacaqdı?! Bir şey dəqiq idi: Aruz Qoca qurban getməli idi. Öldü vardı, döndü yoxdu. Bu aydı. Onun Qazanın doğmaca dayısı olması isə Bayındır Xanın çıxardığı qərarın, tərəfkeşlikdən uzaq, qərəzsiz bir qərar olmasına daha bir sübut olacaq.

(Salur Qazan ilə dayısı Aruz Qoca heç zaman bir-birini dayı və bacıoğlu kimi sevmədilər. Təxminən, bir yaşda olsalar da Aruz həmişə, lap elə gəncliyindən özünü ixtiyarlara bənzətməyə çalışdı. Buna görə də vaxtından əvvəl biğ-saqqalını uzatmışdı, gənc Qazanın yanında, doğrudan da, yaşı ötmüş birisinə bənzəyirdi. Onun adını mən qoymuşdum: Aruz Qoca. İndi bu ada Bayındır Xan yaxşı bir ayama əlavə elədi: At ağızlı Aruz Qoca. Amma kim biləcək, bu yazını mən yazacağam isə elə bu ayamanı da Qorqud qoydu bəlkə deyəcəklər. Bayındır Xan istəməz ki, onun ad, ayama qoymasından kimsə duyub düşsün. «At ağızlı» deyəndə də səsi ilə, mənə tərəf baxmasa da, səsi ilə mənə dedi bu ayamanı. Yəni, «saxla yadında bunu, Qorqud, oğul».

Bunlar – Qazan və Aruz bir-birini heç sevmədilər – bunu bayaq dedim. Qazanın dayısına, onun da Qazana nifrətinin dərinində həm üzdə olan bir mətləb vardı, həm də üzdən-gözdən, qulaqdan uzaq, yaxşıca unudulmuş, uzaq bir yerdə gizlənmiş başqa bir mətləb vardı... İndi də Bayındır Xan fikrə getmək mən yadıma haman o mətləbi saldım.

...Oğuzun bəd zamanları idi. Naməlum bir tayfa gəlib Qazılıq dağının buzlu-qarlı zirvələrindən qamən axan Selləmə çayının Oğuz burulan Buzlusel ağzını kəsib eləcə oturmuşdu. Ləşkərləri bu yeri elə bəyənmişdi ki, qayət buradan çıxıb heç bir yerə getmək fikirləri yox idi. Bu tayfanın dilini anlayan yox idi, nə istədiyini bilən yox idi. Yenə məni göndərdilər. «Suyumuzu kəsməsinlər. Nə istərlər verəlim» – Qazanın yanına toplanmış Oğuz bəyləri mənə belə dedilər. «Bayındır Xandan buyruq oldu, Qorqud getsin dedi. Başçıları ilə görüş, Dədə. Nə şərti olsa biz razıyıq». Bəylər göz görə ölümə göndərdilər məni.

Başçı təkgöz, amma sısqa, cılız biri idi. Mənə tək gözü ilə bir zəhmlə baxdı ki, sanasan yeyəcəkdə, ödüm yarıldı. Ayağım yerə yapışdı. «Geriyə, Oğuz dönmə biləydim, qadir Tanrı» deyə ürəyimdə Nur daşına sığındım, göy üzünə pənah apardım, tanrıya dualar etdim. «Bizə hər gün iki kişi verəcəksiniz, yüz də qoyun. Suyunuzun ağzını o zaman açarıq.» – Bunu Təkgözün yanında diz çöküb oturmuş bizim dili bilən birisi mənə dedi. Əslində, demədi, bu “demək” deyildi; Təkgöz gövdəsinə yakışan çox nazik, cır bir səslə nəşə mızıldadı, o birisi tərcüman dəxi mənə bu sözləri qışqırdı. «Yoxsa bu gün suyunuzu kəsmişik, yarın Oğuzu tam məhv edərik. Son sözüümüz bu!».

– İki adam hər gün sizin nəyinizə lazımdır? – Mən sordum.

– Qoyunları biz yeyəcəyik, adamların ürəyini ağamız, – deyərək o tərcüman məhəbbətlə Təkgözə baxdı.

«Heyrət, bunlar adamıyeyənlərdir», deyə düşündüm və geri qayıtmaq üçün izin istədim.

– Get, – dedilər. – Amma sabah tezdən dediklərimiz burda olmazsa, deməli, anlaşmamız baş tutmadı. Özünüzdən küsün.

Oğuz necə geri döndüm, bilmədim. Qazana gəldim. Bəylər məni dinləyib səxt oldular, bir xeyli fikrə getdilər...)

... Bayındır Xan qəflətən yerindən qalxdı, pəncərəyə yanaşıb həyəətə baxdı, «Qılbaş!» deyib səsləndi. Qılbaş əyilə-əyilə ona yaxınlaşdı.

– Qılbaş, yenə bu quşcuğaz tikənlərə ilişdi. Alca qana bulaşdı. Var, onu al tikənlərin içindən, uçsun getsin, yaşasın.

Sonra, elə bil, özü-özü üçün yavaş səslə belə dedi: «quşcuğaz olanda nolar, o da yaşamaq istir, o da nəfəs almaq, göy üzündə qanad çalmaq istir, quşcuğaz olanda nolar...» Amma onun bu yavaşdan dediyi sözləri biz dəxi eşitdik.

Qılbaş quşcuğazı tikənlikdən azad edib buraxdı uçsun getsin, özü geri bizim yanımıza yenə döndü.

– Belə... – Bayındır Xan otaqda gəzişə-gəzişə sözü-nə başladı. – deməli, Qazan, sən Aruzu ittiham edirsən, həmi?! Bunu sən dedin. Səni sən bilirsən. Amma indi bir anlıq həpimiz düşünək. Bu, Aruzun nəyinə gerek imiş?! Casusu, deyirəm, o niyə buraxsın azadlığa? Bəylərin əleyhinə niyə getsin? Aruz ağılsız birisi deyil. Heç deyil. O bir işin qulpundan yapışanda əvvəlcədən bilir nə etdiyini. Deməli, gizli bir məqsədi var...

– Xan baba... – Qazan nəsə demək istirdi, izin dilədi.

– ... məqsədsiz bir iş görməz o. Nədi, nə deyirsən? – Bayındır Xan hövsələsiz sordu.

– Xan babam, casus lap elə əvvəldən bunun casusu idi, biləsən. Onu aradan çıxarmaq ilən, əslində, öz adamını Aruz xilas etdi. Doğru demirəmmi?

Bayındır Xan yenə susdu. Hər şey, elə bil, düz gəlirdi. Casus düşməne casusluq edirdi. Casus Aruzun adamıydı, Aruz onun hər bir hərəkətindən xəbərdar idi. Aruz onun hər bir hərəkətini özü yönəldirdi. Deməli, Aruz özü Oğuz xain çıxmışdı. Artıq məsələ aydın idi.

İstintaqı bitmiş saymaq olardı. Tanrı özü köməyimiz olsun.

(Bəs əgər Xan bilirsə və yaxud anlasa ki, Beyrəyin dünyünü dəxi Bayburda casus vasitəçiliyi ilə kim xəbər verdi – onda necə olacaq?! Aruzdan çıxdı bu xəbər, amma onun könlünə ilham verən kim idi?! Qadir tanrı, sən özün mədəd elə.)

– Qaçırdı dersən Aruz casusu, demi? – Bayındır Xan hiyləli səslə yavaşdan Qazana sordu.

– Qaçırdı, Xan baba, qaçırdı. – Qazan dəxi düşünmədən cavab verdi.

Ortalığa qaranlıq sükut çökdü.

(Mən qəflətən anladım ki, Bayındır Xanın hər bir şeydən xəbəri vardır. Qazanın bəyləri məşvərətə çağırmasını da bilir, səsverməni də. Bilir ki, casusu qaçıran-filan olmamışdır, bəylər ayrı-ayrılıqda casusun günahsız olduğunu söyləmiş, hər biri onu azadlığa buraxmağa qərar vermişdilər. Əgər Bayındır Xan bunu olduğu kimi bilirsə, bəs o zaman niyə casusu qaçıranı arayır, onu ki bir kişi qaçırmadı?!)

Sükutu Bayındır Xan özü pozdu:

– Söylərmisən, Aruz casus tutulanda özünü necə apardı? – Bayındır Xan, nəhayət, Qazana sual etdi. – Bə sən, Qazan, nə üçün bəylərin məşvərətindən heç danışmırsan? Məşvərət etmişdiniz, demi? Siz axı iki dəfə qərar çıxarmısınız. Birinci dəfə hamınız «ölüm» deyə bağırıdınız. Elədir, elə deyil?

– Elədir, ağam, elədir. – Qazan artıq hər şeyə «bəli» deyib duracaq idi, tələsik cavab verdi – Mən özüm, ağam, birinci mən özüm bağırdım: ölüm, ancaq ölüm! Qan, ancaq qan! Oğuza görk olsun! Bir daha heç kim ca-

susluq yoluna, xəyanət yoluna düşməsin. Oğuz xəyanət mənə xəyanətdir, Bayındır xana, o Xanlar Xanına xəyanətdir, buna dözməkmi olar?! Qan tökülməli, qisas alınmalıdır! Qanla yuya bilər bu casus öz əməlini. Ölüm, bir tək ölüm, ancaq ölümdü onun mükafatı. Şaqqalamaq, ikiyə bölmək, asmaq, kəsmək, yox eləmək, məhv eləmək, tək onu yox, hələ şübhəli çox adam var Oğuzda. Dəli Dondar var, Alp Rüstəm var, Bəkil var... Aruz var, Xanim. Dış Oğuz başdan-başa düşmən ocağıdı, ağızlarına gələni danışirlər, nə istirlər edirlər. Onlar bizi – İç Oğuzu yox etmək dilərlər, amma heç vədə! Olmayacaq. Biz, biz onları məhv edəcəyik. Hamısını, bircəciyinə qədər hamısını... uff. Dədə... Dədə... – Qazan birdən sustaldı, elə bil heydən düşdü, nədənsə mənə üzünü tutdu və yalvarışla bu sözləri dedi, – Dədə, mən belə düşünürəm, Dədə?! Mən belə düşünürəm, Dədə?! Sən söylə. Söylə Xanımıza. Uff...

Mən başımı qaldırıb tezcənə də aşağı saldım. Nə deyə bilərdim?! İnsafən Qazan məndən heç bir cavab da gözləmədi. Danışdı, coşub-daşan ürəyini boşaltdı, susdu. Qazanmı dedi bu sözləri?! Mən elə bilirəm, onun bu sözləri təkçənə Bayındır Xanın xoşuna gəlmək üçün deyilmədi. Qazan uzun illərdi içində gizləyib saxladığı bir çox fikirləri bu gün ilk dəfə dilinə gətirdi. Dedi və «uf» eləyib sakitləşdi, bayaq əjdahaya dönmüşdü, indi bircə andaca yenidən əjdahadan quzuya çevrildi.

Mən gördüm ki, Bayındır Xan da, Qılbaş da Qazana elə baxırlar ki, sanki onu ilk dəfədi görürlər. Qazan ha, bu sözlər ha?! Qadir Tanrı, xeyrə cala. Qadir Tanrı, sən böyüksən, bağışla, bağışla bizi. Mən Qazanı heç düzəməlli tanımamışam bu vaxtaca, Qadir Tanrı, bağışla, bağışla onu, özü də duymadı, nələr söylədi, beləcə Oğuzu bölmək istədi. İç Oğuzu Dış Oğuzu ayırmaq, ayrışçılıq salmaq dilədi. Bağışla onu. Qadir Tanrı, sən böyüksən.

(Qazan düşündüyünü bir qədər sonra həyata keçirəcək idi. Bayındır Xan barış üçün ona «evini İç Oğuz, Dış Oğuz bəylərinə yağmalat» buyruğunu verəcək idi.. Əməl eləməyəcəkdi. Evini yağmaladacaqdı. Amma Dış Oğuz bəylərini çağırmaqda. Bu səbəbdən də düşmənçilik get-gedə artmağa başlayacaqdı.)

Bayındır Xan gözlərini bir daha saray həyətinə dikdi. Sonra yenə biz tərəfə çöndü. Dedi:

– Qılbaş, nəvəm Uruzu gətirsinlər buraya. Siz isə, hələlik bəs olsun, gedin, dinlənin, sonra görüşürüz.

Hamımız ayağa durub baş əydik, Xan otağından çıxdıq.

... Gənc Uruz bəyi bulmaq asan iş olmadı. Xan babasının həyətində səbri çatmayıbmış durmağa, saray həyətinin o biri başındakı Alaqapıdan dışarı çıxıb At meydanına getmiş imiş. Cocuq ki, cocuq. Bayındır Xana söylədilər. Xan yenə bığaltı qımışdı. «Çıxıb gedib, həmi? Qaravaşlara getməyib, demi? Nolar gedibdir, gedibdir, amma gəlirkən gəlsin, görəyim onu. Məni görmədən geri dönməsin. At Meydanı ha. Böyüyübmüşdür, deməli, qavat oğlu qavat.» Bu sözləri sevə-sevə deyərək Bayındır xan durub içəri əndərünə keçib imiş.

Mən və Qılbaş Xan otağının qarşısındakı həyətdə çıxdıq. Qazan bizimlə deyildi. Günəş yenə də gəlib düz Qarağacın başının üstündə dayanmışdı. Yenə də Qarağacın gölgəsi yamyaşıl xalıya dönüb durmuşdu. Qılbaş mənə dedi:

– Məsləhətli don gen olur. Məsləhətdisə əyləşəlim, Qorqud. – Qılbaş bacardı bir sözilə həmi sual etdi, həmi əmr etdi və heç bir cavab gözləmədən keçib ağacın altında əvvəlcə özü bardaş qurub oturdu. – Gəl, gəl, otur bura. Bir şeylər gətirsinlərimi içməyə? Ya yeyəcək bir şeylər istərmisən? Qarnın acıxdımı? – Bu dəfə aşkar sordu.

Mən Qılbaşla üzbəüz oturaraq cavab verdim:

– Bəli, qarnım acıxmışdır, bir şeylər yeyəlim. Amma şərab içməyəcəyəm. Bayındır Xanın sorğu-sualında qafa gərəkdir dürüst çalışsın. Məst oluram, ayıb olur.

Qılbaş gülümsündü:

– Doğru düşünürsən, – dedi, – mən də şərab içmə-yəcəyəm, amma üzüm suyu, necə içəlimmi?

Cavab gözləmədən bir kənarda beli bükük dayanıb gözlərini bizə zilləmiş, Qılbaşın kiçik bir hərəkətinə müntəzir olan iki nökerə başı ilə «bura gəlin» işarət etdi. Nökərlər beli əyilmiş halda qaçaraq gəldilər:

– Buyur, ağam, – deyib baş əydilər.

– Bişirdən-düşürdən hazır olan nə vardır, aş var ya, gətirin, ətməkli olsun, əkmək də verin, ayran dəxi gətirin! Üzüm suyuna nə dersən, Qorqud? – Qılbaş yenə üzünü mənə tutdu.

Mən mahiyyətə varmadan nə gəldi, cavab verdim, bilmədim ki, tələyə düşürəm:

– Olar, üzüm suyu çox gözəl olar. Gətirsinlər, – dedim.

– Gedin nə söylədim, həpsini gətirin. – Qılbaş nö-kərlərə buyruq verdi.

Nökərlər yenə də qaçaraq aşxana tərəfə getdilər.

– Qazan, olsun ki, Xanla birgə içəri odaya keçdi? – Mən Qılbaşdan söz almaq xatirinə tənbel-tənbel ortaya söz atdım.

– Qazana çox bağlısan, bilirəm. – Qılbaş hiylə edib yana baxaraq heç mətləbə dəxli olmayan bir cavab verdi.

– Sən də Qazanın yanında çox olmusan.

– Çox olmuşam. Danarmıyam heç?!

– Amma bu gün ağlıma qara-qura fikirlər gəlir. Qazanın başı dərdə olmasın, Qılbaş. Qazan Qalın Oğuzun güvəncidir, bilirsən...

– Üzüm suyu bilirmisən nəyə derlər, Qorqud?! – Qılbaş artıq ikinci dəfə mənim düzünə verdiyim sorudan canını qurtarıb qaçdı. Qazanla Bayındır Xan içəri odaya birgəmi getdilər, Qazanı, qadir Tanrı, cəza evi olmasın, başqa bir odayamı aldılar – buna Qılbaş bir cavab vermədi. Bir də ki, indi «Qazanın başı dərdəmidir?» deyə mən üsulluca Qılbaşdan bəzi şeylər öyrənməyə çalışırdım.

Əbəs! Qılbaş da Qılbaş imiş. Hər iki sorum cavabsız qaldı. «Üzüm suyu» deyə-deyə məni aşkar azdırmağa çalışır. Tələ. Tavşan tələsi. Amma mən ha?! Mən dəxi düşdüm bu tələyə.

– Üzüm suyu... bilməmiş olarammı heç?! Üzüm suyu... yəni üzümün şirəsi... – hələ də anlamadım ki, Qılbaş niyə belə için-için gülməkdədi.

– İndi gətirirlər, içirsən, görürsən. Üzüm suyu, həmi?.. – yenə bic-bic qımışdı.

– Görürkən nə olacaqmış? – Mənim səbrim bir balaca daşmağa başladı. Səsim ötkəm oldu.

– Qızma, Qorqud. Heç qızma. Üzüm suyu haman şərab deyilmi? Üç ay sonrakı üzüm suyu?! Düşün ya...

Nökərlər əllərində yeyəcək, su bardaqları artıq gəlib yetişdilər. Öncə süfrə saldılar. Sonra yeyəcəkləri süfrəyə düzdülər. Baş əyib yenə əvvəlki yerlərinə, bir kənara çəkildilər. Əmrə müntəzir durdular.

– Bax, budur üzüm suyu. Şərab deyilmi?! Bir fərqi vardır ki, bir neçə ay küpələrdə saxlanmışdır, taxta küpələrdə, indi içilir. Haman üzüm, haman üzümün suyu. Demi? – Qılbaş üzüm suyundan mənim bardağıma tökərək dedi.

Mən səxt oldum. Bu adi bir lafın anlamını necə də oldu duymadım deyən, mısmırığımı salladım.

– Qızma dedim ya. – Qılbaş əlini məhəbbət edib çiynimə qoydu. – Biz qardaşız. Zarafat anlamadınmı sən?.. İç. İç bundan, kefin durulsun. Heç bir zad olmaz. O qafa ki, səndə var, şərabın itisinə də dözər. Buysa şərabın itisi deyil. Heç deyil.

Əlqərəz, yedik, içdik. Kefimiz yavaş-yavaş duruldu. Günəş xalısını öz arxasınca sürüyüb əvvəlcə Xan Sarayının üstünə, sonra həyət divarlarından o tərəfə, Günortaca, ordan da Qalın Oğuzun düz içinə apardı. Xalı getdikcə getdi, amma bu artıq Qarağacın altındakı xalı deyildi – bu bir başqa xalı idi.

Saray həyətinin o başında böyük Qaradarvazanın ağzında bir atlı idi, göründü. Atdan endi, nökərlər atı alıb tövləyə apardılar, o isə nökərlərdən biri ilə dan danışdı, söz soruşdu, cavab aldı. Sonra yanını basa-basa bizə tərəf gəlməyə başladı. Biz yeməyimizi artıq bitirmiş idik və gün başlamışdı boynumuzun dalını dağlamağa ki, bardaqdakı son damla üzüm suyunu da içərək uru durduq.

– Kim ola bu yigit? – Mən Qılbaşdan çox özüm-özümə sordum.

– Kim olacaq, Şirşəmsəddini tanımadınmı? – Qılbaş dodağı qaçmış mənə dedi. – Mən onu yerişindən tanıram.

Qılbaş gözlərini qıya tutub baxdığı Qaradarvaza tərəfdən çəkib mənə gülümsündü. Bəli, oydu ki, vardı. Necə də tanımamışdım. Şirşəmsəddin yanın basa-basa becid-becid bizə yaxınlaşıb baş əydi, salam verdi. Mən Şirşəmsəddinin üzünə baxdım. Şirşəmsəddin gözlərilə mənə bu sözləri deyib yalvarırdı: «Nolar, Dədə, sən sor, sən sorsana mənə niyə gəldim. Bu Qılbaş sormayıb duracaq. Mən biçarə nə yapacağam, bilmənəm ki...»

– Əleykəsalam, sənmişən Şirşəmsəddin?! Nə oldu? Bir işmi çıxdı? Nə xəbərə gəlmisən? Sənidəmi Xan istədi yanına?! – deyərək mən Qılbaşı qabaqlayıb sordum.

– Yox, Qorqud Ata. – Şirşəmsəddin ürəyində «uf» deyərək rahatlandı, tələsik və sevincək cavab verdi. – Heç bir iş çıxmadı. Tanrıya min şükür, Oğuzda salamatlıq, sakitlikdi. Bayındır Xan da məni yanına çağırmadı. Elə-belə, ürəyim dözmədi... – Şirşəmsəddin Qılbaşa döndü, – ürəyim tablamadı, gəldim ağam Qazanın ardınca mən də bura. Bəkləyəcəyəm burda onu. Əgər Qılbaş izin verərsə...

– O nə söz, o nə laf?! Qılbaş səni tanımazmı, Qılbaş sənin arxada eşin deyilmə? Xoş gəldin, bəy yigidim, səfa

gətirdin. – Qılbaşdan belə lütfkarlığı açığını söyləmək gərəkdir, mən belə gözləməirdim.

– Heç nəsnə gətirmədim. Tələsik oldu gəlişim. Elə birdən oturduğum yerdə dedim, durum mən də gedim. Ağam Qazan nerdə, mən də orda.

(Qas-qas gülməyəsən də nə edəsən?! Mən Qılbaşa baxa qaldım, Qılbaş mənə. Söz yox, Şirşəmsəddin çox sədaqətli bir yigit idi. Həmişə Qazanın yanında olardı. Qılbaş Bayındır Xan üçün nə cür adam idisə, Şirşəmsəddin də Qazan üçün o cür idi. İndi bunun gəlməyini Bayındır Xana xəbər verən zaman görən nə düşünər?! Onsuz da istintaqa Şirşəmsəddinin dəxi gəlməsi vacib idi. Dəli olasan, ürəyində doğru-düzgün şübhələr yarana. Şirşəmsəddin, qoçağım... amma işləri kormamaya, ulu Tanrım, bunun ki, ağıl topuğundadı, sən bir bunun söylədiyi sözə bax: «tələsik oldu, heç bir nəsnə gətirə bilmədim». Doğrudan da qas-qas gülməyəsən nə edəsən?!)

Qılbaş içində uğuna-uğuna qalmışdı. Şirşəmsəddin, fəqir Şirşəmsəddin isə bir şey anlamadan gah mənə, gah da Qılbaşa çönüb gözünü döyürdü. Mən düşündüm: «Qadir Tanrı, mən bu gədəni heç zaman əqilli görmədim, bəlkə bu, bizi sırça barmağına dolayır, sən özün söylə, qadir Tanrı, nə olur-olsun, amma axırını xeyrə cala».

Qılbaş gülməyini güclə saxlaya-saxlaya dedi:

– Şirşəmsəddin, gözəl etdin, gəldin. Xan onsuz da mənə buyurmuşdu ki, səni dəxi çağırım. Amma Qazandan sonra. Qazandan sonra Xan səni yanına istir. Burarlarda ol. Onsuz da sən arxanca çapar gələcəkdi. Gözəl ki, özün gəldin. Hə, qoçum, heç bir nəsnə gətirmədiyən üçün dəxi özünü üzmə. Nolar, gələn səfər əlidolu gələrsən.

Açıq-aşkar Qılbaş bu fəqiri özünün sırça barmağına dolayırdı və bu sözləri deyib arxasını Şirşəmsəddinə çevirdi, yenə başı ilə həməən o nökörləri yanına çağırırdı:

«görün bunu, nə istərsə verin, qarnını doyurun, suyunu verin, şərabını verin, razı salın» dedi, buyruğunu verdi, sonra əli qoynunda qalmış Şirşəmsəddinə daha heç bir məhəl qoymadan mənim qoluma yüngülcə toxunub «gedək, Qorqud, Xan bizi gözlir, gec qalmayaq» – söyləyərək yavaşdan heç mənə dəxi baxmadan irəli düşdü.

Mən indi həqiqətən bir şeyi anladım. Həmi aş yediyimiz zaman, həmi Şirşəmsəddinlə danışdığımız zaman fikir verməsəm də aşkar görürdüm ki, Qılbaşın bir gözü, bəzən də lap elə iki gözü Xan otağındakı pəncərədədi. Qılbaş oradan bir işarət gözləyirdi, o işarət də ki, qayət indi gəlmişdi.

– Gedək. – Qılbaş gedə-gedə, elə bil, özü-özünə təkrar elədi. Qılbaş və biz ikimiz bərabər Xan otağına tərəf getdik. İçəri gircək gördük ki, Bayındır Xan, doğrudan da, istirahətini bitirmiş, bizi gözlir.

– Keçin, oturun. – Bayındır Xan buyurdu.

Biz başımız aşağı keçib bayaqkı yerlərimizdə oturduq – mən pəncərənin yanında, Qılbaş pəncərənin önündə, «qayət pəncərədən dışarını görmək üçün belə lazımdı» – beynimdən keçirdim. – «Gözləri maşallah dördü, hər şeyi görür, bilir, arxada da gözü var imiş zalımın. Göz dedim, məlun Təkgöz yenə yada düşdü. Oğuzun başına gələn o müsibət bir də gəlməsin, Qadir Tanrı» – düşünərək könlümdə o uca Tanrıya dua edirdim ki, Bayındır Xanın səsi məni yenə bura – Xan otağına qaytardı. Bayındır Xanın səsindən əvvəl isə yadıma bunlar gəldi düşdü...

Bu yerdə Əlyazmanın mətni növbəti dəfə qırılır və Dədə Qorqudun yadına düşən nə idisə, təəssüf ki, bizim üçün əbədilik qeyb olur.

...– Qorqud, oğul, sən, Qılbaş, sən, nə dersiniz? Ağlınız kəsən bir şey oldumu bayaqkı söhbətdən? Qazan doğrumu söylədi qəziyyəni? – Bayındır xan bizə sordu.

Yenə bircə anlıq Qılbaşla mən bir-birimizə baxdıq. Qılbaş başı ilə «sən başla», deyə işarət verdi. «Əlbəttə, öncə mənim başlamam gərəkir. Xan mənim adımlı birinci çəkdi.»

(Qavat oğlu qavat. İndi sən səni bilərsən. Sən kim, mən kim... Yoxsa üzüm suyu, həmi?)

Mən dedim:

– Xanım, mən böylə düşünürəm: Qazan bəy doğrusunu söylədi. Amma bəylərin məşvərətini söyləmədi. Qayət, unutmuş ola. Həyəcanlıydı. Doğru onu söylədi ki... Mənə bunu demək zorluq da olsa deyəcəm. Bu gün olmasa da yarın Oğuzun başında bir bəla vardır, biləsən, şövkətli Xanım.

– Öyləmi? – Bayındır Xan təəccüb etdi. Yəni: «mən bunu bilməmiş ha deyiləm, amma özümü bilməmişliyə vururam». Dili isə bunu dedi:

– Söylə, Qorqud, oğul. Heç çəkinmə, söylə. Danış baxalım, o nə bəladır qövmümüzün başında fırlanır?! İlginə sözlər söylərsən. Qorxunc sözlər söylərsən... – Nə qədər istədi səsine biganəlik versin, amma mən anladım: Bayındır Xan daxilə alınmışdı.

Mənə bir cəsarət gəldi, bir cəsarət gəldi... Dedim:

– Xanım, sorma. Sorma mənə. Qazan indi Aruz dedi – həmi? Mənə sorma. İstərsən kimə sorarsan sor, amma mənə sorma. Amma bil bunu: İç Oğuz Dış Oğuz dəxi əvvəlki Qalın Oğuz deyil. Əlbəttə, bunların arasında bir ixtilaf var. Bu gün gizlidir, sabah üzə çıxacaq. Qadir Tanrı Xanı qorusun.

– Belə... belə... Davam et, Qorqud, – deyərək Bayındır Xan mütəkkəyə dirsəkləndi, gözün qıya tutub mənə baxdı. – Dan danışaq, davam et.

(Bayındır Xan gözünü qıya tutub baxanda, əlbəttə, bu o demək idi ki, mətləb onu çox ilgiləndirib, bütün huşu, başı ilə diqqətini cəm edib müsahibinə. Onu daha heç nə bu söhbətdən ayıra bilməz. Çox az dəfə olardı, Bayındır Xan gözün qıya tutub baxaydı – mən xeyli fikir vermişəm – çox az olub bu halı Bayındır Xanın. İndi isə gözün qıya tutub diqqət ilə mənə baxırdı.)

Mən davam etdim:

– Bu əhvalatın canı çox dərindədi, çox uzaqdadı, şövkətli Xan. Qərəz, uzun söhbətdi... onun çox qaftanı vardır.

Bayındır Xan dedi:

– Qorqud, oğul! Əcələnmi gəldi? Oğuzun üstünü yağımı aldı, çaylar, sellərmi coşdu, yer öbrəldi bəlkə, dağlarmı uçdu – qarşı yatan qara dağlar? Nə baş verdi, Qorqud, əcələnmi gəldi? Bizim ki, bir işimiz yoxdur. Vaxtımız da nə qədər desən varımızdır. Həmi, Qılbaş?! Dersən, bu mətləbin çox qaftanı vardır. Nolar, aç bu qaftanları bir-bir, soyundur mətləbi, lüt-üryan elə. Vaxtımız boldur, biləsən. Hə, eşitdim, eşitdim. Şirşəmsəddin qavat oğlu qavat gəldi. O da bir ağını-bozunu bilməyəndi. Çağırdınmı gəldi? Yox. Heç eyb eləməz. Heç eybi yoxdu. Bilirmisən, Qorqud, oğul, Oğuzun ipi boşalıbdı, ipi boşaldıblar. Kim nə istir, onu da edir. Şirşəmsəddinin ürəyi istir, gəlir Günortaca Xan Dərgahına. Sabah istəməz gəlməz. Olmaz! Olmaz belə.

Mən başımı yerə dikdim.

– Sənlik deyil. – Bayındır Xan davam etdi. – Sən niyə başını yerə dikdin? Sənlik deyil. Bu bir başqa mətləbdir. Belə. Nə deyirdim mən indi? Hə, bir əcələmiz, deyirəm, yoxdur. Odur ki, sən lap elə uzaqdan başla, mətləbin canından. Dedim ya, qaftanları bir-bir aç, mətləbi soyundur. Lüt, çılpaq qalsın mətləb. Sirrin içinə. Sirrin

canına! Əsasdan başla. Mən dəxi görüm, sən nəyi bilir-sən, nəyi bilmirsən.

Bayındır Xan sözlərinə ara verdi. Mən gözləyirdim, duymuşdum ki, yenə nəsə demək istəyəcək. Elə oldu. İstədi və dedi:

– Bilirmisən, Qorqud, oğul, bir gün gələcək, bütün bu əhvalatlar, qəziyyələr, vəqəələr, düşlər sənə gərək olacaq, lazımin olacaq. Odur ki, diqqətin olsun. Diqqətin olsun, amma ondan da öncə ədalətin olsun. Ədalətli olmaq asan bir iş deyildir – biləsən. İndi isə... Mən səni dinlirəm. Nədədir bu ixtilafın canı? Sən söylədin – ixtilaf var. Mən söyləmədim. Söyləmədimi, Qılbaş?

– Söylədi, Xanım, özü söylədi. – Qılbaş dedi.

– Di, özü də cavab versin. – Bayındır xan dedi.

Ortaya sükut çökdü. Heç kim bu sükutu pozmadı. «Nədən başlayım, qadir Tanrı?! Hər nə varsa açım tökümmü? Ya Xan İç Oğuz qəzəb etsə – onda necə?.. Qılbaş cəza dəstəsiylə göndərsə?.. İç Oğuz bəylərinin bir-bir aşını versə... Bəylər birləşib məndən intiqam almaq istəsə? Qadir Tanrı, sən özün mənə kömək ol. Amma bu biri tərəfi də var məsələnin. Nəyisə gizlətsəm, söyləməsəm, söyləmədiklərimi dəxi Bayındır Xan bilirsə – belə isə onda necə olsun?! Nahaqdan demədi: «Mən bilmək istirəm, sən nələri bilirsən, nələri bilmirsən...» Bayındır Xan belə dedi. Nə edəlim, gümanım kimə çatar ki?! Nə bilirəmsə, olduğu kimi söyləsəm yaxşı olur. Qadir Tanrı, sən özün mənim könlümə ilham ver. Nur daşı, sənün kölgənə sığındım. Adı görklü Tanrım, günahımı bağışla».

Və mən başladım söz söylədim. At ayağı yel kimi olursa, ozan dili dəxi çəvik olur. Amma hər ozanın dili yox. Mən isə Tanrının buyruğu ilə ozanam. Hərdən mənə elə gəlir ki, mən qayıbdən dəxi dürlü xəbərler söyləyə bilərəm. Nə olacaq, necə olacaq? – bunları kimsə bilməz. Mən isə bilərəm. Başladım nə başladım. Danışmağım düz üç gün, üç gecə çəkdi. Düz üç gün, üç gecə Bayındır Xan

bir kəlmə səs çıxarmadı, bir kərə də olsun mənim sözümlə kəsmədi, arada aş gəldi, səssiz-səmirsiz yedik, sonra yenə mən davam etdim. Arada Bayındır Xanı küçücük ölüm tutdu, uykuya getdi, mən də, Qılbaş da başımızı hərə bir tərəfə atıb elə Xan otağındaca gözümlərimizin acısını çıxardıq. Bayındır Xanın ayılmasından bir an öncə Qılbaş məni dümsüklədi, «dur» işarəti verdi, mən mürgünü gözümdən qovub yenidən özümü danışığa hazır edən zaman gördüm ki, Bayındır Xan gözünü açdı və heç nə demədən üzünü üzümə, gözünü gözümlə zillədi, bu bir işarət idi, yəni, «davam et». Mən dəxi davam etdim. Beləcə üç gün üç gecə keçdi. Bu müddətə bir dəfə də olsun Xan həyatında ürəyi niyarançılıqdan partlayan Salur Qazan yada düşmədi. Şirşəmsəddin də, Uruz da, bütün digər Xan xidmətinə gəlməyin növbətini gözləyənlərin heç biri. Heç kim yada düşmədi. Üç gün və üç gecə. Mən Qorqud danışdım, Xanlar Xanı Bayındır Xan mənim sözümlə kəsildi, ünümə diqqət etdi. Nə danışdım?! Nə üçün danışdım?! Bəlkə heç mən bütün bunları danışmamalı idim Bayındır Xana?! Burasını bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, Qadir Tanrı könlümə ilham verdi, danışıdığca boşaldım, boşaldıqca yumşaldım və düz üç gün, üç gecədən sonra, nəhayət ki, yarımcan, yarımənəfəs bir halətdə az qala bayılaraq sözümlə yum verdim, ağzımı yumdum...

Sözümlə isə mən Qorqud belə başlamış idim:

– Şövkətli Xan! Qalın Oğuzun inancısın, dara düşənlərin ümidisən. Oğuz səndən ötrü dualar, sənin adınla yəminlər edər. Uca-uca dağların var, qamən axan suların var. Qoşunun var, ləşkərin var, qulun var, nökrərin var. Amma sən bilirmisən ki...

Bu yerdə Yarımçıq Əlyazma həmənlə yuxarıda dediyim kimi üstünə nəsə ləkələr düşmüş kimidir, cırılmayıb, amma ki, kənar təsirdən səhifədəki yazının davamı, sadəcə, oxunmur. Elə bilirəm, burada Dədə

Qorqudun qələmə aldığı iki ya üç səhifəlik yazı həmişəlik bizim üçün qeyb olunmuş sayıla bilər. Ən maraqlı bir yerdə Əlyazmanın növbəti dəfə kəsilməsi, yazının qırılması, güman eləmirəm ki, nə zamansa kim tərəfindənsə bilərəkdən edilib və Əlyazmanı bilərəkdən belə bir zədəli hala salıblar. Yəqin ki, belə deyil. Amma bütün xırdalı və böyükü təsadüflərin bir məxrəcə gətirilmiş vahid adı var – TALE. Mən burada Oğuzun taleyini nəzərdə tutmuram, Yarımçıq Əlyazmanın taleyini nəzərdə tuturam – bax, bu TALE bizim Əlyazmanın bu indiki zamandakı təzahür forması da deyil, bəs nədir sualı mənim üçün bu dəfə çox adi, ritorik bir mənaya büründü.

Bundan sonrakı mətn Dədə Qorqudun yarımçıq mətninin davamı, onun Bayındır Xana üç gün, üç gecə ərzində söylədiklərinin bir hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Burada söhbət Oğuz adəti üzrə uşaq on altı yaşına çatanda ona Dədə Qorqudun ad qoymasından gedir.

...yenə bəylər mənim yanıma adam saldılar, mənim gəlib bu yigidə ad qoymamı istədilər. Gəldim, sordum:

– Deyirsiniz baş kəsibdir, hünər göstəribdir?

– Bəli, Dədə, baş kəsibdir, hünər göstəribdir, bəziranların canını düşmən çalışından qurtarıbdır. – Bəylər bir ağızdan cavab verdilər.

– Deyirsiniz, ciyərlidir, beyrəklidir bu cavan? – Mən sordum.

Dedilər:

– Ciyərlidir, beyrəklidir, həm də bax, Dədə, necə ərđəmlidir, buna ad qoy.

Üzümü Baybura bəyə tutub sordum:

– Baybura bəy, sən oğlunu bu günədək necə çağırarsan?

Baybura bəy cavab verdi:

– Mən oğlumu bağrıma basıb Basam, Bamsı çağıraram.

Dedim:

– Bəs belə isə bunun adı qoy Bamsı Beyrək olsun.

Oğlan qarşımda durmuş idi, üzü işıqlandı, nə işıqlandı, gözlərinin dərinliyinə isə kədər idi, çökmüşdü, gündüz və gecə bir yerdə onun çöhrəsində əl-ələ, göz-gözə oturub bardaş qurmuşdular. Qəflətən ürəyimə yamanca nəş mətləblər damdı. Oğlancığaza bir də zənlə baxdım. Şəfqət damarım heç qaynamadı. Düşündüm: «Bu, mənimki olmayacaq. Bunun yolu çox-çox uzaqlara gedib çı-

xacaq. Tanrı bilər. Mənlik deyil. Umuru açıq olsun.»
Amma qarnıma sarı ilan soxmuşdular.

Adın bayaq sözlə söyləmiş idim, indi oğlancığı bir kənara çəkib, gözlərdən uzaq bunu öz adının içindən də keçirdim.

Xanım, ad qoyma bitəndən sonra, mən Beyrəyin adını qoyandan sonra Baybura bəy də, bəylər də çox sevin-dilər, şadyanalıq etdilər, Baybura bəyin evində qalın yemə-içmə oldu. Yemə-içmənin bir zamanı, Xanım, mənim ürəyim elə öz-özünə nədənsə qısıldı, durub çadırdan çölə çıxdım. Aylı bir gecə idi, hava təmiz idi, qarşı yatan Qazılıq dağından sərin-sərin yel əsirdi, ciyərlərimi təmiz dağ havası ilə doldurdum. Beyrək dediyim, elə bil, məni güdüdü, hardan çıxdı, bilmədim, amma yanımda qəflətən peyda oldu. Beyrək dedi:

– Dədə, bir əmrin varmı, müntəzirəm.

Ədəbli olmağına ədəbli idi, amma ona baxdıqca mənim nə idisə elə hey dalağım sancırdı, qarnıma yenə də sarı ilan soxurdular. Gədənin üzündə, gözündə qəribə bir parıltı var idi. Qulağıma pıçıldı, inləyişdi, nəydisə gəlib çatıb dəyirdi. Göydənmi enirdi bu pıçılı, yerdənmi qalxırdı bu inləyiş, durmadan deyirdi: «Bu gədə Oğuzun başına müsibət gətirəcək».

Beyrək dediyim mənim önümdə dimdik dayanıb ala gözləri ilə müti bir baxış düzənləmişdi, amma di gəl, bu baxışın dərinliyində bir hay-hay, bir vulkan qaynayırdı. Mənə altdan-altdan baxır, nə deyəcəyimi maraqlandırirdi.

Mən:

– Oğul, Beyrək, bəziranları yağı düşməndən qurtarırkən heç qorxdunmu? – deyib sordum.

– Qorxmaq niyə, Dədə?! Heç qorxmadım. – Beyrək dediyim qırmızı-qırmızı cavab verdi.

– Ya bəs necə yəndin düşməni? Onlar çox, sən bir tək...

– Dədə, bunu sənə söyləyim yalnız. O düşmən dedikləri öz yar-yoldaşım idilər. Öncədən göndərdim bəzirganları hay-küy salıb qorxutdular. Sonra mən təpdim. Pərən-pərən etdim.

– Necə etdin bunu? Bəs sən baş kəsmədinmi? – Təəccübümün həddi-hüdudu yox idi.

– Kəsdim, Dədə, kəsdim, özümüzünkülərdən idi... birinin başını kəsdim. Yalançı oğlu adlı birisi var idi... Onun. Xəyanət etdi. Bəzirganın birin yaralayıb malını alıb atının yedəyində gizlətməmişdi. Məndən ha.

– Yalançı oğlu Yalınçıqımı? – Mən sordum.

– Yox, Dədə, Yalınçıq yox, Yalınçığın bir ekiz qardaşı vardı, Yalançı oğlu Palancıq derlərdi. ... Onun.. başını... xırp kəsdim. – Beyrək dedi.

Damarımda qanım dondu, Xanım. Güc-bəla sordum:

– Bunu bir adam bildimi? Baban, İç Oğuz bəylərindən kimsə?

– Yox, heç kimsənə bilmədi. Bir naibimdən başqa. Ona çox inanıram. Ondan savayı bilən bir tək kişi sən oldun, Dədə.

Mən şaşırdım, Xanım. Bu qavat oğlu qavat şöhrətli adını böyləmi qazandı?! Bu yaşa gəlib yetişəsən, bu qədərində hiyləgər birisi olasan.

– Ya bəs mənə neçin açdın bu sirri? – Mən bir dəxi sordum.

Beyrək dediyim söylədi:

– Bilirmisən, Qorqud Ata...

Yenə Əlyazmanı oxumaq çətinləşir. Amma zədəli yerin oxunub-oxunmaması mənə bir o qədər də vacib görünmədi, çünki bu yerdə məndən iki məqam açıqca anlaşılır. Birincisi odur ki, Beyrək bu sirri Dədə Qorquda özü

açır və yəqin elə güman edir ki, Dədə bu sirri heç kimə söyləməyəcəkdir. Daha doğrusu güman etmir, Beyrək buna əmindir: Dədədən söz çıxmayacaq. Deməli, dolayısı ilə Dəstanın bizə tanış son bədii mətnindən indiyədək «oxunmayan» daha bir Dədə funksiyası göz qabağındadır. Hamı sirrini gəlib Dədəyə açma bilər, Dədə sirlərin qoruyucusudur. Hər bir Oğuz əri arxayındır ki, Dədəyə söylədimi sirrini, bu sirr əmanət kimi qorunub saxlanacaq, Dədə hamıdan bu sirri qoruyacaq, heç kimin bu sirdən xəbəri olmayacaq. Amma əgər sirri heç kimə söyləməyib özün daşıyacaqsansa, səni cinlər, şeytanlar addım-addım izləyəcək, səndən hökmən intiqam alacaqlar – gördüyün əmələ görə cavab verəsi olacaqsan. Qədim tayfalarda belə bir inancın olduğunu biz bilirik. Odur ki, rahatı Dədədir, söylə ona – qalsın, cin-şeytəninə də Dədə özü bilər, nə cavab verər. Buradan belə çıxır ki, Qədim Oğuzlar bacardıqca sirdən qaçardılar, sirr saxlamaq, sirr qorumaqla araları heç yox idi. Bu mənada Dədə Qorqudun müqəddəslik mərtəbəsi həm də nə dərəcədə sirrə vaqif olmasına görə müəyyənləşir. Birinci səbəb mənə görə budur.

İkinci bir səbəb də yox deyil və o bir az gizləndi. Məncə, Beyrək bir gülləylə, necə deyər-

lər, iki quş vurur, başqa sözlə, iki məsələni həll edir. Sirri açmaqla Dədəni həm də özünə bəri başdan müttəfiq eləmək istəyir. Oğuzun hörmətlisini, sazı-sözü, andaman yeri olan birisini, özü də müqəddəs birisini öz beynində qaynaqıb-qarısan gələcək planlarının müttəfiqinə çevirmək istəyir.

Birinci səbəb qədər ağlasığan olmasa da hər halda bu gizli niyyət də kol içindən öz quyruğunu göstərməmiş deyil və daha öncə Dədə Qorqud, ya da, deyəsən, Bayındır Xan demişkən, bir nəsnə ağına gəldisə, deməli, həyatda yeri var, baş verəcəkdir.

Bu fərziyyələrin heç olmasa birinin, daha çox yəqin ki, birincisinin yaşama hüququ, həqiqətçilliyi həm də belə təsdiqlənir. Elə indicə sirri qəbul etməyin, sirri saxlamağın, istəsən də, istəməsən də sirrini qoruyucusuna çevrilmənin ağır yükünə Dədə Qorqud özü də işarə edəcək.

– ...beləcənə mən sirri sənə verdim. Qoruması sən-dən, Dədə. – Bunu söyləyib Beyrək dediyim yum verdi, susub durdu.

Nə deyəsi idim?! Xanım, mən mat və məəttəl qalmış idim. Qavat oğlu qavat məni öz sirrinə bağlamış idi. Mən dəxi istədim, istəmədim, onun bu sirrini bundan sonra qorumağa məhkum idim. Zülümdü bu, Xanım, əsl zülüm. Bu cürə sirrə sahib olmaq zülümdən də betərdi, biləsən...

(Amma onu dəxi demək gərəkir ki, sirr sahibi olmaq Oğuzda hər kişiyyə nəsib olmadı. Zülüm olmağına zülümdü, amma hörmət və izzət sahibi olmağın dəxi düz yolu bundan keçir. Mənə öz sirrini kimlər söyləmədi – dünyadan küsənlər, öldürənlər, ölənlər, övlad kimdən olduğun bilən analar, xatunlarından gileyli atalar... dəxi kimlər – sevənlər, sevilənlər, sevlənlər... dəxi kimlər – gəlinlərindən bezər qaynanalar, kürəkənlərindən qızan qaynalar... Oğuzun tüm sirri məndə idi. Mən dəxi onları Nur daşına əmanət edib durmuş idim. Nur daşı olmasaydı nə edə bilərdim ki...)

...Mən, Beyrəklə söhbətdən sonra çadıra geri döndüm. Bəylərin başına şərabın itisi artıq vurmuşdu. Bir ağzın dediyi bir qulağa girmirdi. Xəyal məni aparırdı. Ağlıma qara-qura fikirlər gəlirdi. Beyrəyi düşünə-düşünə qalmış idim. «Bu gədənin gələcəyini Nur daşından sorمام gərəkir, bunun, qadir Tanrı ağlının yoluna tikənli çəpər çəkibdir. Hələ bir bəndə mənimlə bu sayaq danışmayıbdır. Bunun gələcəyi mənə qaranlıq göründü. Nur daşı, Nur daşından soruşmam lazım». Artıq neçənci dəfə idi, bu sözləri özüm-özümə pıçıldayırdım. Mənim bu pəjmürdə halım bəylərin də gözündən qaçmadı. Baybura bəy üzün məndən ayırmırdı. Mənə sordu:

– Qorqud, sən niyə şərabın tamamı dadmadın?! Bəyənmədinmi? Söylə, nə istərsən gətirsinlər. Bilirsən ya, bu gün mənim xoş günümdür. Oğluma ad qoydun, gözəl bir addır. Bəylərin də günü xoş keçsin istərəm. Haydı, nökərlər, durmayın, Qorquda şərabın itisini gətirin! İçərsə içsin, içməzsə...

Baybura bəy sözünün gerisini gətirmədi, susdu. Mənim halım özümdə deyildi. Beyrəkdən eşitdiklərimi həzm edə bilmirdim. İndi bunlar dəxi məni içirsələr, Nur daşına şərab içmiş yaxın düşə bilmənəm deyə-düşündüm. Mən burada öz düşüncələrimlə qalsam işlər fəna olar.

– Yol uzaq, dünya qaranlıq, mənə izin verin, bəylər. Siz yeyin, için, xoş keçin. Mən isə getmək dilərəm. Baybura bəy, – deyib cavab gözləmədən ayağa durdum: –

Qutlu olsun, oğlunun böyük toyuna gələk. Şadlıq olsun evinizdə, bəylər, toy-düyün olsun. Di sağ olun, əsən qalın, mən getdim.

Baybura bəy çox dilədi, qalmamı istədi, bəylər dəxi dil-ağız elədilər. «Yox ki, yox» dedim. Bircə Beyrək susub durdu. Mənə baxan gözləri soyuq-soyuq baxdı. Daha durmadım, çadırdan çıxdım, özümü atın üstünə saldım, geri baxmadan çapdım, getdim.

Bilmədim, o gecə özümü mağaranın ağzına, Nur daşının yanına necə saldım. Aylı bir gecə idi. Ulduzlar duz-duz olub göy üzündə bir-birinə yaraşlıq verirdilər. Nur daşı işıq içində idi. Belə bir gecədə Nur daşının ürəyinə əlimi basdım, sordum:

– Ey Nur daşı, mənim bu gün dəxi bir sirrim artar oldu. Eşidərmisən məni?

Nur daşından cavab əvəzi bir işarət gəlməliydi. Sükut isə hər bir yanı bürüyüb durmuşdu. Sükut az qala qulaq deşirdi. Mən sorumu bir dəxi təkrar elədim:

– Ey Nur daşı, daşların gözəli, daşların əqillisi, yatmışmısan, oyaqmısan, söylə mənə, bu gün mənə bir sirr dəxi açdılar. Vaqə edimmi səni bu sirdən, yoxsa bu sirri qəlbimdə saxlayıb–saxlayıb çərrəyib gəbərimmi?

Yenə sükut idi ki, hər yana hakim kəsilmişdi. Mən belə düşünüb özüm-özümə sordum: “Sükutun özü də bir işarət deyilmi? Əlbəttə ki, işarətdi. Ona işarətdi ki, mən ağzımı açıb bu sirri Nur daşına danışım.”

Və mən məsələ nə cür idisə, açıb bircə-bircə Nur daşına nəql elədim. Nur daşı yenə sükut içində məni dinlədi, dinlədi, mən danışdıqca bilmədim ki, nə cür oldu uyquya getdim və uyqumda, Xanım, gördüm ki...

(Bu uyqumu olduğu kimi yox, olduğu kimi olmaz, heç olmaz. Qadir Tanrı ilham verə, olmağı gərəkən kimi bir Oğuznaməyə çevirməm lazım. Oğuz zar-zar ağlasın. Bay-

bura bəy «vay oğul» deyib ökür-ökür hönkürsün, böyür-böyür böyürsün.)

Uyqu mənə hər şeyi açıb göstərdi. Mən kim idim, uyqu görəm, o uyquda Beyrəyin gələcəkdəki anını görəm?! Nur daşı söylədi həpsini. Əvvəl-əvvəl məni uyquya verdi. Daşdan duman idi, sis idi, bəyaz pərdə kimi bir nəsnə ətrafı yavaş-yavaş bürüməyə başladı, bu duman-sis məni dəxi öz içinə aldı. Məni uyquya verən Nur daşının dumanı oldu, Beyrəyin vəqəələrini mənə görümlü edən dəxi o oldu. Nur daşının beləcənə hikmətləri vardır, Xanım. Nur daşının beləcənə qaiblərə vaqif olmağı vardır. Nur daşının hikmətləri olmasaydı mən kim idim ki?! Ancaq və ancaq Qorqud idim. Qorqud dedinmi, yetər. Nur daşı məni Qorqud Ata yapmadımı?! Nur daşı məni Dədə yapmadımı?! Uyquda isə bunları gördüm. Xanım, uyquda gördüm ki...

...Şah bu gün nəydisə yuxudan erkən oyanmışdı. Əvvəl-əvvəl bir xeyli yerində gərnəşdi, heç ondan çıxmayan iş – qızıl qotaz baftalı pərdəni yarıb özünü pəncərədən içəri soxan gün işığı gözlərinə düşdükcə o da gözünü qıydıqca qıyır, yerində o tərəf bu tərəf çönməyində davam edirdi. Vəzir ağa bayır otaqda divanxananın qabağında gözləməyində idi. Bu gün səfirlər gəlməliydi – uzaq bir məmləkətin su içindəki şəhərindən gəlməliyidilər. Necə gəlib yetişəcəkdilər – xudavəndi-aləm bilirdi. Yollar uzun, yollar qorxulu. Bir azdan Qorçubaşı da gəlib çıxdı divana. Vəzir ona, o Vəzirə baxdı. Bir xeyli susdular. Sonra tənbel-tənbel Vəzir söylədi:

- Qibleyi-aləm hələ də istirahətlərinə buyurur.
- Səfirlər az qaldı saraya yetişməyə. Bu yandan da... – Qorçubaşı ağzındakı sözünü yarımçıq kəsdi.
- Bu yandan nəmənə? – Vəzir bir balaca dirçələn kimi oldu.
- Lələ iş buyurdu. Tələsik imiş. Yoxsa...
- Lələ nə təhərinə buyurdusa, o cürənə də hərəkət elə. Dəxi mənə nə deyib durursan?!
- Allahu-əkbər, mən ki, bir söz demirəm, Vəzir ağa, niyə qeyzlənirsən sən? – Qorçubaşı susdu, daha bir kəlmə də danışmadı.

...Əvvəl fərraşbaşı Səfiyar çıxdı içəri otaqdan. Bu o demək idi ki, onun ardınca Şah elə indicə daxil olacaq divanxanaya. Amma bu dəfə belə olmadı. Şahın gəlişi lən-

gidi. Fərraşbaşı Səfiyar Vəzir ağaya yaxınlaşıb yavaşdan nəşə dedi ona. Vəzir ağa bir kəlmə danışmadan durub divandan çıxdı. Qorçubaşı gözü ilə Səfiyarı çağırdı yanına, o gəldi.

– Hara getdi, oğlan, Vəzir ağa, sən ona nə dedin ki? – deyə Qorçubaşı soruşdu.

Fərraşbaşı Səfiyar xəlvətcə ora-bura baxıb:

– Səfirləri dedim. Şah buyurdu ki, gözlətsin onları Vəzir ağa. Məşğul etsin. Qibleyi-aləm ləngiyəcək. Səni də bir soruşdu. Burdadı dedim, əmrə müntəzirdi. – Səfiyar Qorçubaşıya məhəbbətlə baxıb cavab verdi.

– Elə də dedin? Yaxşı demisən. Qibleyi-aləmin əhvalı necədi, yaxşıdı, inşallah?

– Yaxşıdı. Şükür, yaxşıdı sadağa olduğum. Niyə ki...

– Şükür, şükür, di get, işinlə məşğul ol. Şükür... – deyə Qorçubaşı Səfiyarı öz yanından buraxdı. Səfiyar çıxdı.

Elə bu an Hüseyin bəy Lələ divanxanaya girdi. Onu görcək Qorçubaşı mil kimi tarıma çəkildi. Lələ ümumi “salam-ələyküm” deyib başını aşağı dikmiş keçib taxtın sağ tərəfindən yerə çöküb oturdu, yenə başını sinəsinə salladı. Əlindəki təsbehin dənələrini çevirməyə məşğul oldu. Qorçubaşı keçib Lələnin qənşərinə gəlib durdu. Pəncərənin düz qabağını kəsdi.

– Çəkil, çəkil bu yana, Şahi-Mərdan xətrinə, kəsmə Allahın işığını, – deyə Lələ yavaşdan, ona baxıb-eləmədən dilləndi.

– Lələ, ölüm ayağının altına, o Şahi-Mərdanın xətri üçün mənim məsələmi bu gün həll elə.

– Yaxşı da, dedim sənə, ya demədim, səbrin olsun. İndi Şahın gələn vaxtıdı. Dayan, yox, yox, sən Allahın, çəkil get işinə. Sonra. Sonra. Söz verdim sənə axı.

Yenə fərraşbaşı Səfiyar divanxananın qapısında göründü. Tez içəri keçdi, dördgözlə ətrafa nəzər saldı. Do-

nub qapıya tərəf əyilib durdu. Lələ ayağa sıçradı. Qorçubaşı üzüqoylu yerə sərildi.

Şah divanxanaya buyurdu. Bu biri tərəfdən divanxanaya baş endirə-endirə Vəzir və əyanlar daxil oldular. Lələ yaxına gəlib yanaşdı Şaha. Böyük bir məhəbbətlə təzim edib durdu.

– Lələ, gəldin çıxdın?! – deyib Şah mehriban bir tərzdə üzünü tutdu Lələyə. Arxaya gedən əyanların arasından çıxıb Vəzir ağa gəldi Şahın düz yanına:

– Şahim, – pıçıldadı, – səfirlər əmrinə müntəzir olublar...

– Hə, elədi, bilirəm, bilirəm. Lələ, söhbətimiz hələ qalsın sonraya, bu səfirlərlə bir görüşüm. Amma söylə mənə, görüm, məsələni həll elədin, ya yox?..

– Elədim, Şahim, elədim, sadağa olduğum. Sən istəyən kimi də həll elədim. – Lələ ikiqyulu oldu.

– Yaxşı. Çox əla. – Şah razılıqla Lələnin çiyindən ehmalca yapışıb dikəltdi – Qalx, qalx hələ. Keç içəri bağçaya, gözlə məni. Səfirləri yola verim, gəlirəm. Bir bu tərəfə gəl. – Son sualını səbirsiz halda Şah Lələni bir tərəfə çəkib xeyli yavaşdan səsləndirdi ki, onu fəqət Lələ eşitdi. – Burdadı o da?

– Burdadı, qurban olduğum, – Lələ də ancaq Şahın eşidə biləcəyi bir tərzdə cavab verdi.

– Necədi, təhər-tövrü deyirəm, əməlli-başlı oxşayışı var yəni?!

– Əməlli-başlı. Oxşayış birə birdi, qurban olduğum. Hələ rubənd taxdımı, heç kim seçəmməz...

– Yaxşı. Dediym kimi elərsən. İçəri bağçada. Səfirləri yola verim, sonra... Bəs... Sən, necə, gəlmirsən səfirlərin söhbətinə?

– Nə bilim? Mənə deyən olmayıb ki.

– Vəzir! – deyə Şah səsləndi.

Vəzir Şahın arxasında ikiqat bir halda:

– Bəli, mürşidi-kamilim, – əmrə müntəzir oldu.

Amma Şah nə isə xatırlayıb sözünün gerisini daha gətirmədi. Ortağa namünasib bir sükut çökdü. Sonra bu sükutu pozub Şah özü Hüseyin bəy Lələyə belə dedi:

– Yaxşı Lələ, sən hələ bir bu işlə axıracan məşğul ol. Bu iş daha vacibdi. Mən də qurtarım, gəlirəm. Səfirərlə söhbəti də ki, axşam bir yerdə yemək zamanı bahəm götür-qoy edərik.

Şah bunu söylədi və daha durmadı, çönüb divanxanadan çıxdı. Vəzir, Qorçubaşı, digər əyanlar Şahın arxasınca getdilər. Lələ bir az divanxanada düşüncəli orabura gəzişərək, nəhayət, o da çıxdı. Divanxana qaldı boş.

Yarımqıç Əlyazmanın ikinci paralel qolu, yəni Şah İsmayilla bağlı hekayəti belə başlanır və bu yerdə ilk dəfə qırılır. Əlyazmanın mətni bir az əvvəl, elə bil, heç nə olmayıbmiş kimi Şah İsmayilla bağlı tamam başqa bir zaman və məzmun müstəvisinə keçdiyi kimi həmənin qayda ilə yenidən Dədə Qorqud zamanına qayıdır, əvvəlki ahənginə və istiqamətinə düşüb davam edir. İndi özünüz bunun şahidi olacaqsınız...

...Uyquda, Xanım, gördüm ki, mağara olmağına mağaradı, amma bu mağarada bir üzünü-gözünü tük basmış kişidi, oturub. Bir balaca diqqət edib baxdım gördüm, bu ki bizim Beyrəyə oxşayır. Necə də oxşayırdı, Xanım. Bu Beyrək dediyim əyləşmişdi mağaranın yuxarı tərəfində və qarşısında bunun düzölmüşdü cürbəcür aşlar, əkməklər, şərbətlər. Buradacana şərab da var idi. Bir tərəfdə üç, ya dörd qız idi, üsulluca, ədəblə əyləşib durmuşlardı. Beyrəyin tam yanında isə bir xub, ayüzlü gözəl var idi. Qızların biri saz çalırdı, bu andaca o biri qız ayağa qalxıb əl götürüb oynamağa başladı. Beyrək dediyim əli ilə yanındakı haman ayüzlü gözəli qucdu. Qız da ona bərk-bərk qısılib durmuşdu ki, vardı. Sonra isə ayüzlü qız dedi:

– Bəy yigidim, bir nəğmə dəxi sən oxusan nölür?! Səsini eşidərdik. Elə hey qulaq asıb durursan. Əl qaldır, sən də oyna, oxu. Qızlar xoşuna getdimi?

Beyrək dediyim cavab verdi:

– Sən hamıdan çox xoşuma getdin. Səni çox sevdim.

– Öyləmi? Nəyimi sevdin? Siz tərəflərdə gözəl qız azmı? Eşitmişəm, sizin dəxi gözəl-göyçək qızlarınız çox olur. Sizin oğlanlarla at çapan, qılınc tutan qızlarınız olur. Ya onlar? Onlar noldu? Söylə, söylə ya. Üzünü mən-dən gizləmə. Heç gizləmə üzünü...

Bəli, Xanım, azdan-çoxdan mənə bir türlü şeylər ağah olurdu. Burası Bayburd qalası idi qayət. Beyrək dediyim də bu qalada dustaq idi. Biz dəxi elə bildik ki, əzab-əziyyət içində on altı il evindən, qövmündən, Oğuzdan aralı ağlamaqdan babası kimi gözləri kor oldu bunun. Olmadı, Xanım. Deyə-gülə oturub duran gördüm mən Beyrək dediyimi, o üzütüklü kişini.

Qıza bu belə cavab verdi:

– Olarmı heç belə şey?! Sənə çatanı olarmı onların içində?! Mən səninlə murad verdim, murad aldım. Səni sevdim.

– Ya nişanlın Banıçiçək necə? – Kafir qızı qır-saqqız oldu, əl çəkmədi, Beyrəyin əlindən çiyini şuxluqla çıxarıb üzünü yana tutub bir dəxi sordu. – Ya nişanlın vardı sənin, Banıçiçək – o necə? Unutdunmu onu?

– Heç sən qədər sevmədim. Atam mən doğmamış onu mənə beşikgərtmə nişanlı etmişdi, ta mən atamdan keçmədim. Unutdunmu, sorursan. Unutmağa da bir kimsənə yox indi, sevdiyim. Sadəcə sən. Sadəcə səni. Gözüm gördü, könlüm sevdi. Mən hər kəsi unuttum. Hər kəsi. Amma mən səni heç zaman unutmam. Babana söylə. Şaqqalası məni. Mən səni o zaman unudaram.

– Ah, canım, ah, gözüm. Beyrəyim, Beyrəyim, mənim Beyrəyim. Səni sevdim. Heç kimsənə gözümə görünmədi, səni, ancaq səni, təkcə səni. Gözüm gördü. Könlüm sevdi. Babama, anama deyəcəyəm. Mən daha dözə bilmənəm. Bir başqa deyikli ancaq məzarda mənə tay olar. Həyatda – sən. Ancaq sən. – Bu ayüzlü qız dəxi beləcəndə dedi durdu.

Bir fikir elədim, bu gördüyüm Beyrək deyil yəqin. Ola bilməz. Uyquda ikən beynimdən əvvəl keçən fikir bu oldu. Bəlkə uyqudaca məni qara basır, düşündüm.

Məhəbbətlə bu ikisi bir-birinə sarışdılar, Xanım. Dodaq dodağa dişləyib əmişdilər. Ah eyləyib özlərindən getdilər. Qızlar oynamaqlarını saxlamadılar, elə oynaya-

oynaya bir dolça sudan götürüb bunların üzərlərinə səpələdilər. Bunlar ayıldılar, yenə bir-birlərinə sarıldılar. Bu dəfə qızlar «ah» eyləyib əlləri sinədə bunların tamaşasına durdular. Bir xeyli beləcənə zaman keçdi. Gözçülərdən biri qəflətən bayırdan içəri soxdu özünü:

– Gəlin ha, çıxın ha, tez olun. Baban Bayburd gəlir. Bayburd özü bura gəlir.

Xanım, dəxi mən qəti əmin oldum ki, bura Bayburddur, bu gördüyüm üzütüklü kişi Beyrəkdir, bu qız dəxi Bayburd bəyinin görklü, məhbub qızıdır.

Sonra, Xanım, düşüm məni bir başqa yerə apardı. Elə bu zaman Oğuzun başının üstünü alan bəlanı bir də gözümü yumub qapalı gözlərimlə seyr etməyə başladım. Təkgözü gördüm, elimdə-obamda müztərib izlər, susuz qalmış, cadar-cadar olmuş dodaqlar gördüm. Xanım, gördüm ki, Təkgözün ordusu tuta durub Oğuzun qənşərin kəsib, qalmağa da qomur, köçüb getməyə də qomur. Bu qansız-ımansız ordunun əlində zəbun olanları bir-bir gördüm. Təkgözə qurban gedən əsirləri, qulları, kənziləri, Oğuzun cavanlarını gördüm. Aruz Qocanın evindəki bəylərin məşvərətini gördüm. Aruz Qoca hirsli-sınırlı deyirdi:

– Hanı dünya mənim deyən igidlər?! Hanı Oğuzun dirəyi Salur Qazan? Hanı oğlu Uruz? Hanı Beyrək, Qanturalı, Şirşəmsəddin, Qarabudaq, hanı babası Qaragünə? Təkgözlə savaşı elə bircə Dış Oğuzunmu payına düşdü, bəylər, siz deyİN.

Bəylərdən Baybecan, Dəli Dondar, Dəli Qarcar, Əmən, Qıyan Səlcuq bir-bir ayağa durub qalxıb ağızları köpüklənə-köpüklənə danışirlar gördüm. Nə dedilər, nə demədilər, mənə agah olmadı, Xanım.

Sonra Dış Oğuz cavanlarını «su, su» deyib ümid ilə onlardan imdad diləyən qocaların qarşısından keçib gədir gördüm. Onları Təkgözlə savaşa Aruz Qocanın böyük oğlu Qıyan Səlcuq aparırdı. Aruz Qoca bu dəstənin

içində gözlərilə kimisə axtarır, axtarır, tapa bilmirdi. Yanında duran birisinə sordu:

– Basat gözümə dəymədi. Haralarda ola bu?

Bu birisi cavab verdi:

– Bəyim, sabahdan aradıq, heç yerdə bulamadıq. Olsun ki, yenə meşəyə vermişdir özünü.

– Bulun onu, bulun gətirin, deyin baban səni istədi, gələrsə gəlsin, gəlməzsə bir dəxi cəhənnəmdə görünsün gözümə. – Aruz Qocanın üzündən-gözündən zəhirmar yağırdı.

Yadıma gör nə düşdü, Xanım. Mən axı özüm – özümü dəxi görə bilirdim bu yuxumda. Bəli, mən idim ki, vardım. Mən axı orada olmuşdum, o məşvərdə deyirəm, mən dəxi var idim və məşvərdənin bir yerində Aruz Qoca Basatın ardınca adam salanda mənə baxıb başını yelləmişdi: «yəni, Tanrı bizə bir kor oğul verdi, o da belə». Dili isə belə demişdi: «Qorqud, Qorqud, mənim dərdim böyükdür... özün görürsən. Güc və qüvvəti ulu Tanrı buna vermiş, əqli isə bunun necə ki topuğunda idi, eləcəyə də topuğunda qalmışdır. Nə edəlim, gəlsin deyirəm, bəlkə bunu dilə birləşib ikimiz tutaq. Çünki ürəyimə damıbdır: Təkgözün öhdəsindən gəlsə bu gələcək. Qıyan Səlcuqda əqil, ürək nə boyda, gücü-qüvvəti isə... zəifdir, zəifdir. Bunda Basatın qolunun gücü olaydı, Qorqud.»

Mən buna sordum:

– Bəs Basat nə deyir, bu savaştan boyunmu qaçırır?

Aruz Qoca cavab verdi:

– Bilməm ki. Ciddiyə qalsa belə deyir: mən adam qanı tökmək istəmirəm. Deyirəm: o, yağıdır. Deyir: yağdır, nədir, bilmənəm, mən qan tökməyəcəm. Qorqud, Qorqud, mənim dərdim böyükdür. Bu, elə bil, mənim oğlum deyildir. Gəlsin, sən danış onunla, olurmu?!

Mən dedim:

– Gəlsin, baxalım. Olmaz olurmu? Cavandır, qanmır. Qandıralım. Bu da sözmüdür – mən qan tökməyəcəyəm...

– Bəli, öylə der. Qandır, onu, Qorqud. Gözlərim görə-görə oğlum, iki gözümün biri Qıyanı ölümün düz içinə göndərdim. Ölməyəcəkmi? Öləcək. Onun işi heç savaşa deyildi. Onun işi deyildi Təkgöz.

Bu sözləri deyib Aruz Qoca kədərli-kədərli başını sinəsinə salladı, gözlərindən bıldır-bıldır yaş axıtdı.

Az keçdi, çox keçdi, bilmədim. Basatı gətirib babasının nökrələri zor-güc bizim olduğumuz otağa itələyib saldılar. İçəri girdi, salam verdi, salam aldı, sonra başın dikdi yerə, susdu. Nökrələrə Aruz Qoca işarət etdi, onlar çıxdılar.

– Oğul, Basat, nerədəydin? – Babası sordu.

– Baba, meşədə öz yerimdə idim. – Basat cavab verdi.

– O nə yerdir elə, Basat, oğul? – Mən sordum.

– Meşədə bir kiçik tala var. O talada bir mən oluram, bir də ətrafda ağaclar olurlar. O ağacların altında qurdlar, canavarlar, qaplanlar, ayılar azad, sərbəst gəzişirlər. Onlar mənə mehribanlıq edirlər, mən onlara mehribanlıq edirəm. Mənim yerim meşədə o taladadı. Qoğan Aslanın yanında. O məni çox sevər. Babam tanır o yeri. – Basat başını qaldırmadan cavab verdi.

Mən Aruz Qocaya baxdım, o mənə baxdı. Bir müddət hər üçümüz susduq. Uyqudaca mənim yadıma görə nə düşdü, Xanım. İllər öncə, o zaman Basat hələ yeniyetmə idi, indiki kimi gənc, qolu pəlid ağacına bənzər, boynu çinar kimi uzun, omuzları göy üzü kimi geniş birisi hələ olmamışdı. Belə pəhləvan cüssəli deyildi. O zaman yenə gedib meşədə, haman dediyi o talada ilim-ilim itmişdi, sorasını verən yox idi. Aruz Qoca qəmgin düşmüşdü, göz yaş axar olmuşdu. Məni çağırdı, gəldim. «Qorqud, kömək elə, oğlumu bulayım. Könlünə ilham gəlsin Tanrı eşqinə, söylə mənə, oğlum nerdə?» – sordu.

Xanım, mənim könlümə ilham gəlmədimi, gəldi. Gözümü yumdum, Nur daşının yanına qəlbim uçdu, dövrə vurdu, qayıtdı. Heç bilmədim necə oldu dedim: «Aruz

Qoca, sənin oğlun meşədədi. Meşədə bir tala var, vələslərin, cökələrin, pələdlərin arasında bir tala var, bir aslan var, Qoğan Aslan, onun yuvası var, oğlun ordadı, ora var.»

Gedib dediyim yerdəcə, nə yaxşı, Qoğan Aslan yuvasında olmamışdı, gədəni buldular, geri gətirdilər.

– Oğul, sən insansan, sənin yerin babanın, ananın yanında, öz evindədi, sənin yurdun-yuvan vardır, sən Oğuz elinin güvənc yeri olarsan. Meşədə, qurdların-quşların arasında, aslanlar yuvasında gəzmə, dolaşma. – Mən oğlancığa belə dedim.

Xanım, mənim sözlərimin bu Basata heç təsiri olmadı. Sonralar da eşidirdim ki, yer-yer qaçıb gözdən uzaq yerə, meşədəki o aslan yuvasına gedirmiş. Amma dəxi yerini bildiklərindən tezəcə bulub hər dəfə gəriyə babasına gətirirlərdi. Bəzi vaxt da özü geri dönərdi.

...Aruz Qoca əvvəl-əvvəl hönkürtü vurub ağladı, səsinə bayır-bacadan arvad-uşaq səs verdi, onlar da ökü-ökür böyüdülər, bozladılar. Basat necə sərt qaya kimi qımıldanmadan durmuşdusa eləcə də durmağında davam etdi. Basatın tunc qamətinə baxıb Təkgözlə bunun döyüşünü gözümün önündə canlandırırırdım, Nur daşından sorurdum və hər nə cür düzüb-qoşurdumsa qələbə yenə də Basatınkı olurdu. Bəli, Xanım, Basat bir Basat idi, bir Basat idi, gəl görəsən.

Sonra Aruz Qoca kiridi. Bir oğluna nəzər saldı, bir mənə baxdı gözlərilə, yalvardı ki, sən danış, bəlkə sən bunu yola gətirəsən, tökə daşı ətəyindən, inad etməyə. Mən boğazımı arıtlayıb sözümlə belə başladım:

– Oğul Basat, baxarmısan nələr oldu. Böyük qaradaşın Qiyan Səlcuq vardı ya, Təkgözlə savaşa getdi. Oğuzda başı papaqlı qalmaz oldu. Sən nə dersən, elə-belə yeyib-yatıb duracaqsan, yoxsa, Basat, əlinə yarağını alacaqsan, şahbaz atına minəcəksən, gedib Təkgözün tək gözünü də çıxaracaqsan?! Yağıdı o, Basat, Oğuzda yağdı,

babana yağı. Ər igidlər yağılarla döyüşə-döyüşə ərənlərə döndülər.

Bir xeyli susandan sonra:

– Yağı nəyə derlər, Qorqud? – Basat mənə sordu.

Deyim ki, Xanım, mən şaşırıdım, bilmədim nə deyəm. Cavab isə Nur daşından fırlandı, öz-özünə gəldi:

– Basat, yağı ona derlər ki... biz yağıya yetişirsək, biz onu öldürürüz, yağı bizə yetişirsə yağı bizi öldürür. Yağı olan budur, Basat.

– Yağının qanını tökmək bir bəndəyə yakışırımı, Qorqud?

– Yakışır, Basat. Yağı zətən qanı töküləsi yağdır. Bax, sən meşədə bir vəhşi canavara yetişəndə nə edərsən?

– Vəhşi canavar dediyin də Allahın və Tanrının lazım bilib yaratdığı nəfəs alan, yaşayan canlı deyilmi? Mənim onlarla bir işim yox, onların mənimlə bir işi yox. Hələ Qoğan Aslan mənə heç zərər verməz, mənə məhəbbət edir, dili ilə yalar, durar.

– Bəs səni qanına qəltan etmək istəyən birisinə sən nə edərsən?

– Məni qanına qəltan etmək birisinə... mən... heç bir xətər yetirmərəm. Anlamır düşünərəm. – Basat dedi.

Söhbətin bu yerində Aruz Qoca durmadı, səsləndi:

– Ya qardaşın Qıyanı qanına bulayacaq, həyatına son qoyacaq birisi olursa? Bağışlarmısan?

– Yox... onu bağışlaya bilmənəm. – Bu dəfə Basat ağır-ağır cavab verdi – Qıyan kimə yamanlıq yaptı ki, onu öldürməyi diləyən birisi olsun?!

– Qıyan dözmədi, oğul Basat, Qıyan Oğuzun bu halına dözmədi, qız-gəlinin, kiçiyin, ahılın dərbədə dəşməsinə, bir içim suya həsrət qalmasına dözmədi. Savaşa getdi Qıyan. Təkgözlə savaşa vardı. Qıyan ha?! Öylə deyilmi, Qorqud? Sən söylə. – Aruz Qoca yana-yana mənə baxdı.

Mən başımı endirib «öylədi, bəyim, öylədi» dedim və sonra başımı qaldırıb bir dəxi baxıb gördüm ki, ba-

basının bu sözləri, nəhayət, Basatı qayğılandırdı. Baxışları donub qaldı, söz də bula bilmədi ki, bir cavab verə.

– Nə dersən, Basat, hamı bunu bilir, mən də bunu bilirəm: Təkgözü ancaq sən basıb kəsə bilərsən. Qıyan Səlcuq işi deyil bu.

– Oğul, nə dersən? – Aruz Qoca dəxi az qala yalvara sordu.

– Qıyanın başından bir tük əskik gəlsə, mən varam, Təkgöz var, derəm, – nəhayət, Basat bizə bu cavabı verdi. Aruz Qoca da, mən də anladıq ki, Xanım, bu onun son qərarıdır.

...Xəbər tez gəldi. Qıyan Səlcuq Təkgözün əlində, əlbəttə ki, zəbun oldu, ödü yarıldı, savaşı meydanında can verdi. Bunu gözü ilə görüb geri qaçan qoşun söylədi, ödü yarıldı, dedilər, meydandaca canı çıxdı, dedilər. Yer, göy Aruz Qocanın başına fırlandı. Durduğu yerdəcə torpağa çökdü, gözündən bildir-bildir yaş axdı, nə axdı, bağırdı ağladı, ağladı bağırdı. Səsə arvad-uşaq gəldi, vay düşdü, şivən qopdu. Basat gəndə durub baxırdı. Baxdı, baxdı, sonra göz görə gədə birdəncə dəyişməyə başladı; gözləri qıpqırmızı qızardı, bədəni dartıldı, əlləri-qolları şişdi, boyu-buxunu böyüdü, qəfildən bir sıçrayışla eləcə bayaqdan bəri durub baxdığı yerdəncə göyə tullandı, Xanım. Dedim, yəqin başı buluda dəyər. Tullanıb göydəcə mayllaq aşdı və eyvandan aşağıda duran Təkəl aygırın düz belinə sıçrayıb düşdü. Təkəl aygır şahə qalxdı, elə bil, o da bunu həsrətlə gözləyə qalmışdı. Bir an keçdi, min il keçdi, at da, atlı da toz olub yox oldular. Babası göz yaşlarını da silməyə macal tapmadı, o da, mən də bunların arxasından ucalan toz-dumana mat-məttəl baxa-baxa qaldıq, durduq...

...Sonra uyqumda Bəkili gördüm. Sən ki onu Gürcüstan sınırına göndərdin, Xanım. Düşkün idi Bəkil gördüm. Bəkilin tarixçəsi bir uzun tarixçədi. Bizim məsələyə dəxli varmı, yoxmu – onu mən bilmənəm, onu sən bilərsən, Xanım. Bəkil ilə Qazanın qavğası, Bəkilin Qazandan sınması, Qazana küsməsi onu məhzun etdi. Uyqumda isə bunu gördüm. Uyqumda gördüm ki...

Burada da Qorqudun yuxusunun nəqli qəfildən kəsilir. Davamına diqqət yetirəndə isə görürük ki, zərər çəkmiş səhifələrin ümumi məzmununun dərki üçün bir elə əhəmiyyəti yoxdur. Məncə, burada oxuna bilməyən bir-iki cümlənin ancaq söhbəti gedə bilər ki, onların da yoxluğu Bəkillə bağlı əhvalatın tam və dolğun anlaşılmasına heç bir xələl gətirmir.

...Uyqumda Gürcüstan ağzına, Bəkilin obasına, evinin qabağına getdim. O evin qabağında bir xatunu daş üstündə oturub ağlayır gördüm. Bəkilin xatunu idi. Adına Sürməlicə Çəşmə xatun derlərdi. Elə uyqudaca ona sordum:

– Nə ağlarsan, nə bozlarsan, qız Çəşmə?

Sürməlicə Çəşmə qayğılı başını qaldırdı, bir an mənim üzümə donuq gözlərlə baxdı, əvvəl-əvvəl görər göz-

ləri görməz oldu, sonra məni tanıdı, qayət yenidən kövrəldi:

– Dədə, sənmişən? – sordu. – Oğlancığım İmran üçün ağlaram.

– Oğlancığına nə olmuşdur?

– Dədə, heç sorma. İndicənə ürəyimə, elə bil, sarı ilan soxdular. Gözümün önündə bir vəqəə canlandı. Amma sən səni bilirsən, sənin bizdən xəbərin olmaz. Bilirmişən, üzərimizə Gürcüstandan Qara Təkurun qoşunu çəkib gəldi. Bəkil xəstə, döşəkdə. Ava varmış, avda ayağını sındırmışdır. Qara Təkurun üstünə babasının əvəzi oğlancığım İmran getdi. Nə qədərinə yalvardım olmadı. Cəng etdi, savaşıdı, amma nə yaşı var ki... Bax hələ, bir bax. Görürəm. Vaqəədə görürəm. Az qala zəbun olacaq. Kafirin, yarımасыn, yarçımасыn, qılıncı göydə sıyrıla durdu, oğlancığımın başı yerə əyilmiş, onun başını o qılınc kəsmək dilər – vaqəədə bunları sən də görürmüşən, Dədə?! Mənə yardım, mənə mədəd. Qara başım qurban olsun sənə, mənə mədəd edərmişən? Bütün günah məndən oldu. Məndən oldu günah. Mən biçarə, mən zavallı... ah... ox...

Xanım, Bəkilin xatunu beləcənə ah-vay edib göz yaşını sellədirdi, mən «xatunda ağılı olar?!» düşünüb «Bəkil nerdə?» – ona bir dəxi sordum.

– Nerdə olacaq?! Bəkil evdə. Yıxıla qalmış. Yorğan-döşəkdədir. Dedim ya, ovda ayağını sındırmışdır. Qazanın evi dağılsın, Dədə. Yarımасыn, yarçımасыn. Bu müsibətlər onun üzündən bizim başımıza gəldi.

– Qazanlıq nə var bunda? – Mən təəccüb etdim.

– Dədə, mənim oğlancığımı mənə qaytar, hər şeyi sənə söyləyim. Yoxsa... qarğaram həpinizi! Dədə, mənim İmrancığımı mənə yetir! Yetirməzsən, qarı düşmən bir idisə min olsun sizin üçün, əl götürüb Allah-taalaya mən dualar edərəm. Bəkil qanlı Abqaz elinə köçün sürmək dilər. Köçü ilə, yurdu ilə buralardan, vətəmindən uzaq

duşmək istər. Baiskar Qazandı! Dədə, sən bunları bil-məzmisən! Sən ovda olmadınmı, Dədə?! Bəkili Qazan ova çağırırdı. Sağ çağırmaıydı. Sən Qazanla Bəkilin qavğasını görmədinmi?! Dədə, sən mədəd əhlisən. Tanrıya dua et, nolar?! Kafir mənim oğlancığı çalması. Çalmaı q dilər. Bax hələ. Vaqəyə sən bir bax...

Xanıı, elə uyqunun içindəcə mən bu xatunun gözü-nə görükən vaqəni seyr eləməyə başladım. Bəkilin gənc oğlu İmrancığı Qara Təkurun qabağında diz üstünə çök-müş gördüm. Oğlanın başı sinəsinə enmiş, Təkurun qı-lıncı sıyrılıb göyə qalxmış gördüm. Bir onu bildim, şəfqət damarım qeynədi, könlümü-üzümü Nur daşına tutdum: “Ey Nur daşı, daşların əqillisi, daşların sevgilisi, sən sən ol, ol kafirin niyyətini dayandır, oğlanı həlak etmək dilər, qoyma, oğlana möhlət ver, vaqəni dondur.”

Bunu dediyimi gördüm. Anındaca həqqən vaqə donmuş durdu. Qara Təkurun ancaı gözlləri ora-bura fırlaya-fırlaya təəccüb içində qaldı, əli-ayağı tamam dondu. Qılinc da necə qalxıb durmuşdu oğlancığın başı üzərində, eləcənə tərpənməz oldu. Üzümü Sürməlicə Çəsmə qıza tutdum:

– Çün mədəd dilədin, bax. Tanrı sənə yardım əlini uzatdı ola. Bax, bax vaqəyə, görürmüsən, hər şey dondu qaldı. Ulu Tanrı möhlətini səndən, sənin oğlundan əsir-gəmədi. İndi söylə, Bəkil nerdə, bu yağı nə yağdı, bu savaşı nə savaşıdı? Qazana neçün qarğarsan? Aramla söylə. Oğlancığın zavalıdadı.

Sürməlicə əvvəl-əvvəl diqqət etdi, vaqəyə gözün dikdi durdu. Elə ki, o da mən gördüyümü görə bildi, ayağıma düşdü, ikiəlli qucaqladı.

– Dədə, səni qadir Tanrı yetirdi ola. Dədə, sənə iman gətirməyən evinə qarğış gətirə dura. Dinlə məni, Dədə. Dədə, günah mənimdi, mən faş etdim aləmə Bəkilin ayağının sınmağını. Dilim, dilim, vay dilim. Dədə, dilim dinc durmadı, qaravaşa söylədim. Nə biləydim?!

– Qaravaşa don geyirsən xatun olmaz, bəlli bilgil. – Mən dedim.

– Bilmədim, Dədə, bilmədim. Sonra qaravaş da kiməsə söylədi. O kimsə dəxi kimsə xəbər apardı. Sonunda Qara Təkur duydu bunu, belə dedi: «gedəyin, Bəkilin evini, yurdunu talan edəyin, o buralara gələli bizim günümüzü göy əskiyə бүkdü».

– ...Bəkil də ki yataqda, eləmi? – Mən düşüncəli sordum.

– Bəkil də ki yataqda, Dədə. «Oğlum İmran mən əvəzi düşməyə varsın» dedi. O da ki... belə. Hələ bir gəl, gəl içəri. Bəkil səni görüb sevinəcək.

– O məni necə görəcək, qız Çəsmə? Bu axı uyqudur. O ki mənim uyquma girəməz.

– Sən istərsən girər. Neçin girməz olur ki?! Dədə yap bunu, nolar?! Bəkil sənə Qazanla küsüşməsinə nəql edər, sən də əhvalatı bilmiş olarsan. Bayındır Xana ilətərsən. Mən neçin Qazana qarğadım, anlarsan.

Biz hansı zamandan biri-birimizin uyqusuna girdik ki?! Girə bilmənik. Bu Xatun Qazana neçin qarğadı, Qazanın Bəkilin ayağının sınmasında, Qara Təkurun ordu ilə gəlib Oğuzun sınırını almasında suçu nədir?! «Nə isə» deyib «xatunda ağılmı olar?!» bir dəxi düşündüm, Sürməlicə Çəsmə qızın ardınca evə girdim. Məni Bəkilin yataq odasına götürdü. Gördüm Bəkil yataqda, üz-gözü şişmiş, ayağını bir para əski-üsküyə tutmuşlar. Ağrıdan inildər durar.

– Bəkil, sənə nə oldu, yigidim? – deyib sordum.

Xanım, mən bu Bəkili çox istərəm. Yadındamı, Gürcüstandan xərac gəldi, çomaq gəldi, hamı ağız büzdü, kimə təklif etdinsə heç bir kişi yaxın düşmədi, bir bu dedi: «Xan buyursa, mən vararam o yerlərə, Oğuzun sınırını mən qoruram.»

Vardı, qorudu. Çox səy etdi, şücaət göstərdi, o zamandan Gürcüstan ağzından bir qayğulu xəbər yetişmədi

Oğuz. Bayındır Xana sədaqətinə, Oğuz sədaqətinə görə mən dəxi sevdim Bəkili. İndi onu bu halətdə gördüyümdə könlüm incidi, gördüm, ağrıdan dişini-dişinə sıxmış durur. Tez cübbəmdən bir əlçim ot çıxardım. Nur daşının dibində bitən bir başqa otdur bu ot. Çeynədirsə, bütün ağrını-əzabı unuda bilirdin. Gözünə min cür xəyalat görünürdü, sən özün öz cildindən çıxardın, uça-uça göylərə baş vurub yenə də sonra öz cildinin içinə gəlib girərdin. Bu otdan bir azca Bəkilin ağzına soxdum, «çeynə bunu, Bəkil» dedim. Zəifləmiş bir nəzərlə mənə baxdı, tanıdı, tanımadı biləmmədim, amma güclə, birtəhər, heysiz-heysiz otu başladı çeynəməyə gördüm. Çeynədikcə heysiz başı heyə gəldi, gözləri alacalandı, Bəkil qas-qas güldü:

– Qorqud, sənmişən? – Bəkil mənə tanıdı ola, sordu.

– Bəli, Bəkil, mənəm, – dedim.

– Bu nə idi, sən mənə verdin? – Bəkil sordu.

– Otdu, çeynə, ağrıların uçub gedəcək.

– Artıq uçdu, Qorqud. – Bəkilin gözləri yenə güldürdü, birdən gözlərini qıya tutdu mənə baxdı. – Sənin bu ralarda nə işin vardır, Qorqud? – Bəkil artıq yatağında vurnuxub mütəkkəyə dirsəkləndi. – Xatun, – üzünü Sürməlicə Çəşməyə tutdu. – Xatun, qaravaşlara buyur, Qorqud gəldi, yemə-içmə gətirin.

– Yemə-içmə vaxtı deyil, bəy. – Sürməlicə Çəşmə Xatun başını yerə dikdi.

– Niyə? Nə oldu ki? Bir xəbərmi var? İmrancıq nerdə?

– İmrancıq... – Sürməlicə Çəşmə Xatun az qala yenə başlayacaqdı zar-zar ağlamağına, səsi titrədi.

– Bəkil, etmə-eləmə, dayan, yemə-içməyə tələsmə, – deyərək mən üzümü Bəkilə tutdum.

– Qorqud, bu ayağım, bu ayağım zoqqul-zoqqul bir zoqquldayırdı, hara uçdu getdi bu ağrı?.. – Bəkil yenə qas-qas gülüb maraqlı edib mənə sordu.

– Otdu, Bəkil, çeynədiyini otdu, ağrılarını uçurdu getdi...

(Bu yerdə Bayındır Xan məni saxladı, haman ot barədə sorğu-sual etdi. Mən Xana o ot barədə nə bilirdimsə danışdım. Ağrı-acıya dərmandı, dedim. Huşu başdan aparır, dedim. Başlayırsan özün-özünə kənardan seyr edirsən, canın cismini tərk edir, ucsuz-bucaqsız göylərə baş vurur, nəhayətsizlikdə uçur, uçur, yenə qayıdır girir öz cisminin içinə, öz yerinə. Bayındır Xan mənə haman otdan ona da gətirməmi buyurdu, daha demədi, nə üçün lazımdır ona bu ot. Mən də sormadım, gərəkir sə özü söylərdi.)

Bəkil yavaş-yavaş özünə gəldi. Gözləri işıqla doldu. Heç nədən qas-qas gülməyi isə kəsilmirdi. Özünü heç cür saxlaya bilmirdi. Bu gülüşünə özü də mat-məəttəl qala durmuşdu. Birdən ora-bura boylandı, gözlərilə kimisə aradı:

– İmrancıq noldu, düşməyə varmışdı, geri gəlmədimi hənz?

– Gəlmədi. – Sürməlicə Çəşmə Xatun başını qaldırmadan hiçqırıb cavab verdi.

– Noldu ona? – Bəkil bir dəxi sordu, çönüb heyətlə mənə baxdı.

– Bəkil, oğlancıq az qala idi, Qara Təkurun əlində zəbun olacaqdı, Allah-taala izin vermədi. Nə yaşı var onun, sən onu Təkura qarşı qoydun? Heç doğru etmədin sən. – Mən Xatunun ürəyindən keçənləri Bəkilə dedim.

– Nə edəydin? Qazan mənə nələr dedi, bilirmisən? Bilmirsən, sən avda yox idin. – Sonra üzünü Xatuna tutdu. – Çıxın, siz çıxın, mən bir Qorquqla xəbərləşim.

Sürməlicə Çəşmə qız mənə hüzn dolu bir baxış atıb dışarı çıxdı.

– Sən dəxi eşitdinmi avda başıma gələnləri? – Xatun çıxınca Bəkil sözünə başladı. Bəkilin səmindən indi umu-

küsü nədi, qəzəb yağırdı, bir dəxi təkrar elədi. – Eşitdinmi Salur Qazan nə türlü oyunlar çıxardı avda? Beyrək mənə nə cür küfrlər etdi, duyduñmu?

– Duymadım, dan-danışaq. Söylərsən, mən dəxi duymuş olaram.

– O zaman dinlə məni, Qorqud. Amma yox. Öncə İmrancığı qurtaralım. Mən Qara Təkura varım gərək. Sonra. Sonra, mən sənə qəziyyəni sonra nəql edərəm. – Bəkil yataqdan qalxmaq üçün cəhd elədi, amma duramadı ayağa, yenə heysiz olub mütəkkəyə yıxıldı, ağır-ağır nəfəs aldı: – Ayağım sınımışdır, Qorqud. Qara Təkur da necəsə olmuş, xəbəri duymuşdur. Mənə imdad elə. Oğlancığım... – Bəkil məlul-mələl mənə baxdı.

– Xatun söylədi. Sən heç maraq eləmə. Mən bu işi həll edərəm.

– Necə? Necə həll edəcəksənmiş? Sən Qara Təkuru tanımazsan. Məndən oldu, sütün oğlancığı qüvvəsi-gücü bəlli Təkura qarşı göndərdim. Məndən oldu...

Bəkil zarlıq elədi, gözündən bildir-bildir yaş axmağa başladı.

Nə edəydim, Xanım?! Yenə Nur daşının mərhəmətinə sığınmaqdan başqa əlimdən bir şey gəlmədi. Elə uyqudaca qurtuluş duasını ürəyimdə elə bərkdən oxumağa başladım ki, özüm də ayaq üstə güclə davam gətirib durdum. Az qala yıxılacaq idim. Amma səndirləyə-səndirləyə əlimi yatağın hündür tutacağına atıb ayaqda qala bildim.

Ürəyimdə isə belə deyirdim: «Ey Nur daşı, bir parça nurunu əsirgəmə mən qulundan. Bu atanın, bu ananın günahları böyükdür. Fəqət bu oğlanın günahı yoxdur. Gəncliyinə bağışla onu. Bir parça nurunu kölük elə, göndər Qara Təkurun göyə qalxmış qılıncının canına. Qılıncın gövdəsi par-par parıldar, düşər bunun şöləsi kafirin gözüne, qamaşdırar kafirin gözünü, oğlan qurtular. Mə-dəd qıl.»

Nur daşı, Xanım, dediyim kimi də elədi. Bir parça işığından ayırıb göndərdi Təkurun qılıncına. Qılınc göydə bərq vurdu, bu bərq qayıdıb düşdü kafirin gözüne, gözü kafirin qamaşdı, bu dəm mən də cəld tərpendim, vaqəənin donuqluğunu açdım. Təkur necə durmuşdusa eləcə-nə durdu, əlləri ilə gözünü tutdu, bu zaman qılıncı əlindən düşdü. İmrancıq çabuk oldu ayağa sıçradı, qılıncı bayaq əlindən düşmüş idi, indi qılıncını çəkib kafirin boğazına tutdu. Gücü birə on artdı ola. Qara Təkur bunun ayağına yığıldı.

– Baxarmısan, Bəkil?! Oğlan Təkuru yendi. İndi başını kəsir. – Vaqəəni buna da göstərdim. Bəkil bayaq ağılardı, indi qas-qas güldü, əlin-əlinə çaldı:

– Gəlin a, – ətrafa səs elədi, – gəlin tedarük qılın, İmran qalib oldu, geri dönür.

Sürməlicə Çəşmə Xatun özünü içəri necə saldı, biləmədim, vaqəəni görək yenə mənə ayaqlarıma atılmaq istədi, mən qollarından tutdum, qomadım. Xatun dil boğaza qoymadı, dedi:

– Qorqud, Qorqud! Sənə inanmayan ölsün. Sən dədəsən, Qorqud, sənə qüdrətinlə bu iş oldu. Allah-taala sənə könlünə ilham verdi. Sağ ol, əsən ol. Səni görüm, umurun açıq olsun. Sözlərin məlhəm olsun. Bizlərə həmişə dayaq ol. Sən söylə bəyə... Söylə... Xanına asi olanın işi rast gətirər, ya gətirməz? – Sürməlicə Çəşmə Xatun bu sözləri ağlaya-ağlaya, sısqaya-sısqaya elə yanıqlı bir səslə oxşadı ki, ürəyimə dağ qoydular, ürəyim dözmədi, özüm özümə söz verdim ki, Bəkilin işini çözəcəyəm, bunu Xanımıza gərəkirse ona da söyləyəcəyəm. Sonra isə... Sonrasını Xan bilir. Bəkil isə mənə bunları danışdı...

Bəkilin Dastan variantına görə Qazan bəyə ovda küsməsinin indicə görəcəyimiz kimi gizli mətləbləri varmış. Qorqud bir qədər əvvəl, əlbəttə ki, haqlı deyildi. Onun təsəvvürünə gö-

rə Bəkillə söhbətinin əsas məsələyə bir elə dəxli yoxdur. Əlyazmada o elə belə də yazır: «...Bəkilin tarixçəsi uzun tarixçədi. Bizim məsələyə dəxli varmı, yoxmu, onu mən bilmənəm, onu sən bilərsən, Xanım.» Əslində isə, casusun zindandan çıxarılıb Oğuzdan uzaqlaşdırılmasının əsl günahkarının müəyyənlişməsində bu ov səhnəsinin xüsusi əhəmiyyəti var. Bir qədər sonra bu incə məqam sizin üçün də aşkar şəkildə özünü biruzə verəcək.

...Bəkil mənə söylədi ki, Xanım, günlərin bir günü Salur Qazandan xəbər gəldi. Bəkilin hər hansı zaman Oğuzə yolu düşərsə mənə varsın, onu ağırlamaq istirəm. Mən Qazandan adətə hörmət və izzət görmüşəm. Onun bu iltifatı mənə çox-çox sevindirdi. Xəbər gətirən Qonur Qoca Sarı Çoban idi. Ona dedim, dur var ağayılə, bəyəndiyin qoyunların simizini al, apar Qazan xana şişlik olsun. Gəldiyimdə də keyikdən, cüyürdən özüm av eləyib Qazana gətirəcəyəm. Sarı Çoban ağca-ağca qoyunları seçdi, qatdı qabağına düşdü yola, İç Oğuzə dönər oldu. Zaman keçdi, günlərin bir günü Bayındır Xan mənə yanına istədi. Düzmüşrd qələsi hadisəsi sənəin yadında olar. Qazılıq Qocanı Arşın Dirək tutub salmışdı qaranlıq dama. Qurtarmağa onu gedən-gedən əliboş geri qayıdırdı. Hər gedənə dedim, bəyim, Düzmüşrd belə asan alınmaz. Düzmüşrdün uca hasarı, hər biri bir arşın boyu qorucuları var. Əlqəziyyə, sözümə baxan olmurdu. Əmən belə müzdlu qoşun topladı, amma gedib yenə əliboş qayıtdı. Qazılıq Qoca bir parça əppək oldu çəkildi göyün yeddinci qatına. Qərəz, Bayındır Xan mənəimlə Düzmüşrd qələsi ilə bağı məsləhət eləmək istirdi. Qazılıq Qocanın oğlu Yeynək babasını qələdən almağa Xandan rüsxət diləmişdi. Xan da bu rüsxəti Yeynəyə vermişdi. Mənə xə-

bər gəldi ki, Düzmürd ətrafı yerlər barədə, oranın kənd-kəşəyi, yolu, izi barədə Bayındır Xana məlumat verməliyəm. Səfər ciddi səfər idi. Mən Günortaca, Xan sarayına gəldim. O yerləri çox gəzmiş idim. Buna baxmadım, bir dəxi casuslar göndərdim, hər dərəni, hər cıgırı dönə-dönə öyrəndim. Sonra gəlib Bayındır Xana nə bildirdim, söylədim. Sonda «Muzdlu qoşun Düzmürd qələsini ala bilməz, Xanım, – dedim. – Ora akına gedənin qəlbi Oğuz eşqi ilə yana gərəkdir».

Xan mənə rəğbət edib diqqətlə dinlədi. Sonra Qazılıq Qocanın oğlu Yeynəyi çağırdı, ona daha durmayıb səfərə hazırlanmağını, Oğuz içindən bu akına gedəcək kişiləri toplamağını buyurdu. Qazan da, təbii, məşvərdətdə idi və biz Xan otağından çıxanda Qazan mənə belə dedi:

– Ava varalım, doğrudur, biz sənə keyik, cüyürünü peşkəş görmədik, söz verdinsə də gətirmədin, amma nolar, eyb eləməz, biz səni ağırlayalım, Bəkil. Sən artıq buralarda qonaqsan. Akından öncəki avın bir başqa dadı olur.

Qorqud, sən mənə ox atmağımı bilirsən, demi?! Ceyranın qabaq ayağını qulağına oxla pərçim edən Bəkiləm mən. Çox ceyranları böylə vurub yenidən düzə buraxdım, yemədim. Bu cür ceyranları Oğuzda ovlar olarkən, mən Bəkilindir deyib çox kişilər göndərdilər mənə. İndi ünüm dinlə. Bu Qazan məni ava dəvət etdi, mən dəxi sevindim. Ovda çox kişi vardı. Şirşəmsəddin vardı, Qaragünə – Qazanın qardaşı vardı. Qara Çəkür vardı, oğlu Qırqqunuq da ki bilirsən, harda atası, orda o, hər ikisi vardılar. Beyrək də vardı. Qara Çəkür ox atdı, Qazan əhsən dedi, hünər ər igidindi söylədi. Qırqqunuq atdı, Qırqqunuq ha, Qazan ona dəxi əhsən söylədi. Əlqərəz, kim yayın çəkib oxun atdı, Qazandan əhsən eşitdi. Mən atdım, Qorqud, sən bilməzmişən, bir atdım oxu ki. Ox hələ havada vıyıldaıyıb uçar ikən havanı udum-udum kəsib uçdu, heyvanın bir tərəfindən girib deşib o biri tərəf

qabırğasından çıxıb keçdi. Qazan bunu görcək nə dedi, bilirmisən, Qorqud?

– Nə dedi? – Mən sordum.

– Qazan dedi: «Bu hünər ərin hünəri deyil, bu hünər atın hünəridir.» Gör bir. Atın ha?! Sən bir işə bax. Mən bir heç yəni. Dedim Qazan, axı mənim ox atışım Oğuzda ad iləndir, sən ki, bunu bilirsən...

– Ya buna nə dedi Qazan?

– Nə deyəcək imiş?! Yox, dedi, at işləməyə hər hünər göstərməz. Sənin atın əqilli atdır. Hünər atınkıdır, bir dəxi dedi.

– Bəs sonra nə oldu?

Sonra bəylər çalışdılar, bir daha mənə imtahan etsinlər. Beyrək çox canfəşanlıq etdi: «Qazan bəy doğru söylədi, əlbəttə, hünər atındır» – dedi.

Sordum:

– Ya mənlik bir iş yoxmudur?!

– Yoxdur. – Beyrək dedi.

Qorqud, gözlərimə qapqaranqu su doldu.

– Gözüyumulu ataram mən bu oxu. Vuraram heyvanı, – dedim.

Gülüşmə qopdu:

– Gürcüstan ağzında oturmaqdan pas atmısan, Bəkil. – Bunu Beyrək söylədi.

Bəylər anındaca susdular. Ortağa qan qaraldan sükut çökdü.

– Beyrək, – mən dəxi buna dedim, – mən aşağı qulpa yapışıram, sən yuxarı qulpa yapışırsan. Mərə, gəl sənin özünlə ox atalım, mən sənə göstərim hünər kiminkidir, ərin, ya atındır...

Beyrək qızdı, mənə gəldi, dedi:

– Mənəmi hərzə-hərzə söylərsən?

Mən Beyrəyə heç bir cavab vermədim. Üzümü Salur Qazana tutdum:

– Bəy, – dedim, – bunu oturt öz yerinə. Həddini bil-sin. Yoxsa...

Salur Qazan, sanasan ki, Beyrəyin cəsarətindən xoşhal olmuşdu. Bir söz deməsə də mən göürdüm ki, Beyrəyin ürəyinin sözlə dolu olmasından onun xəbəri vardır. Beyrək Qazanın yanında bir az dəxi irəli getdi. Qızdı, nə qızdı. Üzünü mənə tutub bu dəfə bağırdı:

– Yoxsa nə? Noldu, söylə baxalım...

Mən yenə Beyrəyə heç bir fikir vermədim. Bir dəxi üzümü Qazana tutdum və bir dəxi dedim:

– Qazan, köpəyinə de, yerində şunqurdub otursun. Mənəmi söylədi, söylədiyi sözləri?! Həddini bilsin.

Beyrək get-gedə daha çox qızırdı:

– Mənmi həddimi bilim?! Bəkil, sən Oğuzdan uzaqlarda yalquzaq olub da qalmışsan, nə zamandır bir kişi, bir insan görməmişsən, kimə dönüb çevrilmişsən, bilirmisən?! Yapdığın bir iş yox, eləcəyə yapmadığın bir iş dəxi yox. Mənmi həddimi biləcəkmışəm? Sən özün həddini bil. Kəsərəm səni, Bəkil.

Bunları Beyrək mənə dedi və əlini qılıncına atdı. Mən zor-güc qəzəbimi saxladım. Bir dəxi Qazana baxdım:

– Qazan bəy, son dəfə sənə söyləyirəm. Günah mən-dən keçdi.

Qazan bu səfər məsələni dərinləşməyə izin vermədi:

– Bəylər, qurtarın bu qavğanı. Di, bəs olsun. Hər ikiniz susun. Lafi bitirin. Biz buraya əylənməyə gəldik ya. Unutdunuzmu?

– Hələ mənəmi sən köpək dedin? – Beyrək heç cür sakit olmurdu.

Mən dəxi dedim:

– Səndən başqa burda köpək varmı? Əlbəttə ki, sənə dedim.

Beyrək qılıncını sıyırdı:

– Belə köpək də var isən, qarğa-quzğun da var isən... Çıx ortaya.

Mən dəxi əlimi qılıncıma apararı yerdə bu dəfə Qazan sərt bir səslə Beyrəyə bunları dedi:

– Mən sənə söyləmədimmı bu lafı burada bitirir?! Söylədim, söyləmədım? Şirşəmsəddin, apar bunu o tərəfə.

Şirşəmsəddin Beyrəyi qucaqlayıb aşağıdan buzlu bir pınar axırdı, bu pınarın yanına darta-darta apardı.

– Sən isə, – Qazan üzünü mənə tutdu. – Sən isə, Bəkil, nə dediyimi yaxşı dinlə. Mənim oxum da, yayım da Trabzona qədər hamıya bəllidi. Ər olsan, comərd olsan, mən Qazanca olmayasan. Anladınmı? Yerini bil. Bir dəxi sənə söyləyirəm: sənın atının hesabınadı ceyranların ayağını qulaqlarına pərçim etməyin. Atın hünəridi.

– Beləmi oldu?! – Mən səxt olub Qazana sordum.

– Bəli, belədir ki, var – Qazan cavab verdi. – Siz deyın belə deyilmi, bəylər? – Üzünü tutdu ətrafındakılara.

Bəylər həp Qazanın dediklərini başlarını yerə dikmiş təsdiq etdilər, «bəli, belədir» söylədilər.

– Başımı bəylərin arasında yerə vurdun, palçığa soxdun, Qazan. Mən səni tanımıram, sən də məni tanıma.

Bunu söylədim, atın başını çöndərib naiblərimi başıma yığıb «getdik» dedim və üz tutdum obaya gəldim. Yol gələ-gələ çox türlü şeylər düşündüm. Düşündüm, daşındım, qəti qərara gəldim. Qazan bu hayıfı məndə qomaz. Mənim hünərimi göz görə qaraladı. Bəylər də Qazanı tutdular. Əlbəttə, Qazan istərsə məni Bayındır Xanın dəxi gözündən salar. At çapar, gələr, elimi-obamı başsız qoyar, talayar, darayar gedər. Hələ Beyrək nələr etməz?! Etməzmi? Edər! Bu da mənim mükafatım. Nə etməli, necə etməli? Bu cür düşüncələrlə obaya yetişdim. Onbaşılar qarşılardı, atı çəkdilər, apardılar. Səxt olduğumu gördülər, bir söz söyləmədilər. Zətən sabah hamı qəziyyəni biləcəkdı. Naiblərim yol uzununu susub dursalar

da mənim Qazana küsməyim, Beyrəklə davalaşmağım onları da, əlbəttə, pərişan etmişdi. Hələ Bayındır Xanın qorxusu da bir tərəfdən canlarını almışdı. Bayındır Xan Qazanın sözü ilə mənə qatı qəzəb edərsə onların halı nə olacaqdı?! Evə girdim, Xatun halımı görüb sordu:

– Nə oldu sənə, bəyim, şad-xürrəm getdin, pərişan geri dönürsən?!

Dedim:

– Qazan məni bəylərin yanında xınc elədi. Ava getdik, ceyran-cüyürə ox atdıq. Məni bəyənmədi. Hünərimi atıncıdır dedi.

– Öyləmi dedi? Nə olsun? Dedi, dedi. Bütün Oğuz əhli ayağı qulağına oxla yapışa qalmış ceyran-keyikləri səninki deyib sənə göndərmirmi? Nə deyirsə, Qazan desin... Özü üçün deyir.

– Yox! Mən Qazana küsü durdum. Mən Beyrəyə qarşı varam.

– O Beyrək hələ nə yaptı?

– Nə yapırsa o yaptı. Çox dözdüm, Xatun. Mən aşağı qulpa yapırdıqca Beyrəyin ayağı yer aldı, üstümə gəldi. Mənə qılinc çəkdi. Bəylər bizi ayırdılar. Bilirmisən, nə düşündüm?! Qazanla Beyrək birləşib obamın üstünə gəlmədən mən köçümü sürüb bu yerlərdən gedirəm. Mən Oğuzla asi oldum. Allah keçsin günahımdan, – dedim.

Xatun başladı mənə yalvardı:

– Yapma, bəy yigidim, etmə, sultan yigidim. Xanına asi olanın işi rast gətirməz. Dur bir ayağa, bu pərişanlığın bir daşını at. Məlul-məlul üzümə nə baxarsan?! Ava çıx. Bu türlü fikirləri də unut getsin. İgidləri al yanına, bu dağların keyikinə nə gəlib ki, sən Qazanla Ala dağa ava gedirsən. Çox da o Qazandı. Sən də Bəkilsən. Sən olmazsan, bilirmisən, nələr olur?! Oğuzun bir gün belə dincəlişi olmaz, sultanım. Bu sınırı Qara Təkurdan qorumaq asan bir işmi oldu indi?! Biri gəlib niyə də qorumadı. Sən varsan, sənə nəfəsin var ki, bu yerlərdən

uzağa durur yağı düşmən. Belə deyilmi?! Casusların bunu belə söyləmirmi?! Qalx, qalx, bəy yigidim, atının yəhərini indi gedib söyləyim, heç açmasınlar. Var ava, ürəyimə keyik əti düşüb, mənə av əti gətir, Bəkil, yigidim Bəkil...

Xatun məni başımdan və yerimdən elədi. «Qazan hələ Bayındır Xan deyil. Əlbəttə, mən Bayındır Xanın yanına vararam, əhvalatı ona anladaram. Əlbəttə, Xan, Qazanın cəzasını verər. Hələ əsl cəza Beyrəyin cəzasıdır. Bütün günah Qazandan çox Beyrəyindir. Quyuq bulayır. Quyuq bulamağı Bayburdda öyrətdilər buna qayət ola. Xatun doğru söyləyir, ava çıxım. Fikrim dağlar, həm də Xatunun ağlı yerindədir, mən isə qızmışam. Qorqud deyər: qızmış başda ağıl olmaz. Bunları düşündüm, uzun bir yolu əlimə dolayıb Oğuzdan təzəcə dönməyimə baxmadan bir daha yigidləri, onbaşıları, naibləri başıma yığıb atıma mindim. Bizim bu tərəflərin uca-uca dağları, sıldırım qayaları var. O dağlarda keyiklərin sayı yox, hesabı yox. Xeyli vaxtdır, bu dağların keyikinə ox atmadım. Haydı, azuqələrinizi alın, sursatınızı götürün, yigidlərim, haydı, gedəlim, qarşı yatan qara dağa ava, ava... qaç ha, qov ha... dəydi, ox dəydi!.. ox dəydi!..

Bəkil həyəcanla bunları degəc mən dəxi uyqudan hövlnak ayılıb gözlərimi açdım, özümü yenə Nur daşının ayağında gördüm, Xanım.

Şahın heç həvsələsi çatmadı ki, səfirlərlə düz-əməlli bir söhbət eləsin. Səbəbini bir özü bilirdi, bir də Lələ. Amma yox, Şaha baxıb Vəzir də onun tövrünün nə üçün bu cür olmağına hər bir dərinliyi ilə olmasa da hər halda bir səbəb tapırdı. Əlbəttə ki, Şah Lələ ilə bir-iki kəlmə kəsəndən sonra belə bir hala düşdü. Səfirlərin nə deyib-demədiklərinə, elə bil, heç qulaq da vermirdi, halbuki onların bu boyda yolu yorub uzaq-uzaq yerlərdən buralara gəlib çıxmalarını özü xeyli vaxt idi, səbirsiz gözləmişdi.

– Şahim, qurban olduğum, bu soruşur ki, bizlərdən də onların məmləkətinə elçilər göndərmək niyyəti varmıdır qədəmi-mübarəkin? – Vəzir ağzını Şahın lap qulağına yapışdıracaq idi ki, Şah onun sözlərinə, nəhayət ki, mültəfit oldu, başını çəkdi kənara. Üzündə rubənd vardı, üzünü turşutmağı bilinmədi:

– Niyə, pis fikir deyil. İnşallah, belə bir niyyətimiz vardır, – dedi. – Biz hər bir əmələ başlamazdan əvvəl bir «inşallah» deyərik. Tərcümə elə...

Səfirlər dörd kişi idilər. Biri türkcəni bilirdi. Tərcümanlığı da o edirdi.

– Səfir ağa, deyirsən neçə müddətdir ki, yol gəlersiz? – Şah tərcüməçini gözləmədən dübarə sual etdi.

– Bir ildən çox olar, qibleyi-ələm. – Səfirə elə gəldi ki, Şahın rübənd arxasından görünməyən üzündə bir yorğunluq var.

– Bir il. Bu yolları ki, siz yorğun-argın keçib gəlmisiz, ənam düşür hər birinizə. Paytaxt da, deyirsən ki, suların içindədi? – Şahın səsində istehzadan çox, bir inamsızlıq hiss edildi. – Yaxşı, bəs belə, – yenə tərcüməni gözləmədən son sözünü demək üçün artıq ayağa qalxdı. Şaha baxıb hamı dərhal yerindən sıçradı, durdu. Şah dedi:

– Yol gəlmisiniz, yorulmusunuz. Vəzir, sən özün nəzarət elə, qonaqlara yaxşı-yaxşı qulluq etsinlər, xidmətlərinə dursunlar. Bir-iki gündən sonra söhbətimizə yenidən davam edərik, inşallah.

Daha heç kimə nəzər yetirmədən Şah yeriyib səbirsiz təxt otağını tərk elədi. Vəzir, səfirlər, macal tapıb elə ayaq üstəcə baş endirib dondular. Sonra Vəzir qaldı səfirlərlə bir yerdə və bunlar bir qədər narahat-narahat yenidən əyləşib söhbəti çalışdılar davam etdirlsinlər. Səfirlər öz paytaxtları barədə, yol keçib gəldikləri yerlər, məmləkətlər barədə, üzünü görməyib və adını eşitmədikləri irqlər, xəlqlər barədə danışıqca Vəzir hər cür sözə diqqət edir, beyninə yazdığını beyninə, kağıza yazdığını kağıza yazır, «birdən işdi şayət, qurban olduğum soruşsa bilim nə cavab verirəm» deyər fikirləşir, amma dərində bütün marağı Şahla Lələnin yanında idi deyir, həmişə olduğundan daha diqqətsiz idi və tez-tez səfirlərdən bunun, yaxud o birisinin sözünü kəsir, indicə eşitdiyini bir daha soruşur, bir daha mətləblərin ən gizlin mərtəbəsinə vaqif olmaq istirdi. Səfirlər isə artıq bir qədər rahat şəkildə söhbətlərinə davam edir, səbrlə bu çalsaç, gözləri dalğın rəyasət adamının hər bir sualına xeyli ətraflı, müfəssəl cavablar verirdilər.

– Bizimkilər siz tərəfə gəlsələr əgər, Osmanlı torpaqlarından keçib getməlidilər, dediniz. Yəni, bir başqa yolumuz heç yoxdur? – Vəzir yenə dalğın-dalğın soruşdu.

Səfirbaşı bir bənizi solğun rumlu idi, sualı anlayan kimi bir xeyli fikrə getdi, xəritə açıb ona nəsə göstərən o biri səfirlə nə barədə isə danışdı, sonra yenidən üzünü

Vəzirə çöndərib cavab verdi. Tərcüman onun cavabını belə dilə gətirdi:

– Vəzir həzrətləri, necə ki ərz elədim, ən qısa yol budu ki var, o da keçib Osmanlı torpaqlarından gedir. Bundan savayı da yollar vardılar. Özü də bir neçəsi var. Amma çün uzun çıxırlar və zamanına görə də bu qısa yolu üstələyirlər, və həm də ki, təhlükəsiz olurlar, məsləhət deyillər. İlnən yol getmək lazım gəlir. Dənizlərdən keçmək tələb olunur. Yolkəsəni, qulduru var... Əgər Şah qurban olduğum, sadəyə olduğum izin verərsə, bir başqa yolun beynimizdə inşasına başlarıq. Yolun istiqamətini əvvəlcədən cızırıq. Osmanlıdan keçərsə, Osmanlıdan keçsin. Osmanlının heç xəbəri belə olmaz.

– Əlbəttə ki. Əlbəttə ki. Mürşidi-kamilim ilə bu barədə daha ətraflı müzakirə ediləcəkdir, inşallah. Belə... Bəs deməli, sizin xəritəyə görə Osmanlı bizimlə sizin düz ortamızda bərqərar olubdur... Nolar... Çox calibdi... – Və birdən, – yəni, doğrudan, sizin paytəxt dənizin içindədi? – Vəzir qəflətən soruşdu.

Səfirlər bir-birinin üzünə baxıb artıq neçənci dəfə bu sualı təsdiqləyə-təsdiqləyə qaldılar. Vəzir özü üçün daha bir para qeydlər dəftərinə edib xeyli nəvazişkaranə qonaqları nahara dəvət etmək istədiyini bildirdi. Hamı razılıq edərək ayağa qalxdı. Vəzir «çox gözəl, çox pakizə, buyurun, buyurun» deyə-deyə düşdü qabağa və arxasınca səfirlər, digər əyanlar divanxanadan çıxdılar. Divanxana yenə qaldı boş.

Şah arxa baxçadan tələsik keçərək bağçanın bir küncündəki özünün gizli istirahət otağına buyurdular. Lələ Şahın gəlməsini hənirtisindən hiss eləyib qapını açdı, tezəcə də Şahın dalınca qapını bağladı. Şah gözü ilə Lələdən sual etdi, nəşə soruşdu, Lələ başını əydi və Şah daha durmayıb rəxtxab otağına keçdi. Bir nəfər gənc burada pəncərənin qabağında dayanıb həyəcanlı durmuşdu və Şahı görəndə kimi bu gənc üzüqoylu oldu yerə çökdü. Şah üzündən rubəndini çıxardı, gedib dayandı onun qabağında, diqqətlə başladı buna tamaşa eləməyə. Hüseyin bəy Lələ də gəldi dayandı Şahdan bir qədər aralı. Əlləri qoynunda, əmrə müntəzir oldu.

– Hələ bir dur ayağa görüm, gəl bu tərəfə, işığa gəl, – deyə Şah bu gənc oğlanı işıq tərəfə çəkib, üz-gözünü diqqətlə seyr eləməyə başladı. – Əhsənül əhsən. Xudavəndi-aləm bu an bundan gözəl heç nə yaratmayıbdır, – dedi. Bir müddət sonra, nəhayət, belə diqqətlə baxmağına ara verdi, çəkilib rəxtxabın yanındakı rumi sandalyasına oturaraq üzünü Lələyə tutdu:

– Lələ, hələ de görüm, bunu haradan tapıb gətirmisən? – Sonra bir daha özünü saxlaya bilmədi, – sənin özünə də min dəfə əhsən düşür ki... – Lələyə dedi.

Lələ nəfəs dərmədən sözə başladı:

– Sadağa olduğum, mürşidi-kamilim, sənin tapşırığını alınca o saat anladım ki, bu iş çox ciddi dövlət işidir. Maşallah ki, müdrikiyinə söz yoxdur. Kəndbəkənd özüm

gəzməyə başladım, bir adamdan ki soruşa bilməzdim, çün sirri faş edərdim. Ona görə, sadağa olduğum, qədəm-qədəm məmləkəti gəzdim. Bir neçəsi var idi. Burnu oxşayanda çənəsi oxşamırdı, çənəsi oxşayanda qulağı düz gəlmirdi. Əlqərəz, bu oğlanı ki görürsən, bundan bənzər-lisini tapa bilmədim. Əgər sən də bunu bəyəndinsə...

– Bəyəndim, çox bəyəndim. Adı nədir hələ bunun?

– Adı Xızır, Şahim. – Lələ oğlana gözünü ağardıb onu qabaqladı. Elə bil, oğlan özü istəmişdi Şaha cavab verməyə.

– Məsələdən agah etmisən özünü? – Şah soruşdu.

– Etmişəm, qurban olduğum. Hər bir əmrinə mün-təzirdi.

– Nə gözəl... O zaman elə biriminci işi də olsun sa-bah tezdən səninlə bahəm camaat arasına sübh namazına çıxmaq.

– Baş üstünə, Şahim. Bəs sən özün sübh tezdən şə-hər seyrinə çıxacaqdın?! Bazara getmək istəmişdin...

– Mən şəhərə Vəzirlə çıxacağam. Amma... ona bu barədə bir kəlmə də – olmaz! Özün ki, bilirsən. Əsas məq-sudimiz mənim eyni zamanda iki başqa-başqa yerdə ol-mağıma camaatı, saray əhlini, uşaqdan böyüyə hamını inandırmaqdı. Biz səninlə belə danışdıq. Di hazırla bunu, yaxşı-yaxşı yerişimi, ədalarımı öyrənsin, amma... elə billəm ki, rubəndsiz bir qədər tez olar, sən nə deyirsən? – Şah soruşdu.

– Tez olar, qurban olduğum, hələ bir qədər tez olar. Bu işdə tələsmək heç olmaz. Yavaş-yavaş hər bir iş düz-lər. Çox doğru buyurursan, rubəndsiz hələ tezdır.

Şah bir daha Xızra nəzər yetirdi. Elə bil ki, onun çöhrəsində hamıdan gizlənmiş nə isə bir xətt, bir ləkə tapacaqdı. Tapmadı, rahat olub ayağa qalxdı:

– Yaxşı, mən getdim. – Sonra yan-yörəyə nəzər sal-dı. – Bunun yatdığı yer... gözdən uzaq yerdə, elə bura olsa yaxşıdır. Otağın bir küncündə yorğan-döşəyini salarlar.

Hə, Lələ... yaxşı unutmadım, bir də buna şətrənc oynamağı öyrədərsən.

– Baş üstünə, Şahim. Öyrədərəm. Hələ bu özü... – Lələ sözünün dalısını gətirmədi.

– Hə, bu özü nəmənə?

– Bu özü... – Lələ duruxdu, bilmədi doğrumu edir bu sözü deyir, ya doğru etmir, amma ki ox yayından artıq çıxmışdı. – Bu özü, Şahim, şer də yazmağı var.

– Şer yazmağı var? – Şah təəccüb etdi.

– Bəli, yazır, Şahim.

Şah daha başqa bir şey soruşmadı. Oğlana son dəfə diqqətli bir nəzər salıb daha durmayıb otaqdan çıxdı. Lələ onu yenə də qapıya qədər ötürüb qayıdıb gəldi Xızrın yanına. Bardaş qurub yerdə xalça üstünə əyləşdi. İşarət etdi, Xızr da gəlib onunla üzbaşurət oturdu. Hər ikisi susdu. Bir xeyli bu tövr susmuş oturdular.

Zaman keçdikcə Xızr sadağa olduğuma daha çox oxşamağa başlayırdı. Lələ ona Şahın qiyafəsində getdikcə daha tez-tez camaat arasına çıxmağına izin verirdi. Hələ divanxanada oturub əli ilə rubəndinin qızıl saçaqlarını bir-bir «sığallayanda» barmaqları qızıl üstündə burulub açılan zaman hamı ətrafdakılar lal-dinməz oturub başlarını aşağı əymiş olsalar da altdan-altdan gözləri ilə bu barmaqların hərəkətini müşaiyət edər, Şahın, yəni, Xızrın mübarək vücuduna təhsin söylərdilər. Duruşu, oturuşu, başını yana tutması, qədd-qamətini heç əymədən əlini yuxarı qaldırıb sərt bir hərəkətlə «xamuş» işarətini verməsi, bir söz, hər bir əzası, tərzi ilə Şah idi ki, vardı. Artıq Lələ ona şətrənc oynamağı da öyrətmişdi. Hərdən hamı gözətçiləri Lələ bağçadan çıxarıb qızılgülün arasında yer düzəldərdi, Şahla Xızr oturub şətrənc oynardılar, o da tamaşa edərdi. Şah bu arxa baxçadakı güllüyü çox sevərdi. Boş vaxtlarında bura baş çəkib, Xızrı yanına istər, onunla söhbət edər, kəndindən, evindən-eşiyindən xəbər tutardı. Xızrın əslə paytəxtdən uzaqda bir dağ kəndi var idi, oradan. Atası sağdı, bir də bacıları qalmışdı. Anası ölmüşdü, dağ seli aparmışdı anasını. Evin bütün işini böyük bacısı Zərnisə görərdi. Atası da artıq yavaş-yavaş qocalmışdı. Şah qulluğuna getməmişdi. Şahın Dağistan səfəri zamanı yüzbaşılar qoşuna kəndbəkənd gəzib adam yığanda qızılbaşlara qoşulmuşdu, amma ki, sonra

geri döndüyündə nə üçünsə onlardan aralanmışdı. Əkər, biçər, məhsulunu yığar, Ərdəbilə, yaxud Təbrizə gələr, malını satar, geri dönər, ailəsini yarıac, yarıt ox birtəhər dolandırardı. O biri bacısı Pərnisə kiçik idi. Xızr ona baxıb anasız böyüyən bu tiflin ...

Şahla bağlı hissənin bu yerində aşağıdan bütöv bir sətir oxunmur, ondan sonrakı səhifə isə, ümumiyyətlə, yoxdur. Sonrakı təsvirin əvvəlkilərlə bir əlaqəsi duyulmur. Xızrın ailəsi barədə, hadisələri qabaqlasaq, bircə onu demək olar ki, daha heç bir ətraflı məlumat almayacağıq. Bəs o zaman bu ailə ilə bağlı hər hansı məlumatın verilməyə başlanması nə demək idi?! Sonrakı hadisələr zamanı Xızrın taleyinin ağlasığmaz metamorfozasından atasının, bacılarının taleyinə bir pay düşdümü, düşmədimi?! Bu barədə də qəti bir söz demək çətinidir, bəlkə heç mümkün deyil. Yarımçıq Əlyazmanın qeyb olmuş sirlərindən biri də budur.

... – bu necə olur ki, sən hər gün şer yaza bilirsən?!
Bunun bir sirri vardır, əlbəttə.

Şah bu sualı verdi və zənlə Xızra baxdı. Xızr diqqətini oyuna elə vermişdi ki, qibleyi-aləmin sözlərini əvvəl-əvvəl eşitsə də mültəfit olmadı. Lələ qurcuxdu, Xızrı dümsükləmək istədi, Şah qoymadı:

– Qoy düşünsün, işin yoxdu, çətin məsələ vermişəm ona. Lələ, bir ora bax... – Şah bir qədər aralıdakı qızılgül kollarından birinə tərəf uzatdı əlini.

Lələ Şah göstərən tərəfə baxıb gördü ki, bir balaca quşcuğazdı, ilişib qalıb, qızılgül kollarının arasından çıxıb qurtula bilmir.

– Get onu azad elə, uçsun getsin. – Şah Lələyə dedi.
– Sən isə, – üzünü Xızra tutdu, – nə qədər də düşünürsən düşün, bu cür vəziyyətin heç bir çıxış yolu olmasın gərək. Şahının işi xarabdır, gədə. İflic oldu. Təslim olmaqdan qeyri çarən yoxdur.

Daha cavab gözləmədən əlini dizinə vurub Şah ayağa durdu. Lələ kolluqdan çıxardığı quşcuğaz əlində gəldi Şahın yanına.

– Şahi-Mərdan xətrinə, zülm eləmə bu yazığa. Burax onu, uçub getsin. – Şah dedi.

Lələ əlini göyə açdı, quşu buraxdı, quşcuğaz qanadların tez-tez çalib göydə bir dövrə vurdu, uçdu getdi.

– Amma demədin, sən axı bu şerləri nə təhər yazırsan?! O gün birin yazdın, bu günkü bir başqası idi. O gün söylədiyin nə idi, necə idi, bilmənəm, amma çox xoşuma gəldi. – Şahın ala gözləri mərhəmətlə baxdı.

Xızrın da ala gözlərində işıq bərq vurdu, onun da çöhrəsini xoş bir təbəssüm bürüdü:

– Sadağa olduğum, sənin şövkətinin ilhamıdı, gəlib girir könlümə.

– Ustadına bərəkallah. Sən də bəyəndin, Lələ, ya necə?

– Bəyəndim, mən də çox bəyəndim, sadağa olduğum...

Şah razı-razı gülümsündü, tezcənə də ciddiləşdi. Bu tövr ilə bu ayaqüstü söhbətinə artıq son verdi, götürüb rubəndini üzünə taxdı. Bu isə o demək idi ki, çıxıb gedir. Sabah ağır gün idi. Hərbi məşvərət çağırmışdı. Düşüncəsi, fikri-zikri Şahın son zamanlar ancaq özbək Şeybani idi. Bilmirdi, nə üçün, amma onun əlindən zəncir çeynirdi. Uzaqdan uzağa zindeyi-zəhləsi gedirdi Şeybanidən. Hərbi səfərə hazırlıq başlatmışdı. Nə olacaqdı, necə olacaqdı, bir xudavəndi-ələm bilirdi, bir də ki...

...bir də ki, Bəkilin ayağı mənim məlhəməmdən sonra get-gedə qədərincə yaxşılaşmışdı. O dəxi məni belə tezliklə yolçu etmək diləməirdi. Amma uyqu da uyqudur, Xanım. Sənin istəyib istəməməyindən heç asılı deyil. Mən Bəkillə söhbətimə yum verdim, vida elədim, çıxdım. Gördüm ki, Sürməlicə Çəsmə Xatun bayaq mən gəldiyimdə oturduğu yerdəcə oturub qalıb. Mənimi gözləyirdi? Mən marağ etdim:

– Nədi, nə var, qız Çəsmə? İndi nə dilərsən mən-dən?! Oğlancığın qurtuldu, geri sənə döndü. Sapasağdı, Tanrıya şükürlər olsun. Dəxi nə istərsən?

(Ürəyimdə bu şükranə Nur daşını da əlavə etdim. Etməyə bilməzdim, sən ki bundan ağahsan, Xanım.)

Sürməlicə Çəsmə Xatun dilə gəldi. Məni qəmli bir baxışla süzüb belə dedi:

– Sağ ol, əsən ol, Qorqud Ata. Tanrı səni bizim qara başımızın üstündən əskik eləməsin. Dünya durduqca borclu sənə olanların sayı artsın, biz də onların içində. Qorqud Ata, dinlə məni. Bəkil bəy qayət sənə demiş ola bu başımıza gələn qəziyyənin əsl səbəbini. Məni dəxi dinlə. Bəkil gəldi evə döndü, mən Oğuzə küsüb durdum dedi. Asi oldum dedi. Elimi-obamı yığıb buralardan köç edəlim. Mən Bəkilə belə dedim: «Qazana küsmüşsən, küsülü

ol qal. Beyrəyə qızmışsan, qızmış ol dur. Xanımıza, Xanlar xanı Bayındır ağamıza küsmə, bəyim. Padşahına asi olma. Asi olsan başın müsibətlər çəkər. Çəkdi də. Deyir, köçümü sürüb Gürcüstan içinə gedəcəyəm. Bu da sözdü?! Deyir, mən Oğuzla asi oldum, bəlli bilgil. Bu da lafdı?! Asi oldun, ya olmadın, qafana ki, bu asilik şeytan əməli kimi gəldi girdi, gerisi nə oldu?! Düşmən ləşkəri, başlarında da Qara Təkur bulud kimi anındaca elinin, obanın üstünü almadımı? Oğlancığımı hər bə göndərdin, az qala zalım Təkurun əlində zəbun olacaqdı. Mən deyirəm, padşahına asi olanın işi rast gətirməz. İndi necə oldu, necə olmadı, yaxşı ki, qadir Tanrı səni, Qorqud, bizə yetirdi, bu bəladan sovuşduq. Amma Qorqud ata, sənə derəm. Sən olma, Tanrıya derəm. Bəkilimi doğru yola gətir. Bayındır Xan qoy Qazanın, qoy Beyrəyin cəzasını özü versin, özü bilsin. İndi noldu, illər oldu, Bəkil Oğuzun sınırını qaravulluq elədi, göz olub qorudu, gecəsi-gündüzü olmadı, quş quşluğuyla Oğuzla uçub girə bilmədi, düşmən gəldi, zəbun oldu, qan ağladı, indi Bəkilə noldu?! Bəs bu qarı düşməni bu Qazanla Beyrək niyə, nə üçün sevirirdirmək diləsin?! Bəkili qırmaq ilə, onu soyutmaq ilə Oğuzun işimi rəvan gedəcək?..

Mən qulaq verdikcə Sürməlicə Çəşmə Xatun get-gedə bir qədər də daha coşurdu. Coşdu, coşdu, sonunda susdu. Mən dedim:

– Qız, Çəşmə, söylədiklərin doğru isə mən Bəkili sənə əmanət edərəm. Qoma onu kafir düşməyə varsın. İndi dəxi yataqdadır. Qoy yesin, yatsın, günü xoş keçsin. Əlbəttə, mən Bayındır Xanımıza sənənin sözlərini ilətərəm. Qazanla da xəbərleşərəm. Məsələnin içində bir şey yox. Tanrının buyruğu ilə bu küsünü dəxi çözersiniz, bitər gə-dər. Amma mənə bir şey söylə. Düşmən Bəkilin xəstə olmağını, ordusunun başına keçə bilməyəcəyini nerədən bildi?! Siz tərəfdə dəxi casusmu var??

Sürməlicə Çeşmə qız bir xeyli susu verdi. Sonra ah eyləyib mənə bunları söylədi:

– Qorqud Ata, suç kimindir, marağ edərsən? Suç məndən oldu. Bəli, mənə belə baxma. Məndən oldu günah. Bu qəziyyənin ömrü uzundu. Beyrəyin də Bəkillə qarşı-qarşıya durması elə-belə boş bir iş deyildir. Yadındamı, Qorqud Ata, Bəkil məni atının yəhərinə sıxıb necə qaçırdı?! Yadında deyilmi? Sən, ola ki, bilmirsən bu işi. O arada Beyrək evimizin dörd ətrafına dolana qalmışdı. Hələ özünün düyününə bir xeyli zaman var idi. Düyündən öncə Dış Oğuz a qız avına çıxmışdı Beyrək. Məni gördü, məni dilədi. O zaman onun ağzını alp Rüstəm çöndərdi məndən. Səndən gizli heç nəyim yoxdur dəxi, biləsən. Alp Rüstəm ilə mən sevişib dururduq. Gecə oldumu, ay öz işığını evimizin ardındakı o Zamba Talaya saldımı, əvvəl-əvvəl o gələrdi, sonra mən onun kölgəsinə arxadan yaxlaşıb kölgəsinin içinə girərdim, arxadan qucardım... onu. Beləcə sevişib durardıq. Mənim atam, Qazanın evini Şöklü Məlik yağmalayıb sürəndə Qazanın ardınca köməyinə gedənlərdən idi. Aruz Qoca ilə bir getdilər savaşa. Atam zəbun oldu, qayıtmadı. Kimdən istəyəydi məni alp Rüstəm?! Elə bu gün, elə sabah deyə-deyə qaldıq, heç bilmədim, Bəkil də haradan çıxdı. Məni ona alp Rüstəmin qardaşı oğlanları görsətdilər, danışdılar, düzdülər-qoşdular. Məqsədləri var idi, dədəm, məqsədləri o idi ki, kaş Rüstəm onların bacısı ilə düyün edəydi. Qardaşlar mənim qafamı qaçırıb zor-güc gətirib yıxdılar Bəkilin qabağına. Alp Rüstəmin bu işdən xəbəri yox, Bəkil məni görgəc qanı qaynadı, sümükləri oynadı, aldı məni Al aygırın üstünə, çapdı, bir də gözümü açdım gördüm, Bəkilin evindəyəm. Alp Rüstəmin gücü ona çatdı ki, qardaşının iki oğlanlığına qatı qəzəb elədi, kəsdi, doğradı onları. Hey-hey o günlər, o aylı gecələr...

Sürməli Çeşmə danışdıqca ol günləri yad eləyir, sızlayıb qovrulurdu. Gözüm önünə vaqeələri düzdükcə düzürdü.

– Beyrəyin məndə gözü qalmışdı, Dədə. Göz yaman gözdür, imanı olmaz. Acığını indi bu illər sorası Bəkildən çıxmaq istər. Qoymagil. Alp Rüstəm zəlil oldu, Oğuz içində xar oldu, dəli-divanə oldu, iki qardaş bəbəyini öldürdü. İki qardaş bəbəyini öldürənin evində şamımı yanar? Mən idim suç yiyəsi. Tanrı özü keçsin günahımızdan.

İndi Bəkil. Ayağını, ava göndərdim, get qəmin-kədərin yoxalsın dedim, ayağını avda sındırdı gəldi. Mənə, təkə mənə söylədi bunu. Mən indi başıma döyürəm, döyürəm, keçmiş ola, keçmiş oldu qayət deyirəm. Məndən casusu sorarsan, casusluğu bilməyənə–bilməzə mən etdim. Bəkilin atdan yxılmasını, ayağını sındırmasını mən idim qaravaşa söylədim. Kimə-kimə –qaravaşa. «Noldu, canım xanım, Bəkil bəyin rəngi neçin öylə qaçdı?» – sordu mənə. Dedim: «Qız, ağzını bütöv saxla, bəy ayağını sındırmış, döşəyə girmiş, qalxa bilmir, bir adam bilməsin, qara Təkura hələ heç xəbər yetişməsin, biləsən».

Qaravaş qaravaşa, o dəxi nökerə, nöker dəxi əsirlərə söylədi. Otuz iki dişdən çıxanı hamı bildi. Xəbər belə çıxdı. Bəkil bilsə mənim dərimi canımdan ayırıb can dadlı necə olur mənə göstərməzmi?! Suçlu arayırsan, suçlu mənəm... mən... mən...

(Bu sözləri dinlədikcə, Xanım, Bəkilin qəziyyəsi mənə hər bir tərəfindən əyan olmağa başladı. Bəkilin Beyrəklə qavğası, alp Rüstəmin zəlil olub gəzməsinin səbəbi barəsində bir xeyli düşündüm, sonucda iki önəmli mətləb buldum. Bu mətləblərin ikisini də Nur daşına nəql elədim. Nur daşının sükut içində məni dinləməsi dediklərimi qəbul etməsinə bir dəxi işarət oldu. Birinci mətləb o idi ki, qaravaşa heç bir söz söylənməz. Qaravaşa nə iyilik etsən də

ondan qadın olmaz. İstər əzizlə, istər yayma-yaxma donlar geyindir. Qaravaşa don geyirsən, qadın olmaz. İkinci mətləb də o oldu ki...)

Əlyazma qırılır. Qorqudun ikinci mətləbi açıqlaması qalır bir qədər sonraya. Amma diqqətli oxucu fikir verib görür ki, əsas Dastanın mətnindən, daha doğrusu, Müqəddiməsindən keçən başlıca Qorqud müddəalarından biri, yəni, «Qaravaşa don geyirsən, qadın olmaz» ifadəsi hansı tərzdə və hansı şəraitdə yaranır.

Xanım, uyqum mənə bu dəfə də Qazanın evinə apardı. Kim ola, kim ola, Şirşəmsəddin gəldi girdi uyqumun içinə. Amma bu uyqumu nə illah elədim, huşumda saxlaya bilmədim, Xan mənə bağışlar, inşallah. Bircə onu bildim ki, Şirşəmsəddin Qazana elə bağlıdır ki, öl desə öləcəkdir, qal desə qalacaqdır. Bu casusla bağlı məsələdə dəxi Qazanı gördün, ya Şirşəmsəddini gördün – heç bir fərq eləməz. Bunların ikisi də bir adamdırlar, sözləri də birdir, ürəkləri də birdir. Casusla bağlı məşvərət zamanı da Şirşəmsəddin Qazanın ağzına baxıb durdu, o nə təhər istədisə bu, fikrini əlüstü duydu, tutdu.

Bayındır Xan bu yerdə mənə sözümü işarət edib saxladı. Mən dərhal yum verdim, susdum. Bayındır Xan dedi:

– Bu Şirşəmsəddin dediyin, Qorqud, hərzə-mərzə bir kişinin təkididir. Nə etdiyən anında bilməz. Edər, sonra düşünər. Düstursuzca işlər görər. Yadımdadı, mənə qırımıma da bir dəfə düstursuz girmişdi. Qavat oğlu qavat! Mən sənə izinmi vermişdim?! Sözü bilməz, lafın duymaz. Casusla bunun bir əlaqəsi ola bilərmi?

– Heç sanmıram, Xanım, – amma başımın biti ayağıma qədər getdi, dedim:

– Başqalarından nə az, nə çox ola bilər.

Bayındır Xan yenə fikrə daldı. Ağ saqqalını tumarlaya-tumarlaya qaşlarını çatdı, gözlərini qıydı, düşündükcə düşündü.

– Sən sözünə davam et, – bir müddət keçdikdən sonra Bayındır Xan yenə mənə izin verdi. – Bu Şirşəm-səddin söhbəti qalsın sonraya. Sən davam et. Ya bəlkə bitirdin demək istədiklərini?

(Əslində, mən karıxıb qalmış idim. Bütün bu dediklərimi, bütün bu uyqularımnda gördüklərimi gətirib bir mətləbin içinə sığışdırmaqda zorluq çəkirdim. Bayındır Xan dəxi bunu anladı, təkid eləmədi.)

Bayındır Xan dedi:

– Sənin danışdıqların həqqən Oğuzda işlərin fəna olduğuna bir işarətdir. Ancaq və ancaq işarət. Anlayırsanmı nə demək istədiyimi mənim, oğul?

Mən dedim:

– Bəli, şövkətli Xan, anlayıram.

Bayındır Xan dedi:

– Di belə isə, gəl sonucları ortaya qoyaq.

– Bəli, sonucların məqamıdır, Xanım. – Mən dedim və kürəyimə soyuq tər gəldiyini fərqlədim.

Bayındır Xan ayağa qalxdı, otaqda var-gəl etməyə başladı. Mən başım aşağı olsa da diqqət edib gördüm ki, Qılbaş Bayındır Xanın hər bir hərəkətini izləyir, onun bir sözünə, bircə kəlməsinə müntəzir durub. O da duyduq düşmüş idi ki, mətləb uzanıb-uzanıb öz sonucuna yaxlaşmışdır. Bayındır Xan özü-özünə danışmağa başlamazdan əvvəl yenə də gözünün bir ucu ilə mənə baxdı ki görsün yazıram, yoxsa yazmıram. Mən əlimdəki qələmi sazlayırdım, bunu saxlayıb yenə də yazmağa hazır halımı aldım. Bayındır Xan eləcəyə aramızda gəzişə-gəzişə düşüncə və aramla sözünə başladı;

– Əlbəttə, Oğuzda çaxnaşma vardır. Oğuz böylə Oğuz deyildi. Casus məsələsi mənim gözümlə çox şeyə açdı. Qazan Aruzla, Aruz Beyrəklə, Beyrək Bəkillə... İç Oğuz Dış Oğuzdan gileyli, Dış Oğuz İç Oğuzdan. Bu yana da bu casus... Qazılıq Qoca akına gedir. Yoldaşları onu yağı əlində qoyub qaçırlar. Qıyan Səlcuq Təkgözə gedir, meydanda can verir, yar-yoldaşı yenə oylə. Qazan sayğısız bir laf atacaqmış, Bəkil Gürcüstana küsüb gedəcəkmış, sınırlar hava kimi açıq qalacaqmış. Bu yana da bu casus... Şirşəmsəddin dəstür almadan mənim yağımaya girəcəkmış, ünlü bəylər mənim sözümlə saya almayıb Gürcüstan sınırına getməkdən boyun qaçıracaqmış, razı olmayacaqmış, ümid Bəkilə qalacaqmış. Mənə bir soran gərək – mən Qamğan oğlu Xan Bayındıram, ya nə?! Yox, işlər böylə gedər ikən, getməsə daha yaxşı. Oğuz böylə bir Oğuzda döndü isə yaşamasından yaşamaması daha şərəfli. Aruz Qoca gedir gəlir, açığına-saçığına bəylərbəyilik keçir könlündən, elə-belə də deyir: «Oğlum Basat olmasaydı, Təkgöz Oğuzu bir-bir yeyib bitirəcəkdə, hardaydı Qazan, hardaydı Qaragünə, hardaydı Beyrək?» bağırır. Başımıza qaxınc oldu bu Basat söhbəti qurtarmadı ki, qurtarmadı. Aruz oğlancığı Qıyan Səlcuqun, Basat qardaşının intiqamını Təkgözdən almışlar, minnətini Qalın Oğuz çəkir. Qazan kef içində yeyib-içir ava çıxır. Elimiz talanır, yurdumuz daranır. Beyrək hiylə edir, ad qazanır, Qazanın inacağı olur, bu yana da Təkgözün üstünə savaşa getməməkdən ötəri Bayburd əsirliyini intixab edir. Ancaq və ancaq böylə olmuşdur. Heç kim bilməsə də mən bunu səhih bilirəm. Bayburdun adamı mənə bunu dedi. Bu yana da bu casus... Nə edəlim?! Əlbəttə, bu işlərin bir qazan qarışdıranı vardır və əlbəttə bu qazanqarışdıran kişinin barmağı casusla bağlı məsələdə dəxi işini görür. Oğuzun altını üstünə, üstünü altına qarışdıran kimdisə, casusu da o qaçırıb, bəlli bilin. Siz nə dersiz?

(Bayındır Xan söz söylədi, yum verdi, amma mənə görə bir başqa nəsnələr dəxi söyləmək istədi, söyləmədi, bir sıra mətləblər yenə də qaldı sonraya. Qərar isə yox idi. Qalxış vardı, eniş vardı, zirvə yoxdu. Xan gərəkdir hər bir işə ədalətli qərar versin, buna görədir ki, hələ də susur, beynində hələ də götür-qoy edir, bəlkə hələ başqa kişilər dəxi istintaqa gəldilər. Hər nə isə Qadir Tanrı mədəd qilsin, sonu Oğuz üçün xeyirli olsun.)

– ...Qazan olmağına Qazandır. Amma bunu açığa ağarda bilmənik ki. Qazan bizim göykümüz. Mənə suçu üz-gözündə gəzdirən gərəkdir deyil. Mənə suçu qəlbində gəzdirən gərəkdir. Qorqud, məni anladınmı? – Bayındır Xan bunları deyib yenə susdu və sonra heç bir cavab gözləmədən ağır-ağır otaqdan çıxıb getdi. Xan otağında bir mən qaldım, bir dəxi...

Burada da mətn qırılır, amma buna baxmayaraq çox güman ki, son cümləni bu cür bərpa etmək mümkündür: «... bir dəxi Qılbaş qaldı». Bu sonluq mənzərəni əvvəlkilərə bənzədir və bütövləşdirir. Bütövlükdə isə Əlyazmanın məzmununda qəribə bir vəziyyətin yaranmasını hiss etməmək olmur. Dədə Qorqudun yuxuları vasitəsilə, bəlkə də yuxu adı altında bildiklərini Bayındır Xana çatdırması bütün bu əhvalata yeni bir ahəng, yeni bir çalar verir. Bəlkə də bu, əslində, son olaraq “casus kimdir?” sualının cavabına yaxınlaşmağa xidmət edir. Bu incəliyi Bayındır Xanın sözlərində hiss edirik. O deyir: «Oğuzun altını üstünə, üs-

tünü altına qarışdıran kimdisə, casusu da o qaçırıb, bəlli bil».

Bayındır Xan ola bilsin ki, bu şəkildə iki xətti birləşdirməyə çalışır. «Çaxnaşma salıb İç Oğuzla Dış Oğuzu qarşı-qarşıya qoymaq istəyən kişi ilə casusu qaçıran kişi eyni adamdır» ideyasını ortaya atır, bəlkə də bununla gizli şəkildə, eyham kimi məlum bir şəxsin adının çəkilməsini istəyir. Hiss edilir ki, qara duman, necə deyərlər, bir nəfərin başının üstünü almağa başlayır. Xanın istəyini onun özünün də güman etdiyi kimi Qorqud duyur və belə bir məsələ də ortaya çıxır ki, bu adamın adını gərək istintaqa cəlb edilənlər çəksin. Artıq gördüyümüz kimi məsələni əlüstü duyub, bəlkə də Dədə Qorqudun üzündən-gözündən bu adı oxuyub onu ilk dilə gətirən elə Qazan özü olmuşdu.

...sonra yenə Xan otağında Bayındır Xan, Qılbaş və mən qaldıq. İstirahətdən sonra Bayındır Xan əvvəlkinə görə bir xeyli gümrah görükdü. Bizə baxıb əvvəlcə gülümsündü, sonra dedi:

– Başlayaqmı? Başlayaq deyirəm. Mən səni, Qorqud, diqqətlə dinlədim. Sonucum bu: Oğuzda işlər ürəyimizin istədiyi kimi deyildir. Münaqişə vardır və bəylərin ədavəti şişib-şişib Oğuzu içindən partlatmasa yaxşıdır. Bunları demək istədin, demi, Qorqud?!

Mən ədəblə başımı əydim, «bəli, Xanım, bunları demək istədim» söyləyib ehmalca dilləndim.

– Güzəl, qayət güzəl. – Bayındır Xan mənə nəzər salıb sözünə davam etdi. – Amma bir məsələ dəxi var, mətləbdən də yayınmayaq derəm. Yenə bu casus söhbətinə dönək. Ondan sonra qərar vermək müşkil bir iş olmaz. Doğrumu söylədim, siz nə dersiniz?!

(Aydın idi ki, Bayındır Xan artıq qərarını vermişdi, bu casus söhbətinin axırına çıxmasa idi, könlü rahatlıq tapmayacaqdı. Bizə qalan nə idi – hər nəsnəni Xanın istəyincə qılmaq, hər nəsnəni uca Tanrının buyruğuna, onun bizlərə bəxş etdiyi taleyə, qəza-qədənə buraxmaq...)

Hər ikimiz – həm Qılbaş, həm də mən Bayındır Xanın dediklərini təsdiq etdik və bundan sonra Bayındır Xan Qılbaşə üzünü tutub buyurdu:

– Şirşəmsəddini görmək istirəm. Çağırın gəlsin. Deyirdin, buralardadı. Qazanla fısıldaşdı qayət. Çağırın onu.

Qılbaş baş əyib çıxdı. Mən dəftər-qələmi sahmana salmağa başladım.

– Bilirmisən, Qorqud, oğul, nə edirik, nə etmirik, əslində, bizim işimizin canı odur ki, aramızdakı o məlunu bulaq. Casus kimdir, kim deyil – bu mətləb bir ayrı mətləbdir. Oğuzə qarğaşə salan kimdir? – əsas məsələ budur, biləsən. Yoxsa ki, Basat, Basat deməklə işlər yönəlməz. Bax, Qorqud, sən əgər halva dersən, ağzın şirin olurmu?.. Neçin susdun, olurmu, söylə.

Bir müddət mən bilmədim, nə cavab verim Bayındır Xana. Cəsarətim uçub getmiş idi. Sonra Bayındır Xanın təkid ilə cavab gözlədiyini görüb belə dedim:

– Şövkətli Xan, «halva» dersən ağz şirin olmaz. «Halva-halva» dersən dəxi ağz şirin olmaz. Amma...

– Nə amma, danış. – Bayındır Xana maraq güc gəl-di.

– ... amma bir çox dəfə «halva» dersən ağız şirin ola bilir, Xanım, – dedim.

Bayındır Xan mənim bu sözlərimdən sonra dodaq dişlədi, fikrə getdi. Qılbaş, ardınca da Şirşəmsəddin, Xan otağına daxil olana qədər bir kəlmə belə danışmadı.

(Mən düşündüm. Əgər Xan, Qazanın bu işdə əli olduğunu bilə-bilə, yaxud bildiyindən sonra ona cəza vermək istəmirsə, o zaman hər şey öncədən qurulduğu kimi öz gələcəkdəki anına doğru tələsir. Aruz Qoca yeganə, hamı üçün yeganə taxsır və günah yeridir. Oğuzun başına əsl fəlakəti o gətirmək diləyir. Hələ bəlkə kim bilir, doğrudan doğruya bu casus məsələsində onun iştirakı nə dərəcədədir?! Qazan lap əvvəldən doğru yola qədəm qoydu, Aruzun adını çəkdi, Şirşəmsəddin də eyni cür hərəkət edər, inşallah, qadir Tanrı könlünə ilham edər.)

Qılbaş, ardınca əyilə-əyilə Şirşəmsəddin, Xan otağına girdilər. Şirşəmsəddin otağa daxil olan kimi üzüqoylu çökdü yerə, qalxmadı. Bayındır Xan ona gözucu saymaz-yana baxıb Qılbaşla dedi:

– Qalxız, qalxız onu gəlsin yavuğa, əyləşsin.

Açıq-aşkar Bayındır Xan, Şirşəmsəddinlə bu söhbətdən xoşhal olmadığını biruzə verirdi. Amma Şirşəmsəddin bundan heç duyuq düşmədi. Qılbaş yaxlaşmadan, Şirşəmsəddin çöküb qaldığı yerdən sürünə-sürünə gəldi. Bayındır Xanın qarşısında əyləşdi, Bayındır Xan ona dedi:

– Şirşəmsəddin, qulağını geniş aç, ünümü diqqətlə dinlə. Sənə bircə sualım var. Başqa lafa ehtiyac yoxdur. Doğrunu deməsən, ta məndən incimə. Mənə söylə, Şirşəmsəddin, casusu Oğuzdan kim qaçırdı?

Şirşəmsəddin başladı danışmağa nə başladı:

– Bəli, həşəmətli Bayındır Xan, çox doğru buyurursan. Çox doğru danışırısan. Uca-uca dağların uca qalsın,

Xanım... Qadir Tanrı, sən özün mədəd elə. Qamən axan görklü suyun axdıqca axsın...

(«Uca-uca dağlar» deyir, «qamən axan sular» deyir. Qavat oğlu, bunları hardan gətirdi saldı qafasına. Heç bizim mətləbə bir dəxli yoxdur ki bunların. Amma qayət gözəl deyir.)

Şirşəmsəddinin ağzı isə dəyirman daşı kimi dən-dən söz üyüdüdü:

– ... Xan, bir məni dinlə. Nə zamandır bu sözlər qəlbimi deşib durur. Bir sənin mübarək üzünü görədim deyə-deyə qalmışam. Ünüm ünlən, Xanlar Xanı. Bilirəm, mənə qəzəblisən. Yadındamı, Dərəşam ağzında ordu yığıb səninlə birgə Ağcaqalaya yol almamız? Sən məni də özünlə akına almışdın, yadındamı? O qadir Tanrıya iman gətirirəm ki, mənə deyən olmamışdı bu yağıya gir, ya girmə. Mənə nə düşübdür ki, mən Bayındır Xanın yağısına onun disturu olmadan girəm. Yox! Belə bir şey olmayıbdır. Qadir Tanrı bilir ki, mənim heç nədən xəbərim yoxdur. Bilməmişəm. İndi kim idisə hərzə-hərzə bir türlü seylər deyibdir sənə. İnanma, həşəmətli Xan.

Bayındır Xan təhər-tövürünü dəyişmədən necə oturmuşdusa, eləcəyə də oturub qalmış idi. Anlamışdı ki, buna əlac yoxdur. Hardan desə də, hardan soruşsa da Şirşəmsəddin öz ürəyindəkiləri boşaltmamış əsl mətləbə keçməyəcəkdir. Səbrini basıb dinləməyə məcburdu. Ərənlər bu dünyanı ağılla bulmuşlar, bir ağıllı işi dəxi Bayındır Xan elədi, Şirşəmsəddinə ürəyini boşaltmağa fürsət verdi, dinmədən-danışmadan onu dinləməyə məcbur qaldı.

Şirşəmsəddin isə susurdumu, susmurdu, ürəyi dolu imiş, danışdıqca danışdı:

– ... Sənin yolunda ölümə dəxi gedərəm, Xan. Sənin üçün ömrüm uzunlu xidmətində duraram, bir an «yorul-

dum» demərəm. Sabah-aşam sənin üçün qadir Tanrıya dualar edərəm, bir ləhzə usanmaram. Mənmi sənin yağına distur almadan girərəm? Tövbə! Haşa! Əsla! İnanma, Xan...

Bayındır Xan, nəhayət, gördü Şirşəmsəddin, acı bağırsağ kimi uzatdıqca uzadacaq, odur ki, naçar qaldı, artıq əvvəlki qəzəbi dəxi keçib getmişdi, naçar qaldı Şirşəmsəddinin sözünü saxladı:

– Şirşəmsəddin! Dayan bir. Nəfəsini dər ya. Əldən gedərsən indi. Qoçağım mənim. İndi mənim sənə sabahacan qulaq verməmə imkan yox. Sən dedin, mən eşitdim. Yəmin etdin, inandım. Bu mətləbi bir dəxi dilinə gətirmə, qavat oğlu qavatım mənim, olan oldu, keçən getdi. Anladınmı məni sən?

Şirşəmsəddin başını dəxi qaldırmadan «anladım, Xanım, niyə anlamaz oluram ki, anladım, mən anlamazmıyam?» cavab verdi.

– ...Əlbəttə, yox, sən əqilli birisən, anlamaz olurmusan?! Odur ki, gəl səninlə əsas mətləbə keçək. Keçəkmi, qoçağım? – Bayındır Xan Şirşəmsəddinə bir balaca ürək-dirək də vermək istədi, – nə dersən?

– Sən nə dersən, mən dəxi onu derəm, Xanım. Mən başqa heç bir şey demirəm. Heç zaman da demənəm.

– O zaman sualımı bir dəxi mən təkrar edirəm. Hazırmısan? Gözəl... Di söylə, görəlim, şahbaz yigidim. Casusu... Oğuzdan... qaçıran... kim... oldu? Söylə!

Şirşəmsəddin baxıb gördü ki, ta bir yol qalmayıbdır sorğudan yayınmağa. Ağlayıb-sısqayanlar təkin məlul-məlul dilləndi:

– Aruz oldu, şövkətli Xan, Aruz oldu. İstər məni as, istər məni kəs...

– Aruz dersən, həmi? Di, onda söylərmisən Aruz necə yaptı bu işi?! Casusun keşiyini çəkən sən deyilmiydin, qavat? – Bayındır Xan məsələnin lap canından yapışdı.

Şirşəmsəddin əməllicə çaşdı durdu. Altdan-alta mənə baxdı, yəni, gözləri ilə «mən nə edim?» sordu. Mən özüm nə karə idim, sözmü deyə bilərdim?! Bir də ki, Bayındır Xan çox doğru sual edirdi. Dustaq damının keşiyini çəkən – sən, o damdan çıxıb qaçan – casus! Aruzun burda nə işi vardır?! Ən əsas sualı isə Bayındır Xan hələ verməmişdi. Məşvərət barədə sormamışdı. Belə çıxırdı ki, məşvərətdə iştirak edən hər bir kişi bu işi görmüşdü.

Məsələ qəlizləşdi. Şirşəmsəddin, belə getsə, bütün işləri korlaya bilər. Bayındır Xan hər nə cür olursa olsun, bunu dolaşdıracaq, çün həqiqəti bilmək istir, sonrası öz işidir, haqlı kimdi, haqsız kimdi, onu sonra, özü bilər kimdən görər. Bizim əqlimizmi çatar Xan əqlinə, bizim hünərimizmi çatar?! Bizim duyğumuzmu yetər Xan duyğusuna?! Hələlik isə Bayındır Xan ancaq həqiqəti bilməyi dilərdi.

– Danış, necə oldu, nə təhər oldu?! Lap əvvəldən danış. Gətirib saldınız kafir oğlu kafiri dustağa, qapısının ağzını dəxi bağladınız. Sən o gecə Boğazca Fatma derlər bir Xatun var, onunla görüşməsən. Gözünü qaçırma! Mən səhih bilirəm, görüşməsən. Nə danışmısınız?

(Bayındır Xan ilk dəfə idi Boğazcanın adını dilinə gətirdi. Gör ki, Şirşəmsəddin onu necə etmişdi halətdən çıxarmışdı. Deməli belə. Bayındır Xanın Boğazcadan xəbəri varmış. Özü bilərəkdən bu barədə heç bir söz demirmiş. O zaman bu nə istintaqdır belə?! Hər şey öncədən məlum deyilmidir Bayındır Xana?! Bir o qalır, öz ayağımızla gedək girək həyətin o küncündəki əzabxanaya.)

Şirşəmsəddinin rəngi mənim qabağında qoyduğum, amma hələ üstünü yazmadığım, Trabzondan Bayındır Xana hədiyyə gələn kağızın rəngini aldı, saraldı. Dedim, bu saat canı çıxar. Çıxmadı, bərk durdu. Amma qa-

vat oğlu qavat elə bir söz dedi ki, mənim başımdakı bit ayağıma qədər gəldi, yenə kürəyimə soyuq tər axdı.

– Xanım, mənə mədəd eylə, qoy Dədə danışsın... Qorqudu derəm... o hər şeyi bilir...

Ortalığa ölü bir sükut çökdü. Bayındır Xan bir xeyli dinmədi. Saqqalını səbrlə tumarladı. Handan-hana:

– Qavatın təki. Mən səndən hesab istirəm. Suçunu boynundan nə atarsan?! «Qorqud danışsın». O artıq danışdı. İndi buyur, sən danış, – dedi.

(Bayındır Xan elə belə də dedi: «Qorqud artıq danışdı». Bu sözü ilə də Şirşəmsəddin sındı qaldı. Qadir Tanrı, bəlkə də kim olsa idi, sınırdı. Nə bilsin yazıq mən nə danışmışam?! Bayındır Xan da, məqsudinəvarmış, elə bir tələ qurdu ki, mat-məətəl qalası olduq. Qorqud danışdı – həmi?! Qorqud danışdı...)

Şirşəmsəddin çömbələn qalıb hələ də başını qovzayıb Bayındır Xanın üzünə baxa bilmirdi. Yenə o tövr oturmağına davam elədi, nəfəs də almadı, susub durdu, amma bu dəfə Qılbaş elə oturduğu yerdəncə dizin-dizin sürünüb arxadan Şirşəmsəddinə yaxlaşdı, bir bərkdən dümsüklədi bunun böyrünü və yavaşcadan pıçıldadı:

– Xanın buyruğuna əməl elə, danış, danışmazsan,... Səbrini tükətmə, Xanın.

Bayındır Xanın səbri isə, həqqən, tükənmək üzrə idi. Artıq əzabxanadan qamçıvuranları çağırmağına bir şey qalmamışdı. Xan həyətinin o başındakı əzabxanadan mən çox eşitmişdim göyə qalxan nalələri, ahları. Əzabxana adı dillər əzbəri idi. Qamçıvuranlar hələ nə idi, maqqaşlayanlar, odlu oxu ağıza soxanlar...

Şirşəmsəddin susu verib qalmışdı. Heç ondan cavab çıxan birinə bənzəmirdi.

– ...Ağ əti canından çıxınca!.. Aparın bunu əzabxanaya, qamçı vuranlara verin!! – Bayındır Xan daha dözmədi, partladı.

Şirşəmsəddin bayaq oldu, bayıldı. Qılbaş sürütdəyib otaqdan onu çıxarmaq istər ikən Bayındır Xan baxıb, baxıb nə düşündüsə yenə ürəyiyumşaqlıq etdi, Qılbaşa dedi:

– Qılbaş, hələ bir dayan. Qavat oğlu qavat mənə məndən elədi. Su səp bunun üzünə, ayıl bunu.

(Qadir Tanrı, bunun dili-ağzı açılsa nələr danışacaq?! Bəli, əlbəttə və əlbəttə, Şirşəmsəddin bizim ən zəif nöqtəmiz idi ki, var idi. Heç Bəkilə də Bayındır Xan belə deməz idi, əzabxanaya göndərməz idi. Şirşəmsəddin qayət onu haldan çıxarmış idi.)

Üzünə dəyən su Şirşəmsəddini özünə qaytardı. Heç bir təklif gözləmədən, əli ilə üzünün suyun silib, gözün yumub ağzın açdı. Başladı, nə başladı. Bayındır Xan, o danışdıqca, mən yaza-yaza altdan-altdan nəzər yetirməyimdə idim, üzü-gözü yavaş-yavaş açılır, maraqla dinləməyinə davam edirdi. Arada bir dodağı qaçan kimi olurdu. Bu zaman könlündə nə düşünür, nə daşınır – bunu qadir Tanrıdan başqa bilənmi var?!

Şirşəmsəddinin isə dedikləri bunlar idi:

– Şövkətli Bayındır Xan. Sənə yəmin edərəm ki, tüm Qalın Oğuzda mənim qədərinə sənə sadıq az-az qulun olar. Ola bilər, nə zamansa günahım, suçum olub, amma, Allah eşqinə, inan mənə, Xan, güvən mənə, Xan, bilməmişəm. Mən olam, distur gözləmədən... Mətləbə keçirəm, mətləbə keçirəm. O gecə bir aylı gecə idi. Yox... hələ o aylı gecədən əvvəl dəxi bəzi məsələlər oldu, mən bilən, casusla birbaşa ilgisi olmamış deyil. Salur Qazan, bəylərbəyimiz, Qalın Oğuzun güvənci, həmişə olduğu ki-

mi yenə də evini-eşiyini yağmaladırdı. İç Oğuz yağmaya gəldi. Dış Oğuz bu dəfə yağmaya gəlmədi, Xan.

Qazan mənə sordu:

– Bunlar yağmaya niyə gəlməsinlər?! Şirşəmsəddin, qoçağım, sən bir şeylər bilirmisən?

– Yox, – dedim, – mən heç bir şey bilmirəm. Amma, bəyim, unutmuşsan qaliba. Sən özün onları yağmaya çağırmadın. Dedin, Dış Oğuzu bu səfər yağmadan uzaq tutun.

– Oyləmi? – Qazan gözün qıya tutub mənə baxdı. Unutmuşdu.

– Oylə. Oylə. – Mən cavab verdim.

Salur Qazan xatırladımı, xatırlamadımı, bilmədim, amma maraq edib sordu:

– Şirşəmsəddin! – dedi. – Dış Oğuzun yağmaya çağırılması bir ixtilafa gətirərmə, gətirməzmi? Dayım Aruz Qoca, – Qazan bir dəxi maraq etdi, – mənə qəzəb edib küsü bağlarmı? Sən necə bilirsən?

Mən cavab verdim:

– Qazan, sən səni bilirsən, sənin Dış Oğuzdan qətiyyə xəbər yox. Təki ixtilafın tüstüsü Dış Oğuzdan çıxsın. Amma gərək sən yağmaya onları dəxi dəvət edəydin. Onlar, bəyim, söz qoymuşlarmış...

– Doğru deyirsən... – Qazan mənim sözümlə razılaşdı. – Günah gərək bizdən keçəydi. Amma imkan verdi ki...

Qazan göz gəzdirib o tərəf, bu tərəfə baxdı. Əmin oldu ki, onu eşidən tək bir kişi mənəm, dedi:

– Burla Xatun qomadı. Dedi, dayımı, Dış Oğuz bəylərini çağırısan, babama varacağam. Yəni, sənə varacaqdır, şövkətli Xan. Bəli, bunu mənə Qazan dedi, amma, Xanım, lütf elə, bu söz burda qalsın. Anladım, anladım... Bu yana, haman gün bir də gördüm, Beyrək özünü təpdi Qazanın divanına. Mənim ürəyimə nə idisə dammışdı, heç onu bəy hüzuruna buraxmaq istəmirdim, olmadı, Qazan

özü onu yanına istədi. Təkliddə nə danışdılar, danışmadılar, onu mən, Xanım, öncədən bilirdim. Soracaqsan, nerədən bilirdin? Soracaqsan, demi? Soruna cavab verirəm. Xanım, bir məsələni dəxi mən burda yəmin etdim, deməliyəm. Düz bir gün, Qazan evini yağmalatmadan öncə Beyrəyin, Xanım, Burla Xatunla gizli görüşü olmuşdu. Mən bunu Qazana demədim. Düşündüm, ortada bir şey yox, qəlbinə bəlkə qara-qura fikirlər gələr. Amma indi düşünürəm, bu görüşün, əlbət, bir əlaqəsi var imiş sonra olacaqlarla.

Burla Xatunla Beyrək Qazanın evinin bağçasının Uzun Pınar axıb gedən yerində gecə ikən buluşdular. Nə oldu aralarında, nə olmadı, mən bilmənəm, bilmək də istəmənəm – nə işim?! Amma maraqlı məni almışdı, mən tut ağacının arxasında gizlənmiş idim. Heç bir şey görmürdüm, qaranqu gecə idi, ancaq bəzi sözləri eşidirdim. Səslərini də qışmışdılar. Bircə onu eşidə bildim ki, Burla Xatun dedi:

– Sən sabah var Qazana, bunu söylə ki, casus vardır Oğuzda. Zamanı indi çatdı bu mətləbin.

– Ya bəs sorsa ki Qazan, bunca zamandır niyə susdun durdun, nə deyim?

– De ki, düşündüm, daşındım, gördüm ki, bu gün Dış Oğuz da yağmaya gəlmədi... Təsadüf deyildir, düşündüm, de.

– Dış Oğuz yarın yağmaya gəlməyəcəkmi? – Beyrək sevincək olub sordu.

– Gələcək olurmu? – Burla Xatun dedi. – Mən işləri elə qurdum ki, Aruz da, oğlu Basat da min il qala bu tordən qurtula bilməz.

– Bilməz, Xatun, əlbəttə, sən qurduğun bu tordən qurtulmaq müşkil işdir. O zaman...

– Hələ dur. Qazana dersən ki, casus Aruzun oğlu Basatdır. – Burla Xatun Beyrəyə belə buyurdu.

– Yox, Burla Xatun. Belə olmaz. Qazan mənə inanmaz. Basat – casus?! Noldu, deyər, bu günəmi qaldı?! Həmi casus xəbərini gətirdin, həmi də casusun kim oldusu xəbərini. Burda bir az əqillicə tərpnəməmiz lazımdır.

– O zaman nə edəlim?

– Eyb etməz. Casusun kim olmasını bir tövr Qazana bir başqası deyər. Bunu mən həll edərəm.

Burla Xatun dedi:

– Oldu, Beyrəyim... Yox, elə demədi, Xanım, Burla Xatun belə dedi: oldu, igid Beyrək, umurun açıq olsun, dəxi durma, get. Burla Xatun belə söylədi.

– Yenə görüncə, həşəmətli Burla Xatun. – Beyrək dəxi buna bu cür cavab verdi. Sonra hasardan aşdı getdi. Gizlincə necə gəlmiş idi, gizlincə elə də getdi, Xanım.

...İndi Beyrək Salur Qazanın yanında ikən mən bildirdim ki, o bu casus məsələsini bəyimizə bəyan eyləyir. Az keçmədi, Qazan məni dəxi içəri çağırıdı.

– Şirşəmsəddin! – Qazan dedi. – Bilirmisən, Beyrək nə xəbərlə gəldi?!

– Bilmirəm, bəyim, mənə demədi. Amma, Xanım, sənə indi söylədim ya, bilir idim.

– Oğuzda casus varmış, Şirşəmsəddin, bəlli bilgil. – Qazan qeyzlə dedi. – Bəs sənin gözlərin hara baxır?

Sonra Qazan mənə töhmət etdi, başıma qaxınc etdi. «Sən niyə bu casus məsələsindən xəbərsiz oldun?! Bunu mənə sən deməkdən Beyrək deyir. Mənim ətməyimi yeyirsən, mənə böyləmi xidmət edirsən?! Bütün Oğuz casus deyib durur. Nə sənin bu işdən xəbər var, nə də mənim» – Qazan baş yelləyib böylə-böylə sözlər dedi, durdu.

– Bəlkə təxribatdı, bəyim? – Mən sordum. – Casus xəbərini yağı düşmən təxribat üçün yaymasın?! Oğuz qarğaşa düşə deyü qurğu qurmasın?!

– Sərsəm-sərsəm danışma, Şirşəmsəddin! – Qazan səsini qaldırdı. – Odur, Beyrək deyir ki, Bayburd əsirliyi

zamanı Bayburdun bir halal süd əmmiş, biker qızı var imiş, onunla... – Qazan yerində qurcuxan Beyrəyə baxıb bu dəfə qımışdı, – hə, Beyrək, noldu, utanc duydun, həmi? – Sonra yenə mənə üz tutdu. – Qərəz, nə işə baxırsan sən, Bayburdda o qız deyib bu casus məsələsini buna. Mən dəxi düşünürəm...

– Nə düşünürsən, bəyim? – Sordum.

– Nə düşünürəm?! Düşünürəm ki, mən ava çıxdım, böyük seyrangah qurdum, yadımdamı?! Kafirin casusu hazır oldu, casusladı. Mən olmaya-olmaya kafir ordusu gəlib Oğuzu daradı, elim-obam əsir getdi, demi?! Sənə sordum – demi?

– Bəli öylədir, bəyim, çox doğru sordun. – Mən dedim.

– Bu yana, Beyrək düyün qabağı gərdəyə girməmiş yenə casus öz işini gördü. Bayburda xəbər getdi. Gəlib Beyrəyi oğurlayıb apardılar. Bəyi ha?! Düyün öncəsi ha?! Görünməmiş bir... ədəbsizlik. Oldu, olmadı?!

Mən dedim:

– Öylə oldu, bəyim. Çox-çox fəna işlər oldu. On altı il Bayburdda əsir qalasan. Biyabırçılıqdı, bəyim...

Beyrəkdən “hıq”da çıxmadı, başın endirib eləcəyə donmuşdu.

– Bu yana bir xəbər dəxi yenə çıxdı. – Qazan davam etdi. – Bəkil ava getmiş, yıxılmış, ayağını sındırmış, yenə casus Qara Təkura xəbər aparmış, Oğuzun sınırına Qara Təkurun ordusu gəlib qonmuşdur. Yenə casus. Duyurmusan dediklərimi, Şirşəmsəddin?

– Duyuram, bəyim, duyuram. Duymaz olurmu-yam?! – Mən dedim.

– Ağam Qazan. – Beyrək, nəhayət, səsi yavaş çıxdı, müdaxilə etdi. – Kafir məsələsini Bayındır Xan bilməsin. Bilsə, qatı qəzəb edəcəkdir...

– Kimə? – Salur Qazan təşvişə düşdü.

– Kafirə, bəyim. – Beyrək tez iz azdırdı. – Kimə edəcəkmiş, əlbəttə kafirə, edəcəkdir.

Mən gördüm ki, Xanım, bu Beyrək çox hiyləgər birisidir. Qazanın ürəyinə şübhələri, qorxuları bu cür doldurmaq istir. Aqlım kəsdi, mən də belə dedim:

– Bəyim, Bayındır Xan qəzəb etsə bizə edəcəkdir. Kafir var isə niyə biz onun indiyənədək cəzasını verməmişik – bizə soracaqdır.

Qazan düşüncəli-düşüncəli mənə baxdı:

– Doğru dersən. Qəzəb etsə Xan bizə edəcək. Bəs biz bu kafir oğlu kafiri, casusu derəm, niyə indiyənədək tutub qaranlıq zindana salmamışıq, can dadlısın ona göstərməmişik? Cavab ver, Şirşəmsəddin!

Mən də, Beyrək də susu verib durduq. Nə deyə bilərdik?! Özü sordu Qazan, özü dəxi cavab verdi:

– Biz bilmirik bu casus kimdir, həmi? Şirşəmsəddin, sən bilirsən?

– Yox, bilmirəm, bəyim.

– Beyrək, ya sən?

– Mən dəxi bilmirəm.

– Bəs sənə Bayburdda ... o kafir qızı söyləmədi, heç bir şey onunla ilgili?!

– Yox, söyləmədi. Ancaq bunu dedi ki, Oğuzda bizim casusumuz vardır, bəlli bilgil.

– Belə... – Qazan yenə fikrə getdi. – Nə edəlim, bəylər? Bu casusun kimliyini necə öyrənəlim?

– Dış Oğuzdan olmasın bu casus, bəyim?! – Beyrək ehtiyatla söz atdı.

– Dış Oğuzdanmı deyirsən? Kimi dersən? Yenə Aruzmu əqlinə gəldi? Yox canım, Aruz «Basat» deyib durub. Aruzdan casusmu olar? Aruz – casus? Yox. O deyil.

– O zaman ... – Beyrək yenə ehmallica başladı.

– O zaman... nə? – Qazanın səbri tükənirdi. – Tanrını sevirsən, əcələ et, gün günortadan aşdı. Bəylər yağmaya başladı ola. Sonra bunu da bir söz edəcəklər ki,

Qazan özü yağmada bizimlə olmadı, bizə malının, dövlətinin iyisini göstərmədi. Şirşəmsəddin, Burla Xatun evdən çıxdımı?

– Çıxdı bəyim. Xatun üz tutdu meşəliyə Buzluselin haça qayadan uçub aşağı endiyi talaya getdi. Yanında da qaravaşlar.

– Öylə. Nə qədər uzaq getsə, daha yaxşı. Beyrək, sən nə demək istədin?

– Heç, bəyim. Bəlkə deyirəm..

– Mən buldum. – Qazanın üzü güldü, sevincək oldu. – Dədəni çağırmaq. Qorqudu. O elə həmişə deyir ki, haqtaala mənim könlümə ilham edir. Mən qayıbdən türlü xəbərlər verə bilirəm. Heç biz bunu yoxlamadıq. Qayıb qayıbliyində. Nəmişə gərək?! Bizə keçmişdən bircə xəbər versin. Casusun kim olduğunu desin. Düzümü danışırım, bəylər?

(Bax Qazana, qavat mənə şəkk gətirmək istər. Nolar, eyb eləməz, baxarıq.)

– Çox doğru söylədin, ağam Qazan. – Hər ikimiz–həm Beyrək, həm də mən elə eyni anda cavab verdik.

– Di belə isə, Şirşəmsəddin, Qorqudu tezcə bulub gətir, gəlsin.

– Bəy Qazan. Qorqudu bulmaq o qədər də asan iş deyil. Özü də belə, əcələ ilə. Zaman lazımdır. – Mən dedim.

– Zamanımız yox. Bəs biz nə edək?.. Aha, belə edək. Yağmanı, sən çıx, bəyan elə, mənsiz bəylər yola versinlər. Kim nə istir, götürsün, getsin. Onlara beləcə nə söylə: mənim malım da, dövlətim də Oğuz halaldır. Siz də gedin. – Bəy bizə dedi, – nə durdunuz? Yağmadı, malın qəşəngini seçin ya...

– Mənmi? – Beyrək gözlərini dörd elədi. – Aman, aman. Mənimi dersən, bəyim?! Mənim Qazanın malında

gözüm yox. Bir çöpünə də qıymanam. Mənə gərək deyil, biləsən.

Mən şaşırdım. Xanım, elə çıxırdı ki, mənim gözüm vardı Qazanın malında. Tez mən dəxi dedim:

– Ağam Qazan, biləsən. Mənə bu evdən heç zad gərəkməz. Sənin sevgin ki mənə varımdır, elə o bəsdir mənə.

– Yaxşı, yaxşı, mən sizi bilməz olurmuyam?! Siz özünüzü mənəmi tanıdacaqsınız?!

Daha mən bilmədim, Qazan bu sözləri istehsan edib dedi, yoxsa həqiqətən ürəkdən dedi. Nə Beyrək, nə də mən bir kəlmə danışmadıq. Qazan bir dəxi bizi aşağıdan yuxarı süzdü və mənə bunu dedi:

– O zaman çıx dışarı, Şirşəmsəddin, bəylərə mən də dediyimi yetir, sonra get mənim yataq otağımdan, şamdanın yanında, tük qabını götür gəl mənə.

Mən çıxdım. Gəldim Qazanın evinin önündə topa durub yığışmış bəylərə üzümü tutdum, Qazanın sözlərini yetirdim:

– Bəylər, – dedim. – Qazan sizə xəbər ilətdi. Nəyim vardır, nəyim yoxdur, bu gün siz bəylərinizdir, Oğuzundur, dedi. Di başlayın yağmaya.

– Biz yağmaya başlamanız. Bəylərdən, Xanım, Tərsuzamış idi, qabağa çıxdı, söylədi.

– Neçin başlamazsınız, mərə Tərsuzamış? – Mən sordum.

– Dış Oğuz hənz yetişmədi. Onlarsız necə başlamaq olar? – Tərsuzamış cavab verdi.

Mən ki məsələni bilirdim, odur ki, Qazana dəxi başvurmadan mətləbi bunlara özüm açdım:

– Bəylər, bu dəfə Dış Oğuz yağmada iştirak etməyəcəkdir. Yağmada ancaq İç Oğuz bəyləri iştirak edəcəkdir. Buyurun, buyurun, keçin içəri... Keç ya, Tərsuzamış, böylə keç...

Bəylər əvvəlcə bir-birinin üzünə baxdılar, bilmədilər, nə etsinlər, sonra yavaş-yavaş hərəkətə gəldilər, bir-bir evə daxil olmağa başladılar. Az keçdi, bunlar yağmanı başladılar, nə başladılar. Ələ keçəni əllə, dişə keçəni dişlə, gözə keçəni gözlə, bəli, Xanım, gözlə dəxi aparmağı başladılar. Mən tez özümü verdim Qazanın yataq otağına. Buraya Tanrıya şükürlər olsun, bir kişi hələ macal bulub daxil olmamış idi. Şamdanın yanında, qızıldan bir şamdan idi, Trabzon akınından yadigar idi, dilədim gizlədəm, yağmadan saxlayam, sonra Qazanın qəzəbindən çəkəndim, gözümün ucu ilə də o şamdana... amma əntiq bir şey idi, özü də təmiz qızıldan, üstündə də... mətləbə qayıdıram, mətləbə qayıdıram, qərəz şamdanın yanından tük qabını götürüb çıxdım, gəldim Qazana. Qazanla Beyrək üzbəüz oturub söhbət edirdilər. Beyrək deyirdi, Qazan diqqət ilə qulaq vermişdi. Məni görüb Beyrək susdu. Qazan dəxi üz-gözünü turşutdu, amma tük qabını əlimdə görüb xatırladı ki, məni iş dalınca özü göndərmişdir. Tükqabını məndən alıb açdı, içində bir uzun tük var idi, onu çıxardı.

– Bu nə tükqabıdır, ağam Qazan? – Beyrək sordu.

– Bu o tükqabıdır ki, Şöklü Məliyin əsirliyindən sonra Qorqud verdi bunu mənə, dedi al bunu, Qazan, içində bircə tüküm vardır, sehirlilə tükdür bu. Nə zaman dara düşsən, yandır, məni yanında görəcəksən.

– Sehirlimidir? – Beyrək təəccüb etdi.

– Ya, sehirlidir, əlbəttə. İndi görəlim nə tükdür bu. Sehirlidir, sehirlilə deyil, indi bilinəcək. Qazan üzünü mənə tutdu. O məşəli mənə ver, dedi.

Mən divardan yanar məşəli qovzayıb Qazana verdim. Məşəli Qazan tutdu tükə, tükü yandırdı.

(Bəli, doğru söyləyir həpsini qavat oğlu qavat. Qazan tükümü yandıranda başımdan od çıxdı sanasan. Amma ta

söz idi vermiş idim, gərək idi, yanında peyda olum. Tükümü yandıran andaca mən Qazanın yanında peyda oldum.)

Xanım, mən gözümü yumub açdım, gördüm Qorqud dəxi bizimlə otaqda vardır. Hardan gəldi, necə gəldi – bilmədim. Xanım, istərsən, özündən sor, özü sənə cavabını verər. Mən bunu bilmədim. Heç Qazanla Beyrək də bilmədilər. Həpimiz şaşırdıq...

(Şaşırmayıb da nə yapacaqdınız, qavatlar?!)

Yox, Xanım, mən yanlış etdim. Qorqud hələ gəlmədən, tükü hələ yandırmadan Qazan mənə yağmadan sordu. Yanlış etdim, öncə yağma olmuşdu, bəylər yağmanı bitirəndən sonra Qazan Qorqudun tükünü yandırdı. Bəli, əlbəttə, yağma artıq bitmiş idi. Bəylər kimin nə xoşuna getmiş idisə alıb evdən çıxmışdılar. Həpsi də razı qalmışdı. Qazan tükü yandırmazdan öncə məndən sordu:

– Bəylər getdilərmi?

Dedim:

– Getdilər, bəyim.

Qazan:

– Razımı getdilər? – sordu.

Mən dedim:

– Razı getdilər, bəyim, çox razı getdilər. Niyə də razı getməsinlər?! Nəyə gücləri çatdı, apardılar. O bir olan Allah səndən də razı qalsın. Mən, ağam, heç zad almadım, heç nə... Biləsən.

Qazan mənə baxdı, baxdı, bir söz söyləmədi.

Mən yenə dedim:

– Beyrək getməmişdir, burdadır, nə dersən, gəlsin, ya deyim, çıxsın o dəxi getsin evinə?

– Yox, Beyrəyi çağır gəlsin buraya. Özün də gəl. Bu casus məsələsini çözək.

Xanım, mən dışarı çıxdım, Beyrəyi çağırdım, ikimiz də qayıdıb gəldik Qazanın yanına. Dədə Qorqudun da Qazan bu zaman tükünü yandırdı, indi xatırlayıram, əlbəttə ki, Qorqud gəldiyində bəylər artıq yağmanı bitirib getmişdilər. Qərəz, Qazan Qorqudun tükünü yandırdı. Həpimiz şaşırıdık, çün gözümüzü açan zaman Qorqudu ortalıqda bardaş qurub oturmuş gördük.

Qazan yerindən sıçrayıb öncə kəkələdi:

– Qorqud, sənmişən? Yəni, sən doğrudanmı gəldin?

Dədə cavab verdi:

– Çağırdın ya. Yoxsa inanmırdın?

Qazan dedi.

– Mən... mən çox möcüzə görmüşəm. Bundan isə görməmiş idim.

Mən dəxi, Xanım, kəkələyə qalmış idim, ancaq «mən, mən, mən» deyə bilirdim. Beyrəyin isə... az qala huşu başından getmiş idi. Quşürəklidi Beyrək, həpimiz bunu bilirik ya...

Bu ara özünə gəlib Qazan Qorqudu ədəblə salamladı:

– Qorqud, xoş gəldin, həmişə sən gələsən, – dedi, sonra onun qabağında o da yerdən bardaş qurub oturdu.

– Bilirmisən, Qorqud, sənə ehtiyacımız var. Olmasaydı, çağırımdım, əziyyət verməzdim...

– Söylə, Qazan, noldu onu söylə. Qorqud Qazana dedi, sonra bizə – Beyrəklə mənə baxdı. «Bunlar da kim ola?» sordu. Qorqud ola ki, öncədən bizi tanımamış idi, çün üzümüzə işıq düşməmiş idi.

– Bəyim, mən çıxım, sonra gəlirəm. – Mən Qazana söylədim.

Beyrək dəxi dedi:

– Bəyim, biz dışarıda gözləyək, olurmu?

Qazan Qorquda baxdı, yəni, «sən nə dersən, Qorqud, qalsınlarmı, çıxsınlarmı?» Qorqud dedi:

– Yox, niyə ki. Qoy onlar da qalsınlar. Qaranlıqda durmuşlardı, öncə tanımadım. Qanturalı, yox... Şirşəm-səddin, sənmişən? Beyrək? Gəlin ya, keçin, yavuşğa gəlin. Buyur, Qazan.

Biz dəxi keçib bir tərəfdən ədəblə əyləşdik. Qazan sözüne başladı:

– Bilirmisən, Qorqud, səni niyə çağırardım?..

– Bilirəm, Qazan, bilirəm. Oğuzda casus var, ondan ötəri...

Qazan şaşırdı, yenə dönüb bir mənə sərt baxdı, sonra gileyli-gileyli dedi:

– Bilirmiş. Hamı bilirmiş bunu, bir tək məndən qeyri. Belə də iş olarmı? Amma qalsın sonraya. Şirşəm-səddin, görürsən, baxırsan? Sənin əməllərindi... Qalsın. Sən nə dersən, Qorqud? Acı xəbərdi bu xəbər – mən derəm.

– Bəli, bəy, acı xəbər olmağına acı xəbərdi. – Qorqud dedi.

– Qorqud, indi bəs biz nə edək? Kimdən şübhələ-nək? Kimi tutub dama soxaq? Biz casusu tutmaz olursaq, Xan Bayındır həpimizə qatı qəzəb edəcəkdir, bəlli bilgil.

– Bilirəm, edəcəkdir.

– Sən söylə, Qorqud. Haqtaala ki, sənin könlünə ilham edir. Qayıbdən dürlü xəbərləri ki, sən gətirirsən. Olacaqdan, olmayacaqdan sən danışırısan. Sən söylə. Casus kimdir?

– Sorma, Qazan, heç sorma.

– Niyə sormayım? Sormaz olurmuyam?

– Dedim ki, sorma, Qazan. Sonra peşiman olmayasan...

– Olmanam! Olmanam peşiman. Hələ bir sən onun adını mənə ver. Mən bu kafir oğlu kafirə bir dağlar çək-dirim ki... Qara qullarıma onu canı bədəndən çıxınca bir qamçıladım ki... Bayındır Xanın əzabxanası onun üçün ala çadırılı göy çəmənli seyranğah olsun.

Qazan belə dedi, Xanım. Nə dedi, necə dedi, mən dəxi sənə olduğu kimi xəbər verirəm. Necə eşitdim, eləcə-nə də deyirəm. Bir kəlmə də orası-burası yoxdur, biləsən. İnanmazsan əgər... Oylə deyilmi, Dədə? – Şirşəmsəddin mənə çöndü, sordu.

(Xan bağçasında qızılgül koluna kiçik bir quşcuğaz ilişmişdi ya. O quşcuğaz bu an məndən bəxtəvər idi. Onun yerinə mən olaydım kaş, qadir Tanrı. Mən Xanın üzünə bundan sonra necə baxacaq idim – bilmirəm.)

Mən başımı yazıya dikib susu verdim. Şirşəmsəddin müti davam etdi:

– Yenə sənə derəm, sorma mənə casus kimdir. Qorqud bir dəxi casusla ilgili bəyə xəbər verməyə boyun qaçırdı.

Qazan naçar qalmış idi. Qorquda ta nə təhər yalvarmalı idi?! Məsələ şişirdi, Xanım.

Doğrudan da Şirşəmsəddin demişkən «məsələ şişirdi.» Belə çıxır ki, Dədə Qorqud casusun kim olduğunu əvvəlcədən bilirmiş, Qazana da o lap elə indicə bunu deyəcəkdir. O biri tərəfdən də əgər Qorqud casusun kim olduğunu əsrarəngiz şəkildə bilsə, o zaman casusu qaçıranın da kim olduğunu bilməyə bilməz. Adi məntiq bunu deyir. Bəs belə isə bütün bu istintaq nə üçündür?! Kifayət deyilməydi ki, Bayındır Xan bu barədə Dədə Qorquddan soruşsun, o da Xana həqiqəti, istəsə də, istəməsə də deməyə məcbur olsun. Dərindən diqqət edəndə, görürük ki, yox, kifayət

deyildi. Bayındır Xanın əsl, gizli məqsədi bir başqa idi. O bu məqsədini necə həyata keçirir – irəlidə biz bunun şahidi olacağıq.

...Xanım, Qorqud, nəhayət, ətəyinə yığdığı daşları ətəyindən bir-bir salıb tökdü yerə. O casusun kim olduğunu bizə bəyan elədi.

– Boğazca Fatma var ya, tanırırsınız. Casus Boğazcanın təkçənə oğludur, bəlli bilin. Amma, bəylər, peşiman olmayasız...

Qazan sevinc içində yerindən sıçradı, ayağa durdu. Biz dəxi rahatlıqla köksümüzü ötürdük. Amma Beyrək rəngi qaralmış oldu. Qayət, Qorquddan o bu cavabı gözləmirdi. Mən bunu artıq Xana ərz elədim ki, Beyrəyin casusla ilgili öz qurğusu var idi...

XIZRİ, əlbəttə ki, Hüseyn bəy Lələ gizli, gözdən-qu-laqdan uzaq bir yerdə saxlardı. Bu gizli yer, taxt otağının dal tərəfindəki balaca bir bağça, o bağçanın bir küncündə fəqət Şahın girdiyi bir istirahət otağı var idi, orda idi. Üç kişi girirdi bu otağa – Şah özü, Hüseyn bəy, bir də ki XIZR. Onu başqa bir insan, bir bəndə görməzdi. Hərdən axşamlar bağça tərəfdə bir ins-cins olmayanda otaqdan bağçaya çıxmasına Hüseyn bəy ona icazə verərdi. Tək-tənha bağçanı o tərəfə, bu tərəfə dolaşar, məstanə bir halətdə ətri tamam ətrafı bürümüş güllərlə, çiçəklərlə söhbət edərdi. Özünə ləqəb də götürmüşdü: Xətayi. Yazdığı şer-lərin sonluğunda özü-özünə xitab edib ləqəbini bəyan edərdi. Şahın özü bu şerləri dinlədikcə dinlər, usanıb yorulmazdı və Lələni xoşnud edən həmi də bu idi ki, Şahın quşu qonmuşdu bu Xızra, Şah ona isnişmişdi. Hərdən şətrənc oynardılar. Sadağa olduğumun yaxşı şətrənc oynamağı vardı. Heç uduzmaq bilməzdi. Xızr şətrənc qayda-qanununa təzə-təzə vaqif olurdu. Oyun zamanı da ki, təbii, Lələdən başqa bir adam yanlarında olmazdı. Qulluğu da onlara bu zaman Lələ özü edərdi. Görünüşcə bu iki şəxs bir-birinə nə tövr oxşardılarsa, xasiyyətcə tam bunun əksi idi. Lələ göz qoyub fikir vermişdi. Şah nə qə-dər kəskin, cəsəratli, heç kimin günahından keçməyən, hamı ətrafına öz şahlıq və mürşidlik mərtəbəsindən ba-

xan bir sahibəzzaman, bir şəxsi-müqəddəs idisə və özü də buna sonsuz inanırdısa, Xətai bir o qədər həlim, xoş-xasiyyət, sülhməramlı insan idi. Şaha da ki, xüsusi vuruşun idi. Səsi yumşaq, ədaları mülayim, ürəyi incə idi. Lələ hərdən onun bu halını seyr eləyib «bədbəxtin biridir» düşünürdü. Zavallının təsəllisi yeganə o idi ki, Saraya gələli, atasıgilin, bacılarının Lələnin himayəsilə dolanışıqları yaxşılaşmışdı. Doğrudur, Xızr barədə Lələ onların özünə hətta heç bir kəlmə də deməmişdi, bu sirri-əzəm gizli bir dövlət sirri idi, amma oğlu adından atasına hər dəfə pay-püş göndərir, hər bir müşküllərini izləyir, sonra da həll edirdi. Xızr bunun üçün Lələyə qəlbində hədsiz məhəbbət bəsləyib durmuşdu.

Çaldıran döyüşünə qədər saray həyatı Xızr üçün çox mülayim keçdi. Qəfildən, Allaha xoş getməyən bu namunasib savaştan sonra onun da həyatı başdan-başa dəyişdi.

Osmanlı Sultan Səlimlə Şahın döyüşü Çaldıran adında bir kənd vardı, orda başladı. Şah özü döyüşə rəhbərlik edir, sərkərdələri cinahlara bölür, hücum yaxud geriçəkilmələri barədə əmrlər verirdi. Çadırı bir təpənin üstündə qurulmuşdu. Əmrlərini verdiyi zaman çadıra bir kimsə də girə bilməzdi. Çadırdan Şahın səsini eşidib qulamlar, çaparlar əmrləri ünvanına aparıb yetişdirirdilər. Xızr çadırın içində idi, eynən Şahın libasından bunun da əynində var idi, amma üstündən əba kimi bir şey geymişdi. Hər dəqiqə Şaha göz qoyur, diqqətlə hər sözünə, əmrinə fikir verir, çadırın bir tərəfindəki xüsusi deşikdən gözünü qıyıb döyüşü hərdən seyr edirdi. Bir məqam oldu, Hüseyn bəy Lələ döyüşün şıdırgı yerində gözdən itdi, atdan yıxıldı, üstünü qarğa-quzğun kimi düşmənlər aldılar, Xızrın ürəyi qan oldu, baxa bilmədi, elə bil, bunu dəyişmişdilər, cürət edib üzünü döndərdi Şaha:

– Şahim, nolar, izn ver, mən də bir vuruşum sənin yolunda. Qoy gedim, Şahim. Çadır deşiyindən baxmaq

elə mənə qalıb?!. Burda dura bilmirəm, ürəyim, vallah, partlayacaq.

Şah fikirli-fikirli ona, bilmək olmurdu, qulaq verirdi, ya vermirdi, amma susub dururdu, öz aləmində idi.

Qorçubaşı hövlnak çadıra yaxın gəldi. Şah bu dəfə tez onun qabağına çıxdı.

– Şahim, qurban olduğum... sol cinah... sol cinah əyilir, şahim...

– Tez xəbər elə, Xəlil Sultan Zülqədər sol cinaha köməyə getsin.

Qorçubaşı üzüqoylu yerə sərdi:

– Pirim... sadağa olduğum... mürşidi-kamilim...

– Nədi, söylə, cəld ol görüm.

– Zülqədər xain çıxdı. Zülqədər qaçdı, şahim.

Şah sarsıldı:

– Qaçdı? Məlun. Xaindən xain törər. Di, onda get Ustaclı Abdulla xan hardadı, tapdır, tez ol göndər sol cinaha. Get daha. Ləngimə.

Bu dəm bir qorçu da çaparaq yaxınlaşdı çadıra. Atdan birbaşa yıxdı özünü Şahın ayaqlarına, bir bəd xəbəri də bu gətirdi:

– Şahım, sağ cinah sındı.

Şah daha sustaldı, birdən-birə halsız düşdü:

– Yaxşı, gedin, hamınız gedin, bir tək qorçular qalsın, amma onlar da keçsinlər çadırın düz qabağına. Gedin, yox, gözləyin məni, bir ləhzə gözləyin, gəlirəm.

Şah bunu deyib təkrar girdi çadıra. Xızr əmrə müntəzir durmuşdu.

– Niqabın hamı? Tax niqabımı! – Şah Xızra əmr etdi.

Xızr itaət edərək niqabı keçirdi üzünə. Allah taalanın məramına şükürlər olsun, elə bil, ortaya bir böyük ayinə qoydular və bir niqablı adam o ayinədə özü özünə baxaraq, özü özü ilə söhbət etməyə başladı.

Şah dedi:

– Dinlə məni. Vaxta daha az qaldı. Sözümü kəsmə, gədə! Dinlə. Yaxşı dinlə. Bir az əvvəl çadırdan çıxanda özümü düşməyə vurdum. Bir şey qalmamışdı ki, əsir düşəm. At büdrədi, saldı məni altına, yıxılıb qaldım atın altında. Ayağım əzildi. Düşmən dörd tərəfimi aldı. Sultanəli Mirzə Əfşarı tanırsan. Yadında qalsın. «Şah mənəm, şah mənəm!» qışqırıb dürtdü özünü ortalığa, məni buraxıb düşmən daraşdı ona. Yaxşı dinlə məni. Sultanəli düşmən əlindən qurtulsa, ona böyük ənam ver. Səni xilas elədi. Zülqədər də, özün ki indicə eşitdin, cəzasını verərsən, inşallah.

Xızr çaşıb durmuşdu. Mürşidi-kamili nələr söyləyirdi, nə deyirdi, ona əsla çatmırdı. Şah nəfəsini dərən təkin özünü atdı Şahın ayağına:

– Şahim, sadəyə olduğum. Nə söylədiyindir?! Necə yəni, Sultanəli Əfşar məni xilas elədi. Necə yəni, Zülqədər cəzasını özün verərsən?!

Şah əlləri ilə Xızrın çiyinlərindən sərt yapışdı qaldırdı:

– Qalx ayağa, gədə! – Sonra birdən səsinə mülayimlik gətirdi. – Qalx ayağa, Şahim. Bu vuruş artıq bitdi. Mən gedirəm. Sən isə qalırsan. Bir ləhzə nolar, niqabını götür hələ...

Xızr niqabını cəld çıxardı. Şah heyran-heyran ona baxdı və dedi:

– Qüdrətinə şükür olsun, xudavəndi-ələm. Tax, tax bunu öz yerinə, görün olmasın camalını.

Bayırdan çadıra səslər dolmağa başladı:

– Pirim, mürşidi-kamilim, cinahlar... cinahlar batdı. Tez ol, sadəyə olduğum, düşmən yaxın gəldi... Aradan çıxmaq vaxtıdır...

– Eşidirsən, çağırırlar, – sonra Şah üzünü bayıra tutdu. – Şahi-Mərdan xətrinə, bir ləhzə dözü, – deyər çadırdan eşiyə çıxırdı, – gəlirəm, gəlirəm...

Sonra sadağa olduğum yenə üzünü Xızra çöndərdi, səsi dəyişdi, yenə səsinə bir mülayimlik gəldi.

– Hazırsan? Sən indi artıq daha, mənsiz, Lələsiz, özün, ancaq özün çıxırısan meydana. Nə mən varam, nə də Hüseyin bəy Lələ. Heç bir şəxsin də Xızrdan xəbəri yoxdur. Başa düş, Şah ölə bilməz. Heç bilməz. Mən isə ölməliyəm. Bir də ki, mən bu heyfi onda qoya bilmənəm. İndi bax, mən vururam özümü savaşın ən isti yerinə. Baş bir yana, leş bir yana. Ya mənə verən Allah, ya Səlimə verən Allah. Eşidirsən, sən lap elə indi durub çıxacaqsan çadırın qabağına. Qorçular səni gözlir. Mən özüm burdan gedirəm. – Şah çadırın dal tərəfinə keçib əliylə küncdəki bir parça taxtasını gedib qaldırdı. – Odu, ordadı bax, Səlimin qərargahıdır..., görürsən? Mənim də yerim ordadır.

– Şahim, mən... mən bacarmaram, Şahim.

– Bacararsan. Elə bacararsan... Bu vuruş ki, var, gəldi-gedər bir şeydi. Bir azdan yenə günəş çıxacaq, sübh açılacaq, məmləkət olacaqdır səninki. Gözlərini döymə. Mən sənə bu boyda məmləkət qoyub gedirəm. Hamıdan gizli. Bir şəxs bunu bilməyəcəkdir. Sən dönüb olursan mən. Bütün sonrakı zamanlarda da, əslində, sənsən, zahirdə isə... yenə də mənəm ki, varam. Hazırsan?

– Biz kimi aldadırıq, Şahim? – Xızr başını aşağı salıb yavaş səslə sual etdi.

Şah dönüb ona belə cavab verdi:

– Gözlərimin içinə bax, Şahim. Heç kimi. Biz, əslində, heç kimi aldatmırıq. Şahi-Mərdan xətrinə, noldu sənə? Gözlərin niyə doldu? Özünə gəl. Bu da elə şətrənc oyununu kimi bir şeydi. Yoxsa qorxursan?

– Qorxuram, Şahim. Deyirəm, Lələ bəlkə...

– Yox, qorxma. Lələ yox oldu. Verdi özünü ölümün pəncəsinə Lələ. Yeri behiştlik olsun.

Çadır yanında bir top mərmisi idi, bir az yaxına düşdü, partladı, atlar hürkdülər, tozanaq qalxdı, çığırtı səsi asimana bülənd oldu.

– Artıq sən azadsan, şair. Bunu heç xəyalindən keçirmədinmi? Külli-ixtiyarsan... Get, get, qorçuların səni gözlir. Aradan çıxmaq zamanıdır. Ordu sındı... Mən isə...

– Şahim, mürşidi-kamilim...

– Kəsmə sözü. Mən bu boyda məmləkəti fəlakətdən saxlaya bilmədim. Amma bu işi görməliyəm. Gedirəm. Bilirsən, Şahim, göydən səs gəldi sabah-sabah qulağıma. Elə bir az əvvəl mən o səsi dübarə eşitdim. «Sənin nə işin var oralarda, gədə?! – dedi o səs. – Sən ki, öz işini görüb qurtarıbsan. – Şahi-Mərdanın səsiydi. – Gəl bura, – dedi, – səni axı burda gözlirlər. Hamı səni sevənlər burdadı...» Odur ki, məni daha saxlamaq heç olmaz. Çıx, çıx çadırdan. Məni bir daha soraq eləmə. Cəsədimi də tapan olmayacaq. Baş bir yana, leş bir yana. Sən yaşa. Yaşa. Yaşasın Şah İsmayıl. – Son sözlərini Şah az qala pıçiltı ilə deyib, çadırın arxa küncündəki o taxta parçasını çıxardı, başını aşağı əyib bayıra çıxan an dönüb bir də Xızra baxdı, son dəfə ona bunları dedi:

– Bir də istirəm, bunu biləsən. Mənim adım fəqət Şah İsmayıldı. Mənim özüm Şah İsmayıl deyiləm.

Sonra qurban olduğum «Allah-Allah» deyə-deyə göz açıb yumunca yox oldu.

Xızr çadırın ortasında mat-məətəl dayanıb durmuşdu. Bayırdan gələn qarma-qarışıq səslər get-gədə qüvvətlənirdi. Amma içəri, çadıra girməyə cürət edən yox idi. Nəhayət, Xızra, elə bil ki, hardansa bir cəsərət gəldi, qədd-qamətini düzəltdi, eynən Şah kimi sərt addımlarla çadırın ağzını gəlib qapısını açdı. Çadırdan eşiyə çıxmaq məqamında bir an bu da yerində sanki donuq qaldı. Sonra qanrılıb arxaya, taxta parçasının boş qalmış yerinə bir də nəzər yetirdi. Amma bu dəfə çadırın artıq o yeri tutul-

muşdu, taxta parçası da öz əvvəlki yerində idi. Əlbəttə ki, geriyyə yol daha yox idi. Ürəyində Şahi-Mərdan xətrinə xudavəndi-aləmi köməyə çağırıb Xızr çadırdan bayıra qədəmini qoydu. Çadır qaldı boş.

...– Eşitdiniz? Şirşəmsəddin! – Qazan mənə üzünü tutdu. – Nə oturub qalmısınız? Uru durun! Gedin, ox olub uçun, harda isə o Boğazcanın oğlunu bulun, boğazlayın, məlunu mənə gətirin!!! – Qazanın səsi heç bir vaxt beləsinə guruldamamışdı.

Beyrəklə mən otaqdan bir an içində toz olub yox olduq. Sonra mən bir baxdım, Beyrəyi yanımda dəxi görmədim. Uçurdum, Xanım, elə bil, qanad vermişdilər mənə. Uçdum, dərənin ağzında Boğazcanın evi var, mən tanıram, tanımaz olurmuyam, o evə qədər qanad açıb uçdum. Çatdığımda göydən yerə daş kimi düşdüm. Var-gücüm ilə ikiəlli qapını döydüm. İçəridən cavab gəlmədi. Bu dəfə əlimə yerdən bir daş götürüb bu daşla davamlı qapını döyməyə başladım. Yenə cavab yox. Amma içəridən bir türlü anlamadığım boğuş səslər gəldi. Kim idisə, Boğazca ilə danışır, Xanım. Az keçdi, çox keçdi, bilmədim, amma qapı yenə açılmadı. Bir xeyli mən burda gözlədim. Sonra ardım ilə yetişənlərə üzümü tutdum, dedim:

– Daraşın Oğuz. Harda Boğazcanın oğlunu buldunuz, mana yetirin. Di gedin, əcələ edin. – Mən bunlara belə söylədim. Sonra bir qırağa çəkilib gözlədim.

Getdilər, buldular, gətirdilər. Mən dəxi bunun boyunu bir kəndirə keçirib sürütləyə-sürütləyə, bayaq uçurdum, indi addım-addım, yavaş-yavaş geri Qazana gəldim. Qazan bizi Aladarvazanın qabağında qarşıladı.

Baxdım, Beyrək dəxi burda idi. Amma Qorqud yox idi. Çəkdim bu casus zavallını yıxdım Qazanın ayaqlarının altına:

– Budur məlun, – dedim. Bir dəxi dedim, – bəyim, Qazan, casus, buyur, baxginən, ayaqlarının altındadır.

Qazan əlin-əlinə çaldı, qas-qas güldü. Sonra əllərini belinə qoyub bu bədbəxtin o tərəfinə, bu tərəfinə gəzişməyə başladı.

– Bunun nə yaşı vardır, bir sütül cavandır bu. Amma gördüyü işlərə bax. Söylə, məlun, casusluğa nə zaman başladın, mən avda ikən kiminlə əlbir oldun, yağını necə Oğuzə kuşkurtdu?! Varmıdır, kimdir sənəin əlbirin? Söylə! – Qazan buna bağırdı, təpiklədi.

Bu casus yerin üstündə qıvrıla durdu, bir səs çıxmırdı bundan.

– Aparın, salın bunu quyu içinə! – Qazan buyurdu. – Orda əqli başına gələr, həqiqəti söylər, aparın.

Quyu Qazanın zindanı idi. Mərtəbə-mərtəbə qazılmışdı, hər mərtəbədə dövrələmə bir neçə əsir saxlamaq olurdu. Qadir Tanrı bir bəndəyə o quyunu nəsib etməsin, elə ora düşdüyündə bağı çatlar. Çox mərtəbəsi vardı. İyindən, üfunətindən burun tutulurdu. Ağzına dəyirman daşı qoyurduq. Daşı aralayıb sularını, ətməklərini üzüşağı sallayıb tökürdük. Kim nəyi hansı mərtəbədə qapışdırı bildi, tutdu. Quyunun hər bucağında siçan-siçovullar bəylik edirdi. Hərdən, Xanım, əsirlərə dəxi bunlar hücum edirdilər. Ah-nalə, inilti səsləri bu yekə sal daşdan keçib qulaq dələrdi. Qərəz, bu binəvanı salladıq o quyuya. Yenə səs-səmir nədi, cıncırtısı da çıxmırdı. Dəyirman daşını nöklər qaytarıb quyunun ağzına öz yerinə itələdilər, mən dəxi gəldim Qazana. Beyrək yenə Qazana nə idisə fisıldayırdı, Xanım, mən bilmədim bunlar nə danışır, elə mənə görəni təkə yum verdi, səsini xırp kəsdi.

– Saldınız mı quyuya məlunu? – Qazan məndən sorudu.

– Saldıq, bəyim. Beşiminci deşikdə boş yer var idi. Ora itələyib saldıq. Balaca tərپəniş etsə, birbaşa quyunun dibinə – zir-zibilin, həşəratın arasına düşəcək. Nəfəsini çəkə bilməz. Eyb eləməz. Quyuda gələr ağı başına. – Mən Qazana belə cavab verdim.

Qazan bir dəxi dedi:

– Elə edin, bəylər, ölməsin kafir oğlu kafir. Bəlkə öyrənəcəyimiz bir türlü mətləblər var?! Bizi agah eləsin. İki gün qalsın, bəsdı. Çıxarın, amma mənə gətirməzdən öncə, Şirşəmsəddin, sən özün bilirsən, su tökün üstünə, kiri-pası, iyi-qoxusu heç olmazsa bir azcana təmizlənsin.

– Baş üstünə, ağam Qazan, – mən ədəblə cavab verdim.

Qazan Beyrəyi içəri dəvət elədi, ikisi girdilər, keçdilər Qazanın məşvərət odasına. Məni çağırmadı, mən dəxi getmədim onlarla, bilmədim, Xanım, nəyi danışdılar, nəyi danışmadılar. Bir onu bildim ki, Beyrək Qazanın yanından ayrılanda artıq gecədən xeyli keçmişdi, göy üzündə ay öz yerini dəyişdirib ulduzların bu biri tərəfinə yol almışdı.

Sabah oldu. Qazan uyqudan oyanmamışdı hələ, Burla Xatun məni yanına istədi. Gəldim. Xatun mənə sordu:

– Şirşəmsəddin, dünən Qorqud gəlmiş idi, nə idi bu gəlişin səbəbi, söylərmisən?

Mən söylədim:

– Xatun, Qorqudu Qazan çağırdı, gəldi, soracağı vardı bəyin, sordu, cavabını aldı...

– Qazan nə sordu, Şirşəmsəddin?

– Xatun, özünə sor, özü sənə söylər.

– Mən sənə soruram. Sən mənə deməzmişən?

– Mən də derəm. Amma, Xatun, Qazandan sormadan söyləməm. Hələ bilsə casusla bağlı sənə söz söyləmişəm... mənə qatı qəzəb edər. Bu bir sirdir...

– Şirşəmsəddin, qoçağım, Qazanın məndən sirrimi olacaqmı?! – Burla Xatun niyəsə qas-qas güldü, təkid etdi.

Mən dəxi düşündüm: «Ərənlər bu dünyanı əqil ilə bulmuşlar. Burda gizli nə vardır ki?! Az qala bütün qalın Oğuzun casusdan xəbəri var. Dün də hayla-küylə bunu tutduq quyuya saldıq. Qaravaşlar, nökrələr, aşçılar həpsi gördü. Mən neçin dirənib durmuşam, Xatuna söyləmirəm bildiklərimi?! Olmaya Xatunun Beyrəklə əlaqəsi məni bu qədərinə itaətsiz qılmışdır, bilməm ki...». Nəhayət qərar verdim, dedim:

– Xatun, sənə söyləyim. Təkcə sənə söylirəm. Amma mədəd eylə. Məndən eşitmədin, olurmu?! Öncə Beyrək gəldi... Bəlkə sən də duyuq düşdün... Yoxmu? Olsun... Beyrək casus xəbərini gətirdi. Bəy çox qeyzləndi. Qorqudu istədi, Qorqud gəldi, casusun kim olduğu barədə Bəy ona sordu, o dəxi cavab verdi.

– Kim imiş casus? – Burla Xatunun guya ki heç nədən xəbəri yox idi. Mənimlə oyun oynadı. Nə bilim, Xanım, bəlkə xəbəri doğrudan doğruya yoxmuş.

– Sən onu tutub gətirdinmi bəyə? Kim imiş qavat oğlu qavat? – Burla Xatun bir dəxi sordu.

Mən cavab verdim:

– Xatun, bir dəxi derəm, məndən eşitmədin, casus Boğazca Fatmanın yeganə oğlu imiş.

– Belə danış... Boğazcanın oğlu ha... Qazan ava gedən zaman, Beyrək gərdəyə girməzdən öncə, Bəkil avda ayağını sındıranda... deməli, Boğazcanın oğlu imiş... Vay məlun, vay şərəfsiz, vay qavat...

– Əvət, Xatun, öylə imiş. Onun əməlləri imiş. Saltdım quyuya. Orada olsun ki, ağı başına gələcəkmiş. Qazan belə söylədi. – Mən Xatuna belə dedim.

– Öyləmi? Gələr, gələr, Tanrı eşqinə, gələr əqli başına. Amma Şirşəmsəddin...

– Bəli, Xatun.

– Şirşəmsəddin, mənim heç gözüm su içmir bu casusun Boğazcanın oğlu olmasına. Sən nə dersən? – Burla Xatun maraqla edib sordu.

– Mən? Mən nə derəm? Qazan nə der, mən dəxi onu derəm, bilməzmişən?! Qorqudu böylə söylədi, Xatun.

– Bəs Beyrək? Beyrək casusun kim olduğun söyləmədimi?

– Söyləmədi, Xatun. Bunu söyləmədi.

– Demək, söyləmədi... Yaxşı, get, bəyin uyqudan duran zamanıdır. Sabah-sabah kefi yerində olar, Tanrıya mədəd. Boşuna bu sabah söylənməz...

– Baxalım görəlim, Xatun, bilmək ki olmaz. – Mən dəxi buna dedim və Burla Xatundan ayrılıb həyəətə çıxdım.

Quyunun yanına baş çəkdim. Daşın altından zəif-zəif inilti səsləri duyulurdu. «Sağ qalar, inşallah, bu iki günü, düşündüm, bir gün dəxi canı çıxmaz. Bəy iki gün dedi. Doğru dedi. Üç günə nəzər igidlər bu quyuda dözməyib canları çıxdı. Tanrıya mədəd, sağ qalar...»

Sonra Qazana vardım. Qazan artıq məşvərət odasına keçib öz yerində oturmuş idi. Mən dəxi girdim içəri, ədəblə salam verdim, salam aldım. Bəy mənim üzümə baxmadan özü-özü ilə söz etdi, dan danışdı. Mənə bunu eşitdirdi:

– Çalış-vuruş, Qazan, günün-dirriyin olmasın, əzab-məşəqqət içində vurnux, cavabı da bu olsun. Məni casusla, həmi?! Anamı, oğlumu, əyalımı düşməyə əsir elə, demi? Bəs belə isə o zaman mən dəxi sənə zərbi-dəstimi göstərəlim. Sən dəxi bilərsən Qazan kim imiş... Ax, ax, Ulu Tanrı! Təkəm mən. Tək, təkənəyəm. Mənim dəxi Oğuz içi xəbər aparıb gətirənimsə olsa idi, bümü burnumun ucunda casusluq edəcək idi?! Arxalandığım kişilər yedilər, yatdılar, yata-yata yanları ağrıdı, dura-dura belləri qurudu...

(Bax qavata. Bu lafi özündən uydurmuş ola qayət. «Yata-yata yanları ağrıdı, dura-dura belləri qurudu.» Qazan bunu deməz. Dəli kişidən belə əqilli söz... Oğuznamələrdə yeri görünən sözdür bu söz.)

...Arxam – bu! – Qazan üzün çevirib təəssüflə mənə baxdı. – Döyüş meydanı böyük, mən–tək. Tək əldən səs-mi çıxar?! Sənə soruram, Şirşəmsəddin, dedi. Duymadın-mı? Tək əldən səs çıxarmı?!

Mən nə deyə biləcəm idim?! Əqlimə nə gəldisə onu da anındaca cavab verdim:

– Çıxar, ağam Qazan, niyə çıxmaz olur ki...

– O nə səsdir tək əldən çıxarmış? – Qazan gözün qıyıb mənə qeyzlə baxdı.

– Tək əldənmi... tək əldən dərən... bəyim, tək əldən... sükutun səsi çıxar tək əldən, bəyim.

Qazan ağzın açıb mənə baxa qaldı. Bir xeyli susdu. Sonra bu söhbətə heç qayıtmadı.

(«Sükutun səsi çıxar imiş tək əldən». Şirşəmsəddin, Şirşəmsəddin... Mən nəzər yetirib gördüm ki, Xan dəxi bu qavata çox diqqət ilə qulaq verməyə başlamışdır. Qazan olsun ki, bunun bu cavabına mat-məəttəl qalmış ola. Ya da, çətin əqlim kəsir ki, bir şeylər anlamış olsun.)

Handan-hana Qazan mənə sordu:

– Quyudakından nə xəbər varmış?

Mən cavab verdim:

– Bir kəlmə dəxi danışmadı. İniltidən başqa, ah-zardan başqa qulağıma bir şey dəymədi.

– Gözləyəlim. – Qazan dedi.

– Gözləyəlim, bəyim. –Mən dedim.

Sonra İç Oğuzdan iki kişi gəldi. Elin Qoca oğlu Sarı Qulmaş ilə Əylik Qoca oğlu Dönəbilməz Dölək Uran idilər. Bunların yağıma zamanı qavğaları düşmüş idi. Bə-

yə sözlü gəlmişdilər. Nədi-nədi, Elin Qoca oğlu ondan irəlidə gedən Əylik Qoca oğlunun əlindən saldığı gümüş belçuqlu qamçını özü üçün götürmüş imiş. Qazan bəy çox düşündü, sonra bunlara sordu:

– Qamçı indi kimdədi?

Elin Qoca oğlu cavab verdi:

– Məndədi, bəyim. Bunun əli götürdüyü nəsnələrlə dolu idi deyin, sala-sala gedirdi. Mən də yerə saldıqlarından birini özüm üçün götürdüm. Pismi etdim?

– Qalsın səndə. Əylik Qoca oğluna da... Şirşəmsəddin, sənin qamçın vardı, belçağı gümüş, o nerdədi?

– Mehtərdədi, bəyim. – Mən səxt oldum.

– Verərsən onu Dölək Urana.

– Baş üstünə, bəyim. Gedəlim, – dedim və bu kişiləri ürəyimdə söyə-söyə məşvərət odasından çıxardım, həyətin o başına, Aladarvazanın qabağına qədər ötürdüm.

– Bu gün yox, bu gün keçsin, yarın, bəlkə ta o biri gün bir zaman bulub gəlib qamçını məndən alarsan. – Əylik Qoca oğluna dedim. “Mən sənə qamçımı verrəm?!” öz-özümə düşündüm.

– Sağ ol, əsən ol, Şirşəmsəddin. – Bu kişilər ağızları dualı çıxıb həyətdən getdilər.

Geri Qazana dönmək istərdim ki, gördüm bir qaraltı kimi ağzı-üzü bəliməz birisi, xatun idi, qaravaş idi, öncə heç duymadım, bir qaraltı mənə yaxlaşdı:

– Şirşəmsəddin, igid bəyim, sənmişən?! – sordu. Səsi xatun səsi idi, amma mən hələ də bunun üzünü görməmiş idim və bilmirdim ki, bu xatun kimdir.

– Mənəm ya... Sən dəxi kimsən? – Mən maraq edib ona sordum.

– Tanımadın məni qayət. Amma tanıyaçaqsan. Səninlə dan-danışaq. Sözümlə dinlə, ünüm ünlə, bəy yigidim. Sənə pənah gətirmişəm. Ümitsiz geri göndərmə mən biçarəni.

Səsi o qədərinə doğma, o qədərinə... məzlum bir səs idi ki, inan, Xanım, ürəyimə ox vurdu bu səsi ilə. Dedim, gəl, gəl, nə istirsən, yeməkmi, içməkmi dilərsən, donun yoxsa donadalım səni. Kimsən sən, Oğuzda kimlərdənsən, nə ağlarsan, nə bozlarsan, onu söylə.

Bu başladı daha bərkdən ağlamağa. Ağladı, sısqadı, qəfildən kiridi. Mən dəxi səbr edib gözlədim, çün xatuna, başıma gəlmişdir, Xanım, ağlarkən «ağlama» desən heç zaman kirməyəcək, mən dəxi bir kəlmə kəsmədən durdum, eləcəyə gözlədim.

– Şirşəmsəddin, doğrudan-doğruya sən məni tanımadın, bəyim? – Bu Xatun burnun bərkdən çəkib bir dəxi sordu.

– Tanısa idim, sorarmıydım?! Kimsən sən? – Mənim səbrim dəxi tükənirdi. Olsun ki, Qazan da məni artıq aramaqda idi.

– Mənəm, bəyim. – Qadın üzündən pərdəni çəkdi. Məni ıldırım vursaydı bundan yey idi.

– Sənmişən? – Sordum. – Sən nə cürət edib bura gəldin?! Get. Necə gəldin, eləcə də geri get. Sənlik burda bir iş yoxdur. Bəyimiz səni istərsə, mən sənə xəbər verərəm. Amma istəməz. Oğlun üçün görüş dilərsən isə o dəxi mənlük deyil, Qazana var. Görüşərmi sənənlə, görüşməzmi, bax, onu mən bilmənəm. – Mən buna belə dedim.

Bəli, Xanım, Boğazca Fatma idi qarşımda durub tirtir əsən bu qadın. Nə biçim bir görkəmə düşmüşdü, Tanrı bilən məsləhətədi. Mən bunu burda belə qoyub həyətin içinə getmək istərkən zavallı yerə yığılıb ayaqlarımı ikiəlli qucaqladı:

– Getmə dayan, iki kəlmə söz söyləyim, ondan get.

– Kəndinə gəl, Fatma qarı, kəndinə gəl, toxda, çıx get burdan. – Bunu deyib bir dəxi getmək dilədim.

– Sən səni bilərsən, igid, sənənin mənədən xəbərin yox. Ünüm ünlə, sözüm dinlə. – Az qala yenidən ağlamağa başlayacaq idi.

Mənim ayağım sına idi kaş. Sınıq ayaqla da olsa birtəhərinə çıxıb gedə idim kaş. Bircə onu dinləməyə idim. Amma dinlədim, Xanım. Necə demişdisə sənə onu söylə-rəm. Boğazca mənə dan danışdı, bunları dedi:

– Şirşəmsəddin, igid bəyim. Sən məni xatırlamaz-mısan? Sən yalnızca sənimi bilirsən, sənın məndən xəbə-rin olmazmı?! Yadına salım öylə isə. Yadındamı, igid bəyim, neçə-neçə sənələr bundan öncəsi? Baxarmısan bu vaqəyə? Görərmisən özünü bu vaqədə?

Xanım, bu belə degəc, bunun dediklərini mən dəxi gözümün önündəymiş kimi görüb seyr eləməyə başladım. Vaqələr bir-birini əvəz etdi. O isə davam edirdi:

– ...baxarmısan?! Diqqət elə. Bax, bu sənsən. Bu da mənəm. Bu, bizim itimizdi, Bəraqcuqdu. Xatırladınmı o günü? Söylə, söylə mənə, heç utanma, yigidim mənim, şirim mənim...

«Şirim mənim» derkən, Xanım, bədənimə qılnc soxdular qayət. «Şirim» mənə yalnızca o söylərdi. Hər şe-yi bir andaca xatırladım. Onu unutmaq mı olardı?! Di-ləsən də, yox ki yox, unutmaq olmazdı. Amma mən dəxi özümü o yerə qoymadım, özümü tox tutdum, Xanım. Bir gözüm isə vaqədə idi. Boğazca derdi:

–... yadındamı, bax, bax bura, şümal kimi igid ər idin. Qarğı kimi boyun vardı. Daş kimi, qaya kimi qol-ların, bilənglərin vardı. Qara-qara ulduzsuz gecələrə bən-zər idi sənın qaynar gözlərin. Zərif, ağca mərmərə bənzər idi sənın barmaqların. Qıs-qıvraq vücudun vardı. Sən gənc idin, şirim mənim, o aylı gecə yadındamı?..

Xanım, bir də gördüm, kəlmələr özü bir-bir çıxır ağ-zımdan, yol alıb süzülür bunun qulaqlarına. Mən özüm-dən xəbərsiz deyirdim:

– ...İtinizin adı Bəraqcuq deyilmirdi?! Evinizin ardı dərəcik deyilmirdi?!

Mən bunları dedikcə o da başını tərpedir, mən dediklərimə cavab verirdi: İtimizin adı Bəraqcıq idi... Evi-mizin ardı dərəcik idi...

– ...O aylı gecə evinizin ardındakı o dərədən keçib həyətində qapının doqqazını yavaşdan taqqıldadanda bu it bir hürmək başladı, başıma bir oyun açdı, gəl görəsən. Sən gözəl idin, qız...

– Səni istədiyindən elə хүrdü. Ancaq sənə elə хүrərdi, bir başqa kimsəyə heç vədə elə хүrmədi Bəraqcıq. Getdi o günlər, bəyim, getdi gedərgəlməzə. Amma... nə deyəcəyimdi?! Mənə imdad, bəy yigidim. Mənə imdad ancaq səndən, bir tək səndəndir. Çünki...

– Nə imdad, qarı arvad?! Nə danışdığındı?! – Mən özümü yığırdım. Casusun anası ilə mənim nə qurğum ola bilərdi ki?!

– Çünki o gedərgəlməz günlərdən, şirim mənim, bir nişanə qalmış idi. Bilirmisən o gecə nələr oldu? Məni o gecə yüklü qoydun sən. Məndə əmanətin qaldı. Heç vədə sənə bu sirmimi açmadım. İndi açıram, bəlli bilgil.

Mən şaşırıdım. Əvvəl-əvvəl bilmədim, Boğazca arvad, bu nə sirr imiş, nə sirdən danışır.

Odur ki, ona sordum:

– Sən hansı sirdən danışırısan, qarı arvad? Aqlını qaçırdınmı sən?

– Yox. – Boğazca arvad cavab verdi, – aqlımı qaçırmadım, bəy yigidim. O sirdən danışırım ki, bax, indi o quyunun təkində dustaq etdiyin, əlin-qolun bağlayıb zülmətə saldığın mənim oğlum...

– Mənim... yox, sənin oğlun...

– Hə, şirim mənim, hə, qoçum mənim, dil çasır, doğrusun söylər, sənin oğlun, bəyim, sənin oğlun... O sən-in oğlundur, Şirşəmsəddin. Sirr dediyim dəxi bu idi, tanrıya şükürlər olsun, iziniyəm deyin sirri sənə açə bildim. İndi sən məni bilirsən. Bu oğul həməni o aylı gecənin

yadigarı, əmanətidi. Mədəd elə, oğlumuz qıyma, aslanım mənim.

Bunları Boğazca arvad birnəfəsə dedi və yenə başladı ağladı, sısqadı: balam mənim, ata üzü görməyən yetimim mənim, nə bilim, zavallı, biçarə, günahsız kimi bir para sözlər söylədi.

Danışmağa mənim halətim qalmışdımı, qalmamışdı. Şaşırıb durmuşdum. Yenə birtəhər özümü toparlayıb bu arvada bir türlü sözləri deyə bildim. Heç bilmədim, hardan bu sözlər gəldi düşdü ağzıma. Necə ona dedim, eləcə də, Xanım, sənə deyirəm:

– Nə təhər, nə təhər? – dedim. – Dur bir, dayan. Gen dünyanı başıma dar eylədin. Mənim oğlum bu casusdu?! Bu dünyada sən məni xar elədin – dedim. Mənim oğlum bu casusdu?! Alca qanın qılıncımla yerə tökəm deyərdim. İndi mənim oğlumdu bu?! Sinəsindən ürəyini çəkim, söküm, qoparım deyərdim. İndi mənim oğlumdu bu?! Bu xəbəri verməyəydin mənə gərək. Ürəyimə qara dağlar vurmayaydın mənə gərək. Qadir Tanrı, sən özün mənə yol göstər, sən özün mənə kömək ol. Fatma, Fatma, dur, hələ bir qalx ayağa, burda belə qalma. Nə istirdin dedin. Get, mənə aman ver, düşünüm, daşınım. Qadir Tanrı, Qadir Tanrı, mən dərdimi kimə deyim?! Sən özün söylə, uca Tanrı... söylə mən quluna. Mən nə edim, kimə gedim...

– Qorquda, Qorquda var. Doğru yolu o sənə göstərər, bəy yigid. Övladına qıyma. Allah bu günahı bağışlamaz, biləsən.

Boğazca bu son sözləri deyib yavaş-yavaş eynən duman kimi çəkilib getdi, əridi.

(Xan otağında olanların hamısı, başda Bayındır Xan ağzımız açıq Şirşəmsəddinə baxa qalmış idik. Bir sazı əskik idi bunun. Mən yazmağı da unutmuşdum. Xanın halı həqqən pəjmürdə olmuşdu, xeyli qəmli görünürdü. Şirşəmsəddin

ozan idi, qadir Tanrı, nerdən sən ona bu ilhamı verdin biləmədim, neçin verdin – onu dəxi biləmədim. Mən təkrar-təkrar ona göz qoydum, gördüm yox, əzbərə demir dediklərini, qavatın gözləri də yaşarmış, elə yerindəcə huşuna nə gəlir, onu da deyir.)

...bir dəxi baxdım, gördüm, Boğazca Qazanın yanından çıxır. Əvvəlcə gizlin-gizlin sağına-soluna diqqət etdi, yaylığını üzünə çəkdi, gedib darvazadan adlayıb uzaqlaşdı. Bundan sonra Qazanı mən sabahacan görmədim. Çəkildi otağına, çıxmadı.

Xanım, sonra nə oldu, bircə-bircə deyirəm, bilgimən. Sonra, Xanım, o biri gün sabah qəfildən Qazan məşvərət şurası yığıdı. Bəkil gəldi, Aruz gəldi, Beyrək gəldi, mən gəldim. Bəy məşvərətə başladı. Halı özündə deyildi Qazanın. Mən düşündüm, yağma məsələsinə görədir, indi durub Aruz Qoca buna yağmaya bizi niyə çağırmadın deyib töhmət etsə nə cavab verəcəkdir?! Amma Aruz Qoca heç bir başqa söz söyləmədi, eləcənə mısmırığını sallayıb sonadək oturdu. Qazan həvəssiz dedi:

– Bəylər, hal belə, qəziyyə budur. Oğuzda casus bulunmuşdur. Boğazca Fatmanı tanırırsınız, onun oğludur. Amma... bir cavan, sütül oğlancıqdır. Bilməm ki... Nə edəlim, nə yapalım, siz deyin.

Aruz Qoca əvvəl özü danışdı. Üzünü heç kimə tutmadan sordu:

– Bu oğlanın casusluğun kim xəbər gətirdi, söyləsinlər, biz də bilək.

Qazan əvvəl-əvvəl xəbər gətirənin Beyrək olduğun demək istəmədi:

– Nə önəmi vardır ki?! Casusun kim olduğu bəlli. Kim olduğun Qorqud dedi. Başqa bir sözün önəmi yoxdur.

– Yox, var. Beyrək gətirdi xəbəri, demi? – Aruz Qoca bir az dəxi irəli gəldi.

Beyrək dözəmmədi:

– Əvət, mən gətirdim bu xəbəri, nə istərsən? – deyib Aruza bozardı.

– Sən mənəmi bozarırsan? – Aruz Qoca qəzəb etdi.

– Bəylər, bəylər, sakin olun. Bizim mətləb bir başqa mətləbdir. Qavğa etməyin yeri deyildir. Bu oğlana nə edəlim? – Qazan dübarə sordu. – Mən sizi bunun üçün çağırdım. Bu oğlana nə edəlim? Öldürəlimmi? Buraxalım-mı? Bir yazıq, cavan, sütül oğlancıqdır... Nə yapaalım?

Mən gördüm ki, mənəim qafamdan keçənləri Qazan özü addım-addım bəylərə ilətir. İndi əsas söz bəylərinki idi. Son sözü onlar deyəcəkdilər. Görəlim, nə deyəcəkdilər. Mən öz sözümü, Tanrıya mədəd, axırda deyəcəm idim.

İnsafən, Aruz Qocadan gözlənilməz iş, bu birdən-birə sakin oldu. Beyrək dəxi dinmədi, susdu.

İlk öncə Bəkil söz aldı:

– Biz düşünmədən addım ata bilmənik, bəylər. Oğuz qarğaşa sallıq.

Aruz Qoca onu dəstəklədi:

– Bəkil doğru danışır. Biz səhih olanı etməliyik. Sonra başımıza qaxınc olmasın.

Aranı belə görüb «firsətdir» düşündüm, mən dəxi dedim:

– Bəylər, bu casus dedikləri ağzı bir kəlmə söz kəsmədi, suçunu boynuna almadı. Günahı bunun varmı, yoxmu, Tanrı bilir. Mən bilən oğlancığın günahı sübut-suzdur.

– Yoxdur bunun günahı. – Aruz mənə tərəf oldu.

– Yoxdur günahı. – Bəkil dəxi mənə tərəf oldu.

Qazan bunları dinlədi, son sözünü deməzdən əvvəl Beyrəyə baxdı:

– Sən nə dərsən? – sordu.

– Sən nə dersən, mən dəxi onu derəm. – Beyrək buna belə cavab verdi.

Bundan sonra Qazan rahat-rahat nəfəs alıb sözünü tamamladı:

– Olsun. Madam ki, siz böylə dediniz, böylə olsun. Günahı yoxdursa, yoxdur. Mən dəxi bəylər, siz deyəni derəm. Di get, Şirşəmsəddin, quyudan çıxar o zavallını, üstün-başın yuyun, təmizləyin, verin anasına, çıxıb getsin.

Bəylər razılıq edərək qalxdılar. Beyrək bu dəm belə dedi:

– Amma, bəyim, üz götürüb Oğuzdan ilim-ilim hər ikisi itsin. Sonra, deyirəm, söz-söhbət olmasın. Oğuz bəylərinin ürəyi yumşaq oldu deməsinlər.

Beyrəyin bu sözündən sonra bəylər bir-birinə baxa durdu, amma heç biri dəxi danışmadı.

Beləcə nə məşvərət bitdi. Hamımız həyəət çıxdıq. O casusu mən öz əllərimlə ipini ehtiyatla darta-darta quyudan çıxardım. Bəylər də yanımdaca gəlib durmuş idilər. Zavallının gücü-heyi qalmamış idi. Quyudan çıxandan sonra ayaq üstündə belə duramadı, yerəcə sərildi. Üfunət ətrafı bürüdü. Elə o yerdə sərili ikən Qazan qaravaşlara buyruq verdi, su gətirib bunu quyunun yanındaca yu ki, yuyasan, yudular. Sonra Qazan yenə əmr etdi, qaravaşlar gedib evdən təzə paltar gətirdilər, geyindirdilər, bir tərəfdə oturdub ətmək, aş verdilər, oğlancıq başını aşağı sallayıb dinməzəcə yedi, içdi, qarnın doyurdu, bir kəlmə kəsmədi, amma, Xanım, mənə altdan-altdan baxdıqca baxdı, baxdıqca baxdı, ürəyim çarpaz-çarpaz dağ oldu, gözləri atam Qəflət Qocanın gözləriydi ki, vardı. Mən bunun üzünə maddım-maddım nəzər yetirdikcə çoxlu başqa nişanələr dəxi bulurdum. Amma bir baxdım, gördüm, təkcə nə mən deyil, bəylər hamısı, Qazan daxil, maraq edib buna şəfqət və mərhəmətlə baxdıqca baxırlar. Bir şey anlamadım. Qərəz bir zaman keçdi, bu tərəfdən Boğazca gəl-

di, heç birimizə nəzər yetirmədən, o da bir kəlmə danışmadan göz yaşını silə-silə oğlancığını qucdu, qaldırdı, o buna, bu ona söykəncəli bizim aramızdan yavaş-yavaş çıxıb həyətdən getdilər. Bundan sonra bəylər dəxi bir kəlmə söz demədən hərə öz atına minib sürüb həyətdən çıxdılar.

Xanım, yəmin edərəm ki, mən bir dəxi o oğlanı da, onun anasını da görmədim. Əppək olub göyə çəkildilər. Demirəm ki, sormadım, ona-buna sordum, amma sorağını bir kişi vermədi. O zamandan oğul dərdi deyib hərdən axşamlar zar-zar inlərəm. Belə, Xanım. Hal bu, qəziyyə belə. Uca Tanrı Xanın könlünə ilham versin, günahım varsa da bağışlasın məni adı görklü əziz Tanrı eşqinə.

Bunları deyib Şirşəmsəddin yum verdi, başın yerə dikdi, gizlicə göz yaşını əlinin dalı ilə sildi, susdu. Bayındır Xan fikrə dalıb oturduğu yerdə qalmış idi. Mən dəxi qələmi əlimdən yerə qoyub barmaqlarımı ovuşdurdum. Bir xeyli bu tövr oturduqdan sonra Bayındır Xan heç birimizə bir kəlmə söz demədən ayağa durub otaqdan çıxdı, getdi. Bayındır Xanın pəjmürdə olması bizi dəxi xeyli qüssələndirdi. Amma artıq gec idi. Onsuz da gecə gəlib Xan həyətinə çökmüş idi, bundan sonra nə deməyə, nə yazmağa, nə də dinləməyə heç kimsədə taqət qalmamışdı. Şirşəmsəddin, Qılbaş və mən dəxi durub həyətdə çıxdıq. Qılbaş çağırırdı qaravaşlara buyruq verdi, bizi alıb ayrı-ayrı odalara apardılar. Gecəni mən yarıyuxulu, yarıoyaq bir təhərinə yola verdim, sabah alabaşdan, xoruzun ilk banı ilə yenidən yerimdən uru durdum, donumu geydim, Qılbaşı gözləyə-gözləyə...

Mətn qırılsa da, onun sonrakı davamı göstərir ki, boşluq böyük deyildir və ən əsası – əhəmiyyətli deyildir.

Günəş artıq Günortacın üstündən aşaraq Xan həyətinə düşüb hər tərəfi işıqlı etmişdi. Quşların səsi, nökrənaibin səsinə, qaravaşın səsi inək böyürtüsünə, camış manqırtısına, otlağa gedən qoyunların mələşməsi töylədən gələn at kişnərtisinə qarışmış idi. Ocaqları dörd bir yanda püfləyə-püfləyə çatırdılar, bir nökrə də həyəti gəzib dün gecədən divarlarda yanan məşəllərin başına yaş dəsmal basıb söndürürdü.

Mən həyətdə çıxdığımda Qaradarvazadan öndə bir atlı, arxasınca da üç-beş atlı Xan həyətinə girdilər. Atdan düşdülər, mehtərlər atları alıb töyləyə apardılar. Qılbaş qabaqda gələnə qarşıladı, dəstədən ayıraraq uzaqdan mənə görgəc mənə tərəfə gəlməyə başladılar. «Bu da kim ola?» düşündüm. Yaxınlaşanda Bəkil olduğunu gördüm. «Bu gün də növbə bunun oldu qayət.» Mənə yetişəcək ədəblə salam verdi, salam aldı, elə həyətdəcə bizim üçün Qarağacın altında artıq süfrə salmışdılar, oturduq. Yemə, içmə gəldi, qarnımızı doyurduq, Qılbaş mənə «Qorqud, gedəlimmi?» sordu.

– Xan uyqudan durdumu? – Mən dəxi ona sordum.

– Durdu, bizi bəklər. – Qılbaş cavab verdi, – gəl, sən də gəl, Bəkil.

Qılbaş düşdü qabağa, biz birlikdə yenə Bayındır Xanın taxt otağına vardıq.

Bayındır Xan öz yerində əyləşmiş idi. Üz-gözündə gecəki yorğunluqdan əsər-əlamət belə yox idi.

– Keç, Bəkil, buraya keç, əyləş. Xoş gəldin, – deyərek Bəkili Xan salamladı.

Mən dəxi Bayındır Xana baş əyib öz dəftər-qələmi mi dün gecə qoyduğum yerdəcə keçib oturdum.

Bəkil Oğuzda ədəb və mərifət ziyəsi bir yigit idi. Bayındır Xanı ehtiramla salamladı, baş əydi, Xanın göstərdiyi yerdəncə yerə çöküb əyləşdi. Qılbaş keçib Bəkilin düz arxa tərəfində bardaşını qurdu.

– Bəkil, səni niyə çağırdım, bilirmisən?! – Bayındır Xan yenə də eyni sorunu bu dəfə Bəkilə sordu.

– Xeyr, bilmirəm həşmətli Bayındır Xan. Xeyirdir, inşallah. Sınırlar sakit, Xanın rahatsızlığına bir nədən yoxdur. Yoxsa Xana bir xəbərimi gəldi?! Buyursun, nə buyruğu olsa Xanın, Bəkil canın verib o buyruğun qulu olar.

– Yox, Bəkil. Heç bir bəd xəbər gəlmədi. Biləsən, mən səndən çox razıyam. Gürcüstan sınırından da sənə görə lap arxayınam. Səni başqa bir iş üçün çağırdım. Dinləyəcəyəm səni. Sən mənə danışacaqsan, mən dəxi səni dinləyəcəyəm.

– Buyur, Xan. Nə sorun varsa, mən hazırım. – Bəkil mətləbin nə olduğunu heç cür kəsdirəmədi, onun üçün içi çox rahat idi.

(Bu əhvalatdan xeyli sonra Bəkil mənə belə dedi. Əvvəl-əvvəl o Qazanla aralarında baş verən avdakı münaqişənin Xana məlum olmasını düşünmüş idi. Mənim dəxi Xanın yanında olmam onu ürəkli etmiş idi, çünki o gecə mən gəlib onun uyqusuna girmiş idim və bu münaqişədə ona dayaq olduğumu bəyan etmiş idim. Qadir Tanrı, ucalardan, ucasan. Biz nə zamandan bir-birimizin uyqusuna girdik?! Biz nə zamandan eyni uyquları görməyə başladıq?!

Qarışıq dünya, bizi öldürmədən öncə sən bizi bir-birimizin içinə beləcə soxarsan, o zaman bizim axırımız nə olar?!)

– Bəkil, mənə əyan oldu, siz Qazanla məşvərət etdiniz. Oğuzun casusunu tutmuşdunuz, buraxdınız. Neçin böylə etdiniz?! Bu casusun günahı bəlli, əməli açıq. Oğuz verdiyi zərər göz qabağında. Səbəb nə oldu, söylə mənə, sən dəxi nə üçün onu günahsız saydın, ölümünə deyil, bağışlanmasına səs verdin?

Bəkil qayət indi anladı ki, onu gecəylə tez-tələsik Bayındır Xanın yanına niyə istəyibmişlər. Bir az toxdadı, amma bir az da həyəcan gəldi buna. Nə deyə bilərdi ki?! Nə deyəcəyini az-çox mən bilirdim, amma necə deyəcək idi – bunu mən bilmirdim. Bayındır Xan isə Bəkilə çox inanırdı. Bəkil ona doğrunu söyləyəcəkdi. Xan bunu səhih bilirdi, odur ki, Bəkil ilə istintaqı hiylə ilə əyrilikdən deyil, düzünə yol getmək ilə qurdu. Sorusunu birbaşa sordu.

Doğrudan da, Bayındır Xan, fikir verdinizsə, Bəkilə sualını birbaşa verir, Qazanla, Şirşəm-səddinlə olan kimi onunla «oyun oynamır». Xan, əvvəla, Bəkili onun igidliyinə görə, Oğuzun Gürcüstan sərhəddindəki qüsur-suz xidmətinə görə qiymətləndirir, ikincisi də Xana artıq o da məlumdur ki, Bəkil incikdir, Qazanla ovdakı mübahisəsi barədə Qorqud artıq Xana bildiyi hər şeyi nəql etmişdir.

Bəkil, Xan üçün (əgər Xan, Qazanın günahlarını toplayıb ona qarşı hər hansı bir ittiham irəli sürəcəksə)son dərəcə əvəzsiz bir şahiddir. Elə Beyrəyin özü

də Bəkil əhvalatına görə, necə deyərlər, «yana bilər».

Bəkil mərd birisi idi. Odur ki, Bayındır Xanın qarşısında heç bir hiylə etmədən nə vardısı olduğu kimi danışdı. Bəkil dedi:

– Bayındır Xan, sənə deyim. Qazanın yanına məşvərətə getmədən öncə mən artıq o zavallını necə qurtaracağımı düşünmüş idim. Təəccübümü etdin?! Amma təəccüb etmə. Nə oldu, nə olmadı söyləyəyim sənə. Məşvərətdən bir gün öncə evimdə oturmuş idim. Bayırdan səs gəldi.

– Bəkil, Bəkil! – Bir xatun səsi idi, həm də kimdisə çox yavaştan ağlardı, bozlardı. Evdə bir kimsənə duymadı bu səsi. «Qulağıma gəldi qayət» düşündüm əvvəl-əvvəl. Amma, yox, nöker gəldi:

– Ağam, dedi, bayırda bir xatun darvazanın önündə yerə çöküb ağlayır, «mən Bəkili görmədən buradan heç yerə getməyəcəyəm» deyir.

– Kimdir, adı nədir, istədiyi nədir? – Mən nökerə sordum.

– Bizə bir şey söyləmədi. Bəkilə alın məni, ona söyləyəcəyim vardır, deyib durur. Nə edəlim? – Nöker mənə sordu.

– Allah, allah, qaranqu gecənin bu vaxtı kimmiş bu görə?! – Özüm-özümə sordum, nökerə «gəlirəm, bəkləsin» dedim və düşündüm: «Oğuzdanmı xəbər gəldi, Gürcüstandanmı xəbər gəldi?! Karvandanmı düşdü qaldı, qovuldu bu qavat qızı?! Son günlərdə buralardan karvan dəxi gəlib keçmədi ya». Bu türlü fikirlərlə darvaza ağzına yaxlaşdım, bir qaraltı gördüm, ağzı-başı bilinməz. Ərmi, xatunmu, o da bilinməz. Danışınca xatun olduğun fərq elədim. Nöker mən gəlgəc ona dedi:

– Di, bəy gəldi, nə sözün varsa söylə.

Xatun üzündən pərdəsin çəkdi, açdı, ayaqlarıma yıxılmaq istədi, tutdum, qoymadım:

– Nə sözün var?! Bəkil mənəm. Söyləsənə.

– Ünüm ünlə, sözüm dinlə, Bəkil. Sən məni qayət tanımadın. Bax, üzümə, diqqətlə bax, indi necə tanıdınmı? – Bunu söyləyib başını qaldırdı, o üzünü, bu üzünü mənə göstərdi. Tanıdım, Xanım, tanımaz olurmuyam?! Boğazca Fatma idi...

(Mən başımı qaldırıb Xana baxdım. Bayındır Xan yerindəcə qurcuxdu durdu. Amma marağı güc gəlmiş idi. Odur ki, Bəkilin sözünü kəsmədi, necə dinlərdi, eləsinə dinləməyə davam edib sükutunu saxladı.)

...bəli, Xanım, Boğazca Fatma derlər bir Xatun var, o idi.

– Tanımadınmı məni, igid Bəkil? – Bu mənə bir dəxi sordu.

– Tanıdım, tanıdım. Sən hara, buralar hara... Necə gəldin, nəyə gəldin?! Qalxsana.

Boğazca yerdən qalxmadı. Ağlamağı bir idisə beş oldu. «İndi evi başına döndərər» – düşündüm, dedim:

– Nə ağlarsan, nə bozlarsan? Dərdin nədir sənin, onu söylə. Əgər söyləməzsən, nə yapa bilərəm ki?!

– Bəkil, Bəkil, igid Bəkil. Sən bu biçərə Fatmanı dar günündə tək qomazsan. Bilirmisən, nələr oldu? Tək oğlumu casus deyib tutdular. Ağ əlini kirşi ilə arxasından bağladılar. Oğlancığımı Qazanın həyatində zindanların zindanına saldılar. Quyuya diri-diri gömdülər. İmdad elə, igid bəyim. Ümidim təkcə sənədir.

– Sənin oğlun casus imiş?..

– Yox, əlbəttə yox, Bəkil. Ağzın üçün ölüm, Bəkil. Dilin üçün ölüm, Bəkil. Mənim oğlum fəqirlərin fəqiridir. Mənim oğlum casus deyil. Mənim oğlum aciz Allah bəndəsidir. Mənim oğlum casus deyil. Qazan ilə Beyrək qurğu qurdular, Bəkil. Casus söhbətini Beyrək gətirdi Qaza-

na. Qazan dəxi dedi: gedin, tutun, gətirin onu, can dadlısın o oğlana göstərin.

– Ya, mənlik burda nə var? Mənə neçin vardın? – Mən Boğazcaya sordum.

– Bəkil, məni unutdunmu? Mən bir gözəl-göyçək qız idim. Evimizin ardı dərəcik idi. İtimizin adı Bəraqcuq idi. O it bircə sənə hürməz idi. Bizə gəlib getdiyən o günləri unutdunmu, igid Bəkil? O gecələri unutdunmu?

Mənim yadıma, Xanım, bir gör nələri saldı. Cavan günlərimi xatırladım. Bir anlıq gözlərimi yumdum, amma tezəcə özümə gəldim:

– Unutdum, unutmadım... Sözü'nün canını söylə.

– Bəkil, Bəkil, mənim oğlum səndən oldu. Sənin mənə əmanətin qaldı, Bəkil. Sırrımı heç kimsəyə açmadım, uzun illər qəlbimdə saxladım sırrımı. İndi bizim balamıza qıymaq dilərlər. İndi bizim oğlancığı məhv etmək istərlər. Qoymagil. Vararsan lap Xanlar Xanı Bayındır Xana vargil. Hər şeyi ona danış. Mənim oğlum... sənin oğlun casus deyil, Bəkil. Həqiqət budur ki, mən onu sənə söylədim. İndi dəxi yum verirəm.

Mən nə hala düşdüm, Xanım, düşməyə də diləmə-rəm mən bu halı. Əlim ayağıma yapışdı, ayağım yerə. Elə ayaq üstəcə quruyub qaldım. Ağzımda dilim qurudu. Handan-hana dilim söz tutar-tutmaz topuq vura-vura buna sordum:

– Beyrəkmi dedi bu casus məsələsini?..

– Beyrək dedi, igid Bəkil. Beyrək on altı il Bayburdda qaldı, o Oğuzu nə bilər? Beyrək yıxdı mənim evimi.

– Demək, böylə... O var, mən varam. Var get, xatun, get evinə, arxayın ol. Mən heç Bəkil deyiləm, bu hayıfı Beyrəkdə qoysam. Beyrək bunun cavabını verəcəkdir.

Yenə bir para sözlər danışdı. «Qoyma balamıza qızalar, ümidim, pənahım sənsən, nə yaparsan, sən yaparsan...» bu türlü sözlər söylədi. Dəxi mən ona heç qulaq asmadım. Beyrəyin adı məni haldan çıxarmış idi.

Xanım, mən bunu yolçu etdim, durdu, həyətdən çıxdı, qaraltıya döndü, birdən-birə yox oldu. Mən qayıdıb yenə evə girdim. Sonrakı gün Qazanın məşvərətini mənə ilətmişdilər, gec qalmadım, «atları yəhərləyin» nökörlərə buyruq verdim, naiblərimi yanıma aldım, çaparaq yola düzəldik, sabah xoruz ban verincə gəlib İç Oğuzla yetişdik.

Məşvərətə Qazan Aruzu, Beyrəyi, Şirşəmsəddini, bir dəxi məni çağırmış idi. Bizi məşvərət otağına yığdılar. Qazan sözüne belə başladı:

– Bəylər, sizi məşvərətə çağırdım. Hal belə, qəziyyə bu. Bir iş çıxdı. Oğuzda casus varmış. Mənə xəbər ilətdilər. Öncə inanmadım. Sonra xeyli düşündüm. Yaddaşımı işə saldım. Xatırlayalım. Mən ava çıxdım – casus casusladı. Beyrək düyün etdi, gərdəyə girmək dilədi – yenə casus. Bəkil ava vardı, ayağını sındırdı, demi?! Casus bir dəxi işini gördü.

– Bu casus dediyin kim ola, Qazan bəy? – Mən sordum.

Aruz Qoca dəxi özünü saxlamadı, bir soru dəxi o sordu:

– Bu casus xəbərini kim ilətdi?

Qazan mənə baxdı, Aruza baxdı. Mən gördüm ki, Qazan çox könülsüz cavab verdi:

– Beyrək dedi. Beyrək casusu dedi. Amma Qorqud dəxi gəldi. Casus kim ola, ona sorduq. Casus Boğazca Fatma varmış, onun oğlancığıdır, Qorqud dedi. Biz oğlancığı tutduq, quyuya salladıq. Amma bir cavan, sütül oğlandır, heç casusa da bənzəməz, nə dinir, nə danışır, demi, Şirşəmsəddin? – Üzün Şirşəmsəddinə tutub Qazan sordu.

– Bəli, bəyim, öylədir. – Şirşəmsəddin buna könülsüz cavab verdi.

– İndi, bəylər, siz söyləyin. Nə edəlim, nə yapalım? Dan-danışaq. Nə dersiniz?.. – Qazan bunları sorub susdu, yum verdi.

– Xəbəri Beyrək gətirdi, həmi? – Aruz kinayə ilə sordu.

– Mən gətirdim, bir sözünmü var? – Beyrək Aruza diş qıcadı.

– Mənəmi diş qıcarsan? – Aruz qızdı.

– Sənə qıçaram. – Beyrək dəxi irəli gəldi.

Qazan səbrin basdı, hövsələsiz bunlara dedi:

– Bəylər, bəylər, sakın olun. İndi qavğa məqamı deyil. Bu casus məsələsini çözəlim. Sonranın işini sonraya buraxın. Məni dinləyin. Nə dersiniz, bunun bir günahı varmı, yoxsa bunun bir günahı yoxmu? Öldürəlimmi, buraxalım bu zavallını? Biçarə birisidi...

Aruz da, Beyrək də səslərin kəsdiilər, sakın oldular.

Aruz özünə gəlib qərarını dedi:

– Heç bir günahı yoxdur. Mən derəm, günahsızdır. Buraxalım.

Mən qərarımı dəxi dedim:

– Günahı yoxdur. Buraxalım.

Şirşəmsəddin dəxi biz deyəni dedi. Təkcə Beyrək susub durdu.

Qazan ona sordu:

– Ya, sən nə dersən?

– Sən nə dersən, mən dəxi onu derəm. – Beyrək belə dedi.

Zatən Beyrək həmişə Qazan deyəni deyər, Xanım, biləsən. Öz sözü yoxdur ki. Qazan hər birimizə nəzər yetirib o dəxi bizimlə razı oldu:

– Bir halda ki, siz dersiniz, günahı yoxdur, mən dəxi derəm, günahı yoxdur. Şirşəmsəddin, var, o üfunət quyunun ağzını aç, burax o fəqiri, verin anasına, götürüb getsin evinə.

– Yox, bəyim. – Beyrək coşdu. – Evinə niyə? Getsin Oğuzdan, qalmasın buralarda, ilim-ilim itsin. Söz-söhbət olmasın.

Mənə qalsa əvvəlcədən duyuyq düşdüm. Qazan məşvərətdən öncə də Boğazcanın oğlunu cəzalandırmaq dilə-mirdi. Diləsə idi, heç bizləri məşvərətə yığmazdı. Şaqqalardı, məsələ də bitərdi. Ağam Bayındır Xan, biləsən, Qazan da, Beyrək də bu oğlanı açıb buraxmaq istirdilər, bizim əlimizlə də bu işi gördülər. Amma yaxşı ki, belə oldu. Yoxsa, mən Beyrəkdən avdakı hayıfımı indi məşvərət zamanı çıxacaq idim. Yol gələ-gələ yəmin etmişdim.

Sonra Şirşəmsəddin gedib quyunun ağzından dəyirman daşını iki kişi ilə hellədib o tərəfə aşırdı. Mən dəxi gəldim sonadək görüm, arxayın olum. Qazan da, Aruz da gəldilər. Oğlan aşağıda ipə bağlı idi. O ipi darta-darta oğlancığı çıxardılar. Bu yerdə mən dəxi dözmədim, Xanım, hal-hal oldum. Yudular, yedirdilər, içirdilər, üzünə, gözü-nə baxdım, Xanım, oğlum İmrançığa bənzədi üzü, gözü. Mənə dəxi yetim ceyranlar təkin bir baxırdı, bir baxırdı... Şəfqət damarım qeynədi. Sonra anası Boğazca dəxi orda idi, o gəldi, girdi bunun qoluna, bir kəlmə danışmadan, başını belə qaldırıb bir kimsənin üzünə baxmadan yavaş-yavaş bunlar darvazadan çıxıb getdilər. Dəxi mən onları görmədim.

Bəkil susdu. Mən yazmağımı dayandırdım. Yenə soyuq tər məni basmışdı. Bayındır Xanım üzünə baxmağa belə cürət etmirdim. Xan dəxi susurdu. Özüm-özümə düşündüm: «Xan bilsə idi ki, bu məsələnin canı buncadır, belə bir istintaqa başlardımı?» Bu soruma bir cavab bula-madım. Amma Bayındır Xan bu dəfə Bəkindən gözləmə-diyim bir başqa şey sordu;

– Bəkil, sən söylədin ki, Beyrəkdə hayıfın vardır. Avda sənə hayıf qoymuşdur. O nə avdır elə? Nə oldu, nə olmadı o avda? Mən bilmək istərəm. Bunları söylə.

Bəkil yay kimi çəkildi, gərildi, oxun dartdı, nə dartdı. Amma kaş ki, düzgün nişan ala idi, qadir Tanrı. Bəkil haman av məsələsini Bayındır Xana belə danışdı:

– Xanlar Xanı Bayındır Xan. Sən sordun, mən dəxi derəm. Yadındamı, sası dinli Gürcüstandan xərac gəldi. Bir at, bir qılınc, bir dəxi çomaq göndərmişdilər. Sən qatı səxt oldun. Hər il altun-axça gələrdi, bəyə, yigidə verərdik. İndi bunları kimə verək? – deyib sordun. Qorqud irəli gəldi o vədə belə dedi:

– Xanım, heç səxt olma. Bunun üçün də bir yigidə verəlim.

Oğuz bəylərindən heç kimsə bu xəracə yaxın durmaq istəmədi. Kimə baxdın quyruq ələ vermədi. Mənə baxdın: sən nə dersən? – sordun. Ürəyimdə düşündüm: «Xanın sözü yerə düşüncə, mənim başım yerə düşsün». Razi oldum, elimi-obamı qövmümü sürdüm, getdim uzağa, sınıra. Köç elədim Gürcüstan ağzına. Oğuzə qaravul durdum.

– Yadımdadır, Bəkil. Mən bunları unuttummu, unutmadım. Bunları mənə niyə söylədin?! Mən sənə avdan danış, dedim. – Bayındır Xan xeyli mülayim Bəkilin sözünü kəsdi.

– Baş üstünə, Xanım. Avdan danışacağam. Amma öncə bir başqa deyəcəyim dəxi vardır. Mən sınırdə xidmətimi elə sürdüm, mən Oğuzə az-az varası oldum. İşimi doğru-düzgün qurdum. Oğuzdan dışarı yaxın, uzaq qələləri tanıdım, yolları, izləri, çayları, ırmağları, obaları bir-bir gəzdim. Xan üçün akınlar olarsə cizgilər cizdim, casusları qoydum, xəbərler aldım, xəbərler göndərdim. Bir söz, Xanım, Gürcüstan ağzında ürəyindən keçərsə, anındaca əmələ gətirməyə hazırız.

– Sağ ol, Bəkil. Zəhmətin üçün sağ ol. Mən dəxi sənənin qiymətini verdim. – Bayındır Xan dedi.

– Bəli, Xan. Sən mənənin qiymətini çox yaxşı verdin. Amma həşəmətli Xan hamı sənənin kimi olmadı. Çoxunun

gözü götürmədi sənin mənə şəfqət damarının qeynəmə-sini.

– O kim ola? Səndə sözlər varmış. Qulağım sən-dədir. – Bayındır Xan maraqlandı.

Bəkil əvvəldən-axıra artıq bir dəfə uyquda mənə da-nışdıqlarını bu dəfə Bayındır Xana nəql etməyə başladı. Mən birinci dəfə qulaq ilə dinləmişdim, indi isə Xanın başının işarəti ilə yazmağa başladım. Bəkil Bayındır Xana bunları nəql etdi:

– Bir gün, Xanım, evimdə oturmuş idim, naibləri başıma yığıb göstərişlərimi verir idim, nahaqdan çapar gəldi. Bayındır Xan səni yanına istir, dedi. Düşünmədən əcələ etdim, tez atımı yəhərləyib uzun yolun acısını çıxardım, bircə günə özümü Oğuzla yetirdim, Xana vardım. Xan mənə Düzmürd qələsilə bağlı sorular sordu, cavab-lar aldı. Düzmürd qələsinə aparacaq yollar, cığırlar, qələnin camaatı, döyüşçüləri, Arşın Dirək Təkur adlı böyükləri vardı, Bayındır Xana hərzə-mərzə sifarişlər göndərirdi, onun barəsində, əlqəziyyə, bununla bərabər bir çox baş-qa məsələlərlə ilgili mən Xana xeyli geniş səhih məlumat-lar verdim. Mən bilirdim, o zaman Düzmürd qələsilə Dış Oğuzun düşmənçiliyi vardı. Akınlar, basqınlar olmuşdu. Biz getmiş idik, onlar gəlmiş idilər. Xanın vəziri Qazılıq Qoca Düzmürddə əsir idi. Uzun illər keçmişdi, amma onu bir kimsə əsirlikdən qurtara bilməmişdi. Hələ Əmən dəfən-dəfən oradan, buradan muzdluları başına yığıb qur-ğular qurmuş, amma yenə də Qazılıq Qocanı qurtara bil-məmişdi. İndi Qazılıq Qocanın oğlancığı Yeynəyə növbət gəlib yetişmişdi. Babasını o xilas edəcək idi. Xan belə qərar vermişdi. Xan mənim yanımda Yeynəyə sordu:

– Yeynək, babanı qurtarmaq üçün gedərmisən?

Yeynək cavab verdi:

– Muzdlu qoşunla yox, çilasun Oğuz yigitlərini Xan mənə qoşarsa gedərəm.

Bayındır Xan bu cavabı bəyəndi, böyük ləşkər hazırlamaq əmrini verdi: «Yeynək, get hazırlan!» – dedi.

Mən Bayındır Xanın yanından çıxan zaman Qazanın adamı məni gözləyirdi. «Bəy, Qazan səni görmək istir, mən-hazır. İç Oğuza gəlsin Bəkil!» dedi. Qazan bəylərbəyidir, məni görmək istir, mən – hazır. Bundan bir qədər əvvəl, onu unuttum söyləməyə, söylənəsi bir iş də deyil, Qazan çobanını mənə göndərmişdi, mən dəxi qoyundan-quzudan bir sürü ayırdım, Qazana şişlik olsun, apar dedim. İndi Qazan məni, əlbət, ağırlamaq istir, mən düşündüm. Atı sürüb İç Oğuza gəldim, Qazana vardım. Salam verdim, salam aldım. Doğru düşünmüş idim. Qazan məni ava dəvət etdi, dedi:

– Bəkil, sən uzaqdasan, əlimizə hələm-hələm düşməyirsən. Sabah tezdən bəylərlə mən ava çıxırıq. Gedərmisən bizimlə? Sən tərəflərin ceyranına, cüyürünə bizimkilər çatmaz, amma bu da bizim avdır. Səni ağırlayalım, derəm. Sən nə dersən?

– Sağ ol, Qazan, əsən ol, sən nə dersən, mən dəxi onu derəm. – dedim.

Sabaha qədər av tədarükün gördüm. Sabah tezdən naiblərimlə birgə Qazana qatıldıq. Ala dağın ətəyinə gəlib yetişdik, çadır saldıq. Bəylərdən Qaragünə var idi, Qara Çəkür, oğlu Qırqqunuq var idi, Şirşəmsəddin var idi, Beyrək var idi...

Yemə-içmə oldu. Şərabın itisi gəldi. At çapdıq, mənim al aygırım at çapışında hamını vurdu keçdi. Ox atdım, Xanım, ox keyikin qulağını dəldi, keçdi, ayağına tikildi. Bu mənim nişanam idi. Bərdə, Gəncə tərəfdə ava çıxanda şikarın qulağını dəlirdim, ayağına tikirdim. Baxırdım, arıq isə buraxırdım, arıq deyilsə yeyirdim. Bəylər belə bir heyvanı ha yanda vursa idilər, qulağı dəlik olurdusa «Bəkilin nişanasıdı» deyib mənə göndərərdilər. Qaragünə bu minvalla mənə qulağı dəlik avımı göndərmiş

idi. Dəli Dondar göndərmiş idi. Aruz Qoca göndərmiş idi.

Atım mənim Qazanın avında bütün bəylərin atını keçdi. Yenə mən atı çapa-çapa qarşımdan qaçan heyvanı qulağından vurdum, qulağını ayağına pərçim elədim. Bəylər həpsi yığışdılar şikarın ətrafına. Qazan dəxi atın sürdü gəldi:

– Noldu ya? Nə topladınız? – sordu.

– Bəkil çaparaqda keyikin qulağın ayağına oxla pərçim etdi, – dedilər.

Qazan atdan endi. Şikarın ora-burasına çox baxdı, sordu:

– Bu hünər atınmıdır, bu hünər ərinmidir?

– Bu hünər ərindir, – bəylər dedilər.

– Yox, hünər atındır. At işləməsə ər öyünməz. – Qazan belə dedi.

– Bəyim, insaf elə. Mən ki özümü öymədim. Bu oxu mən atdım, bu yayı mən çəkdim, – mən dedim.

– Atındır, dedilər ya, Bəkil ? – Bu yana Beyrək qarışdı məsələyə.

Xanım, bu Beyrək heç məni gözü tutmadı. Niyəsini isə mən bilirəm. Çox kişi bilməz. Sənə deyirəm. Bunun gözü, ayıblığa olmasın, vaxtilə mənim halalımda qalmış idi. Bir ara Sürməli Çəşməgilin evinin ətrafına dörd göz olub fırlanmış. Düyünündən əvvəl Dış Oğuz qız avına çıxmış idi. Bunların evini marıtlayıb durmuşdu. O zaman bunun ağzını o evdən mən çönərdim. Alp Rüstəmlə bir yerdə. Bu bir başqa qəziyyədir, Xanım. İndilik onu deyim ki, Beyrək bu hayfı onda qoymağını heç unutmadı, indi dəxi avda dili ağzına girmədi:

– Qazan doğru söylədi, bəylər, əlbəttə, hünər atındır. – Beyrək dönə-dönə bu sözləri dedi, məni çıldırdı durdu.

– Gözüyumulu ataram oxu, vuraram şikarı, – mən bozardım.

Bəylər gülüşdülər. Beyrək hamıdan bərk güldü:

– Gürcüstan ağzında oturmaqdan pas atmısan, Bəkil! – Bu dəfə Beyrək çox irəli gəldi.

– Beyrək, – mən dedim, – çox irəli gəldin ya. Mən aşağı qulpa yapışıram, sən yuxarı qulpa yapışırsan...

(Bu da fəna olmadı. «Mən aşağı qulpa yapışıram, sən yuxarı qulpa yapışırsan». Bunu da Oğuznaməyə düzmək gərəkdir. Ədəblicə ədəbli, amma həmi də sərt bir söz söylədi, deyim dedi Bəkil.)

...istərsən gəl səninlə ox atalım, mən sənə göstərim, hünər kiminkidir, atındır, yoxsa ərindir.

Beyrək səxt oldu, dedi:

– Mənəmi hərzə-hərzə söylərsən?..

Mən, Xanım, Beyrəyə nə deyəcək idim?! Əsas Qazan idi, Beyrək həmişə Qazanın inağı olmuşdur. Beyrəklik burda bir iş yox idi. Odur ki, mən üzümü Qazana tutdum, təmkin qılıb dedim:

– Qazan, inağına de, həddini bilsin. Yoxsa...

Beyrək Qazana baxdı. Qazandan səs-səmir çıxmırdı. Qazan çiyinlərini çəkdi. Bu zaman Beyrək lap çox qızdı, mənə qarşı gəldi:

– Yoxsa – nə? Nə olacaqmış söylə, baxalım?! – dedi.

Mən yenə dişimi-dişimə sıxı durdum. «Bayındır Xana sayğısızlıq olmasın. Qazana sayğısızlıq Bayındır Xana sayğısızlıqdır.» – düşündüm. «Bu avı yola verim, eyb etməz. Mən varam, sən varsan, Beyrək.» – Bir dəxi düşündüm. Amma Beyrək bir özgə cür düşünür imiş. Beyrək, Xanım, yenidən bir az dəxi irəli gəldi, üzün mənə tutub bağırdı:

– Bəkil, sənə bilirmisən, nə edərəm?! Özünü nə sandın sən?! Bu hədə-qorxunu mənəmi gəlirsən?

Mən yenə Beyrəyə bir cavab vermədim. Nə deyəcək idim, Xanım?! Onunla əlbəyaxa ki olmayacaq idim. Ha-

mı onu yaxşı tanıır. Oğuz içində rəzil olmağım yox idi. Amma Qazana çönüb sözümlü dedim. Səbrimi basa bil-mədim:

– Qazan, – dedim, – bu köpək ki, səninkidir, əmr et, sakinləşsin, otursun yerində. Mənə söylədiyi sözləri sən dəxi duydunmu? Sən məni ava çağırmadınmı? Ya, bu nə istir məndən?..

– Bu mənəmi köpək dedi? Bəkil, sən bir yalquzaq-san. Oğuzdan uzaqlarda ularsan. Nə zamandır, ər üzü, ər sözü görmədin, eşitmədin. Mənə köpək ha?.. Kəsərəm sə-ni, Bəkil!

Xanım, qavat oğlu qavat əlini qılıncına atdı. Mən dəxi Qazana baxdım, mən dəxi əlimi qılıncıma atdım, qəzəblə dedim:

– Qazan bəy, günah məndən keçdi, biləsən. Son dəfə sənə söylirəm...

Bu dəfə Qazan məsələnin böyüməsini qoymadı, saxladı. Üzünü heç kimə tutmadan bir tərəfə dedi:

– Bəylər, qurtarın, qurtarın bu danışığı. Bu nə işdi, biz avamı çıxdıq, yoxsa laf oynatmağımı gəldik?!

Beyrək isə heç cür sakinləşmirdi:

– Hələ mənəmi o, köpək dedi?! Köpək də özüdür, qarğa-quzğun da özüdür, kəsəcəyəm onu, buraxın məni, bəylər.

Qara Çəkür, Qaragünə bunun qoluna girib zor-güc saxladılar. Qazan bir dəxi müdaxilə etdi, üzünü Beyrəyə tutdu:

– Bitdi bu məsələ. Mən sənə demədimmi bitirin bu söhbəti?! – Sonra Şirşəmsəddinə göz elədi, o, Beyrəyi qu-caqladı, aşağıdakı pınara tərəf apardı. Bundan sonra ara sakitləşdi. Bu yana Qazan mənə tərəf çöndü:

– Bəkil, sənə deyirəm, bəlli bilgil. Mənim oxumun düşdüyü yer hələm-hələm bilinməz. Mənim atımın keçdi-yi yerləri heç kim keçmədi. Mən kim olduğum hamıya bəllidi. Bəylərbəyi Salur Qazanam mən, duydunmu?!

Odur ki, sənə derəm: yerini, həddini bil. Bu hünər səninki deyil, bu hünər atındadır. Bu söhbət bununla burda bit-sin.

Sonra təkrar atına mindi, çapıb getdi. Av dağıldı, Xanım. Bəylər hərə öz atına minib dağılışdılar. Mən də naiblərimlə kor-peşiman elə oradan, Ala dağın ətəyindən böyük yola çıxıb birbaşa Gürcüstan ağzına atın üzünü döndərdim.

Yol gedə-gedə xeyli düşündüm. «Qazan məni bəylərin, naiblərin yanında xınc elədi. Amma Beyrək kimdir ki, mənə söz deyə, mənimlə söz güləşdirə?! Əlbət, Beyrəyin bir öyrədəni olması lazım. Mən ki, Oğuz üçün bu işləri görüm, gecəm-gündüzüm olmasın, elimlə-qövmümlə Oğuz sərhəddinin qaravulluğun çəkim, sən dəxi Beyrək olasan, mənə naiblərimin yanında bu türlü hədyanlar deyəsən... Nolar, eyb eləməz, gün gələr mən sənə həddini göstərəm. Qurban olasan Xanlar xanının ağ saqqalına. Amma kim bilir, Bayındır Xanın xəbəri olmazsa Qazan bu qədər irəli gələrdimi?! Olsun ki onunla görüşüb qonuşublar, sonra bu av oyununu qurublar. Ya bəlkə tam başqa cür qurulub bu işlər? «Bəkili xınc edək, səxt olsun. Xana, Oğuz küssün. Xəracını vaxtlı-vaxtında yığmasın. Əli işə yatmasın. Könlü-gözü Oğuzdan soyusun. Gürcüstan ağzından çəkilib getsin. Xan da ona qatı qəzəb eləsin...» Bu türlü qayğulu fikirlər at üstündə məndən əl çəkmədi, ta gəlib obaya yetişdim. Halımın yerində olmadığını anındaca halalım duydu: «Noldu sənə, şən, sevincək getdin, amma səxt geri döndün?...» deyib sual etdi. Nə deyə bilirdim ki?! Susdum. Az keçmədi, bir dəxi sordu, iki dəxi sordu. Mən dəxi dözəmmədim, nə vardısı, necə vardısı həpsini açdım buna söylədim. Qazan, dedim, bəylərlə məni Ala Dağa ava çağırdı, av zamanı mən at çapıb şikara ox atdım. Qazan hamı bəylərin ox atışına əhsən dedi, hünər bəyindir dedi. Mənə gəldiyində «hünər

atıncıdır, hünər ərin hünəri deyil» dedi. Mən dəxi Qazana küsdüm, avı buraxıb gəldim. Bu yana da Beyrək...

– Hələ o nə dedi? – Xatun sordu.

– Nə deyəcək, hərzə-hərzə danışdı, mənə qılınc çəkmək istədi, bəylər qoymadı.

– Bax qavat oğlu qavata. Sən də ona cavab verdinmi?

– Verməz olurmuyam? Köhnə ədavətdir, unuda bilmir. Amma bu hayıfı onda mən qoymayacağam.

– Nə edə bilərsən ki?! Qazan Bayındır Xanın göy-güsü, Beyrək Qazanın inağı. Bizim kimimiz var, bəyim?! Amma heç səxt olma...

– Mən öz ətməyimi qılıncımla, itaətimlə qazanmışam. Beyrək nə yapıbdır?! On altı il Bayburdda veyil-veyil vaxt keçirmişdir deyin, indi istədiyi nə isə onu da yapacaqmış?! Yox!

– Əlbəttə, yox, bəyim. Sən Bəkilsən, unutma. Sən olmasan, Oğuzun bir günü sakin keçməz. Qara dəniz boyunca səf-səf düzülmüş Təkur qalaları ayaq açıb Oğuzu tapdaq eləmək diləməzmi sən olmasan?! Heç fikir eləmə... Nədi, yoxsa... ah...

– Bəli, bu iş belə bitər olmaz. – Mən dedim. – Mən Qazana asi oldum, bəlli bilgil. Gürcüstana köç edirəm. Qoy Bəkili bundan sonra Qalın Oğuz çıraqla gəzsün. Qoy Xanlar Xanı bir dəfə Qazana sorsun. Bir dəfə olmazsa, iki dəfə sorsun. Sorsun ki, mənə bir alagözlü igidim vardı, adı Bəkil idi, nə oldu bu Bəkil, nədə qaldı, gözümə dəyməz oldu, heç gəlib getmir Oğuz, nəçin gəlib getmir? – Bəkilin bu yerdə boğazına qəhər gəldi. – Qoy o zaman Qazanda, Beyrək də özləri Bayındır Xana cavab versinlər. Görəlim, nə cavab verəcəklər. Hazırlan, yarın köç edirik.

Xatun ayaqlarına düşdü, dedi:

– Bəyim, bəyim, hirsli başda əqil olmaz. Sən Oğuzasi olma. Oğuzasi oldun, Xana asi oldun – nə fərqi var ki?! Xanına asi olanın işi rast gətirməz, bəlli bilgil. Qalx

hələ, yerindən uru durgil. Bizim bu Qazılıq dağına nə gəlibdir ki, sən Ala Dağa ava çıxırsan?! Qalx, qalx, heç atının qan-təri də soyumasın. Yığ başına yar-yoldaşını, ava var, bəyim, eynin açılısın, üzün-gözün gülsün, qara-qura fikirlər başından uçub getsin.

– Yox, mən ava getməyəm, – deyib tərslik etdim.

– Bəyim, könlümə şikar əti düşdü. Sən ki məni qırmazsan, demi? Getməzmişən? – Xatun çox üz vurdu.

– Bu halda gedərəm. – Mən dedim.

Əlqəziyyə, naibləri, avçıları təzədən başıma cəm elədim, ordakı bizim qarlı dağlara ava çıxdım. Sonrası nə oldu, nə olmadı, bu bir başqa qəziyyədi, bütün bunları Xan özü bilir. Qara Təkur ləşkər çəkdi gəldi, oğlancığım...Qorqud dəxi yardımçım oldu...

Əlyazma qırılır, amma mətn tez də bərpa olur. Buraxılan yerlər çox güman Bəkil oğlu İmranın kafir bəyilə qarşı-qarşıya gəlmə səhnəsini təsvir edir. Bu hadisənin «vaqəəsini» oxucu onsuz da Qorqudun dilindən Əlyazmada bir qədər əvvəl «seyr» eləmişdir.

...Oğlancığım kafir əlində az qala zəbun olacaqdı, Oğuzun sınırı qırılacaqdı, elim-obam əsir-yesir olacaqdı mən xəstə, döşəkdə ikən. İndi mən, Xanım, soruram: nəçin? Əlbəttə, Beyrəyə görə, Qazana görə. Belə, Xanım. Mənim Beyrəkdə bu hayıfım vardır. O Beyrək olsun, mən dəxi Bəkil olum... – Bunları söylədi, Bəkil yum verdi, susdu.

(Nökər qapını azacıq aralayıb başını içəri saldı, Qılbaş Bayındır Xandan gözü ilə izin alıb durub çıxdı, tez də geri döndü, gəlib diz çöküb Xanın qulağına yavaş səslə nəşə dedi. Bayındır Xan hövsələsiz yerində qurcuxdu:

«gözləsinlər, biz dəxi bitiririk, bu günlük bəs olar» dedi. Qılbaş çıxdı.)

Bayındır Xan söylədi:

– Bəkil, səni eyicə dinlədim. İndi sən məni dinlə. Başına gələnlərdən dəxi xəbərim var idi. Mən bilirəm, sən də bilginən. Haqsız işlər Oğuzda ayaq alıb yeriir. Səbrini bas, Bəkil, mən səni də tanırım, Beyrəyi də tanırım. Heç naümid olma. Haqqını alacaqsan. O dəxi haqqını alacaqdır. Di get, dinlən. Sən hələ mənə bir dəxi bu işlə ilgili gərək olacaqsan. Yavuşluqda ol.

Bayındır Xan uru durdu. Biz dəxi ayağa qalxdıq. Bəkil irəliləyib Bayındır Xanın əlindən öpdü. Bayındır Xan onu qucaqladı, alından öpdü. Bəkil başın aşağı əyə-əyə, gözü yaşlanmışdı, göəli ilə zünü silə-silə, dalı-dalı otaqdan çıxdı. Bayındır Xanla mən ikimiz qaldıq otaqda. Xan «ox» əyləyib bir gərnəşdi, sonra mənə sordu:

– Qorqud, oğul, bilirmisən, kimlər gəldi?

– Yox, şövkətli Xan, bilmirəm.

– Qızım Burla Xatun gəldi. Onunla Banıçiçək dəxi gəldi.

– Öyləmi? Odamı?

– Öylə. O da. İndi nə dersən? Bunlara vaxt itirəlimmi, yoxsa istintaqı bitirəlimmi? Amma bitməyinə dəxi az zaman qalmadı.

– Xanım, xatunlar nəyə gəldi? Bu işə görə onları sənmi çağırдың, yoxsa özləri elə-belədən sənə bağır basmağa gəldilər?!

– Bilməm ki. Amma gəlmələrindən bir xeyir götürəlim. Nə dersən, bir bunlara da sorğu-sual edəlimmi? Kişinin sirri halalında olar. Qazanın sirri Burlada, Beyrəyin sirri də Banıçiçəkdə, demi?

Bayındır Xan mənə sorub durmuş idi. Mən isə bildirdim ki, xatunların gəlməsi bisəbəb deyildir. Bayındır

Xan onları da, əlbəttə, istintaqa cəlb etməyi öncədən düşünmüş idi. Bunu fikir eyləyib dedim:

– Bunlara da bəzi para şeyləri sorsan heç fəna olmaz. Qaranqu işlər hənuz vardır.

– Doğru söylərsən. O zaman get, onları da çağır gəlsinlər. – Bayındır Xan pəncərənin önünə keçdi.

Mən dışarı çıxdım. Qılbaşı görmədim. Bir nökrəri çağırıb Bayındır Xanın buyruğunu ona söylədim. «Baş üstünə» deyib həyəətə çıxdı və az keçmədi Burla Xatunla Banıçiçək bahəm gəldilər Xan otağının qapısının ağzına. İkisi də mənə ədəblə salam verdi, salam aldı.

– Xan babamın əhvalı necədir, salamatdır, inşallah?! – Burla Xatun sordu.

– Hər şey yaxşıdır, Xatun Burla xanım. Heç əhvalını pozma.

Banıçiçək mənə baxdı, amma bir şey sormadı, mən dəxi heç nə demədim ona.

– Sən dəxi bizimlə içəri keçəcəksən, ya?.. – Burla Xatun sordu.

– Bilməm ki. Lazım bilirsə, özü çağıracaqdır...

Qılbaş nə zaman içəri Bayındır Xanın yanına daxil olmuşdu, mən biləmədim. Bircə onu bildim ki, indi içəridən çıxdı, dedi:

– Qızlar, siz ikiniz, Qorqud, sən dəxi, keçin içəri. Xan gözlir.

Biz – qızlar irəlicə, mən onlardan sonra içəri keçdik. Bayındır Xan mən onu tək qoyub çıxdığım zaman necə ki durduğu yerində, pəncərənin önündə idi, indi dəxi orada idi. Qızlar gircək onlara döndü, bu dəfə gözü də, üzü də gənclik şövqü ilə alışıb yanırdı:

– Qız, Burla, sənmişən? Boyu uzun Burla Xatun, saçı uzun Burla Xatun, gözü qara Burla Xatun, ağzi püstə Burla Xatun... Sənsən ki varsan.

– Baba, əlini öpməyə gəldim. – Bunu deyib Burla Xatun, babasına yaxın gəldi, diz üstə çöküb əlini öpdü.

Babası onun dəxi yanağından öpdü. Banuçiçək qapının ağzındaca qalmışdı.

– Qız, nə cürsən, eyimisen? Əyləş, hələ, əyləş bura...

– Bayındır Xan özü öz yerinə əyləşdi, Burlanı dəxi önündə əyləşdirdi. – Təkmə gəldin? Qız, sənə demədimmi, mənim... Banuçiçəyimi də buraya gələndə gətir gəl özünlə?! Həsərətindən onun biz nə hala düşdük, söyləmədinmi ona? Dedim, demədim?!

Burla Xatun səssizcə qas-qas güldü, başı ilə qapı ağzında kırımışcə durub qalmış Banuçiçəyə işarət etdi:

– Gəlmədi. Dedi, küsmüşəm Xan babana.

– Öyləmi dedi? – Bayındır Xan dəxi qas-qas gülüb sordu.

– Mənmi dedim? – Banuçiçək qapı ağzındaca qızardı, nə qızardı. – Mən elə söz demədim.

– Küsmüşdür, həmi? – Xan aşkar bunlarla şən-lənirdi. – Məndən incimişdir, demi? Olsun, olsun. Qız Burla, bizim zamanımız keçdi, biz dəxi qocaldıq qaldıq. Nə yapa bilirik ki?! Yeri vardır incisin. Gəl, sən də gəl. – Əl edib Banuçiçəyi dəxi yanına istədi.

– Sənin nəyin qocadır, söylərmisen?! Qocalsın sənə düşmən kəsilənlər. – Banuçiçək bunları söyləyə-söyləyə başladı Bayındır Xana yaxınlaşdı, önündə yerə çöküb Xanın iki ayağını birdən qucdı, bərk-bərk döşlərinə sıxdı durdu. – Qocalsın sənə xainlik edənlər... ödü yarılısın səni sevməyənlər... Nasılsan, Xanlar Xanı?

– Öyləmi? Bu qız da kim ola, Burla? Heç tanımadım... – Bayındır Xan əli ilə Banuçiçəyin başına, üzünə tumar verə-verə sordu.

– Özüdür ki, var, Xan baba. Odur. Banuçiçək demədinmi? Mən bunu Banuçiçək bildim. – Burla təbəssüm edib söylədi.

– Öyləmi? Qız Banuçiçək, sənmişən? Sağmışan, əsənmişən, qız? Bir dəxi getsən nə zaman dönərsən?! Bir il oldu, on il oldu – birkərəlik getdinmi sən?! Üzün-gözün

də yaddan çıxı qaldı. Distur ver, bir doyunca üzünə baxım. Qız, sənə nə oldu böylə?! Arıqladın qız. Bənizin saraldı. Keç, keç otur bu yerdə. Di yaxşı, yaxşı, aç bu gözəl əllərini ayaqlarımdan, hələ bir söylə görəlim, sənə dəvətmə göndərək bundan sonra? Nə zaman oldu səni görməyəli, söyləmişən?! Qocaldıq, qocaldıq ya, bizi heç sevmədin...

Banıççək Xanın ayaqlarını buraxıb elə xalının üstündəcə fırlanıb-helləni öz-özünə Bayındır Xan göstərən tərəfə düşdü, bardaş qurub oturdu, əllərini dizinə vurdu, dikəlib dedi:

– Söylədim ya... Sən qocalan Xan deyilsən. Üzümü görməyəli dəxi il nədi, ay belə olmadı, nə tez darıxdın?! Bax, beləcə olar... Arıqladım, bənizim saraldı dersən?! Bizim bir Xanlar Xanımız var – onu görməyəli mən bu günə düşürəm, biləsən. Məni dilləndirmə, Xanlar Xanı. Sən hələ bir onu söylə, yeni-yeni qaravaşlar gördük həyətdə, biri-birindən gözəl. Onlarmı sənə qocalmağa izin vermirlər?

Bayındır Xan yenə qas-qas güldü, üzü-eyni bayaq pəjmürdə idi, indi bərq vurdu, işıq saçdı. Mən yadımdan çıxmış idim qayət. Bir kənarda durub mən dəxi bunları seyr edirdim, könlüm fərəh edirdi.

– Qorqud, keç, keç sən də öz yerinə otur, işinlə məşğul ol, – Bayındır Xan mənim ürəyimdən keçənləri ola ki, eşitdi.

Mən baş endirib öz yerimə keçdim, əyləşdim. Sonra Qılbaş gəldi, keçdi öz yerinə, o dəxi əyləşdi.

Bayındır Xan xatunlara üzünü tutdu:

– Qızlar, sizə kimdən deyəlim, haradan söyləyəlim – Trabzon məliyindən söz açalım. Elçisi gəldi. Bizim Qanturalı var ya?! Məlik ondan şikayətçi imiş. Uzun qəziyədir... Amma Məlik Trabzonun ipəyinin, baftasının seçib-ayırıb əntiqini, gözəlini göndərmiş, indi söhbətimizi

edəlim, bitirəlim, sonra Qılbaş sizi götürər, gedin, baxın, bəyənsəniz, həpsi sizin olsun. Nə dersiniz?

– Sağ ol, Xan baba. Malın-dövlətin tükənməsin.

– Sağ olasan, Xanlar xanı. Sənin tayın-bərabərin qalın Oğuz bir yana, tüm fani dünyada yoxdur, bilirmisən? – Banıçiçək dedi.

(Mən dəxi bu sözü unutmadım: «sənin tayın-bərabərin fani dünyada yoxdur.» Fani dünya ha. Xatunda sözə bax).

– Bilirəm, mən bilirəm. Siz dəxi bilin. – Bayındır Xan təbəssüm edib söylədi.

– Bilməz olurmuyuq?! Biz çox eyi bilirik, – qız Banıçiçək dil boğaza qoydumu, qoymadı.

Sonra Banıçiçək bir dəxi mənə çox diqqətlə baxdı. Yazdığıma marağ edirdi. Bayındır Xan bunu duydu, belə dedi:

– Di yaxşı, qızlar. Bunları sonra. Qorqud, oğul, bura qədərini pozu ver. Bundan sonranı yaz. Duydunmu, sənə nə söylədim? – Bayındır Xan buyruq etdi, sorudu.

– Duydum, şövkətli Xan. Öylə də edərəm. – Mən dedim. Bayındır Xan belə buyurdu, mən dəxi Xanın buyruğuna əməl edəcək idim ki...

Əlyazma kəsilir və Qorqud nə üçün Xanın buyruğuna əməl etmir, qızlarla Bayındır Xanın bir az əvvəlki söhbəti Əlyazmada onun iradəsi əleyhinə nə üçün qalır – biz artıq bunu bilməyəcəyik. Beləliklə, bu maraqlı söhbət də bizim bilmədiyimiz səbəbdən Əlyazmanın mətninə daxil edilmiş olur.

– Di, başlayaq. – Bayındır Xan dedi. – Burla Xatun, Banıçiçək, sizlərə bir türlü sorular soracağam. Qayət, doğru cavablar verəcəksiniz. Razılaşdıq, demi?! Mətləb budur. Bildinizmi, siz, Oğuzda casus varmış. Nədi, yoxsa heç duymadınız?

– Duymaz olurmuyuq, Xan baba?! Qız, sən duymadınmı? Ya sən? Duyduq, duyduq, biz dəxi duyduq... – Bunlar ikisi eyni zamanda, bir-birinin sözünü kəsə-kəsə cavablar verdilər, durdular.

– Gözəl... – Bayındır Xan bu cavabdan razı qaldı. – Deməli, siz də duyduunuz. Əlbət ki, duymaya bilməzdiniz. Qazan ava çıxdı, demi, qız Burla, casus casusladı, el-oba əsir getdi. Ya Beyrək?! Düyününə bir gün qalalı, casus bir dəxi xəbər apardı, gəldilər, o boyda yigidi, demi, o boyda aslanı oğurlayıb apardılar. On altı il, qız, Banıçiçək, zərliq etdin, az qala yeni ərə varacaqdın, yadımdamı? Yadımdadı, qayət unutmadın, demi? Bir söz, mətləbə qayıdaq. Casus Oğuzda kəndi işini görürmüş, Oğuz isə bixəbər, yatıb qalmış imiş.

– Əvət, Xan baba, doğru söylərsən, casusun varlığı bizə çox bahasına gəldi. Uruz əldən getmiş idi az qala. – Burla Xatun sısqadı, dedi.

– Öylə. Doğru dersən, qız. İndi, qızlar, siz söyləyin. Bu casus kim idi? Onu necə də oldu Qazan tutdu, Şirşəm-səddin quyuya salladı?! Öylə olmadımı? – Bayındır Xan sordu.

– Öylə oldu, baba, öylə oldu. – Burla Xatun anındaca dilləndi, – sən dəxi hər şeyi səhih bilirmişsən. Öylə oldu.

– Bəs əgər böylə oldusa, – Bayındır Xan gözün qiya tutdu, Burla Xatuna nəzər saldı. – Əgər böylə oldusa, bə bu casus sonradan niyə yox oldu? Göyəmi çəkildi, yerəmi təpildi? Quş oldumu, uçdumu, hara itdi, getdi bu casus, söylərmisən, qız Burla? – Bayındır Xanın səsi sərt çıxdı.

Burla Xatun Bayındır Xanın tövrünün ciddiləşməsindən anladı ki, Xan ondan səhih bilgi almaq istir. Amma özünü itirmədi, bu soruya hazırmış, odur ki, babasına belə cavab verdi:

– Xan baba, dinlə məni, söyləyəlim sənə. Amma nə etdin, bizi çağırдың... Xəbərin doğrusu məndə. Bəli, casus tutuldu. Biləsən, Boğazca Fatmanın oğlu imiş casus. Quyuya salındı. Qazanı görəydin, bar-bar bağırdı, öldürəcəm qavat oğlu qavatı dedi, kəsəcəm hayqırdı, hamıya görk şaqqalayacağam qışqırdı. Amma noldu?

– Noldu? Mən dəxi marağ edirəm, noldu? – Bayındır Xanın üz-gözü, guya bilmirmiş, təəccüb ilə doldu.

– Bunların heç biri olmadı, Xan baba. – Burla Xatun dedi. – Məşvərətə bəylər gəldi. Bəkil gəldi, Şirşəm-səddin, Aruz gəldi, Beyrək gəldi... Qazan məşvərətdən sonra mənə bilirmisən, nə dedi?! «Xatun, – dedi – gülməyim gəldi. Bəylərin həpsi qərar çıxardılar ki, bu məlun günahsızdır. Mən dəxi tək qaldım, bir iş görə bilmədim» – dedi. Məşvərətdən öncə isə, baba, Boğazca gəlmişdi, Qazana nə dedi, nə demədi, mən bilmədim, öyrən bunu Xan baba, Qazan yalnız sənə danışar, səndən gizləməz. Boğazca nə dedisə, Qazan qəfil çöndü, bayaq bağırırdı, indi sızladı, mənə çıldırdı, casusu da quyudan çıxarıb verdilər anasına, az qala yollarına güllər, çiçəklər səpdilər, buyurun, gedin, – dedilər. Bu da oldu casusun axırı, biləsən.

– Həşəmətli Bayındır Xan! – Banıçığək mənə və mənim dəftər-qələmimə ötərinçə göz gəzdirib sözüne başladı, – əgər həqiqəti bilmək dilər isən, casus heç Boğazcanın da oğlu deyildi.

– Öyləmi? Ya, kim idi casus? – Bayındır Xan sordu. Banıçığək dedi:

– Casus, Xanım, Aruzluq idi, biləsən. Burla Xatun, qız, sən de.

– Öylədir, Xan baba, Banıçıçək doğrusunu söylər, casus işi Aruzun işidir.

– Bax, bax, yenə Aruzu qatdınız ortaya. Aruzluq burda nə var? Niyə Aruz Oğuzu yer-yer casuslasın?! Mənfəəti nə?

– Mən deyim. – Burla Xatun dil-dil ötdü. – Mənfəəti –bəylərbəyilik! Qazandan alıb ona verəsən. Kafirlər gəlsinlər, yurdu daraq kimi darasınlar, Qazan bacarmadı, mən bacararam, oğlum Basat Təkgözü yenmədimi?! Bəylərbəyilik mənim olmalıdı – Aruz bunun həsrəti ilə gecələr də uyquya getmir, baba, biləsən. Eh, mən nə danışdığımı, baba, sən özün hər şeyi ki, yaxşı bilirsən...

Bayındır Xan bir qədər fikrə getdi.

– Burla Xatun doğru der, Xanım. – Bu yana Banıçıçək davam etdi. – Basat Təkgözü yendi, Basat belə gəldi, Basat belə getdi... Bu Basat başımıza qaxınc oldu. Aruz Basat deyü durar. Gözü də Qazanın bəyliyində, biləsən...

(Mən bir məsələni indi xatırladım. Oğuzda Basat, Basat deyən təkcənə Aruz deyildi ki. Oğuzda Təkgözü yəndəndən sonra kiçikdən böyüyə, oğlanlı, qızlı hamı Basat derdi. Burla Xatun da o zaman Qazanın halalı deyildi, o dəxi Basat derdi, Banıçıçək də Beyrəyi əvvəl-əvvəl yaxına qomurdu, o dəxi Basat derdi. Kim Basat demədi ki?! Təkgözü yendikdən sonra bütün Qalın Oğuzun qızları Basata könül verib sevdilər. Bayındır Xan qızını bilirdi, təpindi: «Basat derkən, ağızından öysəl olmuş dana kimi su axır. Basat söhbətini bitir, qız. Mənim meşədə böyümüş birinə verməyə axsaq keçim belə yoxdur, belə də deyın Aruza». İndi qızlar Basatdan, Aruzdan heyiflərini çıxmaq istəməsinlər?!)

– Səndəmi öylə düşündün? – Bayındır Xan fikirli-fikirli Banıçıçəyə sordu.

– Bəli, şövkətli Xan, mən dəxi öylə düşündüm. – Banıçiçək cavab verdi.

– Qazana casus xəbərin Beyrək gətirdi, demi? – Bayındır xan bir dəxi sordu.

– Elə dedi Qazan mənə. – Burla Xatun cavab verdi.

– O gün yadınızdamı?

– Bəli, Xan baba yadımdadı. Evimizin ildəbir yağma günü idi. İç Oğuz bəyləri həp gəlmiş idilər.

– Dış Oğuz gəlmədi, demi?

– Dış Oğuzu Qazan yağmaya çağırmadı. – Burla Xatun başın endirib alçaq səslə cavab verdi.

– O yağma günündən bir gün öncə gecə Beyrəyi hansınız gördünüz? – Bayındır Xan gözün qıydı, Burla Xatuna baxdı.

– Mən görmədim, yar-yoldaşı ilə Uzun Pınara gedirəm, dedi, yemə-içmə varmış. Mənə böylə dedi. – Banıçiçək dilləndi.

– Mən... mən dəxi görmədim, Xan baba. – Burla Xatun qıpqırmızı pörtüb cavab verdi. – Nə oldu ki?

(Şirşəmsəddin bundan əvvəl Burla qızın dediyinin əksini söyləmədimi?! Bayındır Xan, mən görməsəm də duyduğum ki, Burla Xatunun cavabını heç bəyənmədi. Xan, Şirşəmsəddinə inanmışdı qayət. Amma Burla Xatunun da yalan dediyini ağırtmadı, üstünü vurmadı.)

– Görmədin, həmi?.. – Bayındır Xan özü özü ilə söz söylədi. – O zaman bir soruma da cavab verin, qızlar. Beyrək bu casus söhbətini ortaya nə üçün indi, yağma zamanı atsın? Əqliniz nə kəsir?

– Mənim əqlim bir şey kəsmir. – Banıçiçək dedi. – İndi atsın, sonra atsın, nə fərqi var imiş?..

– Mən də bir şey kəsdirəmədim. – Burla Xatun dedi.

– Sənə, qız, öncədən Bayburdda casusla bağlı söhbəti barədə bir söz söyləmədimi? – Bayındır Xan Banıçıçəkdən sordu. – Hər necə də olsa, halalısən...

– Xeyir, söyləmədi. Beyrək öz içində olan biridi, şövkətli Xan. Boşuna bir şey söyləməz. Zamanını gözlər. – Banıçıçək cavab verdi.

– Belə... – Bayındır Xan yüngülcə gərnəşdi. – İndi, qızlar, son sorumu sorum sizə. Siz deyin, bəylər necə oldu ki, məşvərət zamanı bu... adı nə idi bu qarının?.. Boğazca dediniz ya, bəylər həpsi onun oğluna səs verdilər, təmizə çıxardılar?

Burla Xatun Banuçıçəyə baxdı, Banıçıçək Burla Xatuna baxdı. İkisi də başın yerə dikdi, bir xeyli düşündülər. Bayındır Xan sükut içində maraq edib onların nə deyəcəyini gözlirdi. Mənə dəxi baxıb başını tərpedərək təbəssüm etdi.

– Xan babam. Mən belə düşündüm... Bilirmisən... amma yox, mən bilən... yox, baba, mən bilmirəm. – Burla Xatun belə cavab verdi.

– Sən nə dersən? – Bayındır Xan ağır-ağır Banuçıçəyə sordu.

– Şövkətli Xan, nə oldusa Boğazcadan oldu. O nə dedi, nə demədi... bəylər ondan sonra döndülər. – Banıçıçək cavab verdi.

– Nə dedi axı o? – Bayındır Xan sordu.

– Nə dediyin bilmirəm, yalan demənəm. – Banıçıçək dedi. – Amma, Xan, onu da bir öyrədən var, bəlli bilgil. O qarıda o əqil yoxdu, üzünə də ki, bundan belə bir kişi baxmaq istəməz.

(Mən yenə damarımda qanımın donduğunu duydum.)

– Qızlar, di bəsdı, yordunuz məni. – Bayındır Xanın kefi yenidən yerinə gəldi. – Di gedin, Qılbaş, dur, apar bunlara Trabzondan gələn malları göstər. Nə istirlər, seç-

sinlər özlərinə. Qız Banıççək, sən dəxi birdəfəlik əppək olub itmə. Eşitdinmi, qız? Gözləmə, mən səni çağırım. Özün könlün istədiyi vaxt gəl, get... Burla, qız, Uruza dersən, özü üçün bir şahbaz at seçər. Qılbaş!..

Burla Xatun, Banıççək Xanın əlin öpüb, Xan bunların dəxi belin qucub üzün öpüb qızlar çıxdılar. Qılbaş dəxi bunlarla çıxdı.

Qızlar gedəli Bayındır Xan bir xeyli otaqda var-gəl etdi. Düşünürdü olsun ki.

– Qorqud, oğul, bu məsələ şişdikcə şişib durur – çox qəlizləşdi. Bu qədərinə vaxt getdi, hələ sonucu görsənmədi. Amma bu qız eyicə tutdu Boğazca Fatmanın yaxasını, o öyrətdi bəyləri, qayət – dedi. Bu Boğazca dəxi əqilli birisi olsa idi... Kim öyrətdi onu bu gözəllikdə hiyləni bəylərə qıldı?.. – Bayındır Xan təbəssüm etdi.

– Xanın ömrü uzun olsun. İstintaq sonuna yetişmədimi? Casus ortalıqda yox, bəylər hər biri öz günahlarını boyunlarına aldılar. Dəxi nə qaldı? – Mən dedim. Danışmağın səmtini dəyişmək dilədim.

– Qaldı, Qorqud, qaldı. Qaldı o ki, Boğazcanı öyrədən kim olduğunu biz hənz bilmirik. Bir dəxi bir məsələ qaldı. Onu sənə sonra söyləyəcəyəm. İndi isə, söylə, öncə kimi dinləyək – Aruzumu dinləyək, yoxsa Qazanımı dinləyək?! Bu nə oldu? Qılbaş, harada qaldın sən, gəl ya...

Qılbaş yenə özü otaqdan çıxsa da, qulağı ki burda qalmışdı, eşitdi, anındaca otağa daxil oldu:

– Bəli, Xan, buyur, at seçirdim... Uruza. – dedi.

– O sonra. O sonra. Qılbaş, buralarda indilik kim var, kim yox? – Bayındır Xan sordu.

– Kim lazımsa, hamısı gəldi. Bircə Aruz Qoca sabahleyin gələcəkdir. Qazan burda, Bəkil burda, hər biri də ki... bəli, bəli, əlbəttə, Xanım, ayrı-ayrı odalarda... Beyrək gəldi, Qazanladır, Şirşəmsəddin burda, Uruz At meydanına hər sabah gedir, at minir, at çapır, bir bədövi

atımız doğmuş idi, qulunu indi böyüdü, onu verəcəyəm oğlancığa. Dəxi kim qaldı?! Qızlar malın yaxşısını seçdilər, göturdülər, Xana dualar edib onlar dəxi qalmadılar, İç Oğuzda döndülər. Banıçığək Burla Xatunla bir çıxdı. Xanım, sənə söyləyim, dəxi bir məsələ vardır. Qazılıq Qoca... – Qılbaş duruxdu, mənə baxdı, Bayındır Xan ona başı ilə «davam et» işarətini verdikdən sonra davam etdi. – Qazılıq Qoca mənə söylədi ki, Qılbaş, Xana de, mənə buyruqla bir yana göndərsin. Yoxsa, məşvərət, deyir, məşvərət dalınca keçir, mən yoxam, Oğuzda danışıq-filan olmasın.

Bayındır Xan fikrə getdi, sonra belə dedi:

– Qazılıq Qoca doğru deyir. De ona, hədiyyələrini hazırlasın. Varsın şahbaz atlar seçsin, qaytabandan dövələr ayırsın, o günkü karvandan pəncyək çıxmışdı ya, qızıl lələyünləri deyirəm, onları götürsün, bir-iki bəylə, nökkərlə, naiblə varıb Trabzona yola düşsün. Məliyə mənim sağolumu yetirsin. Qanturalıya bir şapalaq vurduq desin. Sonra, Qılbaş, ona tənbehi özün edərsən... Qazılıq Qoca hədiyyələri versin, yesin-içsin, xoş keçsin, yenə geri dönsün. O zaman üçün biz dəxi bu işi bitirrik. Sabah yola çıxsın, anladınmı? Bir də ki, Məliyə Düzmürd qələsində başına gələnlərdən danışsın. Düzmürd Trabzona yaxın yerdir. Məlik üçün maraqlı olar. Görək, hələ o nə deyəcəkdir?! Di get, söylə ona söylədiklərimi. Əvvəl-əvvəl isə Qazanı göndər gəlsin, baxalım. Hə, Qorqud, oğul, nə dersən, yorulduğunu? Davam etsək, gücün yetərmi? Yazıpozu işi asan iş deyil, mən səni bilirəm...

Mən Bayındır Xandan gələn buyruğa «baş üstünə» deməyib də nə deyəcək idim?! «Xeyir, şövkətli Xan, heç yorulmadım. Sənin sözlərindən doymağımı olar?! Mən hazırım» – dedim. Düşündüm: «Amma Nur daşı üçün darıxmışam. Nur daşına qısılib yatmağı arzularam. Nur daşı ilə dan danışmaq dilərəm».

Bayındır Xan diqqət ilə mənə baxdı, Qılbaşda dedi:

- Di get, dediklərimi et, sonra Qazanı gətir.
Qılbaş çıxdı. Xan bir xeyli susdu, sonra dedi:
- Amma, Qorqud, dilin bir şey dedi, gözlərin başqa bir şey dedi. Fərqudəmisen?
- Yox, şövkətli Xan, fərqudə deyiləm. Nə dedi gözlərim?
- Heç. Sonra, sənə söyləyəcəklərimi sonra söyləyəcəyəm. Sonda. Sənlə mən biz bir-birimizi anlarıq, demi?
- Sən, həşəmətli Xanlar Xanı, nəyəcən anla desən, o yerəcən anlaram.
- Gözəl... İndi baxalım, görəlim, Qazan bizə dəxi nələr söyləyəcəkdir?! Gəl Qazan, keç, otur öz yerində...
- Qazan içəri girdi, ədəblə salam verdi, baş əydi, keçdi əyləşdi mənim qənsərimdə. Gözlərini məndən qaçırdı.
- Bayındır Xan ona sordu:
- Rahat etdinmi, Qazan?! Yerin-döşəyin yumşaq oldumu? Qulluğunda iyicə durdularmı? Zamanın necə keçir?
- Qazan dedi:
- Xan sağ olsun. Hər şey çox-çox yaxşıdır. Sən heç niyaran qalma.
- Bu dəm Qılbaş dəxi gəldi, Bayındır Xanla baxışdı, o da keçdi öz yerində oturdu.
- Qazan, – Bayındır xan aramla sözüne başladı. – Keçən dəfə sən söylədin, mən dinlədim. Sən yəmin etdin, mən inandım. Sonunda bir sorum dəxi qaldı sənə. Ona dəxi cavab ver, sonra mən sənə öz qərarımı söyləyəcəyəm.
- Buyur, Xan. O nə sorudur elə? – Qazan yerində qurcuxdu.
- Bayındır Xan düşünmədən-daşınmadan nahaqdan soyuq bir səslə Qazana sordu:
- Qazan, Boğazca Fatma ilə sənin aranda nə söhbət oldu, onu danış. Boğazca sənə varmışdı, təklildə onunla nə danışdın sən?

Qazan başın yerə dikərək bir xeyli susdu. Bayındır Xan dəxi susub səbr kəsasını basmışdı. Bir xeyli bu sükut çəkdi. Nəhayət Qazan özü sükutu pozdu:

– Xan babamız. Mən sənə hər bir şeyi necə ki oldu, o cürənə də söyləyəcəyəm. Sonucunu özün çıxar. Bir günahım var isə, mənim bu qara başımın boynu sənin yolunda qıldan da incədir, özün vur onu, Xan babamız.

– Söylə, Qazan, söylə, səni dinlirəm.

Qazan boğazını arıtdadı, sözünə belə başladı...

...bəli, Xan necə ki buyurdu, eləcənə də oldu. Boğazca mənə gəldi. Axşam çağı idi, Şirşəmsəddin bu casus deyilən oğlancığı təzəcə gətirib quyuya quylamışdı. Nökər gəldi ki, bəs səni bir arvad gəlmişdir, görmək istir, adını da demir. Hələ bundan əvvəl, qoy onu da deyim, Burla Xatunla bir söhbətim dəxi oldu. Burla gəldi, mənə dedi:

– Bu yazıq arvadın oğlunu niyə tutmuşsan? Sən ki bilirsən, casus Aruzluqdu.

Dedim:

– Yox, Xatun, Aruzun işi deyil bu iş. Casus Boğazcanın oğludur.

– Yox, – dedi. – Aruzun işidi.

Dedim:

– Boğazcanın işidi. Ana-bala birləşiblər, birgə görüblər bu əməli.

Mənə dönüb nə desə yaxşıdır, Xan baba?! Hərzə-hərzə bunu dedi:

– Bəri baxgil, – dedi, – nə çox Boğazca, Boğazca dersən?! Nədi, cavanlığınmı yadına düşmüşdür?

Mən dəxi bilmədim, buna nə cavab verim. Bilirəm, Burla buracan varmış, onsuz da sənə hər şeyi nəql eləmişdir, amma bəlkə də doğru olanı tam söyləməmişdir. İndi, Xan baba, doğru olanı mən söyləyim, sən dinlə.

Bayındır Xan gülümsünüb dedi:

– Nolar, sən söylə, Qazan, doğru olanı sən söylə...

Qazana cəsərət gəldi:

– Mən yenə məsələnin üstündən keçmək istədim. Niyə də şişirdim?! Xatundu, əqlinə gələni söylər, mənə nə gəlmişdir – düşündüm, dedim:

– Nə danışdığınızı sənin? Bu da sənmişən?! Adam bir söhbəti neçə dəfə çözər, qurtardıq axı bu söhbəti iyirmi il, iyirmi beş il öncə qurtardıq. Çıldırдыңmı sən?

Burla Xatun dedi:

– Mən çıldırmadım, əsl sən çıldırdın, Qazan. Mən sənə bir dəxi derəm: casus bunun oğlu deyildir. Casus dayın Aruzun adamıdır. Nədi, xoşuna getmədi sözlərim?! Dayındır deyın, ayağını vermirsən?!

Bu böylə dediyində mən dəxi qızdım, Xan baba. Xatuna qəzəb elədim:

– Nə deyirsən, indi yerimdən durummu? – dedim, – qara qamçımı çıxarımmı, can necə dadlı olur sənə göstərimmi? Bunları dedim. Nə dedim onu söylirəm, nə az, nə çox ancaq bunlar çıxdı ağızımdan. Sonra isə, bəli, bağırdım:

– Bilginən, Xatun. Qorqud gəldi, o dedi casusun kim olduğunu. Mənlik deyil!

– Nə zaman gəldi Qorqud? – Xatun bir addım geri getdi, yumşalıb sordu: – Mən niyə onu görmədim?

– Şirşəmsəddin! – Mən Şirşəmsəddini çağırıdım. – Gəl, gəl, sən söylə. Mənə inanmır. Gəlsinmi Şirşəmsəddin?

– Yox, lazım deyil. – Xatun dedi.

Sonra birdən Xatun süst düşdü:

– Qazan, ay Qazan, – dedi. – Boğazca yazıq, fəqir bir arvaddı. Anadı. Kimsəsiz qarıya döndü getdi. Bircəcənə oğlu vardır, o da atasız, öksüz... deyirəm...

– Olmaz! – Nə istədiyini anındaca anladım, qarşılıq verdim. – Mənlik deyil, dedim ya. Bəylər gələcək, məşvərət olacaqdır. Nə desələr, öylə də edəcəyəm.

Sonra yağmadan söhbət düşdü.

Mən Xatuna giley etdim:

– Sən heç qoymadın dayım Aruzu yağmaya çağırım, unuttunmu?

Doğru sözümdü, Xan baba. Burla Xatun mənə üz tutub dedi ki, dayın Aruzu yağmaya çağırısan, Xan babama vararam, Qazan düz yolundan çaşdı deyərəm. Mənə küfrlər söylədi, mənə gün vermədi, söylərəm. Mən dəxi... Aruzu yağmaya çağırmadım. Ona baxdılar, o biri Dış Oğuz bəyləri də gəlmədilər. Bəli, Xan baba, mən buna dedim ki, sən, sən mənim əlimi-qolumu bağladın, Aruzu çağırma dedin.

Bu isə mənə belə dedi:

– Əcəb elədim. Düzgününü mən elədim. İndi mən deyim, sən Qazan, eşit. Belə dayın sənin Aruz Qoca sənin ala taxtına, bəylərbəyliyinə göz dikdi, bilməzmişən?! Belə dayın sənin Aruz Qoca sənin orduna göz dikdi, fərqundəmişən? Bilmirsənsə, bəlli bilgil: dayın Aruz Xan babama varmış oldu. Səndən o ki var Xan babama demiş oldu. Təkgözdən kim qurtardı Oğuzu – mənim oğlum Basat qurtarmadımı?! Di, belə isə ver mənim haqqımı, Bayındır Xan, – söyləmiş oldu. Mən bunu sənə söyləməirdim, indi söylirəm. Basatı dayın qalın Oğuz bəylərbəyi istəmiş oldu.

Mən bütün bunlardan bixəbər olmuşam. Mən bunları haradan bilə bilərdim ki?! Sordum:

– Xan babamız nə demişdir?

Burla Xatun belə dedi:

– Nə deyəcək imiş Xan babam?! Qocalmışdır, heydən düşmüşdür mənim Xan babam. Nə istirsən sən mənim Xan babamdan?

– Bayındır Xan heç vədə qocalmaz, heç bir zaman heydən-gücdən düşməz, – dedim. – Bu sözü bir dedin, bir dəxi dilinə gətirmə, xatun! Yoxsa...

– Qocalmışdır dedi, həmi?! – Bayındır Xan sakit-sakit özü-özünə dilləndi.

– Bəli, Xan baba. Öylə dedi. Nə ararsan, xatunda ağılmı olar?! Mən sözümü degəc daha dinmədi. Sonra yaxınlıq elədi, sinəmə qısılmış oldu:

– Qazan, Qazan, ay Qazan. Mən səni çox-çox istəməz olur isəm, bu sözləri söylərəmmi?! Aruzun işi-gücü Oğuz bəylərini sənə qarşı durquzmaqdı. Bəyim, bunları sən bilməlisən. Əvvəl-axır bu işdən savaşı qoxusu gəlir, bəlli bilgil.

Xanım, Xatunun bu sözləri məni tutdu:

– Nolar, Aruz savaşı dilərsə, qoy savaşı olsun, – dedim. – Bizə də Salur Qazan derlər. Oğuzu içdən təmizləmənin zamanı gəldi demək. Öncə iç yağılarla varam. İstər kim olur, olsun, baxarıq.

Mən bunları dedim və elə bu zaman nöker girdi, haman bayaq söylədiyim kimi «bəy, bir arvad gəldi, səni görmək dilər, adını da demir. Nə edək?» – sordu. Əslində, Xanım, Burla Xatunla söhbətə yum vermək üçün «çağırın gəlsin, görəlim, nə deyir» nökerə söylədim. Burla Xatun nökeri saxladı:

– Dayan görüm, necə yəni, adını demir. Get söylə, adını deməz isə içəri dəxi gəlməz.

– Xatun, etmə, eləmə. Qoy işimizlə, gücümüzlə məşğul olaq... – Mən dad qıldım.

Sözlərimə qulaq verən oldumu? Yox, kimə dersən?!

– Di yaxşı, get adını deməzsə de ki, bəy səni içəri almayacaq. – Mən nökerə buyruq verdim.

Nöker getdi. Yenə Xatuna üz tutub dedim:

– Xatun keç içəri, biz dəxi öz işimizi görək.

Keçmədi. Oturdu, durdu, ta ki nöker qayıdana qədər. Nöker qavat oğlu qavat gəldi, dedi:

– Bəyim, gələn qarı Boğazca Fatma imiş. Qazanla təkləkdə söhbətim var dedi.

Xanım, Ala Dağ uça idi bundan yaxşı idi. Sellər, sular daşı idi nə vardı ki... Burla Xatun bir gurlayan selə döndü:

– Necə, necə? – dedi. – Boğazca, özü də səninlə tək-bətək?

– Əşi nə vacib sözü olacaqmış? O kim, mən kim?! Mənim heç kimsədən sirrim yox. Aqlamağa, sısqamağa oğlu üçün gəlib yəqin. De, sonra gəlsin. Sabah...

– Sabahmı gəlsin? Dur hələ. – Burla nökrə belə dedi. – İndi, indi gəlsin. Nə sözü var isə mənim yanımda, eşidirsən, Qazan, mənim yanımda danışsın... Yoxsa...

– Bah! – dedim. – Nə yoxsa?..

– Xan babama vararam mən, Qazan! – Xatun bir dəxi təhdid etdi.

– Yaxşı, yaxşı, ömrüm baxtı, evim taxtı. Sənə noldu? – Mən yenə aşağı qulpa yapışdım, Xanım.

«Xan babama vararam!» Hər dəfə biləsən, Xanım, bu sözlər mənim qara başıma qaxınc olur. Ağzımı açıram bir söz deməyə – «Xan babama vararam!» Bir başqa iş görmək dilərəm, yenə – «Xan babama vararam!» Məni səninlə çox qorxudur, Xanım, bəlli bil. Mən... mən nə yapa billəm ki?! Yuxarıda sən varsan. Sən isə... Burlasız da mən səni, Xanım, nə qədərinə sevirəm, bilirsən. Mən kim idim – bir yumuş oğlan idim. Sən məni bəylərbəyi etmədinmi? Sən mənə ordu vermədinmi? Sən mənə arxa, dirək olmadınmi? Qeyzlənmə, Xan baba, qeyzlənmə. Mətləbə qayıdıram.

Mənə:

Xan babama vararam, – dedi. – İndi gəlsin, Boğazca nə sözü var isə indi desin. Burla Xatun belə söylədi.

– Yox, sabah gəlsin. – Mən dəxi bunun qabağından qaçmadım.

Burla Xatun əvvəl çıldırmışdı, indi qəflətən qəhərləndi:

– Mən... mən burada bircə an da qalmanam. Qoy belə olsun. Qoy gəlsin. Nə sözünüz var isə danışın, iyləşin təklikdə. Salın yada ötən günlərinizi. Sən isə Qazan, verdin qara yellərə aramızda olub keçəni. Satdın məni

bir... bir qara keçiyə... Nolar, sən Qazan ol, mən dəxi Burla Xatun ollam. Bayındır Xanın qızı Burla Xatun. Görərsən!

Bunları deyib Burla Xatun otaqdan fırlayıb çıxdı. Mən dönüb qəzəbimi nökerə tökdüm:

– Nə donub qalmışsan?! Qavat oğlu qavat, gəlib mənə təklikdə deyə bilməzdinmi dediklərini? Bu ilan vurmuş Boğazcanı gətir. Gətir gəlsin, kafir qızı kafiri.

Nöker şaşırmış getdi. Mən düşündüm: «Ya xşı, bu qarı, Boğazcanı derəm, nə istir məndən? Bu məgər bilmir ki, bunun casus oğlunun aqibəti necə ola bilərmiş? Bilmir ki, Oğuzda casusa aman yoxdur, heç ola da bilməz?! Bilir qayət. Bəs onda niyə mənimlə danışmaq istir?! Alış-veriş ki edəmən. Bir səbəb söyləyəmən. Yalvarıb boşuna sısqamaqla işmi aşırmaq olar? Qoy gəlsin. Gəlsin görək nəymiş bunun sözü?!» – Mən belə düşündüm, Xanım.

Boğazca gəldi. İçəri keçdi, öncə ayaqlarıma düşdü, ağladı, bozladı, amma mənim ürəyimi dağlaya bilmədi. Mən sükut etdim, gözlədim bu, bildir-bildir göz yaşını töküüb nə zaman qurtaracaq.

– Nə istərsən, arvad, niyə gəldin? – Bitirincə mən qəzəbli sordum.

– Ağam Qazan, ayağının altında ölməyə gəlmişəm. Rəhminə sığınmağa gəlmişəm. Gen ətəyinə... – dəxi buna bənzər bir türlü sözlər söylədi.

– Qarı arvad, uzun sözünü qısa eylə. Bilirmisən, sən oğlun nələr yaptı, nələr etdi? Oğuzun yer-yer casusluğun etdi oğlun. Sən hansı rəhmdən danışırısan? Az qala bircə oğlum Uruz düşmən əlində zəbun olacaq idi, qarıcıq anam düşmən əsirliyinə düşdü. Burla xatun halalım hələ Şöklü Məlik qavat ilə... Əlqəziyyə, Xanım, mən bu arvada itin sözünü dedim. Məqamın sirri vardır, qadın, – dedim, – məqam rəhm məqamı deyildir. Sən övladının bu gününü, söylə, irəlicədən görmədinmi heç? Oğuzun başına bəlalar gətirdi qavat oğlu qavat...

Biçarə arvad ağlamaqdan şişmiş gözlərini gen açaraq dedi:

– Görmədim, ağam. Bilmədim, bəyim. Amma, Qazan, ümid yerim, pənah yerim bircə sənə.

– Mənəm? Sən nə dersən qarı arvad? Sən nə dediyinin fərqiçəmişən? Ümid yeri mən imişəm... ha-ha-ha...

– Sən imişsən, Qazan. Özün söylədin: məqamın sirri var – dedin. Mənim də sirrim var. Mən bu sirri düz iyirmi iki il qarnımda saxladım, hamıdan gizlədim.

– Sən səni bilirsən. Mənlik deyil.

– Sənlikdir, Qazan. Sənə indi söylirəm, sənlikdi. Mənim oğlum...

– Sənin oğlun... nə?

– Mənim oğlum casus deyil.

– Pah. Sırrə bax hələ. Bunun oğlu casus deyilmiş...

Bəs kim imiş casus? Mən?! – Mən qızdım.

– Qazan, məni unutdunmu?..

– Sus, yavaş!.. – Mən ətrafa boylanıb Boğazcanın sözünü kəsdim.

– Qazan, məni unutdun qayət... Mən bir gözəl-göyçək qız idim.

– Sus, Tanrı eşqinə...

– Mən indi belə qocaldım. Evimizin ardı dərəcik idi. Həyatımızdəki qara köpəyi unutdunmu? Adı Bəraqcuq idi. Bircə sənə hürməz idi... xatırlasana...

– Yavaş, Tanrı eşqinə, yavaş. Nədi sənənin sözün? Nəyə gəldin sən? Unutdun-unutmadın... Nə önəmi var ki... Unutmadım elə. Nə olacaq imiş?! Sənin oğlun casusdu ki, casusdu! İstər ağla, istər bozla...

Boğazca qarı susu verib yavaşcadan dedi:

– O sənənin oğlundu, Qazan.

– Sənin oğlun casusdu, cəzasını da alacaq. Nə??? Necə??? Hərzə-hərzə nə söylərsən sən? Danışma ya...

– O sənənin oğlundu. – Boğazca bir dəxi təkrar elədi.

(Mən gözaltı Bayındır Xana baxdım, gördüm ki, Xan bu dəfə gülməyini güc ilə saxlayır. Ay səni, qız Fatma, sən nə qədərinə əqilli biri imişsən, – düşündü qayət. Qadir Tanrı sonundan qorusun. Əlbəttə, bu iş burda bu cür bitməyəcək, sonuc gələcəkdir, Boğazcanın könlünə ilham edən kimdir – bilinəcəkdir. O zaman Bayındır Xan qatı qəzəb edəcəkmə, etməyəcəkmə – Tanrı bilir.)

– Mənim ha?! Nədən mənim olsun oğul?! Sənin adın qırx oynashlı Boğazca Fatma deyilməydi?

– Oğul kimdən olduğun ana bilər, Qazan. – Boğazca dedi.

(Boğazca bu sözü Qazana demişmiydi, yoxsa deməmişmiydi, mən bunu bilmənəm. Amma «ana bilər oğulun kimdən olduğunu» – bunu Qazan doğru söylədi. Ana dəxi bilməyib kim biləcək olurdu ki?..)

– Sübut elə! – Mən dedim, sonra gedib qapını bir dəxi yoxladım, bərk-bərk qapadım. Eşidən olmasın.

– Qazan, uzun illər mən bu sirri bir kəsə söyləmədim. Sirrimi hamıdan saxladım. Məqamı indi gəldi. İndi derəm. Oğlumuza qıyma, Qazan, etmə, Qazan.

Mən yenə israr etdim. Ürəyimi qara-qura şübhələr gəmirirdi. Dedim:

– Nədən bu çağacan demədin mənə bunu?

– Nə mənası vardı ki?! Dedim, demədim, nə dəyişərdi?! Şücaətli, pəhləvan cüssəli oğul deyildi ki, sala idin yanına, təlim verə idin, öyrədə idin, ava alaydın özünlə, akına aparaydın. Sakit, məzlum biri idi, dindirməsən dindirməz idi. Soruşmasan danışmaz idi. Bax onun üzünə, gözünə diqqətlə bax, Qazan bəy. Özünü görəcəksən. Cavanlığımı xatırlayacaqsan.

Xanım, mən bu arvada yavaş-yavaş inandım. Boynuma alıram, Xanım. Gəncliyimdə bunun yanına bir ara

gedib gəlmiş idim. İndi mənim oğlum varmış. Niyə yalan söyləsin ki?! İndi mən nə edəm gərəkirdi?! Bilməm ki. Mənim suçum nə idi, Qadir Tanrı?! Bu nə bəla idi gəldi qondu mənim başıma?! Bu nə xəncər idi saplandı ürəyimə? İndi mən nə edim?!

– Get, Fatma, çıx get. Sabah, sabah, bəylər məşvərətə yığışacaq. Görüm, nə edirəm. İndi isə get artıq. Amma bax. Bir adama demiş olsan... Bir kimsə bilməsin bunu.

Mən bunları Boğazcaya söylədim, o da «baş üstünə» deyib çıxıb getdi. Mən səxt oldum, Xanım, Qorqudun sözü gəldi, düşdü yadıma. Sən idin, Qorqud, – Qazan Qorquda döndü, – dedin: – “Sonra peşman olmayasan, Qazan. Bu casus məsələsini nahaq qaldırdın.” Bəli, Xanım, biz Beyrəyin toruna keçdik. Bilsə idim... bir daş altda, bir daş üstdə! İndi isə. Sabahleyin bəylər məşvərət zamanı nə olacaq, necə olacaq, mən necə bunu aradan çıxarım, buna bəraət verim?! Mən axı nə söylərsəm, Bəkil var, hələ Aruz var, onlar qarşılıq verəcəklər, bəs nə edəlim? Bu türlü düşüncələrlə mən Boğazca ilə təkbətək söhbətdən sonra qaldım. Mən burada sözümü bitirirəm. Suçum varmı, yoxmu, sən bilirsən, ulu Xan. Var isə qanım sənə halaldır. – Qazan yum verdi, daş kimi donub tərənəmz qaldı.

Ortalığa sükut çökdü. Bayındır Xanın kefi kökəldi. Əlin əlinə çaldı, qas-qas güldü, dedi:

– Gör bir, bəylər. Bu Boğazca dediyiniz nə əqilli qadın imiş... Hər bir bəyə varmış, məşvərətdən öncə danışıbmış, «oğul sənindir» hər birinə böylə demiş. Bax bir, sabah Aruz gələcək ya, mən derəm, ona da qayət eyni sözü söyləmişdir. Yarın görəcəksiniz. «Oğul kimdən olduğun ana bilər». Amma nə demiş, oğul, Qorqud, bunu hafizəndə qoru, saxla... gərəyin olacaqdır. Ay səni Boğazca... Hələ bir Aruz gəlsin... görəcəksiniz. Ha... ha... ha...

Xan dedi, güldü, güldü, dedi. Qazan dəxi bir şey anlamasa da yüngüllük duydu. Xan sonra qəflətən ciddi-ləşdi, üzün Qazana tutub dedi:

– Amma Qazan, bilirmisən, əsl sənin suçun nədir? Sənin əsl suçun o deyildir ki, sən Oğuzun casusunu açıb buraxmısan, o dəxi çıxıb gedib, ilim-ilim itib, yox olmuşdur. Sənin əsl suçunu mən, Qazan, sənə sonda deyəcəyəm. Sabah Aruzla dan danışım, ondan sonra mənim qərarımı həpiniz biləcəksiniz. İndi isə gedin, gedin... Bu boyda saqqallı, yekə-yekə ərləri ha... bir Boğazca ha, amma nasıl da olmuş, Qorqud, oğul, çeçələ barmağına da sarmışdır, demi?

Bayındır Xan yenə mənə gözlərini qıya tutub baxdıqca baxdı. Mən bu baxışa tab gətirəmədim, başımı saldıam aşağı, bir kəlmə belə danışmadım, qıpqırmızı çuğundur kimi qızarıb qaldım. Qazan gah Bayındır Xana baxıb durdu, gah da mənə baxıb durdu, amma cəsərət edib o dəxi ağzını açmadı.

Lələ Hüseyn bəy artıq neçəminci gün idi ki, gəlirdi Şahın divanxanasının qapısına, qorçu Rəhim yüzbaşı kəsirdi bunun qabağını, qoymurdu içəri keçməyə. Düzdür, Rəhim yüzbaşı Lələni divanxanaya buraxmasa da, amma ona divanxananın həyatində bir kənarda oturub gözləməsinə də söz demirdi. Hələ Lələyə bir növ xidmət də edirdi, içəridən gedib çaydan, sudan gətirirdi, bəzən də bahəm oturub ordan-burdan söhbət edə-edə bu çaydan içirdilər. Nökərlər bunlar üçün böyük bir xəlini salırdılar Qarağacın altına, mütəkkələri düzürdülər. Oturub gəlib-gedən camaata baxa-baxa keçmişləri yada salır, hərdən-birdən də bu adamlardan tanıdıqlarını müzakirə edirdilər. Rəhim yüzbaşı ağızını açıb Lələni dinlədikcə dinləyir, onun söhbətindən ləzzət alır, hənuz doymurdu. Ürəyində çox istirdi, bu müşərrəf şəxsə hörmət etsin, onun işini düzəltsin, amma ki, ortada Vəzir var idi, yüzbaşı Vəzirsiz bir addım belə ata bilməzdi. Lələ barədə Vəzirə xəbəri də elə Rəhim yüzbaşı özü gətirmişdi:

– Vəzir ağa. Bir kişidi hər gün sabah-sabah gəlir divanxanaya, «Şahı görmək istirəm» deyib oturur, oturur, gün batandan sonra çıxıb gedir. Dalınca adam saldım, karvansarada yatır. Osmanlı tərəfdən gəlib, amma burdan gedənlərdəndir. Çox şey bilir. Şahi-sahibəzzəman qurban olduğumun gəncliyindən çox qərrib şeylər danışır. Əyan-əşrəfin hamısını tanıyır. Ordunu bilir. Səfərlərdən maraqlı hadisələr nəql edir.

– Adı nədir, kimlərdəndir? – deyər Vəzir ağa elə-belə, maraqlı namına soruşmuşdu.

– Adı Hüseyn bəydi. Kimlərdən olduğun bilmirəm.

– Demir ki, neynir qibleyi-aləmi?

– Deyir, özünə deyəcəyəm. Vacib xəbərim var, deyir. Amma demir kimdəndi.

– Bir öyrən gör, kimdən gətirib xəbəri. Öyrənə bilsən mənə deyərsən. Axşam namazının vaxtıdır, Şah seyranqahdan qayıtdı yəqin, inşallah, di sən də get, daha işinlə məşğul ol... – Vəzir yüzbaşının dediklərini ciddiyyə saymamış, söhbəti xətm eləmişdi.

Sabahısı gün yenə Hüseyn bəy durub gəlir Şahın divanxanasının həyətinə. Rəhim yüzbaşı yenə çıxır bunun qabağına və təklif edir ki, Qarağacın altında otursun, gözləsin. Hüseyn bəyin bu gün bir balaca kəmhövsələ olmasını da Rəhim yüzbaşı hiss eləyir. Oturub ordan-burdan bir az söhbət edəndən sonra Hüseyn bəy Rəhim yüzbaşından soruşur:

– Qorçu ağa, sən mənə dürüst de görüm, bu Vəzir ağa mənə Şah-hüzuruna çıxmağıma izin vermir, ya nədir?

Rəhim yüzbaşı, sözün düzü, gözləmədiyi sualdan əvvəl-əvvəl çaşır qalır. Qabağındakı çaydan bir qurtum alıb cavab verir:

– Yox, canım, sən nə fikirdəsən?! Vəzir ağa çox istərdi, bu görüş baş tutsun, amma Şah ki yoxdu, seyranqahdadı, mümkün deyil. Bir də ki...

– Bir də ki, nə?

– Heç. Adını ki söyləmişən, buna sözüm yox, amma kimliyini söyləməmişən. Səni tanımaza-bilməzə Şaha təqdim eləmək də asan iş olmayacaq. Nə deyirsən?

Hüseyn bəy Lələ fikrə gedir. «İndi mən buna açım, kim olduğumu başdan-ayağa deyim, nə bilmək olar, Vəzir məlunu ki, mən tanıram, heç istəməz, Lələ bir daha yoxluqdan peyda olsun, zühur eləsin. Yəqin, yeri indi çox

istidir. Bəs mən nə edim?! Deməsəm də ki, sadağa olduğumu bəs nə cürənə görə billəm?! Vallahi ki, qalmışam iki odun arasında naçar...»

– Axı, Vəzir niyə deyə bilməz Şaha ki, elə bir biçərə, binəvadı, uzaqdan gəlib sənın qulluğuna baş vursun, ikicə kəlmə də sözü var?! – Hüseyın bəy soruşdu.

– Mən ki bilmənəm, deyər, ya deməz. Mənlik bir iş yoxdur, biləsən. Deyər də, deməz də.

– Desin türk əsirliyindən qaçıb. Çaldıranda döyüşüb əsir düşüb, indi gəlib çıxır.

– Nə bilim vallah?! Sən, yəni, doğrudan, Çaldıranda döyüşmüşən? – Rəhim yüzbaşı maraqla soruşdu.

Lələ, bıqları təzə-təzə sifətində özünə yer eləmiş bu oğlanın təəccübünə acı-acı gülümsünüb dedi:

– Vuruşmuşam da, döyüşmüşəm də. Sən o vədə uşaq olardın...

– Hə, mən uşaq idim. Ağam, atamı deyirəm, qorçu idi. Çaldıranda həlak oldu.

– Çaldıran da bir Çaldıran idi...

– Bir danış mənə, sən Allahın. Çox adamdan soruşmuşam, hərə bir cürə nəql eləyir. Sən kimin dəstəsində idin?

Hüseyın bəy Lələ yenə gülümsündü. Üzü-gözü işıqlandı. Deyən, bu uşaq onun dolu ürəyini açıb hər şeyi danışdıracaq. Bircə biləydi hiyləgərlik etmir ki bu?!

– Sənə Vəzir ağa dedi məni danışdırasan?

– Yox, vallah, yox, billah, yox. Mürşidi-kamilimin dini-imanı üçün yox. Özüm istədim. Bilirsən, ağamı heç xatırlamıram, sifəti deyirəm, heç yadıma gəlmir. Amma səsi, elə bil, qulağımdadı...

Gəncin gözləri dolmuşdu. Ta Hüseyın bəy də bu gözlərə baxıb ona inanmışdı. Bu biri tərəfdən də öz ürəyi o qədərinə dolu idi ki, boşalmağa bir bəhanə axtarırdı. Söhbətinə yavaş-yavaş başladı:

– Çaldıran deyirsən... Bəli, haman gün Allah-taalanın bizdən üz döndərdiyi gün idi. Sən heç fil görmüsən?

– Yox, görməmişəm.

– Mən onları ilk dəfə Çaldıranda on il əvvəl gördüm. Topları bağlamışdı osmanlılar fillərin ayağına, səf-səf düzmüşdülər. Gülməyimiz gəlirdi bunlara baxanda. Amma... Nə illah elədik, səflərini poza bilmədik. Bir qiyamət savaş idi, meydan dolu baş idi... Mən kimin dəstəsində idim, soruşdun. Bunun cavabını sənə indi verməyəcəyəm. Sonra özün bilərsən. Hələ bir mənə de görüm, sən ağanın adı nə idi?

– Qurbanəli onbaşı idi.

– Hə... Qurbanəli onbaşı... – Lələ zənlə oğlana baxdı, düşüncəyə daldı, xəyalında tənümənd bayraqdarın qiyafəsi elə o an canlandı, – əsliniz sizin Muğandandı, elə?

Rəhim yüzbaşı çaşdı, bədəninin tükləri biz-biz oldu:

– Elə, ağa, elə. Sən atamı tanırdın? – Oğlanın gözləri işıldadı, nəfəsi təngidi.

– Sənin ağanın ölümünü mən öz gözlərimlə gördüm. Bayraqdar idi. Atından yıxıldı, sinəsindən ox almışdı. Kim nə desə, inanma. Nəfəsi kəsiləndən sonra da bayraqı onun barmaqları arasından qoparıb çıxara bilmədilər, biləsən. Bayraq eləcəyə dikiyə durub qalmışdı ağanın ölmüş cəsədinin əlində.

Hüseyn bəy Lələnin gözləri süzüldü, «indi qəhərlənərəm, olmaz, heç olmaz, mənə nə oldu?!» deyə düşündü, əlini atıb çay stəkanını aldı əlinə, amma içmədi, eləcəyə stəkanı əlində bərk sıxıb yenə fikrə gedib qaldı.

Rəhim yüzbaşı başını dikmişdi yerə. Nəfəs verib almağa da qorxurdu. Qorxurdu ki, bir kəlmə söz desə, nəhayət ki, indi-indi dili açılan, sinəsi sirlərin sərgüzəşti ilə dopdolu bu naməlum, amma doğma şəxsi fikrindən yayınır. Ürək döyüntüsünü az qala qulağında, gicgahlarında hiss edirdi. Handan-hana Hüseyn bəy fikirdən

ayrılıb sözüünə davam etdi. Döyüşün ayrı-ayrı səhnələri göz önündə canlandı...

– İrəli, çapın, irəli, qoymayın, sadağa olduğum verdi özünü savaşın isti yerinə... – Qorçubaşı qışqırdı.

– Şahi-mərdan xətrinə, qoymayın, sadağa olduğumun yolunda... Allah-Allah...

– Şah mənəm, Şah mənəm! – Sultanəli bəy Əfşar ortaya girib çığırdı, osmanlılar düşdü bunun dalınca, sadağa olduğum qurtuldu...

– Malbaşoğlu, çıx meydana, çıx ortaya, göstər hünərini, çəkilin, kənara çəkilin... Bah, Şah bir qılınca bu boyda pəhləvanı ikiyə necə böldü?! Ah, eyləməyə də macal tapmadı, əllərini yana açdı, yerə çökdü...

– Hüseyin bəy, Hüseyin bəy!! Lələ dəstəsilə köməyə gəldi, qaçmayın, burdan gəlin, burdan. Lələ, di keç bunlara hücum. Qır bunları Şahi-Mərdan xətrinə. İrəli!.. Gəlin ha, qızılbaşlar, gəlin dövrəmə, sücaət, sücaət!..

– Lələ, mən... mən...

– Oğlan, qalx, sənə ölüm yoxdu! Bu nədi, bu yara deyil ki...

– Şah hardadı, qurtarın, Şahı qurtarın, sağ cinah sındı, xəbər verin, şeypur səsi, şeypur səsi... geri çəkilin. Geriyə, amma qədəm-qədəm, səf-səf! Səfi pozmayın! Hara, hara, qayıt səfə, məlun...

Hüseyin bəy gözlərini yalnız özünün gördüyü uzaq bir nöqtədən zorla ayıraraq söhbətini tamamladı:

– Bax, Rəhim yüzbaşı, bu idi Çaldıran. On il keçdi, indiyənəcən bu səslər qulağımdan getmir.

Rəhim yüzbaşı yuxudaymış elə bil, gözü yumulu özü özünə danışmağa başladı:

– Ağamın səsi indi də gəlir qulağıma: «Şahim, şahim... mürşidi-kamilimin yolunda... sağ cinah sındı, şahim, sağ cinah pozuldu. – Şahim, tələs, sol cinah, sol cinah dağıldı, aradan çıxmaq vaxtıdır... gəl, burdan gəl...»

Sonra hər ikisi susdu. Divanxana həyətindən ancaq Qarağacın sıx-sıx bir-birinə yapışmış qarışmış yarpaqlarının arasından keçən ruzgarın səsi eşidildi. Bir də bir arı vızıltısı hardansa dürtüdü özünü bu səslərin arasına. Sonra tam sükut çökdü hər bir yerə.

Handan-hana bu iki nəfər özünə gəldi. Rəhim yüzbaşı yenə başaşağı oturduğu yerdəcə qalmışdı. Hüseyin bəy Lələ əli ilə havada uçan və onun sifətinə həmlə edən arını uzağa qovladı.

Rəhim yüzbaşı Hüseyin bəyin üzünə cəsarət edib baxa bilmirdi. Ona görə ki, yüzbaşı bu şəxsi artıq tanımışdı. Söhbətlərdən, rəvayətlərdən Hüseyin bəy Lələnin kimliyini bilirdisə də onun məhz bu şəxs olduğunu fəqət indicə dərk eləmişdi.

– Lələ, sənə qurban ollam, Şahi-Mərdan xətrinə, məni bağışla, keç günahımdan, – yavaşdan pıçıldadı.

– Kiminləsən, Rəhim yüzbaşı?

– Lələ, sənnənəm. – Rəhim, nəhayət ki, başın qaldırdı, Hüseyin bəyin üzünə baxdı, tez də yenə salladı başını aşağı, durdu ayağa, əmrə müntəzir oldu. – Lələ, sənsən ki varsan. Ta özünü, sən Allahın, gizlətmə. Mən ki səni əvvəldən tanımadım, çün hamı səni ölmüş bilirdi, sən Allahın, məni bağışla...

Lələ bir xeyli susdu. Nəhayət, dilə gəldi:

– Elə mən indiyənəcən özüm özümü ölmüş bilirəm, biləsən. – Lələ daha dözə bilmədi və oğlana açıldı. – Sən də mənə sual edirsən, mən kimin dəstəsində idim...

– Qələt elədim.

– Mən Şahın dəstəsində idim, oğlan, Şahın. – Lələ yanıqlı-yanıqlı dedi.

Gün günortadan keçirdi. Rəhim yüzbaşı daha Lələni həmişəki kimi rahatsız etmədi. Daha onu tələsdirmirdi və «bəsd, bu günlük bəsindi, dur get, sabah gələrsən» kimi sözlər daha söyləmədi. Bir kənara çəkilib dururdu, gəndən-gənə məhəbbət və heyrətlə Lələni süzdükcə süzür-

dü. Beynində isə Vəzir ağaya nəyi nə cür deyəcəyini götür-qoy edə-edə qalmışdı. «Yaxşı, tutalım ki, mən Vəzir ağaya dedim bu kimdi, deməyə ki bilmənəm, Vəzir də bildi bunun kim olduğunu. Bunun başını əkməzmi? Hələ bir də gördün, bu işi mənə tapşırıdı». Bu fikirdən yüzbaşının ürəyi qısıldı.

Lələ başı ilə Rəhim yüzbaşını yanına çağırırdı. Rəhim yüzbaşı yaxınlaşdı Lələyə, amma oturmadı, eləcənə ayaqda qaldı.

– Yüzbaşı, indi mən istirəm, səninlə bir məsləhət edəm. Nə deyirsən?

– Buyur, Lələ.

– Mən düz altı aydır iz azdır-azdıra yol gəlirəm. On il osmanlı əsirliyində oldum, amma bu altı ayda çəkdiyimi heç orda da çəkmədim. Bu saray ki, bu divanxana ki, mən görürəm, xeyli dəyişibdir. Bir bəndə, bir qorçu, bir eşikağası tanış gəlmədi mənə. Vəzir də ki... bilinməz məchul bir şəxsdir, hələ o zaman... – Lələ sözünü tamamlandı, mətləbi dəyişdi. – Mən də... özün gördün. Sirmimi hələ ki... faş elmək istəmirəm. Şahi-Mərdandan bir arzum başımı sadağa olduğum mürşidi-kamilimin ayağının altına qoyub ölməkdir, biləsən. Söylə mənə görüm, bunun üçün mən nə etməliyəm?

Hüseyn bəy Lələ Rəhim yüzbaşıya bunu deyib susdu, gözlərini dikdi uzaq məchul bir nöqtəyə, yüzbaşından cavab gözləyib durdu.

Rəhim yüzbaşı, nəhayət, dilə gəlib dedi:

– Lələ, bu Vəziri sən ki, məndən qat-qat yaxşı tanırsan. Mən nə deyə billəm?! Yenə Allah kərim Allahdır. Mən buna bir daha sənə barəndə, əgər izin verərsən, müfəssəl məlumat verirəm. Bəs görək, bu dəfə nə deyəcəkdir?!

– Bir başqa çıxış yolumuz yoxdur, yəni?

– Bir başqa çıxış yolunu mən görmürəm. Çün şah seyrangahdan dönər-dönməz, ta mən buralarda olmayacağam. Sarayın gecə keşiyyinin başına keçirəm. Şah da ki,

buraya gələn zaman divanxana həyətinə sən bir məhəllə o tərəfdən də yaxın düşə bilməzsən. İndi bir az məsələlər başqa cürədi.

– Görürəm, görürəm... doğru deyirsən, həm başqa cürədi, həm də başqa cürə deyil, biləsən. Bu qanunun özünü elə mən qoymuşam. Şah olmayanda divanxana həyətinin gözetçiləri Şah gələndə dəyişsənlər. Kim bilir, bu müddətdə kiminlə görüşürlər, kiminlə danışırlar... eh, dünya belə dünyadır, dəyişmir ki, dəyişmir.

– Dəyişmir, Lələ. Sən deyəndi.

– Bəs onda mən başıma haranın külünü töküm?! – Lələ yanıqlı-yanıqlı, elə bil, özü-özünə sual etdi.

– Əgər izin verirsən, mən gedim bir Vəzir ağa ilə danışım, həqiqəti ona ərz eləyim. Vallah, bunun bir başqa yolu yoxdur ki, yoxdur.

– Deyirsən... Nə bilim, bəlkə də sən həqlisən. Get. Danış. De ki, bu onsuz da bir yolunu tapıb Şahla görüşəcək, o zaman... Amma yox, elə demə, elə bilər, təhdid edirəm. Ona belə de. De ki, Lələ deyir, Bəhrüzə xanımdan xəbər gətirmişəm, eşidirsən, saxla yadında, elə-belə də söylə. Bəhrüzə xanımdan xəbər gətirmişəm de.

– Necə deyirsən, elə də deyərəm. – Rəhim yüzbaşı Lələni arxayın elədi.

Vəzir hələ də qulaqlarına inanmaq istəmirdi, odur ki, Rəhim yüzbaşından dübarə sordu:

– Gədə, özü sənə dedi ki, mən Hüseyn bəy Lələ-yəm?! Özü dedi bunu, yainki sən güman edirsən?

– Özü dedi, Vəzir ağa. Əvvəl-əvvəl mən güman etdim, sonrası özü təsdiq elədi.

– ... təsdiq elədi. Lələ, Lələ... Allahın möcüzələri çox olur, amma beləsi. Gözü ilə görənlər oldu axı bunun həlakını. Şaha da söylədilər...

Vəzir fikrə getdi. Sonra yenə üzünü Rəhim yüzbaşıya tutdu:

– Bəhrüzədən da xəbər gətirib dedi? – Soruşdu.

– Bəli, Vəzir ağa, bunu da belə dedi.

– Belə... belə... bəs nə üçün... – Vəzir sözünün dalını gətirmədi.

Rəhim yüzbaşı da daha bir kəlmə dinmədi. Vəzir ağa ona baxıb, elə bil, yenə nəşə gözlirdi, amma o bir daha dinmədi.

– Belə. O zaman belə edək. Ona de ki, Vəzir ağa mənim sözümə inanmadı. Hələ o Bəhrüzə söhbətinə lap qeyzləndi de. Bu cür yaxşıdır. Amma, de ki, Vəzir ağa özü sənənlə görüşmək istir. Sabah divanxanada onu gətirərsən mənim yanıma. Bunu bildin. İndi məni diqqətlə dinlə, yüzbaşı. Əgər bu söhbəti, əgər Lələnin gəlişini, sağ olmasını bir adam bilsə, qanın halal olacaq. Bu bir dövlət sirridi, agah ol. Özünə də bunu söylərsən. Bir başqa adama

sirri açmasın. – Sonra Vəzir laqeyd-laqeyd əlini əlinə sürtdü. – Amma əsl Lələdi, əsl Lələ deyil, heç bunu hələ biz özümüz bilmirik. Özü ki, deməklə deyil. Mən bir görün onu, görən kimi hər şey mənə əyan olacaq. Di get, necə deyirəm, elə də edərsən...

Rəhim yüzbaşı baş əyib Vəzir ağanın otağından çıxdı. Ondan çox sonra, gecədən xeyli keçmiş Vəzir ağa şamı şamın oduna calayıb işığına baxa-baxa düşünüb qaldı. Şamı söndürüb çarpayıya uzanmazdan əvvəl isə beynindən son keçən fikir bu oldu: «Heç fikir eləməyinə dəyməz. Əlbəttə ki, Lələ Çaldıranda öldü. Bu adam Lələ olmaz, inşallah.»

Lələ, Rəhim yüzbaşının dalınca içəri girən tək Vəzir onu tanıdı. Elə bircə yerindən tanıdı. Hövlnak və biixtiyar mütəkkəyə dirsəklənib oturduğu yerdən ayağa qalxırdı ki, birdən Rəhimə baxıb özünü yığışdırdı, ələ aldı, gözünü yana qaçırdı, bir neçə an vücudu da, fikrizikri də donub hərəkətsiz qaldı. Lələ otağın ortasında ayaq üstə durub ona baxır, bu dəm beynindən Allah bilir, nələr keçirdi. Nəhayət, Vəzir ağa özünü tamam ələ ala bildi, başı ilə Rəhim yüzbaşına işarət etdi ki, «sən çıx». Rəhim yüzbaşı baş endirib qapıdan çölə çıxan dəm Vəzir ona dedi:

– Bayırda gözlərsən. Heç kimi içəri buraxma. Mən çağıranda gələrsən.

Rəhim yüzbaşı daha bir söz deməyib çölə çıxdı.

Vəzir yerində oturub qalmışdı. İndi nə eləyəsiydi – bunu bilmirdi. Daha şəkk eləmirdi. Qarşısındakı başqa bir kimsə deyildi, qəddi bükülmüş olsa da şəstlə dayanmış Hüseyin bəy Lələ idi. Şahın Lələsi idi, Şahın sevimlisi, sirdaşı idi. Vaxt var idi ki, adı çəkiləndə əyan-əşrəf, vəzir-vükarə tük salardı. Səsi bərkdən gələndə gizlənməyə yer axtarardı çoxu. İndi isə. Gözdən uzaq olmuşdu, könüldən iraq. Hamı bunu Çaldıran döyüşündə həlak olmuş bilirdi. İndi budu, dipdiri Vəzirin qabağında belə dayanıb gizli bir rişxəndlə onu süzür. Vəzir əvvəl-əvvəl istədi, özünü bir yüngülcə tanımaqlığa vursun, səsini laqeydlik qatıb soruşdu:

– Özünü Hüseyin bəy adlandıran şəxs sən sən?
Ortalığa sükut çökdü.

– Niyə dillənmişən? Biz Hüseyin bəyi ölmüş bilirik. Sən kimsən, kimlərdənsən, məramın nədir, kişi? – Vəzir dübarə soruşdu, özü isə Lələnin üzünə göz qaldırıb baxa bilmirdi.

– Bəli, mənəm özünü Hüseyin bəy Lələ adlandıran o şəxs. Nədi, tanımadın yoxsa? – Lələ ötkəm-ötkəm dilləndi.

– Sənin Hüseyin bəyə... oxşayışın vardır. – Vəzir qalxıb gəldi Lələnin qarşısında durdu, bunlar üzübü, göz-gözə bir-birinə baxa-baxa bir müddət durdular.

– Vəzir ağa, görürəm, məni ya tanımadın, ya da tanımaq istəmədin. Elə isə izin ver, yaddaşımı təzələyim. Sən bir gənc oğlan idin, o zaman sadağa olduğumun Şirvan səfəri vardı... Sənin ağan gəldi saraya, mənim yanıma. Ağan Uzun Həsənin mirzələrindən olmuşdu. Ərdəbilin Qırqlar məhəlləsindəki evinizdə...

Vəzir daha dözümmədi, bir az da irəli gəlib Hüseyin bəyi qucaqlamaq istədi, amma nəşə onu saxladı, durdu, məhəbbətlə gəndən onu seyr elədi:

– Lələ, Lələ, bəli, sən sən ki varsan. Ürəyimə dammışdı. Dammışdı ki, ölməmişən. Allaha şükürlər olsun. Əyləş, Lələ, gəl, gəl, bura, əyləş. A gədə, yüzbaşı! – Vəzir bayıra səsləndi.

Rəhim yüzbaşı özünü içəri saldı.

– Yüzbaşı, tez ol, deyinən bizə mer-meyvə, çay, şərbət gətirsinlər. Tez, tez...

– Baş üstə, ağa, baş üstə. – Rəhim yüzbaşı Vəzirin halından məsələni duydu, əlini gözünə aparıb sevincini gizlətmədən Lələyə bir baş da əyərək tələsik çıxdı.

– Bələ, Lələ, Şahi-Mərdan xətrinə danış, danış nə oldu, nə olmadı sənənlə? Hamı ki, səni ölmüş bilirdi, bə bu necə oldu, harda idin, haralardan gəldin sən? – Vəzir

ağa canıyananlıqla Lələni pəncərəyə yaxın yerdən mütəkkəyə əyləşdirib soruşdu.

– Uzun bir qəziyyədir mənim qəziyyəmə. – Lələ yerini rahlayıb sözə başladı. – Mən biçərə, mən bədbəxt niyə, nə cür sağ çıxdım savaştan, indiyənəcən bilmirəm. Bir də göz yumub açdım ki, əsirlərin arasındayam. Sultan Təbrizdə əsirləri yerbəyer edəndə məni də Trabzonlu Abdulla bəy Mömin adlı birisinə verdi. Əvvəl-əvvəl əziyyətim var idi, yaralarım baxan yox idi. Sonralar bildilər ki, mən kiməm, daha çox əziyyət vermədilər, yaramla həkimlər məşğul oldu, amma on il nəzarətdə oldum, Abdulla bəy Möminin yazı-pozu işlərinə baxdım, kitabxanasını səliqəyə saldım. Bir il olar, ya olmaz, bu öldü, məni də ta saxlamadılar, buraxdılar, çün vəsiyyət etmişdi, mənə azadlıq vermişdi, buraxdılar, hara istərsən get, dedilər. Mən də getdim. Mən gərək Çaldıranda öləydim, Vəzir ağa. Niyə ölmədim mən, niyə sağ qaldım, bilmirəm.

Nökər meyvə, şərbət gətirib düzdü mizin üstünə, çıxdı. Vəzir Nökər çıxandan sonra şərbətdən götürüb tökdü əvvəlcə Hüseyn bəyin fincanına, sonra da öz fincanına: «Buyur, məşqulat elə» – dedi. Hüseyn bəy öz fikrində idi, elə bil, xəyalı uçub-uçub uzaqlara getmişdi. Elə fikirli-fikirli də götürüb şərbətdən bir-iki qurtum içdi, sözünü belə tamamladı:

– ...indi sən də köməkliyinlə istirəm, sadağa olduğumun hüzuruna yetişəm, başımı qoyam ayaqlarının altına, ondan günahımın əfvini diləyəm... Qanıma töksə, inan, məndən xoşbəxt bir insan olmaz bu dünyada...

Vəzir Lələyə diqqət ilə qulaq asır, hərdən başını tərpədir, hərdən də sözüne «bəli, bəli, inşallah» deyirdi.

– İnşallah, Lələ. Amma qanıni niyə töksün ki?! Zülqədər o vaxt xain çıxdı, yəqin, bilərsən. Sən ki xain çıxmadın. Sənin ki, şücaətin aləmə mərufdur. Bilsən, Şahımız nə xiffət çəkdi səndən sonra. Bir bilsən, Çaldıranın acısı canını necə üzdü, ruhunu necə incitdi. Hələ Bəhruzu

xanımın hicranı. Çox əlləşdik, çox xəbərlər göndərdik Osmanlıya, çifaidə... Sən deyəsən, ondan nəsə xəbər gətirib gəlmisən, oğlan dedi, eləmi?!

Lələ dodağını dişlədi. Bəli, məlum oldu. Vəzirin onunla görüşməsinin əsas səbəbi Bəhruzə xanımdan xəbər gətirməsidir. Olsun. Təki Şahla onun görüşünə maneçilik qatmasın. İndi bütün işlər nə edəsən ki, bunun əlindədi. Uydurub nəsə demək gərəkdir.

– Vəzir ağa, bəli, bir çeşid xəbərlər məndə də varımdır. Görüşəndə Şahla, bahəm söhbət edərik, inşallah.

– Əlbəttə, əlbəttə, Lələ. – Vəzir tələsik təsdiq elədi. – Şahımız seyrangahdadı. Bu gün, sabah geri dönər. Geri dönən kimi də sənin barəndə xəbəri özüm ona çatdıraram, inşallah.

– O zaman...

– Bəli, bəli, sən get, gəl divanxanaya. Mən göstəriş verrəm, xidmətində durallar.

– Sağ ol. – Lələ başa düşdü ki, Vəzir ta söhbəti uzatmaq niyyətində deyil, durdu ayağa. Vəzir də onun kimi durdu ayağa, Lələni qapıya qədər ötürdü, Lələ çıxarkən, Rəhim yüzbaşı ki qapının o tərəfdən ağzında durmuşdu, Vəzir ağa ona dedi:

– Yüzbaşı, qonağımızı ötür, özün gəl bura. Bax, nə zaman divanxanaya gəldi, tapşırıq ver, xidmətində dursunlar. Özün isə tez ol, qayıt gəl bura.

Rəhim yüzbaşı Lələni divanxananın həyətidən çıxarıb küçəyə ötürəndə «sabah gələsən, Lələ?» soruşdu. Lələ cavabında «gələcəyəm» dedi.

Rəhim yüzbaşı geri Vəzirin yanına qayıdanda gördü ki, Vəzirin halı pəjmürdə, qanı bərk qaradı. Vəzir onu çox soyuq qarşıladı.

– Qapını dalınca bərk-bərk bağla, gəl otur. – Vəzir buyurdu.

Rəhim yüzbaşı qapını səylə bağlayıb gəldi Vəzir ağanın qabağında çöməlib oturdu, sözüne müntəzir oldu.

Vəzir əlindəki təsbehin daşlarını bir-bir, özü də xeyli yaşdan çevirdikcə çevirir, sözünə başlamağa da ki, tələsmirdi. Nəhayət ...

Bu yerdə Əlyazmanı oxumaq yenə də çətinləşir. Lələni sarayda nə gözləyir – bunu demək çətinidir. Canından çox sevdiyi Şahla görüşə o nə üçün belə can atır – bunu ancaq pərvanənin özünüü oda çırpmağı ilə izah eləmək olar. Şairlər deyir, bu, eşqin gücündən belə olur. Kim bilir?! Vəzir burda hansı oyunu oynayır?! Əlbəttə, duymaq çətin deyil ki, Lələnin yenidən Saraya qayıtması, hələ ola bilsin ki, hakimiyyət zirvəsində öz əvvəlki yerini bərqərar eləməsi Vəziri qane etməyəcəkdə. Amma atası ilə bağlı Vəzirin yadına saldığı məqam da Lələnin dilindən nəhaq çıxmamışdı. Vəzir nə üçün isə Lələyə çox bərk borclu idi və Lələnin balaca bir işarəsi kifayət oldu ki, bir az yuxarıda təsvir olunan təkbətək görüşləri zamanı Vəzir Lələni o saat «tanısın». Bir az sonrakı hadisələr isə çox maraqlı bir məsələnin də üstündən sirr pərdəsini çəkib açır. Şaha Lələ bərədə məlumat verən Vəzir, belə anlaşılır ki, Şahın də sirrindən xəbəri varmış...

...Şah üzünü çöndərib pəncərədən arxa baxçaya baxmağına davam edirdi, arxası da Vəzirə idi. Vəzir susurdu, düşünüb qalmışdı, bilmirdi, nə tədbir qılsın, Şaha nə məsləhət versin. Şah dübarə soruşdu:

– Yaxşı, bə niyə susub durmusan? İndi bu Lələ ilə nə edək?

Bu dəfə Şahın səsində, adətən, ona yad olan bir sərtlik də var idi. Özü də bu sərtliyin Lələyə heç dəxli yox idi, daha çox Vəzirə, onun acizliyinə dəxli var idi. Vəzir bunu duydu və biixtiyar səssizcə bir «ah» çəkdi.

– Mən nə edə bilərdim, qibleyi-aləm?! Bəhruzənin adını işə verməklə məni aldatdı...

– Yaxşı, yaxşı, bu Bəhruzə söhbətini qurtardıq. Tədbir qıl. Yoxsa... Bu gəlib məni tapsa...

– Heç tapa bilməz. Nə cür tapacaq ki? Deyirəm, bəlkə...

– Yox, Vəzir, onun haqq-sayı mənim boynumda böyükdür. Bu heç tədbir deyil. Tədbir qıl, tədbir...

– Düşünüb daşınram, mürşidi-kamil...

– Lələ... Lələ... Heç inanmağım gəlmir bunun sağ qalmağına. Gözü ilə görünlər olmuşdu axı, deyirdilər axı atdan araya salıb yıxdılar yerə, daraşdılar canına, bə bu nə təhər oldu?.. Mənə, yadımdadı deyərdi, şətrənci öyrəndəndə deyərdi, bax, gör taxtada boş yer varmı, ora dürt

ləşkəri, ordan başla hücumu... – Şahın gözləri keçmiş günlərin xiffəti ilə doldu.

Vəzir bunu duydu, məsləhətini verdi:

– Bu mənə bir şey deməyəcəkdir. Mənə agah oldu. Bu desə yenə sənə bəzi şeylər söyləyəcəkdir. Nə olar, qoy gəlsin, görək nə deyir, bəlkə elə, doğrudan da, bir xəbər gətirib... – Əgər də ki yalan deyirmiş, sadağa olduğum icazə verər, bir yolunu taparıq...

– Əvvəl-axır görüşməsək olmayacaq, doğru deyir-sən. – Şah sözünü dedi. – Amma Bəhruzədən ki, deyir xəbər gətirmişdir, bu xəbər mənə lazımdır?! Bəlkə bu xəbər sənə lazımdır?!

– Hər halda, şahim, camaat var, saray var, bilsələr ki, Şah niyarançılığını saxlayıbdir, düzgün olar...

– Hm. İndi nə zaman gətirirsən onu yanıma?

– Demişəm ki, Şah seyrangahdadı, qoy gəlsin, sonra. Elə istirsən bu gün.

– Olsun! – Şah qətiyyətlə dedi. – Bu gündüsə bu gün olsun.

– Amma, təklikdə yox, biləsən, duyuq düşər, təklikdə heç olmaz onunla görüşmək.

– Yaxşı, gedək, namazın vaxtı çatdı, inşallah. Namazdan sonra gəlersiz. Təklikdə, ya qeyri-təklikdə, nə fərqi varmış ki...

Şah çıxdı, Vəzir də arxasınca. Şahın ürəyində bir narahatlıq var idi. Bəlkə də bu sabah Taclı Xanım onu divanxanaya buraxmaq istəmirdi, onun narahatçılığı idi. Yadına saldı sabah-sabah Taclı xanımla olan söhbətini, ürəyi yenə qısıldı.

...Taclı xanım sabah tezdən onun yataq otağına daxil olanda gün artıq göy üzündə öz yerini tutmuşdu.

Şah oyansa da yatağında yer dəmi alırdı, qalxmağa tələsmirdi. Taclı xanım yatağa yaxınlaşdı, dedi:

– Dur, şahim, qalx daha. Gör günəş hardadı?! Bir loxma yemək ye, sonra yenə yatarsan.

– Taclı xanım, sənsən? – Şah yerindəcə gərnəşib sevimli zövcəsini yarıyuxulu süzdü.

– Mənəm, qurban olduğum, mənəm, durursan, durmursan? Tez dur, yeməyini ye, ondan sonra neynirsən elə. Deyim, gətirsinlər bura?!

– Yox, hələ bir dayan. Sən niyə səhər obaşdandan... belə birtəhər dəyirsən gözümə?!

– Heç...

– Yenə olsun, söylə. – Şah yastığa dirsəkləndi, yuxusu tamam qaçdı. Hiss elədi ki, Taclı xanım həmişəki Taclı xanım deyil, nəsə sözlü adama oxşayır, nədisə pəjmürdədi. – Nolub sənə? – Şah soruşdu.

Əslinə qalsa, Şah özü də gecəni xeyli narahat yatmışdı. Yuxusu girirdi gözünə, kəsilirdi, davam edirdi, sonra yenə qırılırdı. Yuxudaca göz bəbəkləri sürəkli orabura gəzirdi, elə bil, hansısa vəqəələri seyr edirdi, hələ arada bir hövlnak oyandığı da oldu, durub bir su da içdi, sonra yenə başını yastığa atdı. «Bəs Taclı xanıma nə olmuşdu?» – Şah özünü unudub zövcəsinin halına qaldı. Narahatlığı xeyli artdı.

– Şahim, qurban olduğum, mən bu gecə bir pis yuxu gördüm, bir pis yuxu gördüm...

Şahın marağı güc gəldi. «Qadınlar daha həssas olurlar» düşündü və dedi:

– Danış, görüm hələ. Nə yuxu idi gördüyün?!

Taclı xanımın gözləri alacalandı, elə bil, o gördüyü yuxunu təzədən görməyə başladı. Şahın səbri dözmədi:

– Səninləyəm, noldun sən?!

– Yuxuda gördüm ki, – Taclı xanım gözünü yana qaçırıb titrək səslə danışmağa başladı, – gördüm ki... sən məni atmısan. Çıxıb getmişən uzaqlara, məni də tək qoymuşsan. Göylərin yeddinci qatından səsin gəlir, məni çağırırsan. Deyirsən ki, neynirsən sən orda, niyə qalmısan sən orda?! Gəl, gəl bura, bilsən buralar nə qədərinə gözəldir. Hamı səni sevənlər burdadı – deyirsən. Mən soruşu-

ram: niyə məni atıb getdin, sevdiyim, qurban olduğum? Sən deyirsən: Şahi-Mərdan xətrinə, burax oraları, nə görmüsən axı sən oralarda, bizim yerimiz burada, Şahi-Mərdanın yanındadı, gəl... gəl... Hövlnak yuxudan ayıldım. Bu gün getmə heç yana, nolar?! Qal elə burda, gözümlün qabağında. İzin ver, özüm sənə xidmətində durum.

«O da belə demişdi: Hamı səni sevənlər burdadı. Onun da qulağına səs gəlmişdi. İndi də ordan Taclını səsləyir yanına.» – Şah beynindən keçirdiyi bu fikirlərdən özü də az qala səksəndi. Taclı xanım bunu duymadı, çünki hələ də, amma artıq yavaş səslə, özü-özünə pıçıldayırdı:

– Allah, allah, iraq elə... Şahi-Mərdan xətrinə, iraq elə... Lütfünü bizdən əsirgəmə birliyin naminə...

– Daha nə gördün?

– Bir də bunu gördüm ki, sən elə hey məndən qaçırsan. Heç kim səni saxlaya bilmir. Elə hey qaçırsan. Sən həm mənimləsən, həm də mənimlə deyilsən. Həm mənimkisen, həm də mənimki deyilsən... Ürəyim az qala yerindən çıxacaqdı.

– Sonra, sonra nə gördün? – Şah hiss elədi ki, nəfəsi tengiyir.

– Allah, iraq elə. Daha heç nə görmədim. Getmə, nolar, bu gün getmə divanxanaya. İşlər qaçmır ki. Məmləkət dağılmadı ki. Bu gün mənə şər oxumayacaqsan? Gəl bu gün şər məclisi quraq.

– Şər zamanı deyil. Vacib işlər çıxdı ortaya. Əlbəttə, getməliyəm. – Şah əsəbi dedi.

– Şahim, gözümlün işığı. Ürəyimə qara-qura fikirlər girir. Sənə başında bir iş vardır. Rəngi-rufuna hələ bir bax... Çox ov, ov dedin. Bu ov, bu seyrangah düşmədi sənə. Heç hara buraxmanam. Getmə heç hara. Gəl bu gün heç hara getmə, nolar?! Sən axı... Sən axı dinin, axı məmləkətin dirəyisən. Yaxşı, yuxumda bir də bunu gör-

düm, şahim, qoy deyim sənə. Gördüm ki, qara-qara buludlar ayın qabağını tutur, qara-qara quzğunlar göydə qanad açıb uçuşur, bu yuxu bir pis yuxudur, bir pis yuxudur... Bu gün heç hara getmə. Getmə, nolar, getmə...

Taclı xanım danışıb-danışıb ağladı. Şah bunun ağlamağına heç fikir vermədi. Yataqdan durdu:

– Çəkil. Əlbəttə, gərəkdir gedəm. Axşam görüşərik, inşallah. Axşam qayıdanda sənə yeni yazdığım şəri oxuyacağam.–Şah danışa-danışa geyinməyə başladı.

– İndi oxu, nolar, indi... – Taclı xanım gözündən yağış kimi yaş axıda-axıda yalvardı.

– Yox. Axşamı gözlə. Qayıdım, sonra. Sonra. Qoy bir qayıdım...

Taclı xanım birdən ağlamağını kəsdi, ikiəlli qucaqlayıb Şahın dizlərini, yerə sərildi:

– Qoymanam. Öldür məni, qoymanam.

– Çəkil, qız! – Şah onun əllərini ayaqlarından açıb qapıya tərəf yeridi, – necə dedin sən, hamı səni sevənlər ordadı?! Bəli, əlbəttə, hamı məni sevənlər ordadı, inşallah... – deyə-deyə qapıdan çıxdı və Taclı xanımın ağlamaq səsini qulaqlarında divanxanaya qədər özü ilə apardı.

... Nur daşına çatanda gecədən bir xeyli keçmişdi. Ay öz yolunu göy üzündə az qala idi tamamlasın. Ürəyim ağzımdan çıxmaq istirdi. Bayındır xanın yanından bura qədər birbaşa dayanmadan, durmadan at çapıb gəldim. Xandan izin aldım, Qılbaş mənə tövlədən bir yüyrek şahbaz at seçdi.

– Nur daşı, ey daşların gözəli, ey daşların əqillisi. Sənsiz qalalı neçə gün oldu, bilmədim. Amma sənsiz mən dəxi dözəmədim. Sabah nolacaq, nolmayacaq – mən bilmənəm, Tanrı bilər, sən bilərsən... Bayındır xan ola ki, mənə qatı qəzəb etsin. Qəziyyəni bildikdən sonra qəzəb etməyib də nə edəcəkmisiz?! Bircə sən bilirsən, nə etdimsə Oğuz üçün etdim, Oğuzun gələcəyi üçün etdim. Xanın könlünə ilham ver, şəfqət damarın işlət, məhəbbəti bizlərdən yan keçməsin, qadір Tanrıya şükürlər olsun...

Mən bunları deyə-deyə Nur daşını qucaqladım, elə yanındaca yerə çökdüm, qaldım. Bir xeyli zaman keçdi, mənim gözlərimə uyqu doldu. O qədərinə yorğun idim ki, heç bilmədim nə zaman uyquya getdim...

Qorqudun hekayəti burda bir daha qırılır və əslində, bəlkə də qırılmaz, çünki sonrakı mətn arada hər hansı boşluq olub olma-

masını müəyyən etməyə imkan vermir. Daha doğru olardı ki, belə deyək: bu boşluq ola da bilər, olmaya da bilər. Olarsa itirilən hissə Qorqudun düşüncələri ilə bağlı hissədir, Əlyazmanın əsas süjet və informasiya qatına dəxli yoxdur. O zaman sonrakı hissə əvvəlkinin təbii davamı kimi görünməsə də məntiqi davamı kimi özünü göstərir – deyə bilərik.

Oxunmayan səhifələrin üstündə qəribə-qəribə cızıqlar da seçilməyə başladı. Bu cızıqlar, diqqətlə baxan zaman əcayib şəkillərə oxşadı. Beləcə, göydə buludlara baxıb onları cürbəcür canlılara oxşatmaq olur. Cızıqların biri diqqətimi daha çox çəkdi. Cızıq gəlib-gəlib siluetə dönürdü, amma kimin silueti idi – oxşadırdım, tapa bilmirdim. Nədənsə, Şərqsünas qız gəlib durdu gözümün qabağında, bir xeyli çəkilib bir yana getmədi. Sonra gözümü yumub açanda o cizgini, o xətti itirdim...

...sabah-sabah hələ Xan həyatına girməmiş xeyli uzaqdan qələbəliyi mən gördüm. Atlılar atdan enir, əlini-üzünü yuyan kim, otluğa oturan kim, qaravaşların əlindən su, ayran alıb içən kim... Anladım. Aruz gəlmişdi. Özü də tək, yaxud bir-iki naiblə deyil, böyük bir dəstə ilə gəlmişdi. Dış Oğuz bəylərindən Əmən gəlmişdi, Dəli Dondar gəlmişdi, Dəli Qarcar gəlmişdi, alp Rüstəm gəlmişdi, daha kimlər, kimlər gəlmişdi. Mən yetişib bunlara, atdan endim, salam verdim, salam aldım. Aruz Qoca

məni görcək, yaxlaşdı, əlimdən tutdu, məni bir kənara çəkdi:

– Qorqud, əsənmisən, eyimisən? – sordu, sonra pıçılıya keçdi. – Bilirmisən, bilməzmişən, Xan bizi niyə çağırdı, yoxsa akınımı var? – dedi, sordu.

– Aruz, akın söhbəti yoxdur. Xanın sorusu var ola ki. Sənə soracaq. Bunlar hələ niyə gəldilər? – Mən bəylərə işarət etdim.

Qılbaş o tərəfdən bizə baxırdı. Qayət, mənim artıq-əskik danışmamdan ehtiyat etdi. O dəxi bizə yaxlaşdı, mənim son sözlərimi eşitmişdi ola, dedi:

– Həpsi xoş gəldi, Qorqud, heç bir narahatlığımız yox. Aruz, bəylərə de, yol gəldilər, boylə buyursunlar, onları hələ bir ağırılayalım, qarınları acıxdı qayət?

Bəylər Qılbaşla həyətin o biri tərəfinə taxta törənliyə keçdilər. Nökərlər biri gəldi, biri getdi. Bolluca yemə-içmə gətirdilər. Bunlar yedilər, içdilər. Qılbaş yemə zamanı mənimlə Aruza çönüb o birilər eşitməsin deyə yavaşdan dedi:

– Di, biz gedəlim Xana. Duralım, bəylər yemə-içmələrini kəsməsinlər, duyuq düşməsinlər.

Aruz, mən, Qılbaş həyətin ortasına çıxıb Xan otağına sarı yollandıq.

– Siz gözləyin burda, mən bu saat, Xana bir xəbər verim. – Qılbaş otağa keçdi, mən və Aruz qaldıq qapı ağzında ikimiz.

– Qorqud, mənim heç bu işdən gözüm su içmədi. – Aruz Qoca fikirli-fikirli mənə baxdı, dedi.

– Nə oldu ya sənə? Xan yanına heç çağırılmadınmı? Sorğu-sual, ya məsləhət etmədilərmi sənə? Bir şey yox, nahaqdan başına qara-qura fikirlər toparlama, Aruz. – Mən dedim. Bundan başqa biləmədim deyəcəyimi.

Nə yaxşı ki, bu ara Qılbaş çıxdı, ikimizi də içəri çağırıldı. Biz Xan otağına gəlib girdik. Mən Bayındır Xanı az qala idi tanımayacaqdım. Baxdım, baxdım, qadir

Tanrı, bu dünənki Bayındır Xan idi, yoxsa deyildi?! Bayındır Xan qızıl libasını geymiş idi, uca taxtına oturmuş idi, gözləri parlar, qaməti şax, vüqarlı, bir gecəyə həpimizdən cavan olmuşdu.

Aruz Qoca diz çökdü. Dizin-dizin Bayındır Xana sarı süründü. Bayındır Xan diqqətlə Aruza göz qoyurdu. Hər hərəkətini izləyirdi. Mən dəxi baş endirib tez öz yerimə keçdim, əyləşdim. Aruz Bayındır Xana yaxlaşdı, amma yenə də ayağa durmadı. Elə yerindəcə başın əyib aşağıdan yuxarı dedi:

– Şövkətli Bayındır Xan. Xanlar xanı, Qalın Oğuzun güvənci. Məni çağırıdın, gəldim. Nə əmrin, nə buyruğun var isə mən də, tamam Dış Oğuz bəyləri də biz həpimiz sənin yolunda ölüncə qılınc çalmağa hazırız. – Aruz bunları söylədi və başını bir dəxi endirib Bayındır Xanın sözünü gözlədi. Xan kiçik bir sükut edib sonra sözünə belə başladı:

– Aruz, xoş gəldin, səfa gətirdin. Bəylər də xoş gəldilər.

– Bəylər əlini öpməyə gəldilər, Xanım. – Aruz Qoca dilləndi.

– Sağ olsunlar, əsən olsunlar. Mənim salamımı onlara yetirin. Yesinlər, içsinlər, xoş keçsinlər. Aruz, səni niyə çağırıdım, bilirmisən?! – Bayındır Xan sordu.

– Yox, bilmirəm, demədilər, Xanım. – Aruz cavab verdi.

– Oğuzda bir iş oldu. Xəbər mənə çatdı. Mən bu hadisədən heç xoşlanmadım. Sənə dəxi bunun bir tərəfi dəyir. Sorum vardır sənə, anın için çağırıdım, biləsən.

– Bu iş nə işdir, Xanım? – Aruz Qoca sordu.

– İndi biləcəksən, tələsmə. Keç, keç bu tərəfə, – Bayındır Xan əlilə ona yer göstərdi, – əyləş hələ orada. Qılbaş, bəylər rahatlıq etdilərmi?

– Etdilər, yeyirlər, içirlər...

– Gözəl. Otur, Qılbaş, sən də öz yerində otur. – Bayındır Xan dedi.

Qılbaş keçib Aruz Qocanın arxasında dizi üstə çömləlib oturdu. Ondan qabaqda Aruz bardaş qurdu. Bayındır Xan mənə ötəri bir nəzər salıb yenə sözünə davam etdi:

– Belə. İndi, Aruz, dinlə məni. Mənə xəbər ilətdilər. Oğuzda casus varmış, dedilər. Duyurmusan, Oğuzda casus! Doğru dedilər. Qazan ava vardı, casus casusladı. Bəkil ayağını sındırdı, yenə casus casusladı. Beyrək həbsə girdi – casusun işi idi. Bu casusun əməlinə Qalın Oğuz cavab verdi. Buna böyük cəza verməmiş gərəkirdi. Bə nə oldu?! Casus bəlli – tutuldu, Qazanın zindanına salındı. Bəylər, sən dəxi daxil, məşvərətə yığıldınız. Amma nə etdiniz?! «Günahı yoxdur» dediniz. Buraxdınız, çıxdı getdi. Böylə iş olurmu, Aruz, söyləmişən?! Oğuzda görk o casusu şaqqa-şaqqa doğramaq, para-para etmək gərəkirdi, ta bir də Oğuzda bir kişi bu əyri yola düşməsin, demi?! Amma etmədiniz. İndi mən səni dinləmək istirəm. Sən özün də «casusu anasına verin, çıxıb getsin» demisənmi o məşvərətdə, ya bəlkə bir başqa cür olmuşdur bu qəziyyə?! Sən nə dersən, Aruz?

Aruz Qoca əqilli birisi idi, artıq mətləbi duymuş idi. Bayındır Xan sözünü bitirdikdən sonra bir qədər gözləyib o dəxi belə dedi:

– Bayındır Xan. Bu casus qəziyyəsi bir uzun qəziyyədir. Mən nə üçün «günahı yoxdur» demişəm, onu sənə söyləyim. Qazanla Beyrəyin qurğusu idi bu casus məsələsi, biləsən. Hədəf, əslində, mən idim. Mənə dəxi İç Oğuzdan xəbər ilətdilər, «casus varmış, o casusun ipi Aruzun əlindədir, Qazan bunu belə deyib danışır, bilginnən» dedilər. Xanım, bu yaşma çatdım, Dış Oğuzda sən bilirsen, mənim sözümə qarşı söz deyən bir kişi olmadı, bütün akınlarda mən var oldum, hərbi səfərlərə göndərdin, getdim, Qazanın əsirliyi zamanı Dış Oğuzun altını

üstünə vurdum, bir böyük ordu düzəltdim, mən yetişdim Qara Məliyin pusuqçularını mən pərən-pərən etdim. Mənə noldu ki, casus saxlayım, yer-yer Oğuzu düşməne casuslayım?! Xanım, bu bir gülməli söhbətdir, heç səni bununla yormaqla belə istəmirəm. Mən sənə başqa mətləblərdən söz söyləyim, sən dinlə. Qazan mənə, biləsən, düşmən kəsilib. Mən onun dayısı ola-ola mənə saymaz, oğlanlarımı gözü götürməz, hələ bu azmış, başqa Dış Oğuz bəylərinin də sözünə qulaq verməz. Bu, bir uzun qəziyyədir, Xanım. Bunu artıq Oğuzda hər bir kişi bildi. Anın üçün də Qazan dediyi hər nə isə mən ona qarşıyam. Beyrək hələ kimdir?! Onu mən heç tanımam. Bizdən qız almışdır, bilirsən qayət, Baybecanın qızı Banıçiçək bundadır, amma Qazanın haqlı-haqsız heç ayağını verməz. Bu casus xəbərini də o ilətmişdir Qazana. Düşünmüşlər, daşınmışlar, nə yapalım, necə yapalım, Bayındır Xanın uca nəzərindən Aruzu yerə endirəlim?! Casusu ona bağlayalım. Xan inanar, Aruza qatı qəzəb edər, Dış Oğuzu İç Oğuzla qatarıq...

Bayındır Xan bu yerdə mənə bir dəxi nəzər yetirdi ki, görsün yazıram, ya yazmıram. Gördü ki, yazıram, Aruz Qocanın sözünü əlini yuxarı qaldıraraq kəsdi. Bayındır Xan dedi:

– Aruz! Dedin ki, Qazanla sənə qəziyyə bir başqa qəziyyədir. O nə qəziyyədir elə, söyləmişən? Maraq etdim.

Aruz yerini bir dəxi rahatladı, o dəxi gözü mənə baxdı, mənə yazı yazmadığını ilk dəfə idi görürdü, maraq etdi, amma bir söz belə demədi, təzədən üzünü Bayındır Xana çöndərdi:

– Bayındır Xan, – Aruz dedi. – Bunun əsl səbəbini mən dəxi bilmirəm. Suçum nə, günahım nədir? Bunu bir mənə söyləyədilər. Amma, iznidlə, mən sənə bildiyimi nəql edəyim, sonucunu özün çıxar.

– Buyur, Aruz, xoş ola. – Bayındır Xan ona ilham verdi.

(Aruz çox-çox uzaqlardan başladı. Qazanın uşaqlığı, gəncliyi, ilk akına getməsi, evlənməsi... həpsi mətləbləri bircə-bircə dilə gətirdi. Sonradan Bayındır Xan Aruza belə bir məsləhət verdi: bu sözlərin həpsinə heç bir ehtiyac yoxdur, çünki casusa dəxli yoxdular. Qorqud, sən, – Bayındır Xan mənə dedi, – ancaq gərəkli olan mətləbləri saxla, o biriləri yazıdan çıxar, at. Mən dəxi Bayındır Xan nə cür dedisə öylə etdim. Aruz Qocanın hekayəti o səbəbdən bütöv qalmadı.)

...Aruz dedi:

– Bayındır Xan! Bilirmisən, Qazan mənə kin saxladığına səbəb nədir?

– Yox, bilmirəm. – Bayındır Xan cavab verdi.

– Səbəb oğlum Basatın Təkgözü yenməsidir, bəlli bilgil.

– Öyləmi? – Bayındır Xan gözlərini bərəldib bir tövr təəccüb etdi ki, mən dəxi onun bu məsələdən bixəbər olmasına inandım.

– Bəli, ya. İnan mənə. Səbəb Basatdır. Ya, bu Basat yaman bir işmi tutdu? Deyəcəksən, yox. Bütün Qalın Oğuzu Basat qarı düşmən əlindən xilas etmədimi?!

– Etdi, Aruz, onları bilirik, sən mətləbə qayıt. – Bayındır Xan mülayimcə dedi.

– Mən mətləbin düz içindəyəm, Xan. – Aruz Qoca dirəndi. – Dinlə məni, o zaman hər şey sənin üçün əyan olacaqdır. Casus da nə məsələdir, Qazan da, Beyrək də nə üçün Dış Oğuzla dirsək görsədirlər – həpsi, həpsini sənə söyləyim.

Mən anladım ki, bu hekayət Basatsız heç cür ötüşməyəcəkdir, odur ki, səbrimi basdım. Baxdım, gördüm,

Bayındır Xan da çarəsiz, bu da səbrini basdı, və hər birimiz məcbur Aruzun hekayətinə qulaq asmağa durduq.

– Xanım, bilirsən ki, – Aruz Qoca sözünə başladı, – Təkgöz öz bədheybət ləşkəri ilə gəlib Dış Oğuzdan axıb gedən Selləmə çayının ağzını kəsib oturmuş idi. Ləşkərin sayı yox, hesabı yox idi. Hardan gəlib bu yerlərə çıxmış idi, bilən yox idi. Dilləri dilimizə bənzəmirdi, dinləri dinimizə. Adam göndərdim, öncə nə məramla gəldiklərini öyrənəlim dedim, Alp Rüstəmə naibləri qoşdum, getdilər. Həm də bunlara buyruğum oldu, bir baxın, dedim, görün nə qədərdilər, döyüş qaydaları nə cürdü, silah-sursatları çoxmudur, azmıdır... Qərəz, bunlar getdilər. Geri döndüyündə Alp Rüstəm gəldi, mənə bunları danışdı:

– Bəyim, – alp Rüstəm dedi. – Bunlar bir bədheybət tayfadılar ki, taylarını, bərabərlərini mən heç yerdə görmədim.

– Ya, bəs başçıları ilə görüşdünüzmü? – Mən sordum.

– Görüşdük, bəyim. O dəxi bizi yanına çağırdı. Bizlərə marağı varmış, mənə çox sorğu-suala tutdu. – Alp Rüstəm cavab verdi.

– Məqsədləri nə imiş? Çoxmu buralarda qalacaq imişlər? – Mən sordum.

– Bəyim, Selləmənin ağzını ləşkər tutmaq istir, yekə-yekə daşları, qayaları parça-parça edib yığıblar çayın qırağına. İşarət gözlirlər. Aruz bəy, bunlar bizim suyumuzu kəsəcəklər.

– Öylə işmi olur?! Bu cür də savaş edərlərmi? Ər yigidə yakışarmı?! – Mən bunu deyib bəyləri məşvərətə çağırdım. Qorqudu da çağırdım, o dəxi gəldi.

Məşvərəti mən açdım:

– Bəylər, hal bu, qəziyyə budur, – mən söylədim. – Təkgöz təkur böyük ləşkər yığmış, o ləşkərlə gəlib bizim yerlərdə məskən salmışdır. Selləmənin yuxarı tərəfində bir yanı Qazılıq dağının solyamac ətəkləri, bir yanındaki

gəlib Dış Oğuzdan keçib, Günortacdən keçib, ta İç Oğuzadək gedən karvan yolunun ortasında çadırlarını tikmişlər. Elçi göndərdik, alp Rüstəm getdi, gəldi, məramları nədir – bilmədik, məqsədləri nədir – söyləmədilər. Dilləri bizim dil deyil, dinləri bizim din deyil. Bir şey aydındır ki, bunlardan Oğuzun başı bələlar çəkəcək, bunu bəlli bilməmişəmiz lazım. İndi, bəylər, nə edəlim?! Alp Rüstəm der ki, Selləmənin ağzını bunlar başqa bir səmtə tutacaqmış. Tanrı özü bizi qorusun. Belə olarsa ümid yalnız ulu Tanrıya qalacaqdır. Siz nə dersiniz? Ordu, ləşkər toplayıb Təkur Təkgözlə savaşalım, yoxsa qocaların, qarılının, arvadların, uşaqların «siz nəyə gərəksiniz?» sorusuna cavab arayalım?

Bəylər yer-yer «Savaş, savaş istəriz! Bizi Təkgözün üzərinə sən apar! Aruz Qoca, Aruz Qoca, güvənc yerimiz sən sən!» deyib səsləndilər.

Xanım, bizim bu məşvərət heç bitməmişdi, nöqərlərdən biri xəbər gətirdi: «Selləmənin bir qolunun suyu soğuldu.» Hamı bəylər səxt oldu. Sonra Əmən idi, dedi:

– Bayındır Xana, İç Oğuzda xəbər ilətəlim. Bu savaş yalnızca Dış Oğuz savaşı deyil. Bu çayın dəxi suyunu yalnızca biz içmədik. Bu gün biz susuz qaldıq, yarın İç Oğuz qalacaq. – Əmən belə dedi.

O zaman, Xan, biz xəbərin birini sənə, birini də Qazana atlılarla göndərdik. Özümüz dəxi savaş tədarükü qılmaq üçün dağılışdıq.

Sabah tezdən Dış Oğuz bəyləri başlarında naibləri, yanlarında nöqərləri silahlı, silahsız bir ləşkər qurdular. Biz Selləmənin qurumuş yoluna düşüb üzüyuxarı Təkgözün ordugahına doğru irəlilədik. Bu yana, Təkgözün pusquçusu bizi görürmüş. Çayın qolu ilə gedib-gedib Buzluselin böyrünə çıxdıq. Nagahandan çayın yolunun bir döngərində məlun düşmən çayın ağzını açdı, sel gəldi, nə gəldi, biz heç çayın quru içindən çıxma bilmədik, su bizi aldı ağzına, Dış Oğuzacan apardı. O seldə ölənlər də

oldu, selin aparıb qayalıqlara çırpıb şikəst etdiyi də oldu. Təkgöz də belə Təkgöz idi. Bir əsgərini belə qeyb etmədən bizim ləşkəri geri oturtdu.

O biri sabah yenə ləşkər yığıldı. Bu dəfə bir başqa yol seçdik. Təkgözün arxasına keçmək istədik. Karvan yolunu buraxdıq, Qazılıq dağının yamacları ilə getdik. Təkgözün ləşkəri yenə duyuq düşmüş idi, elə haman dünənki yerdəcə qarşımızı kəsdi. Savaş başladı, Xanım. Sənə söyləyim, mən çox savaşda oldum, beləsini görmədim, bunlara ox batmırdı, bunları qılınc kəsmirdi, Xanım. Zirehli əlbisələri var idi. Atlarının da döşü zirehli idi. Qərəz, bir qiyamət savaş oldu, meydan dolu baş oldu...

(Bunu yadda saxlamaq gərəkdir. Aruz Qocanın dediyi bu söz qılınc qədər kəsərli idi: «bir qiyamət savaş oldu, meydan dolu baş oldu».)

Biz basıldıq, Xanım. Geri qaçdıq, tələf olanları döyüş meydanında buraxı verdik, canımızı ancaq qurtardıq.

Bəylər yenə mənə gəldilər. Həpsi düşkün idilər. «İndi nə edəlim?» – sordular.

– Bayındır Xandan, Qazandan bir xəbər gəldimi? – Əmən sordu.

– Gəlmədi, – mən dedim.

– Bir dəxi onlara adam salalım, əhvalatı necə var eləcə də söyləyəlim! Xanlar Xanı bir tədbir töksün. Bu gün Dış Oğuzun başı dərdli isə, sabah İç Oğuz, sonra baxarsan Qalın Oğuzun başı dərdə girər. – Baybecan Məlik belə dedi.

Baybecan Məlik Təkgözlə heç savaşa belə girməmişdi. Başı qızının düyünü üçün hazırlığa qarışmış idi. Banıçiçəyi Beyrəyə verəcək idi. Bu gün-sabah gərdəyə gireceklərdi.

– Bəy, sən əvvəl-əvvəl, oğlanlarınla gəl qoşul ləşkərə, Bayındır Xan sormazmı, Dış Oğuz nə zaman var qüvvəsi ilə savaşı etdi ki?! – Mən Baybecan məliyə dedim.

– Aruz, sənın Basat oğlun da ləşkərdə olursa heç fəna olmaz. – Baybecan Məlik də mənə belə dedi.

– Doğru deyirsən. Sabah mənim dəxi oğlanlarım ləşkərə qatılısınlar.

Sabah Dış Oğuz bəylərinə bir daha toparlanma əmrini verdim, amma gecə ikən bəd xəbər gəldi. Qazan, Xanım, İç Oğuz bəylərilə bizdən bixəbər varmış Təkgözün ləşkəri ilə karvan yolunun yuxarı çaydönən səmtində qarşılaşmış, cəng etmiş, yenilmişdir. Bəylər pərən-pərən düşmüş, İç Oğuz qaçanı İç Oğuz qaçmış, Dış Oğuz pənah gətirənlər bizə gəlmişlər. Mən Qazanı o gecə görmədim. Qardaşı Qaragünəni gördüm. Evə gətirdim, yüngülcə yarası vardı qolundan, nöqərlər yaranı məlhəm qoyub sarıdılar.

– Mərə, Qaragünə, böylə özünüze güvəndiniz ki, bizsiz bu savaşa qatıldınız?! Qavat, mən sizə xəbər ilətmədimmi ki, gəlin birlikdə Təkgözə gedək? – Mən qəzəblə Qaragünədən sordum.

– Qazan söylədi, Təkgözün ləşkərini mən av edə-edə avlaram, dedi. Hələ bir bunun üçün Dış Oğuzu neyinirəm?! Malları, dövlətləri də bizim olar. Bəyləri yığdı, düşünmədən, daşınmadan at çapdıq.

– Pusquyamı düşdünüz?

– Bəli, pusquya düşdük. Çoxumuz zəbun oldu. Aruz, sən heç böylə ləşkər ömürün boyu gördünmü? – Qaragünə sordu.

– Mən görmədim.

– Mən dəxi görmədim. İndi nə edəlim?

– Qazanı bulmamız lazım. Birgə Bayındır Xana varalım.

– Öylə, sən necə dersən, elə də olsun. – Qaragünə mənə dedi.

Qazanı aradıq, artıq İç Oğuz getmiş idi, evində dincəlirdi. «Dayın Aruz, qardaşın Qaragünə gəlmişlər» nöqərləri ona dedilər. Bizim qarşımıza çıxdı, halı pərişan idi. Rəngi qapqara qaralmış, gözləri ora-bura qaçaraq qaçırdı. O da mənə eyni sorunu sordu:

– Aruz, sən bu qədərinə savaşa girdin, Trabzona belə varıb getdin çıxdın, biz səninlə həp birlikdə qılinc çaldıq. Sən böylə bir ləşkər həyatın boyu gördünmü?

– Görmədim. – Mən dəxi buna cavab verdim. – Amma sən necə oldu təkbaşına bu savaşa girdin?! Mən ki sənə xəbər ilətmiş idim. Gəl mana demişdim, birlikdə savaş edək. Noldu?

– Nə bileydim? Bu Təkgözü sizlərdən heç görün oldumu? – Qazan sordu.

– Alp Rüstəm gördü. Onu elçi göndərmiş idik.

– Necə bir kişidir? – Qazan maraqlandı.

– Vallahi, bilməm ki... Derlər, pəhləvan cüssəli, hər əlində bir dəyirman daşı fırladan birisidir.

– Öyləmi?

– Ya, öylə, öylə...

– İndi biz nə yapaq? – Qazan bir dəxi fikirli-fikirli sordu.

– Nə yapa biliriz ki?! Qalın Oğuz varmamız gərəkdir. Atına min, elə indicə Bayındır Xana gedək. Bizə imdad etsə o edəcəkdir. – Mən dedim.

Xanım, yadımdamı, biz Qazanla sənə gəldik. Uzun məşvərət etdik. Sonra sən Qorqudu çağırdın. Qorqud dəxi gəldi. Sən, Xanım, ona belə dedin:

– Qorqud, var, Təkgözün yanına get. Oğuz səninlə şərt kəsmək dilər, söylə. Nə şərti varsa, söyləsin. Bəylər, siz də yavaş-yavaş, gizlicə cəngə hazırlanın. Amma kim-sənin əqlinə nə gəldi hənuz yapmasın. Tədbirli olmamız lazım. Hələ bir az gözləyək. Güc yığaq. Təkgözün şərtini bilək. Bu arada mən dəxi Trabzona, Gürcüstana adam salım, onlarla da anlaşıq. Burada tək Oğuz bir iş bacar-

maz. Qorqud getsin, gəlsin. Bir dəxi toplaşalım, son qərarı da o zaman verərik.

Biz elimizə-obamıza geri döndük. Qorqud mənimlə getdi. Bəylər yenə yığışdı, biz onlara Bayındır Xanın sözlərini yetirdik, onlar dəxi Xanın tədbirini bəyəndilər, gözlərini dikdilər Qorquda:

– Sağ get, əsən qayıt, Qorqud, – dedilər. – Kəsim istərsə verəlim, amma suyumuzun ağzını açsın. Qoca, qarı, uşaq, arvad su deyə-deyə zar-zar ağlar, inlər durar...

Bunu deyib biz bəylər Qorqudu Təkgözə elçi göndərdik. Bu, Xanım, biz tərəfdən Təkgözə varıb gedən ikiminci elçi idi. Birinci dəfə, söylədim, alp Rüstəm getmişdi.

Qorqud çox ləngimədi, tezəcə qayıtdı. Gəldi, bir bədxəbər dəxi o gətirdi. Bir şərt qoydular ki, Xanım, hələ beləsini heç birimiz eşitməmiş idik. Gündə, dedilər, bir sürü qoyun verəcəksiniz, iki dəxi adam verəcəksiniz, ürəklərini ağamız Təkgöz yesin. Bunlar, Xanım, adam-yeyənlər imiş. Çox düşündük, çox daşındıq. Əlacımız nə idi? Nə edə bilərdik, biz razılaşdıq, kəsim kəsdik. İndi bax, qoyun verməyin bir zorluğu yox idi, amma gündə iki adam istirdi yeməyə – zor olan da bu deyilməydi?! Yenə düşündük, yenə daşındıq, məşvərət etdik, hər evə bir kişilik verim qoyduq. Qulu olan, əsiri olan onları verəcəkdik, olmayan oğlunu, qızını. Xanım, Dış Oğuzda ah-nalə göyün üzünə qalxmış idi. Az keçdi, bütün evlər verimini verdi, növbə geri gəlib təkrar olmağa başladı. Camaat yerindən hürkməyə başladı, olmadı. Bir tərəfdən biz qarşısını aldıq, o biri tərəfdən Təkgözün ləşkəri. Bu ləşkər elə görünməz – bilinməz peyda olurdu ki, göz açıb-yummağa macal tapa bilmirdik. Bu arada, mənim oğlan-cıq Qıyan Səlcuq başına bir dəstə toplayıb dözəmmədi, Təkgözün düşərgəsinə gecə ikən hücum etdi. Ala gözlü oğlançığım zəbun oldu, ödü yarıldı, savaş meydanında can verdi.

Qorqud mənə gəldi. «Basatı dilə tutaq. Mən bilmirəm, könlümə damıbdır, – dedi, – Təkgözü yensə-yensə ancaq Basat yenəcəkdir», söylədi.

– Xoş ola, – dedim. – Amma necə?! Mən Basatın yerini bilmirəm ki. Meşədən çıxmaz. Bir yeri varmış meşədə, orada gəzər, canavarlarla sirdaşlıq edər. Qoğan Aslana anam deyər.

Qorqud dedi:

– Nolar?! Gedib bir təhərinə bulub gətirsinlər, mən onunla danışaram.

Nökər-naibi «Basatı harda olsa da bulun, gətirin» deyib hərəni bir tərəfə göndərdik. Az keçdi, çox keçdi, Basatı bunlar bulub gətirdilər.

Basat gəlib dedi:

– Bəy baba, məni çağırdınmı?

– Çağırdim, oğul, Basat. Bilirmisən nələr oldu?

– Bilmirəm, baba. Söyləmədilər.

Qorqud dəxi dözmədi, belə dedi:

– Basat, qanlı yağı gəldi, Oğuzun başının üstünü aldı. Ordular getdi yenəmədi. Adlı-sanlı yigitlər bu yağının əlində zəbun oldu. Kəsim kəsdik. Gündə qoyun sürüsü, bir dəxi iki adam ürəyi istədilər yeməyə. Oğlu-qızı olanlar bir-bir verdilər. Nə dersən? Mən bu yağını gördüm. Başçıları Təkgöz derlər bir pəhləvandı. Amma sənin yanında o bir heçdir. Onu yensən ancaq sən yenərsən.

– Mən getmənam. – Basat dedi.

– Niyə? – Biz maraq edib sorduq.

Əlqərəz, Xanım, məsələ böyüdü, kiçildi, Basat dəxi öz şərtlərini qoydu. O zaman Qıyan Səlcuq yenicə savaşa yola düşmüşdü. Qıyan Səlcuqun adı ilə bunu birtəhər yola gətirdik.

– Qıyan Səlcuqun başından bir tük əskik olsa, o zaman mən savaşa gedərəm. – Basat söz verdi.

Qıyan Səlcuq savaş meydanında zəbun olandan sonra Basat dəyişdi, dinmədi, danışmadı, gözlərinə qan

doldu, əlbisəsin geydi, dəstəsini başına yığdı, yola düşdü. Üç gün, üç gecə bundan heç bir xəbər çıxmadı. Gözçü göndərdik gəlmədi, casus göndərdik qayıtmadı. Qorqudla mən iki-üç naiblə qadın Tanrıya dualar edə-edə dözmədik, Basat gedən yolla bunun ardınca getdik. Gəlib, gəlib Selləmə çayının Qazılıq dağdan burulub döndüyü yaşıl çöllüyə yetişdik. Gün-günorta idi, səs yox, səmir yox. Biz bura bir başqa zaman gəlmiş olsaydıq, düşmən pususu bizi dinc qoyardı – qoymazdı. Amma indi. Oğuzun ol uzaq günlərində olan kimi idi. Quşların və cırcıramaların səsndən başqa bir səs eşitmirdik. Bir az dəxi irəli getdik. Başlıhaça tərənin o biri döşü Təkgözün düşərgəsi idi. Yenə də ins yox, cins yox. Atları bir-birinə bağlayıb bir sakit tərəfdə özümüzü də, atları da gizlədik. Sonra özümüz yenə gizlin-gizlin tərənin başına sürünüb oradan düşmənin düşərgəsinə nəzər yetirdik. Nə gördük, sultanım?! Lələ köçüb yurdu qalmışdır, gördük. Alaçlıqlar dağılmış, od-ocaq sönmüş, tüstüləyir, bir dəstə adam Selləmə çayının suyunun ağzına yığılan daşları bir kənara toparlayır gördük. Suyun ağzı açılır gördük.

– Qorqud, bu adamlar kim ola? – mən sordum.

– Aruz Qoca, muştuluq, bu adamlar bizim adamlardır, qayət, Basat Təkgözü yenmişdir, bunlar dəxi Oğuzun suyunun ağzını açırlar.

– Ya, bəs Basat neredə? – Mən sordum.

– Oğlanıçı görmədinmi? Odur, orda bir ağac var, o ağacın kölgəsində uzanıb yatar. – Qorqud mənə əlilə qaba bir ağac tərəfə işarət etdi.

Xanım, bir də baxdığımda gördüm, bəli, Basat kölgəicə qaba bir Qarağacın altında uzanmış, dinlənir. Qasqas güldüm, bağırdım, həpimiz qaçaraq tərədən üzəşəği tökülüşdük, yetişdik bu ağacın altına gəldik. Basat bizi gördü, yerindən qalxdı, ədəblə salam verdi, salam aldı, dedi:

– Baba, Təkgözün başını kəsdim, qardaşım Qıyan Səlcuqun qanını aldım. Məndən razı qaldınmı?

– Gəl, gəl, oğlum, səni bir öpüm, – dedim. Basatı bağrıma basıb öpdüm, öpdüm, dişləmədim.

(«Öpdüm, dişləmədim» – bunu dedi. Amma, ağlamağını, bildir-bildir göz yaşını axıtmasını, «Qıyan Səlcuq» deyib zarlıq etməsini demədi. Ta axşama qədər bütün ətrafı addım-addım dolaşdıq, Qıyan Səlcuqun bir nişanəsini aradıq, bulamadıq.)

Qorqud Basata sordu:

– Dan-danışaq, igid. Necə oldu Təkgözü yendin? Ordusu, ləşkəri noldu bunun?

Basat dəxi ona cavab verdi:

– Heç sorma, Qorqud, – dedi. – Bu Təkgöz dediyin bir bədheybət, cüssəli qamətli biri heç deyilmiş. Amma sehri var idi. Təkgöz sehribaz imiş, heç duydunuzmu?

– Öyləmi? Ya, nədə gördün sən bunun sehrini? – Qorqud maraq edib bir dəxi sordu.

– Mənə cürbəcür biçimlərdə göründü. Əvvəl-əvvəl mən çayın döngəsinə yetişdiyimdə bildim ki, bizi pusurlar. Özümü heç o yerə qomadım. Pusquçular tərədən endi, bizi araya aldı, qırmaq istədilər. «Durun, – dedim. – Mən qavğaya gəlmədim, Təkgözə məni hədiyyə göndərdilər» – dedim. Bunlar bir xeyli düşündülər, nəhayət, məni də, naibləri də aralarına alıb düşərgəyə gətirdilər. «Təkgözə şərtim var, dedim. Məni onunla görüşdürün.» Təkgöz gəldi, bir sısqa, biçimsiz birisi idi. Səsi cır, əlləri qısa, bir balaca taxta qılıncı qurşağından asmışdı, yer ilə sürünürdü. Yanında tərçümanı vardı, onun sözlərini mənə, mənim sözlərimi ona deyirdi. Təkgöz ətrafındakılara:

– Baxın a. Oğuzdan bizə bir türfəndə quzu dəxi gəldi, – dedi, əlin-əlinə çaldı, güldü. Sonra mənə, mənim üz-gözümə, vücuduma diqqətlə baxaraq, barmağını sinə-

mə uzatdı, işarət etdi: – Bu oğlanı gözüm gördü, könlüm sevdi. Nə dilərsən məndən, dilə. Dedilər, sözün varmış.

– Mən, – dedim, – səninlə qılinc çalmağ istərəm, yensən məni yersən, mən yensəm ləşkərini, ordunu alıb buralardan çıxıb gedirsən, bir dəxi geri dönmürsən.

– Sən... mənimlə? Sən məni heç tanıdınmı? Sən mənim gücümü heç duydunmu? – Təkgöz yenə qas-qas güldü. Ətrafındakılar dəxi «hay-hay» deyib gülüşdülər.

– İstərsən, sənə sübut eləyim ki, mənim gücümə sənənin gücün heç çatmaz. – Mən buna dedim.

– Sizdən çoxu gəldi, buralarda canın qoydu. Sənənin cəsərətini bəyəndim, dedim ya, gözüm gördü, könlüm sevdi. Sənəninlə cəng edəcəyəm. – Təkgöz ətrafdakılara göz edib güldü. – Amma bir şərt dəxi mənim varımdır. Mən əgər sənəni yensəm, öldürməyəcəyəm. Sənə mən qaravaşlıq verəcəyəm, qaravaşım olacaqsan... Nə dersən?

– Bəli, derəm. – Mən cavab verdim.

– Meydanı hazırlayın! – Təkgöz buyurdu.

Meydan dedikləri bunların düşərgəsinin düz içində idi. Bizi ora gətirdilər. Ətrafımızı cızdılar. «Bu yigidi anadan doğma soyun!» deyib məni anadangəlmə lüt soyundurdular, amma bir kəpənək verdilər, bir dəxi öz qılıncımı. Təkgöz meydana çıxdı, ətrafda «yaşa» bağırtiları asimana qalxdı, ləşkər bir ağızdan buna təhsin söylədi. Mən düşündüm: «Bu sısqa kişidə nə güc vardır ki, bu boyda ləşkər bunun bir sözünə bənd olub durubdur?!»

Tanrıya mədəd deyib girdim mən dəxi bu meydana. Qılıncımı qaldırdım, Təkgözə həmlə etmək istirdim ki, əlim-ayağım havadaca dondu qaldı. Təkgöz isə heç mənə tərəf baxmırdı belə. Meydanda ora-bura gəzişir, cızığın ətrafındakılara nə isə deyir, gülür, onları da güldürürdü. Qadir Tanrı, mənə nə oldu? Mən niyə böylə donub qaldım? Əlimdəki qılinc niyə tərپənməz oldu? Bu balaca kişi niyə mənə tərəf heç baxmır? Bunları düşünürdüm ki, birdən Təkgözü düz önümdə gördüm. Əlimdəki o qısaca

taxta qılıncını az qala gözümə soxacaq idi. Bu an huşum qayıtdı, mən hərəkətə gəldim, yana çəkildim. Təkgöz yenə gülə-oynaya meydanda gəzişməyə başladı. Mənim gözüm getdi dəydi düşərgənin o başındakı bir cüt gözə. O bir cüt göz bu tərəfdəki tərənin altında bunların sallaxanaları vardı, ordan mənə nəzər yetirirdi. Dikilmişdi mənə, baxdıqca baxırdı. Əvvəl-əvvəl tanımadım, sonra tanıdım. Anam idi mənim, Qoğan Aslan idi. Gəlib məni burda tapmış idi.

Mənə güc gəldi, istədim həmlə edim, Təkgöz bayaq qarşımda idi, indi yox oldu, onun yerində, baba, kimi görsəm yaxşıdı? – Basat sordu.

– Kimi? – Qorqud və mən ikimiz birgə maraq etdik.

– Səni gördüm, baba. – Basat dedi. – Sən idin ki, vardın, durmuş idin qarşımda. Təkgöz bir göz qarpımında sənə dönmüş idi. Qılıncımı zorla saxladım, az qala kəsəcəkdim.

Meydandakılar yenə qas-qas gülüşdülər, mən səxt oldum, qeyzləndim:

– Sənin burda nə işin vardır, baba? – sordum.

– Oğlancığım, sənə köməyə gəldim. – Sən dedin, amma səsin sənin səsin deyildi, Təkgözün cır səsi idi. Mən anladım ki, bu sən deyilsən, Təkgöz məni sehərə bağlayır. Başladım mən dəxi meydanda dolaşmağa və həmi Təkgözə göz qoyurdum. Birdən Təkgöz, elə bil, fırlandı yerin təkinəmi çəkildi, ya göyəmi uçdu – bilmədim, amma yox oldu. Əsgərlər nizələrini, qılınclarını qalxanlarına döyür, bağırışır, əcayib-əcayib səslər çıxarırdılar. Hay-küydən, bağırtıdan qulaq tutulurdu. Bir onu bildim ki, haman iki göz sallaxana tərəfdən yenə saplandı üzümə, bu dəfə mənə bir işarət dəxi göndərdi. «Əcələ etmə, – beynimdən keçdi, – heç əcələ etmə, bunu öldürsə, öldürsə öz gödək qılıncı öldürəcək. Məqamını gözlə!» Qəfildən arxamdan bir hənirtti duydum, çöndüm gördüm, önümdə Xan qızı Boyu uzun Burla Xatun durmuşdur. Mən ədəb-

lə baş əydim, sordum: «Xatun, sən buralara necə gəldin, savaşı meydanı Xatun işi deyildir, var get bir yana, sənə zərər, xətər dəyməsin, mən Təkgözü araram, sən onu gördünmü?»

Mən böylə degəc ləşkərdəki əsgər bir ağızdan «hay-hay» dedi, yenə də qas-qas güldü. Burla Xatun burcudaburcudada savaşı meydanında o başa getdi, bu başa gəldi, hərdən-birdən də əskərə göbək atdı. «Qadir Tanrı, Burla Xatun neçin böylə etsin?» düşünmüşdüm ki, yenə də Təkgözün cır səsi bu dəfə Burla Xatunun ağızından çıxdı:

– Gəl a, oğlan, sən ki mənə gözlə görüb ürəklə sevmiş idin, mən dəxi sənə könül verdim. Noldun, əcələ et, babamdan istə mənə, elçi göndər Xan babama, yoxsa mən başqasının döşəyinə girəcəyəm, sənə yandı-qındı verəcəyəm... Gəl a, murad ver, murad al. Basat, Basat, igidlərin igidi, göz gördü, könül sevdi, nə durmusan, var Xan babama, istə mənə, özünə arvad et, evinə xatun ollam, yatağına qadın ollam, üç öpərəm, bir dişləyəm, bir öpərəm, üç dişləyəm, gəl a, oğlan, noldu sənə?!

Burla Xatun, yəni, Təkgöz böylə degəc əqlim başımdan getdi, ah eylədim, cumub bunu tutmaq istədim, tutamadım, elə mən baxa-baxa yenə də xatun döndü oldu Təkgöz. Qalib kimi yenə meydanı dolaşmağa başladı. Yenə beynimə Sallaxana tərəfdən sözlər gəlib doldu: «Əcələ etmə, heç əcələ etmə, qoy hələ bu bütün gücünü işlətsin, bitirsin, sehir ondan gen dursun, o zaman, bax o zaman qəflətən yürüyəcəksən. İndi isə... əcələ etmə, mənə dinlə, mənim gözlərimə bax, mən özüm zamanı gəldiyində sənə «yürü!» buyruğunu verəcəyəm.» – Qoğan Aslan bu sözləri baxışları ilə mənim qara başıma göndərdi, könlümə ilham verdi.

...Bu dəfə qarşımda Qorqud sən idin, bardaş qurub oturmuşdun, əlindəki də nə saz kimi saz idi, nə qılınc kimi qılınc idi, çalırydın, amma səsi çıxmırdı. Bu ləşkərin xoşuna gəlmədi, gur səslə, hayla-küylə bağırışdılar, çığı-

rışdılar, Təkgöz onlara əli ilə «gözləyin» işarətini verdi, tullandı durduğu yerdən göyə, göydəcə mayallaq vurdu, yerə enəndə bilirmisən kim oldu?

– Kim oldu? – Qorqud sordu.

– Bir bədheybət, boylu-buxunlu, təpəsində birçə gözlü, çılpaq bədənli Təpəgözə döndü. Bu təpəgöz yerə enəndə yığıla qaldı. Sonra dizi üstə çökdü yerə, eşələndi, eşələndi, qoşun da çığıra-çığıra qalmışdı, bunun qılınıcı da, o gödək qılınıcı, atılmışdı, mayallaq vuranda bir kənara düşmüşdü. Mənə Qoğan Aslandan işarət gəldi: «Yürü, oğlan, zamanın gəldi, o qılınıcı al əlinə, əlindən buraxma!» Mən cəld qılınıcın özümü üstünə atdım, aldım əlimə. Yöndəmsiz bir qılınıcı idi, özü də taxtadan.

Təpəgöz meydanda cəmdəyini toz-torpaq içində ora-bura sürüyürdü, cır səsi də artıq zor-güc gəlirdi, amma bu dəfə qoşundan səs-səmir çıxmırdı. Mayallaq göydə aşanda Təkgöz, qayət, sehirini əlindən vermişdi, ta istirdi qayıda əvvəlki halına, nə güc verirdi, qayıda bilirdi. Mən başladım bunun dörd bir tərəfini əlimdə bunun taxta qılınıcı gəzməyə. Qoğan Aslandan işarət gözlədim. İşarət gəldi: «yürü, oğlan tam zamanıdır, kəs o taxta qılınıcınla bunun məlun başını!»

Yürüdüm, baba, taxta qılınıcı bunun boynuna bir vurdum, nehrə yağına qarnımın qaba tükü girən kimi bu tərəfdən girdi, o tərəfdən çıxdı. Baş bir yana oldu, leş bir yana. Ləşkər ah elədi, susdu. Təkgözün başını qapıb göyə qaldırdım, dörd tərəfə gəzdirdim. Hamı əsgər başın yerə dikdi. Qıyan Səlcuq qardaşımın intiqamını belə aldım. Amma baba, bir baxıb gördüm ki...

Mənim dəxi damarımda qanım dondu qaldı. Qorqudun rəngi ağardı. Basat davam etdi:

...Heç, baba, qorxma, bir onu gördüm ki, bunların ləşkəri anındaca yox oldu, meydan birdən-birə boşaldı, düşərgələri, alaçıqları da ki... baxın, özünüz görürsünüz. Bunlar ta əvvəldən var idimi, yox idimi, biləmədim.

Biz bir dəxi dörd tərəf ətrafa göz elədik. Doğrudan da, Təkgözdən və ordusundan bir xəbər, əsər-əlamət yox idi.

– Ya, Təkgözün cəsədi nə oldu, Basat? – Qorqud sordu.

– Onu Qoğan Aslan apardı. – Basat cavab verdi. – Bu da bunun qılınıcı.

Basat, yerdə bir balaca taxta qılınıcı vardı, onu bizə göstərdi, biz baxdıq, biz baxdıqca o qılınıcı qəfildən bir az dəxi balacalandı, balacalandı, sonra biz onu artıq gözlə görmədik, qılınıcı torpağın üstündəcə yox oldu, girdi torpağın içinə, itdi.

– Nə edəlim, baba, gedəlimmi evimizə? – Basat mənə sordu. – Qıyan Səlcuqun ruhu şad olsun.

– Gedəlim, oğlancığım, gedəlim, aslanım, bu günü qutlayalım.

Naiblər, nöqərlər çayın ağzını təmizləyib qurtardılar. Selləmə çayı təzə dağ seli kimi aşdı-daşdı, üz tutdu yenidən Oğuz. Çayın suyu, Xanım Oğuz bizdən tez yetişmiş idi. Biz Dış Oğuz yetişəndə cavan-qoca, uşaq, arvad – hamı könlü sevinc içində suyun mübarək üzünə baxmağa durmuşdu.

(Mən, əlbəttə, bu qəziyyəni olduğu kimi Bayındır xanəna zamanında danışmış idim. Basatın arzusunu, Aruzun xahişini də Xana ilətməmiş idim. Arzu-xahiş isə bu idi ki, Aruz Bayındır Xanın qızı Burla Xatunu öz oğlu Basata istirdi. «Basat Oğuzu bələdan qurtardı, gərəkdir ki, Burla Xatun Basata varə, ulu düyün qurula.» Əslində, mən dəxi bilirdim ki, Burla Xatunun könlü-gözü Basatdadır. Bayındır Xan qomadı. Dedi: «Mənim qızım meşədə aslan yatağında böyüyən birisinəmi qismət olacaqdır?! Olmaz! Qızı məndən Sallur oğlu Qazan istəmişdir, mən dəxi qızı ona verdim.» Aruz qatı səxt oldu, Basat yenidən meşəyə girdi, çıxmadı, sonra Qazanın düyünündə barış etdilər, Qazan bəylərbəyi seçi-

ləndə İç Oğuzla Dış Oğuz yenidən bir araya gəldilər. Mən düşündüm: «Kaş ki, Aruz bu dünyən məsələsini bir dəxi ortaya qoymasa idi. Qanqaraçılıq olmasa idi. Nə yaxşı, bu dünyən barədə, Bayındır Xanın onun sözünü yerə salması barədə, Tanrı eşqinə, bir kəlmə indiyənədək kəsmədi, inşallah, sonra da bir kəlmə deməz.»)

Bayındır Xan artıq neçənci dəfə idi, Aruzun Təkgöz söhbətinə qulaq asırdı. Amma bu dəfə çox maraqlı etmişdi, Aruzu bir kəlmə ilə olsun, bir işarət ilə belə saxlamadı, sözünü kəsmədi, sonadək aramla dinlədi. Aruz susduğu zaman gün-günortadan keçirdi. Bayındır Xan pəncərədən həyəətə bir xeyli nəzər saldı, sonra üzünü Qılbaşa tutub söylədi:

– Qılbaş. Hələlik yetər. Gedin, hər üçünüz dinlənin. Yeyin, için, axşam Aruz bir də gəlsin, ona bir sorum dəxi olacaqdır. Cavabını verəndən sonra yola salarsınız, bəxşeyişin verərsiniz, evinə varsın. Dış Oğuz bəylərini dəxi yetərinə ağırlarsınız. Di gedin, bəylər, yorulduunuz, gedin, dinlənin, sonra gəlin.

Bunu deyib Bayındır Xan yerindən uru durdu, iç otağa keçdi. Biz dəxi Qılbaş öndə, ardınca Aruz, ondan sonra mən Xan otağından həyəətə çıxdıq, Qarağacın altına gəldik. Bəylərin səsi-küyü Xan həyətinin o başındakı taxta törənlikdən burayacan gəlirdi. Biz dəxi onlara vardıq. Yemə-içmənin iti yerinə gəlib yetişdik.

İç Oğuz bəyləri Dış Oğuz bəylərinə qarışmış idi. Nökərlər, qaravaşlar taxta törənliyə peydərpey yemə-içmə daşıyırdılar. Biz üçümüz gəlib bunlara qoşulanda hamının marağını Şirşəmsəddin almışdır, gördük.

– Yeyəcəkdir! – Bəylərin bir dəstəsi deyirdi.

– Yeməyəcəkdir! – O biri dəstə buna qarşılıq verirdi.

– Nədir, nə oldu, bəylər? – Qılbaş bunlara sordu.

Şirşəmsəddinin ağız yeməklə dolu idi, ancaq gözləri bərələ qalmış idi, sağa-sola fırlanırdı. O bir cavab verəmədi, Dış Oğuzda Dəli Dondar derlərdi bir kişi vardı, o dedi:

– Əmənlə Qazan mərc kəsdilər, Şirşəmsəddin tək bir qoyunu yeməyi bacarmaz, Əmən dedi. Qazan isə belə dedi: əgər dörd yerə bölsələr yeyəmiz, altı yerə bölsələr, yeyər. İndi bir qoyunu şişlik edib altı parçaya ayırmışlar. Yeyəcək, yeməyəcək, sən nə dersən?

Qılbaş qas-qas güldü:

– Yeyər, yeyər, Şirşəmsəddin bir buzovu cavan ikən yerdi, indi nə oldu ona ki, bacarmasın, demi, Qorqud?

Şirşəmsəddin heydən-gücdən düşmüş idi, alnından soyuq tər üzünə, üzündən əlbisəsinin içinə, düz köküllərindən axıb gedirdi. Hər iki əli ilə təpdikcə ağzına yeməyi təpirdi, bir gözülə də Qazana baxırdı, ağzına aldığı tikələrin arasındaca macal bulub zorla-güclə «ağam Qazan... sənin eşqinə... yeyəcəyəm bu qoyunu» deyirdi.

Bəylər böylə şən-gümrah, deyə-gülə yemə-içməni başa vurdular. Biz dəxi aşımızı yedik, durduq, çəkilib Qarağacın kölgəsinə getdik. Qazan yanında oğlu Uruz bizə gəldi. Uruz ədəblə salam verdi, salam aldı, bəylər hamısı «təhsin bu oğlana!» söylədi. Uruz daha durmadı, bizdən ayrılıb aşxana tərəfə, qaravaşların yanına getdi. Mən uzaqdan baxırdım. Bir qaravaşı saxlayıb uzun-uzun onunla dan-danışdı, sonra ikisi də getdilər oğrun-oğrun aşxananın dal tərəfində təzə balta dəymiş odun parçalarını iki nöker divar boyu düzürdü, onların yanından keçib aşxananı döndülər, gözdən itdilər. «Böyümüşdür, maşallah!» mən düşündüm.

Qazan Aruza sordu:

– Xan sənə nə dedi, Aruz? Bizə söyləmişən?

Aruz cavab verdi:

– Heç, Dış Oğuzda nə var – nə yox, sordu. Bir dəxi sordu, günahınız nə oldu ki, Qazan sizi evinə yağmaya çağırmadı?

– Ya, sən nə dedin?

– «Bilməm ki» dedim. «Qazan nə istər, onu da edər, bir kimsəyə qulaq verməz» dedim. «Dış Oğuzu İç Oğuz qarşı qor» dedim.

– Öyləmi? – Qazan tutqun oldu.

– Öylə, öylə... – Aruz Qoca qırmızı-qırmızı bunun üzünə durdu.

– Bəylər, bəylər, durun ya. – Qılbaş qarışdı. – Şərab istərmisiniz?

Bir tərəfdə onun əmrini gözləyən iki nökeri yanına çağırtdı, gəldilər, dedi:

– Gedin şərab gətirin. O gün nə idi, Trabzondan gəlmişdi, o şərabdan gətir.

Nökərlər tez baş endirib getdilər.

– Üzüm suyu, həmi, Qorqud? – Qılbaş mənə baxdı, güldü. Mən dəxi güldüm. Qazanın, Aruzun maraq etdiyini görüb mən özüm mətləbi bunlara danışdım, heyrət etdilər, Qılbaşın əqlinə təhsin dedilər. Bu arada nökerlər gəldi, hər birimizə qan kimi şərabdan badələrə süzdülər.

– Qılbaş, söylərmisən, Bayındır Xanın əsl məqsudi nədir?! – Aruz Qoca badəni başına çəkib dodaqlarından daman qanı silə-silə Qılbaş sordu. Sonra cavab dəxi gözləmədən:

– Qorqud, ya sən nə yazıdır yazırsan? – Aruz Qoca bir dəxi maraq etdi.

– Xan tapşırtdı, kimin ağzından nə kəlmə çıxdısa mənim yazmamı istədi.

– Öyləmi? – Aruz Qoca təəccüb etdi.

– Öylə. – Mən dedim.

– Heç böylə şey həyatımda görmədim. Sən gördünmü? – Aruz Qoca Qazana sordu.

– Xeyir, mən dəxi görmədim. – Qazan cavab verdi.

Qılbaş ora-bura boylandı, qıya baxdı, sonra dedi:

– Bəylər, şərabinizi için bitirin, gedəlim, Xanı gözlətməyəlim.

– Gedəlim, bəylər, vaxt yetişdi. – Aruz qalxdı.

Qazan bizim arxamızca baxa qaldı.

Yenə biz – Qılbaş öndə, Aruz və mən ondan sonra Xan otağına gəlib yetişdik. Bayındır Xan artıq öz yerində oturmuş idi və bizə dəxi oturmamızı buyurdu. Biz keçib öz əvvəlki yerlərimizdə bardaş qurub əyləşdik. Bayındır Xan bir xeyli saqqalını tumarladı, sonra sözüne belə başladı:

– Sən dedin, Aruz, mən dinlədim. Sənə bir sorum qaldı, onun dəxi ver cavabını.

– Buyur, Xan. – Aruz Qoca narahat-narahat oturduğu yerdə qurcuxdu.

– Aruz, sən Qazanın yanında məşvərətdən öncə Boğazca Fatma derlər bir qadınla görüşdün, o sənə nə dedi, sən ona nə dedin, söyləmişən?

Aruz şaşırdı. Sonra başını aşağı dikdi, yavaşdan dedi:

– Bayındır Xan. O mənimlə bir qadın arasındakı danışıqdır, mətləbə dəxli yoxdur.

– Demək söyləmişən?

– Söyləmirəm, Xan.

– İstərsən, mən söyləyim?! – Bayındır Xan səsini ucaltdı.

– Sən səni bilirsən. – Aruz səsini yavaşdıb dedi.

– Boğazca sənə vardı, yalvardı, sısqadı, tək balama qiyma dedi, yetimdir, atalı yetimdir mənim oğlancığım, dedi. Mənə nə? – sən dedin. – Oğlancığının günahı var, deməli, cəzası da vardır. Sonra Boğazca diz çökdü, sənin ayaqlarını qucaqladı, zar-zar ağladı, «bilirmisən, Aruz, – dedi, – bu oğlancığının oğlancığındır, cavanlığımızın əmanətidir. Evimizin ardı dərəcik idi – xatırlarmısən?! İtimizin adı Bəraqcuq idi – unuttunmu?! Bilməm ancaq,

Aruz, o it sənə hürərdi, yoxsa hürməzdi?! Kiminə hürdü, kiminə isə hürmədi. Sən şaşırıb durdun. «Etmə, elmə» – dedin. «Qazan səni yağmaya çağırmadı, səni saymaz, səni bəylərin yanında xınc edər, başına qaxınc edər. Qazan sənə oğlancığına həlak etmək dilər. Sən qoyma, igid Aruzum» – Boğazca böylə dedi.

(Bayındır Xan danışdıqca Aruz Qoca qapqara rəngi qaralır idi, gen dünya başına dar olur idi. Əli ilə saqqalını didişdirib durdu. Bayındır Xanın dedikləri doğru idi. Xana artıq məlum oldu ki, Boğazca Aruz Qocaya dəxi o biri bəylərə dediklərini demişdir. Mən ki bunu bilirdim, Qadiri Tanrı, özün mədəd eylə, mən ki bunu Boğazcaya özüm söyləmiş idim, bu yolu özüm ona göstərmiş idim. İndi dəxi Xan da bunu bilmiş oldu...)

– Bu sözü sən mənə deməmək gərək idin. Boğazca sənə gəldimi, Xan? – Aruz Qoca sordu. – Məni satdımı qarı?

– Qəzəblisən, Aruz. Əgər qəzəblisən, haqlı deyilsən, bəlli bilgil. Oğuzun işləri böylə çözülməz. Casus hər kim idisə cəzasını almalı idi. Oğuzda görk olmalı idi. – Bayındır Xan cavab verdi.

Aruz Qoca qəzəbini uddu:

– Həpsi sən deyən kimi oldu. Nə edə bilirdim ki?! Şəfqət damarım qeynədi. Oğlancığımdır dedim. Tanrı Qıyan Səlcuğu aldı, bunu verdi – düşündüm. Mənə çox bələlər başıma gəldi, Xan. Bir oğlancığım Təkgözün əlində zəbun oldu, o biri, sən bilirsən, meşədən çıxmır, gətirirsən yenə ora dönür, bir gözü geridə, meşədədir. Bu yana da bu Qazan. Mənim suçum casus qəziyyəsinə özün söylə, varmı? Casus qəziyyəsinə kim atdı ortaya?! Beyrək atmadımı?! Beyrək Oğuzun başının üstünü sehribaz Təkgöz gəlib alanda, uşaqların, qocaların suyunu kəsəndə, qadınlar bıldır-bıldır gözlərindən yaş töküüb hər evdən bir

oğlancıq, bir qızcıq Təkgözə yemlik verəndə, Xan, sən-dən soruram, Beyrək harada idi? İstərsən, mən sənə söyləyim. Beyrək özünü Bayburd hasarının bəylərbəyinə oğurlatmışdı, bəlli bilgil. Təkgözlə savaşa getməmək üçün Bayburda əsirliyə getdi. İndi bu Beyrəkdən soran yoxdur, sən bu casus məsələsini kimdən, necə öyrəndin?! Xan, sənin ədalətin böyükdür. Sən nahaq bir əməl tutmazsan. Sən ki Xanlar Xanı, Qamğan oğlusan. Hələ bu Beyrək kimdir Qazan alıb sinəsinin başında quzu kimi bəsləyir?! Mənim oğlancığın həsədini çəkir ikisi də – Beyrək də, Qazan da, bəlli bilgil.

Bayındır Xan düşüncəli idi. Aruz susduğu an bir xeyli qıya baxıb onu süzdü. Sonra sordu:

– Sən bunları haradan öyrəndin? Bayburdda casusunmu vardır?

– Bayburdda casusum yoxdur. Bayburddan karvan gəlib Dış Oğuzun üstündən Qazılıq dağı ətəyi ilə uzun yola doğru keçirdi, akın etdik, əsir aldığımız, karvanbaşı söylərdi.

– – Belə... – Bayındır xan fikrə getdi, sonra – Qılbaş, o karvandan mənim xəbərim oldumu? – Xan Qılbaş sordu.

– Olmadı, Xan.

– Pəncyək gəldimi?

– Gəlmədi, Xan. – Qılbaş bir dəxi cavab verdi.

– Gəlmədi... – Bayındır Xan düşüncəli-düşüncəli dedi.

(Bayındır Xan bu mətləbi dərinləşdirmədi, Aruzu tənbeh etmədi. Əslində, Bayındır Xandan distur almadan akın etmək, etdin isə ona pəncyək çıxarmamaq Oğuzda suç sayılırdı. Bayındır Xan Aruzun ağzına yum olsun deyən bu karvanla bağlı Qılbaşdan söz sordu, cavab aldı. Mən düşündüm: Xan bu karvan söhbətini, əlbəttə, çoxdan bilirdi.)

Aruz yerindən dəbərdi, Qılbaş cəld qalxıb uru durdu, Aruz gözün qıyıb Qılbaşa baxdı, Bayındır Xana baxdı, dəxi bir söz demədi, oturduğu yerdəcə oturub qaldı.

Bayındır Xan buna məhəl qoymadan dedi:

– Söylərmisən, Aruz, xatirində olmamış deyil, sən mənə vardın, Basat Təkközü yenəndən sonra oğluna bəylərbəyilik dilədin. Mən dəxi sənə «yox!» dedim. Sən dəxi bir av zamanı bu mətləbi dilə gətirib Dış Oğuz bəylərinin yanında dedin: indi Bayındır Xan oğluma bəylərbəyliyi xoşluqla vermədi, zamanı gəlir, zorluqla alıram... Sən...

Əlyazma qırılır. Bu qırıqlıq, əslində, çox qiymətli bir məqamın açılmasının üzərinə qaranlıq, özü də əbədi qaranlıq bir pərdə çəkir. Əslində, Bayındır Xanın sualı ilə Aruzla bağlı hekayət özünün ən gərgin nöqtəsinə çatır. Aruz doğrudanmı belə bir sözü deyib, ya deməyib? – biz bunu daha heç bir zaman bilməyəcəyik. Bayındır Xanın isə səbrinə həqiqətən də qibtə eləmək olar. Ancaq Əlyazmanın sonunda, Bayındır Xanın gizli niyyətindən agah olan zaman biz bu səbrinə əsl qiymətini biləcəyik. Yenə Şərqşünas qızın lal bir məzəmmət dolu sifəti gəldi durdu gözümün qabağında.

... – ava çıxırdı, bu av Oğuzla nəyə başa gəldi? Həpimiz bunun şahidi olduq. Yağı gəldi, yurdu bu başından o başınacan daradı, getdi. Qız-gəlin, uşaq-qoca əsir oldu. Öz anası əsir düşdü, xatunu Burla əsir düşdü, oğlancığı əsir düşdü. Oğuzu açdı qoydu düşmən ləşkərinin önünə.

Ava çıxmazdan əvvəl çox dedim. Olmaz, qoruqçuları heç olmazsa saxla, yox dedi, sən səni bilirsən, qarışma. Dedim: Qazan, bu səfərin böyük səfərdir. Gürcüstan içindən keçəcəksən. Ordun üstünə kimi qorsan? Nə desə yaxşıdır, Xanım?

– Nə dedi? – Bayındır Xan sordu.

– Səni qoymanam, – dedi. – Oğlum Uruzu qoyaram, səni qoymanam. Xanım, Qazan ədalətsiz, Qazan haqsızdır. Ordusu üzərinə məni qoysa idi, Oğuzun başı bələlər çəkməz idi. Oğlu gənc, yağlı üzü görməmiş, qılınc vurub çalmamış birisi. Oğlunu qoydu... Qazanın gözü məni heç götürməz. Qazan düz yolunu azdı, Bayındır Xan. Mənə bolluca saymazlıq etdi. Olsun. Ona Qazan derlərsə, mənə də Aruz derlər... Gün gələr, hesablaşarıq. Dış Oğuz bəyləri həpsi məni tutar, biləsən.

– Beyrək dəxi səni tutarmı? – Bayındır Xan gözünü qiya tutub Aruzdan sordu.

– Beyrək hələ kimdir?! Beyrək bizdən deyildir. Beyrək İç Oğuzdandır. Babası Baybura...

– Ya, Beyrək sizdən qız almadımı? Baybecan məlik Dış Oğuzun bayraqdarı deyilmirdi? Banıçıçək Baybecanın qızı deyilmirdi?

Aruz Qoca bir qədər düşündü, sonra:

– Elədir, Bayındır Xan, sən həqlisən, Beyrək dəxi bizdən sayıla bilir. Amma o bizi tutmaz, o, Qazanı tutar, hələ bir bizə həqarət də edər, mənim adıma casusu bağlar, avda dava salar, Bəkilə qavğa edər...

– Aruz, Aruz... Oğuzun bu gününü mənə göstərmək gərək idin. Oğuz parça-parça olmuş, mənim xəbərim yox. Aruz, Aruz, sən bir çilasun yigid, ər yigit, səndəmi aqlını çaşdın, gicədin, çolma-cocuğa qoşuldu?!

Bayındır Xan bunları dedi və mən gördüm ki, Xan həqqən səxt oldu, dərin fikrə getdi. Aruz dəxi yum verdi, susdu, amma öncə başın aşağı dikib özü-özünə yavaşdan bunu dedi:

– Həpsini Qazan etdi. Suç onundur, günah Qazanındır... Qadir Tanrı bizi bağışlasın böyüklüyü xatirinə.

Bayındır Xan dəxi dinmədi, gözlərini əli ilə tutub oturmuş idi. Əl eləyib bizi buraxdı. Yenə Qılbaş, Aruz Qoca, mən Xan həyətinə çıxdıq. Aruz Qoca heç birimizlə vida etmədən naibini aradı, buyruğunu verdi:

– Bizimkiləri səslə, xəbər elə, yola çıxırıq de.

Dış Oğuz bəyləri həp atlandılar. Aruza baxıb onlar da bir söz demədən, bir kəlmə kəsmədən Qaradarvazadan at sürüb çıxdılar, çaparaq getdilər, Günortacı geridə qoyub dumana-toza qarışıb gözdən itdilər. Aruz Qoca Bayındır Xana küsdü, Xan dəxi onu yolundan saxlamadı, ağırlamadı. Qadir Tanrı Oğuzu bəd günlərdən özü qorusun, amin.

Şah divanxanaya hənuz yetişməmişdi, amma artıq uzaqdan «pirim», «mürşidi-kamilim», «sadağa olduğum», «qurban olduğum» nidaları asimana ucalır və Şahın qulaqlarındakı Taclı Xanımın onun arxasınca ağlamaq səsinə tamam batırırdı. Divanxana həyətidə atından endi, əli ilə atın yalmanına bir-iki tumar çəkdi, atı çəkib apardılar, Şah durdu başladı Divanxana həyətinə göz gəzdirməyə. Camaat həyətdən çox bayırda qalmışdı və hamı camaatı içəri buraxmaq qeyri-mümkün bir şey idi. Vəzir əyilə-əyilə Şaha yaxınlaşdı:

– Buyur, keç içəri, qurban olduğum, – dedi.

Şah bir daha Vəzirin əyilmiş başı üstündən həyətdəki Qarağac tərəfə baxıb orada bir nəfərin durduğunu gördü, ürəyində nəsə, elə bil, sap qırıldı, daha bir söz deməyib çönüb Divanxananın içinə keçdi. Qorçular həməən an qapının ağzını tutdular, bir-iki nökərdən, bir də Vəzirdən başqa heç kimsə divanxananın içinə keçmədi, hamı əyan-əşrəf həyətdə durub mürşidi-kamilin əmrinə müntəzir oldular.

Şah keçib yuxarı başda öz yerində oturandan sonra əlindəki təsbehin iri zümrüd daşlarını bir-bir o tərəf bu tərəfə fırlatdı, ona yaxınlaşıb gözündə sual duran Vəzirə yavaşdan dedi:

– Gördüm onu, ağacın altında durmuşdu. Gətir gəlsin, Şahi-Mərdan xətrinə uzatmayaq bu işi.

– Bəlkə niqabını taxasan, mürşidi-kamil?! – Vəzir də öz növbəsində yavaşdan xahiş elədi.

– Yox, taxmayacam, belə yaxşıdı, gətir, gətir gəlsin.

Amma sonra nə düşündüsə «yaxşı, niqabımı taxıram» deyib taxtın arxasından niqabı götürdü, taxdı üzünə.

Vəzir baş endirib çölə çıxdı. Qorçular səf-səf düzülmüşdü qapıdan həyəətə gedən yolun ağzına. Gözlərilə qorçuların arasında Rəhim yüzbaşını aradı. Vəzirin onu axtarmasından duyuq düşən Rəhim yüzbaşı irəli çıxdı, Vəzirə yaxınlaşdı.

– Yüzbaşı, burdadı o adam? – Vəzir astadan soruşdu.

– Burdadı, Vəzir ağa. – Rəhim cavab verdi.

– Get, onu səssiz-səmirsiz gətir Şahın hüzuruna. Artıq söz-söhbət istəmirəm, biləsən.

– Baş üstə. – Rəhim yüzbaşı cəld həyəətə çıxdı, Qarağacın altına yönəldi.

Lələ ürəyi səksəkəli burda durmuşdu. Şah gəlib onun beş-altı addımlığından keçəndə ona elə gəlmişdi ki, Şah onu gördü, fəqət özünü o yerə qoymadı. «Əlbəttə ki, mənə gördü, gördü də, tanıdı da. Amma vurdu özünü tanımazlığa. Bəlkə hələ Vəzir də bir şeylər söyləmişdir, inşallah. Gözlərini gözlərimdən qaçıranda ürəyim az qala ağzıma gəlib parça-parça olmuşdu. Bu niyə belə elədi?! Digər tərəfdən də bu qədər adamın arasında neyləməliydi?! Mənə yanına çağırıb bağrına ki basmayacaqdı. Bircə elə məndən soruşsa ki, sən niyə Çaldıranda ölmədin, sağ qaldın, mənə bəsdı. Ayaq üstə ölləm. Bircə bunu soruşmaya qurban olduğum. Cəllada tapşırır, cəllada tapşırırsın, bircə bunu soruşmasın... Şahi-Mərdan xətrinə, xudavəndi-aləm, sən özün kömək ol...»

Rəhim yüzbaşının məhz ona tərəf gəldiyini görəndə Lələnin ürəyi quş ürəyi kimi «gup-gup» döyünməyə başladı. Hələ bir söz deməmiş yüzbaşının üz-gözündən hiss etdi ki, Şah onu yanına istir, özünü yığışdırdı.

– Gedək, Hüseyin bəy, gəl. – Rəhim yüzbaşı Lələyə yetişib astadan dilləndi.

Lələ sakitcə, səssiz-səmirsiz düşdü Rəhim yüzbaşının dalınca gəlib ikisi də yetişdi divanxana otağının qapısı ağzında onları gözləyən Vəzirə. Vəzir bir daha diqqətlə Hüseyin bəy Lələni başdan ta ayağa qədər nəzərdən keçirdi, sonra yenə də astadan Rəhim yüzbaşıya pıçıldadı:

– Qapının ağzında özün durarsan, bir adamı içəri buraxmazsan, mən səsləməsəm özün də içəri girməzsən.

Rəhim yüzbaşı «baş üstə» deyib baş əydi. Vəzir Lələyə çöndü:

– Lələ, arzunuzu yerinə yetirdik. Buyurun, – dedi, – Şahımız, mürşidi-kamilimiz sizi yanına istir, buyurun, gəlin içəri.

Vəzir əvvəldə, Lələ ondan sonra girdilər qapıdan içəri. Rəhim yüzbaşı arxadan qapını çəkib möhkəm bağladı. Vəzir baş əyə-əyə Şahın oturduğu qoltuqları ziynətli uca təxtə yaxınlaşdı, mülayim-mülayim dedi:

– Sadağa olduğum, sənə demişdim, Hüseyin bəydi, gəlib qədəmlərinə düşməyə.

Şah gözünü divanxana otağında miz vardı, o mizin üstündəki qoşa şamdana dikib dərin fikrə getmişdi, bir səs çıxarmadı. Ortalığa sükut çökdü. Vəzir çönüb Lələyə baxdı. Lələ də o tərəfdə, qapı ağzında donub qalmışdı. Bir xeyli keçəndən sonra yenə Vəzir Şaha müraciət elədi:

– Mürşidi-kamilim, Hüseyin bəy Lələ hüzurunda...
...

Şah, nəhayət, gözünü dikdiyi nöqtədən çəkdi, Lələ tərəfə baxdı:

– Gəl yaxına, gəl, Lələ, – dedi.

Lələ diz üstə çökdü yerə, sürünə-sürünə Şaha tərəf gəldi.

– Pirim, mürşidim, sadağa olduğum, pirim, mürşidim, sadağa olduğum...

Lələnin dilindən ancaq bu sözlər çıxdı. Şahın təxtinə çatıb başını dikdi yerə və donub qaldı. Ürəyində elə hey Şahdan gözlədiyi bu sözləri çevirib durmuşdu: Sən nə üçün Çaldıranda ölmədin, Lələ? Sən nə üçün Çaldıranda ölmədin, Lələ? Sən nə üçün...

Hüseyn bəy Lələnin hüsurda yerə sərildiyini gören Şah ona ayağa durmağı əmr etdi:

– Qalx, qalx ayağa, Lələ.

Lələ ayağa qalxmadı və Şahın hüsurunda yenidən başını yerə vurmağına davam etdi. Bu zaman Şah özü yerindən durub qalxdı. Lələyə tərəf gəldi, hər iki əli ilə tutdu Lələnin hıçqırıqdan qalxıb-enən çiyinlərindən, qaldırdı. Şah və Lələ üzbəsurət dayandılar. Amma Lələnin başı nə cürə ki aşağı dikilib qalmışdı o tövr də qaldı.

Şahın səsi mis kimi cingildədi:

– Qalx, qalx hələ. Bax belə. Sən nə cürə yaxşı oldu ki, savaştan sağ çıxdın. Qurban olduğumuz Şahi-Mərdan dualarımızı eşitdi yəqin... Allaha həmd olsun!..

Şahın bu sözlərindən Lələ əvvəl-əvvəl bir şey anlamadı, sonra səntirlədi. Bir az qaldı, yoxsa huşunu da itirəcəkdi. Vəzir bir kənardə heyrət içində donmuş dururdu, altdan-altdan baxırdı bunlara, üzündə də müti bir təbəssüm. Şah bir gör Lələni nə cür qarşıladı. Lələ artıq saraya, Lələ hakimiyyətə qayıdırdı. Ancaq bu cürə Lələdən gələn ziyanı aradan götürmək mümkün idi. İlk sözün əhəmiyyəti vardı. Vəzir ürəyində Şahın bu hərəkətinə «əhsənül-əhsən» deyib dili ilə Şahın axırıncı sözlərini qapıb təkrar etdi:

– Allaha həmd olsun! Yaradana həmd olsun...

Lələ isə ayaq üstə bayaq ölüb getmişdi. Bir anın içində gözünə çökən qaranlıq ona bütün dünyanın, həya-

tın, əzab və əziyyətin, çalışıb-vuruşmanın, savaşın və sülhün, mehribançılığın və nəvazişin, eşqin və nifrətin tamamən boş və puç bir şey olduğunu gün kimi ağardıb məlum etmişdi. Bütün hər şey bu bir anın içində baş-ayaq olmuşdu və bu bir anın içində gözünə çökən bu qararıqda Lələ birdən-birə böyük bir sirtin aydınlığa bürünərək faş olmasını gördü və başa düşdü.

Şah bir daha bu sözləri dedi:

– Bir bilsən, məni nə qədərinə sevindirdin, Lələ. Bilirsən, nə cürə yaxşı oldu, sən ölmədin, sağ qaldın. Bir gəl, otur bura, haralara apardı səni ruzgar, haralarda itib–batdın, haralardan gəlirsən, danış, danış, Şahi-Mərdan eşqinə, susma...

Lələ, nəhayət, bir balaca özünə gələrək boğuc bir pıçiltı ilə, elə bil, özü-özü üçün dilləndi:

– Mən nə yaxşı oldu, sağ qaldım? Nəmənə???

Sonra bayaqdan yerə salladığı və yuxarı qaldırmağa cürət etmədiyi başını birdən-birə dik qaldırdı, göz-lərini çox diqqətlə dikdi Şahın üzünə. Şahın üzündəki ni-qabı az qala baxışları ilə deşik-deşik edəcəkdə. Sonra Lə-lənin sinəsindən, elə bil, ah çıxdı, bu ah pıçiltıya döndü, bu pıçiltını heç yaxında duran Vəzir də eşitmədi:

– Sən... sən Şah deyilsən. Sən şah deyilsən, gədə.

Şahın üzü dəyişdi. Əlləri titrədi; «sus!» sözlərini güclə qurumuş dodaqlarından çıxara bildi, sonra Vəzirə çöndü, bu dəfə boğuc bir səslə əmr etdi:

– Vəzir, çıx, durma burda, çıx eşiyə, uzaq!

– Şahim... – Vəzir istədi Şahı fikrindən döndərə.

– Yox! Çıx eşiyə! Şahi-Mərdan xətrinə, uzatma! Çıx dedim, mənim Hüseyin bəylə öz söhbətim var.

Vəzir həyəcan içində dalı-dalı yeriyib divanxana otağından çıxdı eşiyə. Otaqda qaldılar Şah, bir də Hüseyin bəy Lələ.

Şah tənəffəs olmuşdu, bu sözləri Lələyə güclə deyə bildirdi:

– Sənə nə oldu, Lələ? Biz ki yaman bir iş tutmuruq, biz sənə «xoş gəldin» deyirik. Özündəmisən? Hələ bir keç otur...

Lələ durduğu yerdən tərpənmədi. Dediklərini dir daha təkrar etdi:

– Sən Şah deyilsən.

Sonra özü-özünü tamamən inandırır bir də dedi:

– Əlbəttə, sən Şah deyilsən.

– Lələ, gəl sən bu işi görmə... – Şah məlul-məlul diləndi.

Lələ birdən hıçqırdı:

– Noldu mürşidi-kamilim mənim, sadağa olduğum noldu? – deyib hıçqırığını güclə basdı, bir az sakitləşdi, toxdadı, özünü ələ aldı:

– Sən Şaha nə etdin, məlun şair? Mən səni tanıdım. Tanıdım mən səni.

– Tanıdın deyirsən? – Şahın da səsi ötkəmləşdi. – Yaxşı, o zaman daha bu niqab nəmizə gərəkdir?

Bunu deyib Şah niqabını üzündən çıxardı, atdı bir kənara:

– İndi necə? Niqabsız daha yaxşı tanırsan. – Şah üzünü tutdu Lələnin gözlərinin qabağına və başladı iblisinə təbəssüm yapışmış üzünü o tərəf, bu tərəfə çöndərməyə.

– Mən səni niqablı da tanıyardım. Bəli, əlbəttə, sən-sən ki varsan, məlun şair. Elə təkcə səşindən tanıyardım səni. Məni heç vədə aldada bilməzsən sən.

– Sus daha! – Şah, nəhayət, qeyzləndi. – Həddini bil! Getdi o günlər. İndi mənəm Şah. Bircə əmrim, bircə barmağımın işarəsi... anla, nəhayət, bircə baxışım yetər ki, səni...

Lələ başını dik qaldırır qamətini ucaltdı. Şah sözünün dalını daha gətirmədi, bütün vücudu əsdi, ürəyi dözmədi, Lələnin qarşısında diz üstə çökdü, qaldı:

– Lələ, Lələ, vallah və billah, o bir olan Allahın böyüklüyü haqqı, and olsun Şahi-Mərdanın müqəddəs qəb-

rinə ki, Lələ, mənim bir günahım bu işdə yoxdur. O özü məni məcbur elədi...

Lələ onun sözlərinə heç bir məhəl qoymadı:

– Şaha nə etdiniz, lənətulla? Söylə! – Deyərək israr etdi.

– Şah nə etdi özü özünə etdi, Lələ... bilirsən...

Lələ aramsız onun sözünü kəsdi:

– Boşuna vəz eləmə, gədə! Şaha nə oldu? Sağdı, yoxsa... düzünü söyləyəcəksən mənə, eşidirsən, zalım, düzünü!

Şah dikəldi, Lələyə baxmadan keçib taxtın ayağın-da oturdu, üzünü tutub, elə bil, boşluğa soruşdu;

– Çaldıran yadındamı, Lələ?

Lələnin damarında az qaldı qanı dona:

– Niyə soruşursan? Çaldıran unudulurmu?

– Sən mənə cəng başlamazdan qabaq nə dedin – yadındamı? Mənə Şahın döyüş paltarını sən dedin, geyin.

– Nolsun?

– Mən də geyindim. İndi dinlə məni. Sən istədin bunu. Özün də dinlə. Yadındamı? Sən həmləyə qalxdın. Şah səni sağ cinaha göndərdi. Özü mənimlə çadırda idi, amma bir yerdə qərar tuta bilmirdi. Elə gedirdi, gəlirdi, hərədən də vururdu özünü döyüşün isti yerinə, təşnəsini söndürürdü, yenə dönürdü çadıra. Bir də vuranda özünü düşmən səddinə, yadındamı, Malbaşoğlunu ikiyə necə böldü?! O boyda pəhləvana başından bir qılınç çaldı, itilənmiş ülgüc yağ parçasına girdi, elə bil. Sən həmlədəydin. Mən çadırın bir küncündə bir deşik idi, deşik açmışdım, oradan döyüşə baxırdım. Sən mənə bərk-bərk tapşırırdın axı, burnumun ucunu da çölə çıxarmayım, qaxılım oturum çadırda. Şah bu dəfə çadıra geri dönəndə gördüm ki, zirehinin altından yerə qan damlasıdı axır. Yaralanmışdı qurban olduğum. Sənə indi danışdığımı bir kəsə danışmamışam. Di, özün istədin, mənlik deyil, qulaq as, Lələ, qulağın məndə olsun...

Mən özümü onun üstünə atıb dedim:

– Şahim, qanın axır, bir yüngül yara olsun ki, almısan.

– Heç hiss etmirəm, hanı? – Şah əli ilə məni kənar edib ora-burasına baxdı, əl gəzdirdi, zirehin altına əlini soxub çıxaranda əli qanlı çıxdı.

– Boş şeydi.

– Qoy zirehini açaq. Əlac-dava qoyaq.

– Yox, olmaz, – dedi. – Sonra. Deyəsən kəsdi. Heç nə olmayıb. Qorxma. Şahi-Mərdanın nəfəsi mənimlədir. Mənə bir şey olmaz.

Mən cəsərət edib xahiş elədim:

– Şahim, sadağa olduğum, nolar, məni də burax, burax bir məni, mən də sənə cəngdə kölgən olum, bir vuruşum sənə yolunda, mürşidi-kamilim. Çadırdan baxmaq elə mənə qalıb?

– Olmaz. Sən burdan eşiyə çıxma. O nə sədi elə? Nədi, nə oldu? – Çadırın ağzından gələn hay-küyü eşidib Şah gedib çadırdan bayıra çıxdı. Mən içəridən hər şeyi eşidirdim.

Qorçubaşı idi, çaparaq gəlib Şaha xəbər gətirmişdi:

– Şahim, qurban olduğum, sol cinah əyildi – deyirdi.

– Necə? – Şah qeyzləndi. – Tez Xəlil Sultan Zülqədəri tap, sol cinaha versin özünü.

Yenə Qorçubaşının təlaşlı səsi gəldi:

– Pirim, mürşidim, sadağa olduğum...

– Nədi, gədə, tez ol. Nolub?

– Şahim, Zülqədər xain çıxdı. Zülqədər qaçdı, Şahim.

– Qaçdı? Xain. Atası da xain idi, özü də xain çıxdı. Eyb etməz. Heç eyb etməz. Sən durma, Ustaclu Abdulla xanı tapdır. Sol cinaha o getsin. Çaparaq sol cinaha. Tez ol.

Bu zaman başqa bir çapar özünü hövlnak yetirdi:

– Şahim, Şahim, sağ cinah!.. Sağ cinah pozuldu, sağdağa olduğum...

– Sağ cinah... – Şah Qorçubaşıya üzünü tutdu. – Sən özün, özün tələs get sağ cinaha, bütün qorçuları topla, get, mən də indi özüm gəlləm... Amma əvvəl Abdulla xana çapar yolla... – Şah Qorçubaşıya əmr elədi.

Bunlar yenə atlarına süvar olub çapıb getdilər. Şah dönüb çadıra daxil oldu. Təlaşlı ora-bura var-gəl etdi. Nəyisə beynində götür-qoy edirdi. Gözləri rüzgar vuran şəm kimi alışıb yanırdı. Birdən mənə tərəf çöndü və dedi:

– Yaxın gəl!

Yaxın gəldim, diz çökdüm, hiss etdim ki, indi Şah nə isə çox mühüm bir söz söyləyəcəkdir. O bir də mənim üzümə diqqət və qayğı ilə baxıb bunları dedi:

– Məni yaxşı dinlə və dediklərimi unutmayasan!

– Baş üstünə...

– Sözümlü kəsmə, sən ancaq dinlə!..

Mən nəfəs çəkmədən onu dinləməyə başladım. Xudavəndi-aləm, bunun səşində nə cürənə qəm-qüssə var idi. Ta mən onu olduğu kimi deyə bilməyəcəyəm. Dediği isə mürşidi-kamilimin bunlar oldu:

– Bayaq həmlə zamanı at hürküb məni altına salmışdı. Daraşdı canıma bu dinsizlərin əskəri. Sultanəli Mirzə Əfşarı tanırsan, əlində qılınc saldı özünü bunların arasına. «Şah mənəm! Şah mənəm!» çığıra-çığıra apardı bunları arxasınca ta ki, mən nəfəs ala bildim, ayağa durdum, yoxsa... Dinlə məni. Ona əgər düşmən əlindən qurtulsa layiqli bir ənam ver. Səni xilas etdi. Zülqədəri də ki indi eşitdin, cəzasını özün verərsən, inşallah, əlinə keçərsə...

Mən dözmədim, çaşmışdım, Şah nə deyir, nə qoyurdu, bilmirdim, anlamırdım, necə yəni, «səni xilas elədi», necə yəni, «Zülqədərin cəzasını özün verərsən?!»

– Pirim, mürşidim, necə yəni... Mən axı bir şey anlamıram. Allah-taalaya həmd olsun, bu əməllərin hamısını savaştan sonra sən özün yerinə yetirəcəksən, inşallah...

Şah qeyzlənən kimi oldu:

– Sözümü kəsmə! Dinlə məni, qalsın qulaqlarında sırğa kimi. Vaxt daha az qaldı. Bu savaş ki görürsən artıq bitmişdir. Bəli, bəli, bu, bitmiş bir savaştır. Şahi-Mərdan üzünü çöndərdi məndən. Görünür, böyük bir günahım olmuşdur. Nə isə... Zamanımız azdır, çıxar üstəki libasını.

Mən üstən bir bekara xələt taxmışdım əynimə, altındakı geyimim eynən Şahın geyimindən idi. Mən bu xələti soyundum, atdım bir tərəfə.

– Belə... – Şah məni bir daha diqqətlə nəzərdən keçirdi. – Əsl mənəm ki durmusan... Necədi, hazırsan oyuna? Görürəm, görürəm, hazırsan. Bu vuruş artıq bitdi. Sabah məmləkət olacaq səninki. Sus!.. Dedim axı, kəsmə sözümü, gədə! Kəsmə sözümü, şahim... Mən ki sənə bu boyda məmləkət verirəm. Amma yaralıdı. Bax gör neynirsən...

Mən dözmədim, balaca nəfəs dərən kimi yenə onun sözünü cürət edib kəsdim:

– Biz kimi aldadırıq, Şahim?

– Biz bir kimsəni aldatmırıq. Batinin bir mənası yoxmuş, əsl məsələ zahirdə imiş. Saxla bunu huşunda.

– Mən... mən qorxuram axı.

– Qorxma. Heç qorxma. Əsl qorxmaq məqamı gələndə heç macal tapmayacaqsan, sənənin də həyatın bir gün sönəcək.

Eşikdən yenə həyəcanlı səslər bir-birinə dəydi. Qorçulardan kimsə çadıra yaxınlaşıb elə qapı ağzından tələsik dedi:

– Şahim, qurban olduğum, gəl, qoşun sındı, biz səni gözlirik, gəl, sadəgə olduğum, aradan çıxmaq zamanıydı...

– Gəlirəm, gədə, Allah xətrinə, bir ləhzə dözüün... – deyə Şah eşiyyə qışqırıb sonra yenə mənə üzünü tutdu, – bax, mən bu boyda məmələkəti fəlakətdən saxlaya bilmədim. Mən aradan çıxıram. Niyəsini heç sorma. Bilirsən, bir az əvvəl qulağıma səs gəldi göydən. «Hamı səni sevənlər burdadı!» dedi. Şahi-Mərdanın səsiydi. «Bə sən mənə burda niyə kömək eləmədin?» – mən incik soruşdum. «Gədə, sən nə görmüsən oralarda? Sən ki öz işini görüb qurtarmısan. Gəl, gəl bura. Səni axı burda gözlirlər. Hamı səni sevənlər burdadı...» Ta mən dura bilmənəm. Məni bir daha soraq eləməyəsən. Allah izin versə indi özümü vururam savaşı istə yerinə, izim-tozum da qalmasın buralarda. Leş bir yana, baş bir yana. Heç ehtiyat eləmə, mənim cəsədimi də tanıyan olmayacaq.

– Lələ, bəs Lələ? – Mən son ümidgah kimi, Lələ, səndən yapışdım.

– Ondan lap arxayın ol. Lələ həlak oldu. İtdi, getdi, verdi özünü ölümə Lələ. Yeri behiştlik olar, inşaallah.

Lələ ki, nəfəs belə dərmədən Şahın, yəni Xızrın söhbətinə qulaq kəsilməmişdi, bu yerə çatanda yenə gözlərindən sifətinə gildir-gildir yaş axıtdı:

– Yox, sadağa olduğum, yox, mürşidi-kamilim, öl-mədim mən, ölmədi Lələ namərd. Allah, öldür məni, qurtar məni, Allah öz birliyin xatirinə öldür, öldür məni...

Xızr Lələni heç eşitmədən yenə sözünə davam etdi:

– Lələ öldü, Şah dedi. Səni bir kimsə daha tanımaz, çıx. Çıx qorçularınla, tez ol, get buralardan, dağlara çəkil, odur eşidirsən, səni gözlirlər, tez ol. Hər şey sənə mən qədər tanışdır. Get daha...

Yenə çadırdan bayırda təlaşlı səslər yüksəlməyə başladı. Top mərmiləri çadırın artıq yanına düşməyə başlamışdı. Səsdən-küydən qulaq tutulurdu. Belə bir məqamda son dəfə mənim gözlərimin düz içinə baxdı Şah, sonra getdi çadırın arxa küncündə bir ağzını taxta par-

çası tutmuş yer vardı, o taxtanı çəkib çıxartdı, bütün vücudu ilə girdi o qara deşiyə, yox oldu...

Elə bu dəm iki nəfər tənümənd qorçu soxdular özünü çadıra, nə mənə, nə sənə bir kəlmə danışmayıb məni qucaqlayıb güclə dartıb çadırdan eşiyə çıxardılar. Əvvəl-əvvəl işıqdan gözlərim qamaşdı, əlim ilə gözümün qabağın tutdum. Sonra əlimi çəkdim, başımı aşağı saldım, heç kimin üzünə baxmadım. Atlar hazır durmuş, ayaqları ilə yer döyürdülər. Qorçular məni gözlirdi. Atlandıq. Bir an içində mən hər şeyi untdum, elə bildim, həqiqətən də, Şah elə mənəm, elə həmişə də Şah mən özüm olmuşam. Həmişə də olacağam... Sağa-sola göz gəzdirib həyəcan içində yanımdakı Qorçubaşından soruşdum:

– Hardadı bəs Məhəmməd Xan Ustaclu? Dev Sultan Rumlu hardadı? Şeypurçu, şeypurçu gəlsin, yığ, yığ hamını həmləyə...

– Şahim, qurbanın olum, gecdir, həmlə zamanı keçdi. – Qorçubaşı az qala yalvara-yalvara dedi. – Çaparaq gedək, aradan çıxaq. Hamı geri çəkildi. Bir biz qalmışıq. Sonra gec olacaq, qurban olduğum...

Daha məni dinləməyib mənim də, özünün də atına bərk bir qamçı çəkdi, atlar götürüldülər, arxamızca on, ya on beş qorçu oldadı, onlar da çaparaq gəlməyə başladılar.

Xızr üzünün tərini sildi, xətin ayağında ki, diz çöküb oturmuşdu, qalxdı durdu ayağa, artıq həyəcanı da keçib getmişdi, Lələyə yaxınlaşdı, dedi:

– Lələ, vallah və billah, mürşidi-kamilimin ruhuna and olsun, həqiqət budu ki, indi mən onu sənə söylədim. Mənim zərrə qədər günahım yoxumdu bu işdə, biləsən. Mürşidimin ruhuna and olsun...

Lələ necə ki donub qalmışdı ayaq üstə qımıldanmırdı, eləcə də davam etdi, bir səs çıxarmadı.

– Lələ... – Xızr ehtiyatla Lələni bir də səslədi. – Eşidirsən məni? Bax, sənə deyirəm, mürşidi-kamilimin ruhu haqqı...

Lələnin sinəsindən qəflətən ah dolu bir fəryad qopdu:

– Of... of... Mürşidinin ruhu sənə qənim olsun, gədə! On ildi. Düz on ildi, qurban olduğum dünyasını dəyişibdi, bütün bu illəri onun həsrəti idi ki, məni salamat saxladı. On ildi, mən niyə ölmədim, dözüb qaldım – indi bildim. On ildi sən... Şahsan, deməli. Allah kaş məni zəlil edəydi, səni o xərabə kəndindən tapıb saraya gətirdiyim yolda. Səni ki mən yaratdım. Şaha bir bax. Sən yəni Şahsan? Sən, ki, çoxdan ölməli məlun idin... Sən...

Bunu deyə-deyə Lələ kəmərinin arasında gizlətdiyi balaca bir qəmənı çıxarmağı ilə Xızrın ürəyinə saplamağı bir oldu:

– Gəbər, məlun! Al payını! Günahım yoxdu, deyirsən. Mənəm sənın günahın! – Lələnin gözlərindən od püskürdü.

Xızr hər iki əli ilə sinəsinə saplanmış qəmənın ucundan tutmaq istədi, amma bacarmadı, səndələsə də bir neçə an hələ ayaq üstə dura bildi. Sonra dərindən bir ah çəkib əli köksündə yavaş-yavaş yerə çökdü, fikrindən keçən son yarımçıq mətləb bu oldu: «Tacli xanım düz deyirmiş, yuxusu çin oldu, gərəkdir ki, mən...»

Sonra fərşin üstünə yıxılıb qaldı, ruhunu təslim etdi.

Lələ hələ bir müddət bunun cəsədinə ikrahla baxdı, baxdı, sonra üzün çöndərdi, divanxana otağına diqqət edib ətrafa nəzər salmağa başladı. Qapı necə ki, bağlı idi, bir səs-səmir o tərəfdən gəlmirdi, eləcə də bağlı qalmışdı. Lələ daha vaxtı fətə verməyib inamla getdi təxtin yan tərəfində divardan asılmış xəlini sərt hərəkətlə yana dartıb yerə saldı. Divarda ancaq özünün tanıdığı bir nöqtəyə əlini basıb var gücü ilə sıxdı, divar əvvəl-əvvəl bunun üstünə gəldi, Lələ çəkildi bir kənara, sonra divar yana əyilib di-

varın arxasından yol açıldı. Bu yol ilə aşağı düşən bir nərdivan var idi, Lələ getdi düşdü divarın içindəki o yola, ayağını qoydu nərdivana, enməmişdən əvvəl yenə əli ilə yoxlayıb nəyisə o tərəfdə hərəkətə gətirdi, divar təzədən öz əvvəlki yerini gəlib aldı. Lələ o boşluqda yox oldu, divanxana otağı qaldı kimsəsiz, əgər yerdə yığılıb qalmış bədbəxt Xızrın cəsədini nəzərə almasaq...

Vəzir qapını aralayıb qorxa-qorxa əvvəlcə içəri boylandı, gördüyünü görüb cəld qapını bağladı. Bir an sonra Vəzir bu dəfə cəsarət edib qapını açdı və özünü saldı içəri, yerdəki Şahın nəşinin üstünə atdı özünü:

– Şahim, Şahim, kim qıydı sənə... noldu sənə, mürşidi-kamilim? – Ora-bura çevirib cəsədi, köksünə sancılmış qəməni gördü, gözləri dəhşətdən az qaldı hədəqəsindən çıxma, daha dinmədi, susdu. Diqqətlə dörd bir tərəfi nəzərdən keçirməyə başladı. Qalxıb gəlib yerdə atılıb qalmış xəlinin yanında bir müddət durdu, çılpaq divara baxdıqca baxdı, əlini aparıb sürtmək istədi divara, sürtmədi, sonra gedib qapını açdı, Rəhim yüzbaşı özünü içəri saldı. Ortağıdakı cəsədi görüb qapı ağzındaca donub qaldı.

– Gəl, keç, bax bir nələr oldu?! Şah əldən getdi... – Vəzir bir hönkürtü vurub qəmli-qəmli dedi.

Rəhim yüzbaşının dizləri titrədi, bir qədər də irəli keçib yerdəki cəsədi tanıyandan sonra huşu başından çıxdı, dili pəltək çaldı. Diz çöküb cəsədin önündə donub qaldı. Vəzir özünə gəldi, otaqda var-gəl etməyə başladı, əlindəki təsbehin daşlarını oynada-oynada, «bismillahi rəhmani-rəhim» deyə-deyə, nə etməli olduğunu düşünə-düşünə qalmış idi.

– Başqa bir şəxs girmiş idi bu otağa? – Vəzir birdən Rəhim yüzbaşının önündə durub yuxarıdan aşağı ona baxdı, soruşdu. – Sənə demişdim axı, bir kimsə içəri girməsin. Kim var idi burda?

– Burda? – Rəhim yüzbaşının hələ də dili güclə söz tuturdu. – Heç bir başqa şəxs içəri girmədi ki. Amma... Şah da tək deyildi, sən axı...

– Bismillahi rəhmani-rəhim... – Vəzir ucadan deyə-deyə yenə var-gəlini etməyə başladı.

– Amma yanında Şahın... bir şəxs var idi... Hüseyin bəy Lələ... Hə, əlbəttə ki, Hüseyin bəy Lələ. O idi Şahın yanında. Bə bu hara itdi? – Yüzbaşı ətrafa boylandı.

– Nəmənə? Sənin əqlinmi çaşdı, gədə? Burda bizdən savayı adammi var? Qapı – bağlı, pəncərə – dəmir qəfəslə... Hüseyin bəy Lələ hələ kimdi? Bəli, bəli, bir beləsi var idi. Vaxtilə Şahımızın lələsi olmuşdu, hörmətli bir zat idi. Çaldıran eşitmişən. O Lələ Çaldıranda həlak oldu, şəhid oldu. Qorçubaşılıq etmişdi bir müddət. Şahın inandığı şəxs idi. Nüfuzu vardı. Hünərli idi. Hələ Hüseyin bəy Lələ hardan gəldi girdi əqlinə? Sən mənim gözümə birtəhər dəyirsən...

Yüzbaşı çaşıb qaldı. Nə deyəcəyini daha heç bilmədi. Bu Vəzir nə deyir, nədən danışır?! Deməli, belə məsləhətdir, «ya Allahın adı!» ayağa qalxdı, Vəzirə belə dedi:

– Vallah, billah, mən bilmənəm. Mən heç bir şey bilmirəm. O bir olan Allaha and olsun ki, inan mənə, Vəzir ağa, doğru sözümdü. Amma bu otaqda nəşə baş verirdi, nəşə səslər gəlirdi, qulağıma, hay-küy var idi, mən heç baş çıxara bilmirdim, odur ki, nəhayət, həyəət çıxıb səni çağırırdım. Qəribə səslər idi. Atamın səsinə də hələ oxşadı. Nəşə çox təlaşlı qışqırırdı: Şahim, Şahim, sağ cinah deyirdi. Əlbəttə, atamın səsi idi. Amma... deyirəm, bəlkə qulağıma gəlirdi bu səs?! Atam ki, Çaldıranda həlak olubdur. Bayraqdar idi... Onun cinahlarla nə işi vardı?!

Vəzir yüzbaşıya heç qulaq asmırdı, elə öz düşüncələrinə qərqlənib qalmışdı. Yüzbaşının hələ də tir-tir əsdiyinə, nəhayət, diqqət verib dedi:

– Yaxşı, gəl, gəl, çıx burdan, çıx daha, meyit olan yerdə çox durmazlar. İndi biz gərəkdir, bu cürə eləyək.

Get, hamını çağır, yığ divanxananın həyətinə! Bu pəncərəni aç görək hələ.

Pəncərə bərk-bərk bağlanmış idi və dəmir qəfəsdən çərçivəsi də var idi.

– Sındır, sındır bu çərçivəni Şahi-Mərdan xətrinə!

Rəhim yüzbaşı necə güc gəldisə, dəmir qəfəsi bir dəfəyə dibindən qopardı, atdı bir küncə, pəncərə açıldı və pəncərədən gur işıq doldu otağa. Vəzir çölə bir nəzər saldı, yüzbaşıya dedi:

– Tələs, get hamını yığ pəncərənin qabağına, onlara xəbəri özüm verəcəyəm. Yox, dayan. Hələ bir bura dur.

Vəzir Yüzbaşını meyidin yanına çəkdi. Əlini atıb bir dəfəyə qəməni dartıb Xızrın köksündən çıxardı, üstündəki qanı yerdəki xəliyə sürtüb sildi, «al bunu gizlət, bir adam görməsin» yüzbaşıya qəməni verib əmr elədi. Sonra cəsədin üst-başını düzəltməyə başladı, işini görə-görə ya özü-özünə idi, ya da Rəhim yüzbaşıya idi, deyirdi:

– Gərəkdir, hamı bunun xəstəlikdən öldüyünü bilsin. Heç bir vədə Şaha əl qaldırmaq, Şahı qətlə yetirmək olmaz. Olmaz!.. Xəstə idi, ruhunu tapşırırdı. Burda da heç kim, heç kim olmadı. Anladın, gədə?.. heç kim... Heç vədə... Get, indi isə get, dediklərimi elə! Hamını pəncərənin qabağına yığ! Hamını, hamı gəlsin. Şeyxlər, müridlər, qorçular, dərvişlər, hamı... Durma daha, çıx eşiyə...

Rəhim yüzbaşı donmuşdu, elə bil, donu açıldı, qəfildən bir yanıqlı hönkürtü vurub otaqdan qaçıb çıxdı. Vəzir başını bunun dalınca buladı, cəsədin yarasını yenə də bacardıqca ört-basdır edib onu rahat bir şəkildə xəlinin üstünə uzatdı. Durub ora-burasına bir də zənlə baxandan sonra «Allah rəhmət eləsin. Bismillahi rəhmani-rəhim» öz-özünə pıçıldadı, bundan sonra pəncərəyə yanaşdı.

Həyətdən artıq həyəcanlı nidalar, ağlamaq səsləri gəlməyə başlamışdı. «Pirim, mürşidi-kamilim, sadağa olduğum, vay... qurban olduğum, noldu, noldu sənə,

vay...» sədaları yavaş-yavaş güc yığıb asimana bülənd olurdu. Rəhim yüzbaşını əyan-əsrəf araya almışdı. Bir anın içində pəncərənin qabağı camaatla doldu. Vəzir əvvəlcə bir müddət qulaq verdi bayırdan şiddətli gələn səslərə, sonra yenə «ya Allah!» deyib pəncərədən başını çıxardı çölə. Əlini qaldırdı, səs-küy o saat kəsildi, ancaq ayrı-ayrı hıçqırıq səsləri idi, ordan-burdan yavaş-yavaş yenə gəlirdi.

Vəzir gur bir səslə danışmağına başladı. O danışdıqca yenə yer-yer ağlamaq, şivən səsləri göylərə uçalıb gedirdi.

– Camaat! Evimiz yıxıldı... Nəsibimiz ahü-zar oldu, tifaqımız dağıldı... Matəm tutulsun! Məmələkət yasa batsın! Pirimiz, mürşidi-kamilimiz, sadağa olduğumuz böyük hökmdar Şah İsmayıl İbn Heydər, ibn Cüneyd Səfəvi bu gün hicri 930-cu ilin rəcəb ayınının 27-də birdən və qəflətən bizləri və fani dünyanı tərək edib Şahi-Mərdanın himayəsi altında və mübarək qədəmlərilə cənnət-məkana daxil oldular. Əməlləri əbədi yaşayacaq. Özünə o bir olan Allah-taala qəni-qəni rəhmət eləsin...

Vəzir sözünü qurtarıb sinəsindən ah dolu fəryadın necə çıxdığını, sel kimi göz yaşının necə gözündən üzünə, üzündən saqqalına axıb getdiyini, hönkürtünü necə vurduğunu özü də bilmədi.

Divanxana həyətini fəryad və ağlamaq səsləri başdan-başa bürüdü. Ürəyi gedənlər sinəsini döyənlərə qarışmış idi. Bütün şəhər əhli artıq burda cəm idi. Bir adamlıq yer həyətdə yox idi. İynə atsaydın, yerə düşməzdı. Adam adamın üstünə çıxırdı. Qara və yaşıl, qırmızı və qara rənglərə bürünmüş bayraqlar, qızılbaş çalmaları, börklər havada oynayır, camaatın həyəcanı, qəmi və qüssəsi anbaan artırdı, «pirim, haralara getdin, əziz Şahımız, bizi yetim qoyma, qayıt, geri dön, qurban olduğum, mürşidi-kamilim...» sədaları...

Burada, bu qəmli nöqtədə Şah İsmayilla bağlı mətn son dəfə qırılır və bitir. Əslində, mətləbin özünü də artıq bitmiş saymaq olar. Heç kim heç bir zaman, yəqin ki, qəti şəkildə hökm verə bilməz ki, burda nəql olunan hadisə həqiqətən baş vermişdir, yoxsa, sadəcə, təxəyyül məhsuludur. Çaldıranda həlak olan Şah İsmayilla Çaldırandan sonra hakimiyyətini on il daha sürdürmüş Şah İsmayıl arasında bir əsas fərq var. O fərq Şah İsmayılın özü ilə onun bənzəri Xızr arasında olan fərkdir, vəssalam. Mən Yarımçıq Əlyazmanın versiyasına, bəlkə də, belə deyək, həqiqətinə inanmaq istərdim. Bu ən azı hansısa paralel dünyaların birində baş verən hadisədir. Amma kim əminliklə deyə bilər ki, elə bizim öz dünyamızda hadisələr məhz bu cür cərəyan etməmişdir?

Artıq qaranlıq düşmüşdü. Durub işığı yandırdım. İnstitutun binasında, deyəsən, heç kim qalmamışdı. Əlyazmanın gerisini oxumağa nə qədər əlləşdim, özümü məcbur edə bilmədim. Daxilimdə, elə bil, nə isə sınımışdı. Bir xeyli Yarımçıq Əlyazmanın saralmış səhifələrinə baxdım, baxdım, sonra mən də durub otaqdan çıxdım, bu binanı tərk elədim.

Aruz Qoca dəstəsini çəkdi, getdi, Xan həyəti birdən boşaldı. Qılbaş Qazan ilə Qarağacın altında keçib oturdular. Mən dəxi bunlara yaxlaşdım. Qazan dedi:

– Gördümmü, Qılbaş, Aruz Bayındır Xana küsdü. Demi, Qorqud?

– Küsdü. – Qılbaş dəxi Qazanın dediyini təsdiqlədi, – amma özünə küsdü, biləsiz.

– Özünə küsməmiş də kimə küsəcəkdiniz?! – Qazan, Aruzun qarasına deyindi. – Təkəbbürlüyü yerə, göyə sığmadı bunun. Hamı buna borclu imiş. Bu tonqalın tüstüsü düz çıxmadı, bir türlü işlər qayət olacaqdır. Sən nə dersən, Qılbaş?

– Baxalım, görəlim. Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz. – Qılbaş Qazana cavab verdi, – biz dəxi sevmə-niz.

(Bu kəlmə mənə xoş getdi. Qılbaş belə dedi: «Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz, biz dəxi sevmə-niz.» Həqqən Qılbaş az söylər, amma söylədiyinin anlamı böyük olur.)

– Mən bir Xana varım, bəylər, bir sözü, buyruğu varmı, yoxmu öyrənim, siz mənə burada gözləyin. – Qılbaş qalxıb bizi buraxıb Xan otağına tərəf getdi.

Qazan və mən, ikimiz Qarağacın altına sərilib atılmış palazın üstünə bardaş qurub əyləşdik. O tərəfdən iki nökrə bizə gəldi:

– Buyurun, nə istərsiz? – sordular.
– Sənin qarnın acıxdımı, Qorqud? – Qazan mənə sordu.

– Yox. – Mən cavab verdim.
– Mən dəxi yemək istəməm. Ayran içəlim, istərmisən? – Qazan mənə baxdı.

– İçəlim, – mən razı oldum.

Qazan nökərlərə baxdı. Nökərlər baş əyib getdilər.

Qazan dedi:

– Şirşəmsəddin yerdə yıxıldı, yatır, qayət bir qoyunu yedi. Bilirmisən, altı yerə bölündü, onunçün yedi, dörd yerə bölünsəydi, yeməzdi. İndi altını çəkir. Yaş ki o yaş deyil...

Sonra Qazan söhbəti qəfildən dəyişdi:

– Xan, qayət, yorulmuş olar. Bu axşam bir dəxi bizim mətləbə dönməsi ola bilirmi? – sordu.

– Bilməm ki. Hər şey ola bilir. Mənim özüm xeyli yoruldum. – Mən dedim.

Qazan gözün qıya tutub mənə baxdı:

– Qorqud, söylə, Tanrı eşqinə, Aruz mənim barədə çoxmu qarama danışdı, kölgəmə çoxmu qılıç çaldı? – sordu.

– Bir türlü şeylər danışdı. Qılıcını çaldı. – Mən dedim.

– Ürəyimə dammış idi. Kölgəmi qılıcladı, ya məni, heç fərq eləməz. O müxənnət Aruz olsun, mən Qazan... Necə dersən, Qorqud, Qaradarvaza ağzına İç Oğuzun qarılarını, xatunlarını yığalımı? Bayındır Xana mənim barədə... eləcəyə təklifdə bulunsunlar. Xana xoş gedər, yoxsa?...

– Yox, olamaz, əlbəttə, Xana xoş getməz. Sən nəümid olma. Tanrı kömək edər, hər şey yoluna düşər. – Mən dedim.

– Sən duymamış deyərsən, Xan, Aruza inandımı? – Qazan bir dəxi mənə sordu.

– Qazan, mən nerədən biləyim, Xan Aruza inandı, yoxsa inanmadı?! Mən Xanın beyninə girmədim ki. Hələ üzünə-gözünə heç baxıb durmadım. Özün gördüyün, mənimki yazmaq oldu. Xanın ancaq iri ayaqlarını görürdüm. Ayağının barmaqlarını oynadırdı, bunu gördüm.

– O zaman qəzəblənmişdir. Mən bilirəm, ayağının baş barmağını oynatdımı, susar durar, amma qəlbində qatı qəzəb edər. – Qazan fikirli dedi.

– Nə bilim?! Yum verəlim, Tanrı özü xeyrə calasın.

– Amin!

Nökərlər ayran gətirdilər. İkimiz də susamış idik, ayranı başımıza çəkdik. Bu zaman Qılbaş yenə ehmalca gəldi çıxdı, üz-gözündən bəlli idi ki, bir əcələsi yoxdur. Qılbaş dedi:

– Xan buyurdu, istirahət etsinlər, dedi. Yarın səbahdan işimizə davam edərik.

Biz razılıq etdikdən sonra yenə bir xeyli Qarağacın altında oturub artıq üçümüz dan-danışıq etdik, bəylərin mərcini, Şirşəmsəddini yada saldıq.

– Uruz gəldimi? – Qılbaş Qazana sordu.

– Gəldi, gəldi. Sən seçdiyini atı gedib gördü. Çox bəyəndi. Xan babam sağ olsun, əsən olsun, min yaşasın, dedi.

Axşam keçdi, gecə düşdü. Qarağacın düz başının üstündə bir parlaq dairənin içinə ay gəlib girdi. Ulduzsuz göy idi, özü də ki, gömgöy rəngə bürünmüşdü.

– Qorqud, sazını gətirdinmi bura gəlirkən? – Qazan mənə sordu.

– Yox, bəy, məqam saz məqamı deyil, özün bilirsən.

– Öylədir, doğru dedin. Məqam heç saz məqamı deyil. Mən sazı niyə sordum, bilməm ki... Belə isə... – Qazan ətrafa boylandı, – nə dersiniz, bəylər, saz yox, söz yox, di, o zaman, gedəlim dinlənelim. Mən, qayət, yorul-dum. Sizi bilmənəm.

– Doğru dersən, – mən dedim, – gec qaldı. Yatalım, bəylər.

– Siz dinlənin. – Qılbaş boylandı, qul-xələyi q yığısan tərəfə baxdı, – mənim hələ görəcək işlərim var.

Qalxıb biri-birimizə «sağ ol, əsən qal» deyib odalarımıza dağılışdıq. Döşəyə girdim, amma gecə yenə mənim uyqum yaralı şikar kimi məndən qaçmağa başladı. Gah mən onu haqladım, gah buraxdım, o qabağa getdi. Qayğılı fikirlər gəldi girdi başıma. «Dəxi Xan hər bir kəsi dinlədi, hər bir xəbəri aldı, bir kimsə qalmadı. Qayət, sabah son gündür. Xan öz qərarını, əlbəttə, söylər. Tanrı özü köməyimiz olsun. Tanrı özü Oğuzu qorusun, amin!». Bu fikirlərlə gözüm məni qaranlığa apardı. Az keçdi, çox keçdi, bilmədim, qəflətən xoruzun ilk banı məni uyqudan durquzdu. Sabah artıq açılmışdı. Tez yataqdan qalxdım, geyindim və Qılbaş, bilirdim ki, arxamca gələcəkdir, onu gözlədim.

Qılbaş gəldi, biz ikimiz Xan həyətinə çıxdıq, yenə Qarağacın altına gəldik. Bu gün sabahdan dağ başından duman enib Günortacın hər yerini sarmışdı. Qazılıq dağının soyuğu Xan həyətinə dolmuşdu. Qazan bu ara gözə dəymədi. Mən dəxi Qılbaşə bir şey sormadım. Yemə-içmə nöqərlər tələsik gətirdilər, dinməz-söyləməz qarnımızı doyurduq. Sonra Qılbaş «vaxtdı, gedək» dedi, biz qalxıb Xan otağına sarı getdik.

Bayındır Xan obaşdandan durmuş idi, Xan otağında keçib öz yerini tutmuş idi, bizi gözlirdi. Bizdən salam aldı, salam verdi. Baş əydik, gedib hər birimiz öz yerimizə oturmaq, mən hazırlayıb kağızımı, qələmimi çıxarıb qənşərimə qoydum. Bayındır Xan bunlara baxdı, baxdı, sonra belə dedi:

– Qorqud, oğul, sən, qayət, bu neçə gündə yoruldu. Onları bir kənara qoy, sənənlə dan danışmaq istirəm.

Mən Bayındır Xanın səsində bir təlaş, qəzəb duymadım. Ürəyimə təskinlik gəldi. Kağızları və qələmi

çəkdim qırağa, diqqətimi Bayındır Xana cəmlədim. Bayındır Xan bu dəfə söhbətinə başlamazdan əvvəl üzünü Qılbaşa tutdu:

– Qılbaş, var, sən dəxi bizi tək burax, Qorquda deyəcəklərim var, Qazana da söylə, hazır olsun, Qorqud-la işi bitirəlim, sonra onu mənə gətirərsən. Bir baxarsansa, gör, Şirşəmsəddin sağdı-əsəndi, yoxsa öldü qavat oğlu qavat?

Şirşəmsəddini xatırlayan tək Bayındır Xanın dodaqları qaçdı, dünənki yarışdan qayət xəbəri var imiş.

– Qorqud, oğul, yaxın otur, qənşərimə keç. – Qılbaş çıxacaq Bayındır Xan mənə dedi.

Mən yaxına keçdim. Bayındır Xan məni bir xeyli süzdü, sonra sordu:

– Sən nə dersən, Qorqud, oğul, bir kimsə dəxi qaldımı ki, bu casusla ilgili bizə türlü xəbər verməmiş olsun? Ya necə?

– Qalmadı, Xanım. Bir kimsənə qalmadı. Kim var idi, istintaq edildi, qayət. – Mən başımı yerə dikib yavaşdan cavab verdim.

– Yox, Qorqud, doğru söyləmədin. Bir kişi qaldı.

– Kim ola bu kişi, həşəmətli Xan? – Mən sordum və Bayındır Xanın cavabından sonra damarımda qanım dondu.

– Sən, – Bayındır Xan cavab verdi. – Sən qaldın, Qorqud, oğul, demi?

Mən susub durdum, gözlərimi yerə dikdim, ürəyim necə guppuldadı, kürəyimdən soyuq tər necə axdı gəldi tumanıma çatdı – həpsini duydum.

Amma Bayındır Xanın səsində yenə də qəzəb yox idi. Bu dəfə qəflətən əlin-əlinə çaldı, qas-qas güldü:

– Amma necə də qavat oğlanlarını Boğazca arvad sırça barmağına dolamışdır?! – Bayındır Xan gülə-gülə bunu dedi.

Mən qıpqırmızı olmuş idim, yer ayrılısaydı girməyə

hazır idim, təkı Bayındır Xanın qəlbındəki şübhələr bu sabahkı dağdan enən duman kimi tezcə gəlib tezcə də çəkıləydi.

– Qorqud, oğul, dedim ya, növbət gəlib sənə yetişdi. Dan-danışaq. Nə dersən? – Xan gülməyini zor-güc saxlayıb mənə gözlərini qıyıb baxdı.

– Bəli, həşəmətli Xan, – mən dəxi boşuna vaxt itirməyib sözümə başladım, – doğru buyurdun, növbət mənə yetişdi. Nə istərsən, mən dəxi söyləməyə hazırım. Bəlli bilgil.

– Qorqud, bunları Boğazcaya sənmi qandırdın? – Bayındır Xan mənə sordu.

– Bəli, həşəmətli Xan, mən qandırdım. – Mən düz yoldan getdim, cavab verdim.

– Ya, neçin öylə etdin, söylərmisən? Boğazca ilə sənin dəxi ilişginmi olmuş idi?

– Olmuş idi, mən dəxi bir zamanlar onun evinə düz yolu qoyub əyri yolla getdim. İndi isə zavallıya acıdım, günahımı qadir Tanrı göy üzündə, sən isə Xan, yer üzündə bağışlarsan, inşallah.

– Belə... sənin cavabın xoşuma getdi. Nə var idi, onu dedin, düz yolunu çəşmadın. – Bayındır Xan razılıqla dedi, mənim üzümə baxıb durdu.

Bir az susandan sonra Bayındır Xan bir dəxi bunu dedi, sordu:

– Sən mənə bu istintaqda çox kömək etdin, bilirmisən? Söylərmisən, bu işlərdən indiyə qədər anladığın nə oldu? Mən bu istintaqı neçin qurdum?

Mən bir qədər düşündüm. Bayındır Xan dəxi bir söz demədən mənim cavabımı gözlədi. Nəfəsimi dərindən alıb belə cavab verdim:

– Həşəmətli Xan istədi, “casusu qaçıran kimdir?” öyrənib bilsin, ona qatı qəzəb eləsin, Oğuzə görk olsun.

– Öyləmi? – Bayındır Xan maraqla mənə baxdı. – Öyləmi düşündün?

– Bəli, Xanım, öylə düşündüm.

– Qorqud, oğul, – Bayındır Xan dedi. – Mən bunları istintaqa başlamazdan öncə artıq bilmiş idim. Duymadınmı?

(Əlbəttə, mən düşündüyüm doğru idi. Xan istintaq deyil, imtahan qurmuş imiş. Əsl məqsudi isə nə idi – bunu bircə özü bilir.)

– Bəli, Qorqud, əlbəttə, bilir idim, vəqəni mənə anlatmışdılar. – Bayındır Xan ürəyimdən keçənləri gözlərimdən oxudu, davam etdi, mənə cavab vermiş oldu. – Mənim əsas məqsudim, oğul, biləsən, casusla ilgili deyildir. Mənim əsas məqsudim... sənə söyləyim, “Oğuzu içindən parçalayan qavat oğlu qavat kimdir?” sorusuna cavabdır. Mən bu cavabı aradım, Qorqud, oğul. Bu cavabı dəxi mən buldum, bəlli bilgil.

Mən nəfəsimi alıb-verməyə də ehtiyat etdim. Xan otağında sükutun səmindən başqa bir səs yox idi.

– Sən nə dersən, kim ola bu qavat oğlu qavat? – Bayındır Xan sordu.

(Yenə məni imtahana çəkir. Hər birimiz bilirik – deyilmi? Yox. Olmaz. Aruz deyimmi? Yenə yox. O zaman kim... kimi deyim? «Heç kimi demə – Nur daşından qəlbimə şəfqət qanı axdı, heç kimi demə, – Nur daşından xəbər gəldi, – Xan özü öz sonucuna gəlmişdir. O səndən cavab gözləmir. O özü-özü ilə dan danışır.» Nur daşı mənə bu işarəti verdi, mən dəxi susub durdum, yum verdim.)

– ...Bir düşünsənə, Qorqud, oğul. Kimi dindirdim, Aruz dedi. Mən Aruzu heç bəyənmədim, bilirmisən?! Nəçin bəyənmədim?! Bunun səbəbi çoxdur. Amma gördünmü, Aruz tək kişi oldu, Boğazca ilə söhbətini açıb tökmədi ortaya?!

– Bəli, Xanım, öylə oldu. – Mən dedim.

– Bəli, öylə oldu. Qazana nə dersən? – Bayındır Xan sordu və susdu, məndən cavab gözlədi.

Mən şaşırdım:

– Qazanmı? Qazan İç Oğuzun güvəncidi, Bayındır Xan.

– Bəli öylədir, amma Qazan Qalın Oğuzu içəridən gəmirən canavardır həmi. Şaşırdınmı? Heç şaşıрма. Dinlə məni. Mən sənə söyləcəyəm. Heç kimə yox. Sənə. Bircə sənə. Bilirəm, bir zaman gələcək, gərəyin olacaq. Qorqud, oğul, ava gedən qavat bütün ordunu özü ilə apararmı? Apararsa, aqınlarda ad çıxarmış dayısını el-obanın üstünə qoymazmı? Qazan ava çıxınca Aruz ona doğru etdi sordu: “Uzağa, çox uzağa, qorxulu səfərə gedirsən, yurdda ordun üstünə kimi qorsan?” Qazan nə etdi? Aruzu ordusu üzərinə qoymadı, ağzından süd qoxusu gələn oğlancığını qoydu. Aruzu küsdürdü. Öylədir, öylə deyil? Aruz Qazandan sonra birinci olmaq dilər. Qoymadı, olmaz dedi, mən səni saymanam, dedi. Sonuc? Düşmən yurdu daradı, ulu savaş oldu. Bu belə. Sonra. Bəkili sınırdan çağırıb qonaq eyləyəlim, bəylər, dedi, ava çıxalım. Çıxdılar, yedilər, içdilər, demi? Sonra nə etdi? Bəkilin yediğini burnundan tökdü, hünərinə “sənin hünərin deyil, atın hünəridir” dedi. Bəkili dəxi küsdürdü. Etdimi bunları? Bəli, etdi. Sonrası nə oldu? Bəkil geri evinə gedər oldu, Oğuz aşi olmaq istədi, qomadılar, ava çıxdı dərdini dağıtsın deyən, atdan yığıldı, sındı, düşmən Qara Təkur Oğuzun sınırına qondu. Sonuc? Yenə savaş! Bunları Qazan yaptı, Qorqud, Qazan... düşündürmüsən?

Bu yana, qavat oğlu qavat evini yağmalatdı. İç Oğuzu çağırdı, bu dəfə Dış Oğuzu çağırmadı. Səbəb nə idi? Söylərmisən mənə, mən dəxi bilmək dilərəm. Mən bunu bilmirəm. Bir səbəb yox ki. Bəylərbəyinin kefi belə istədi, demi? Xatunu belə söyləmiş. Olurmu? Olurmu

soruram, Qorqud?! Sənə soruram. Olmaz! Olmaz, Qorqud, oğul, olmaz. Heç olmaz.

Bayındır Xan susdu, nəfəsi təngimiş idi, nəfəsini dərdi. Bayındır Xanın rəngi qıpqırmızı olmuşdu. Başını əyib pəncərədən həyətdəki çiçəkliyə nəzər yetirdi. Bir müddət sükutun səsinə dinlədi, sonra yenə mənə sarı döndü, sözüünə davam etdi:

– Hələ mən bunun o biri qəhrəmanlıqlarından danışmıram. Anası əsir, halalı əsir, oğlancığı əsir... Bu qavat qarıcıq anasını Şöklü Məlikdən geri diləmişdir, halalını, oğlancığını yox, “necə gətirmisən sənə əsir-yesir olsun” demişdir. Hərbi hiylə imiş... Oğuzda uşaqlara get söylə bu hərbi hiyləni. Bəylərbəyin hərbi hiyləsinə baxginən. Sənə mən distur verdimmi ordunu başına yığıb Oğuzu qatı düşməyə açasan, ava gedəsən?! Verdimmi mən distur? Susursan, Qorqud. Vermədim, bəlli bilgil.

Bu yana, Beyrəyi dəxi yanından bir yerə buraxmaz. Nədi bunları belə bir-birinə bağlayan – bilməm ki. Bu Beyrək, sən söyləmədən dəxi mən bunun nə əməllər yiyəsi olduğun bilir idim. Burla Xatunla qurğu qururmuş. Xatunda ağılmı olar?! Öysəl olmuş dananın ağzının suyu axan kimi Basat derkən bunun ağzının suyu da öylə axdı. İndi Basata görə Aruzdan intiqam almaq dilər. Ortada başqa nəsnə yox. Nə Qazan bunu anlar, nə Beyrək. Xatunda ağıl olmaz söylədim, ya?! Amma Xatunda ağıl yerinə bir türlü başqa şeylər olar – onu dəxi biz anlamarız. Hələ Qazan, Beyrək heç anlamaz. Bu Beyrək var ya? Gül kimi evində halalı. Baybecanın qızın derəm. On altı il bunun yolunu gözləmədimi?! Evində halalını qoyub nə düşmüşən Oğuzu pınar-pınar gəzirsən? Bu qavat oğlu qavat bir də gördün, bizim qızı başından elər, mən bilirəm. Şirşəmsəddin qavat demədən də bilir idim. Əlbəttə, buna bir əncam bulmamız lazım. Aruz Oğuz təhlükədir. Beyrək isə mənim evimə təhlükədir, biləsən. Bu Oğuzu ki mən qurmuşam, bu evimi ki, mən ucaltmışam, gərək ki,

İç Oğuz da, Dış Oğuz da, tüm qalın Oğuz südəmərindən əldə qılınca tutanınadək gərəkdir ehtiram qılsın. Oğuz öncə özü-özünə ehtiram etməzsə, Arşın Dirək Təkurmu bu ehtiramı qılacaq, ya Şöklü Məlikmi? Buyur, o gün Trabzon məliyindən xəbər gəldi, ona da Bayburd söyləyibmiş bu Beyrəyin oradakı əməllərini. Nə zindan, nə həbs, nə məhrumiyyət?... Boşuna rəvayətlərdir. Qonaq kimi aparıblar, saxlayıblar, Bayburdun bir bıkr qızı varmış, o qızı yolundan eləyib, qız dəxi bunun ucundan bütün elçilərini geri göndərirmiş, Beyrək mənim sözlümdür, məni halallığa alacaqdır, söz vermişdir – deyirmiş. Babası, anası bu qavatın yolunu gözləyə-gözləyə məzara gömüldülər, bu, Təkgözün üstünə gedən ordudan qaçıb getsin deyin Bayburdda özünə isti ocaq bulubmuş... Oğuzun başında bu gün olmasa da, yarın bir bəla vardır, Qorqud, bəlli bilgil. Nə edəlim?! Necə edəlim?! Tədbir qılmamız gərəkir. Dış Oğuz dişini artıq qıcadı. Aruz boyununu kənara çəkdi. Qayət, Aruz savaşı tədbirini qılacaqdır. Hələ mən bu Qazılıq Qocadan dəxi bir şeylər anlamıram. Düzmürd qələsindən dönəli, bilirəm ki, Aruzla tez-tez görüşürlər.. Amma dəxi nə deyirlər, nə qoyurlar, onu bilməm. Qazılıq Qoca dəxi Dış Oğuzdandır, Aruzun qövmü sayıla bilir. O zaman Dış Oğuzu razı salmaq üçün mən bunu vəzirliyə aldım. İndi Aruzla iyləşir. Bax belə, Qorqud, oğul. Belə-belə işlər. Sən dəxi «casus», «casus» dersən, bu casus məni, sənə söylədim ya, çox az ilgiləndirər. Suç da ki, bizim özümüzdə. Suç Qazanındır, Qorqud, Qazanın.

Bayındır Xan bunları yana-yana söyləyib yum verdi, susdu. Mən dəxi susdum. Bəli, bu imiş Xanın əsl öyrənmək istədiyi mətləb. Kim Oğuz içində nəyi dilər?! Oğuzun irinli yarası hardadır? Artıq uzun zamandan bəri ikiyə bölünmüş Qalın Oğuzun sözdəki birliyi bu gün niyə tük qədər nazik oldu? Suçlu kimdi? Bayındır xan sözünü boşuna deməz. Suç Qazanın imiş. Qazan, Qazan... İndi

kim nə yapa bilir ki... Mənlik deyil. Ümid qaldı Xanın şəfqət damarına. Ey Nur daşı...

– Qorqud, oğul, məni yaxşı dinlə. Qazan mənim göykümdür, mən Qazana yapmalı olduğumu yapamam. Sən nə dersən?

– Doğru buyurursan, Xanım. Qazana qəzəb eləsən, o zaman Oğuz doğrudan doğruya, birdəfəlik parçalanıb ayrılır. Savaş başlar, amma bitməz.

– Öylə. O zaman bəs nə edəlim? – Bayındır Xan sordu. – Bizə gerek olan odur ki, savaş, başlamadan bit-sin, unudulsun. Bizə bir başqa suçlu gərəkir.

– Xan, suçlu vardır. – Mən ehtiyatla dedim.

Bayındır Xan gözün qiya tutub maraq içində mənə baxdı.

– Bəli, həşəmətli Xan. Suçlu Aruz Qoca olursa, bu iş bitirmi?

– Qorqud, suçlu varsa, cəzası da olmalıdı. Aruza nə deyəcəksən? Yığacaqdır başına Dış Oğuzu, hərzə-hərzə söylənəcək, söylənəcək, axırı bu işini böyük savaşla başlayacaqdır. Amma bitəcəkdir?! Aruz dersən, bu Aruz hələ ki bir yaman iş yapmadı...

– Yaparsa?... – Mən sordum.

– Nə yapacaqmış ki, Aruz? – Bayındır Xanın qara gözləri qorxunc parıldadı, – mənə qarşımı yapacaqdır?

– Xanım, Aruz distursuz bir Oğuz bəyini öldürürsə, cəzası varmı? – Mən sordum.

– Var! – Bayındır Xan cavab verdi. – Distursuz öldürərsə, var, hesab verəcəkdir.

– Xanım, Aruz cəzasını alarsa, Qalın Oğuz Aruzdan dönərsə, İç Oğuz Dış Oğuz savaşı sona yetərmi?

– Yetər! – Bayındır Xan yenə qətiyyətlə dedi.

– O zaman, Xanım Aruzun bu suçu işləməsi lazım.

Bayındır Xan diqqət edib mənə baxdı. Mən davam etdim:

– Bəli, həşmətli Xan, qurban gərəkir. Bu qurban varsın Aruza, səni Qazanla barışdırmağa gəldim desin.

– Sonra nə olsun? – Bayındır Xan qatı maraqla etdi.

– Sonra, Xanım, Aruz suçu işlətsin, bunu... öldürsün. Daha sonra Qalın Oğuz Aruza cəza versin. Məsələ bitsin.

– Öyləmi? – Bayındır Xanın səsi yavaş çıxdı. – Kim olacaqmış bu qurban, söylərmisən?..

Məqam yetişmiş idi. Mən düşünmədən-daşınmadan dodaqlarımı səssizcə tərpedərək bu qurbanın adını Bayındır Xana dedim.

Bayındır Xan yenə mənə çox diqqətlə baxdı. Bu dəfə mən Bayındır Xanın gözlərinin dibsiz dərinliyində bu adın onsuz da mən deməzdən çox-çox əvvəl gizlənmiş olduğunu gördüm. «Xan hər şeyi əvvəlcədən düzənləmiş, qurğusunu qurmuş idi, adı məndən çıxarmaq idi məqsədi» – kəlmələri yenə də havada fırlanıb könlümə girdi. Hardan gəldi bu kəlmələr? Qayət, Nur daşından gəldi, özgə gələn yer varmı ola, əlbəttə yoxdur...

– Dünya gəlimli dünyadı, amma dünya həmi ölümlü dünyadı, Qorqud. Əcəl alır, yer gizlədir, sirrini özündə saxlayır. Sən bu işi sona yetirə bilirmisən? – Bayındır Xan mənə sordu.

– Dünya qoca dünyadı, həşmətli Xan. – Mən söylədim. – Bu dünyada sirr qalarmı, qalmazmı, onu mən bilmənəm. Mən Oğuzda sirləri könlümə yığa-yığa nə hala düşdüm, bilirmisən?! Bu dəxi sirlərin sirri olar. Könlümün məzarlığına gömülər, amma dünya ki dersən, bu, bir adam kimidir, bu gün vardır, yarın yoxdur. Yarın olmazsa, sirrini kimə verəcəkmış?..

– Sənin bir sirrini dəxi artacaqmış. – Bayındır Xan dedi. – Amma dünya ki, dersən, Qorqud, oğul, dünya qoca deyil. Dünya dediyin cavan dünyadır.

– Xan doğru buyurur. Amma... dəxi nə qaldı bu dünyanın başına gəlmədi?! Odlu mancanaqları dəxi icad etdilər...

– Dünya cavan dünyadı, Qorqud. Kişinin uzun yaşının ucu ölümdür. Dünyanın yaşının isə ucu olmazmış. Bilirmisən... bilirmisən, kim bunu mənə dedi? Bilmirsən. O zaman dinlə... Babam! Babam mənə bunu derdi, heç unutma. Babam Qamğan derdi... Bir dizini yerə basıb gözünü qiya tutub mənə, məndən keçib o tərəfə, gen dünyaya baxdıqca baxa durub bilirmisən, nə derdi?! Deyəcəyəm, həpsini deyəcəyəm. Dinlə məni, gərəkin ola-cıqdır. Babam Qamğan derdi ki...

... artıq kim bilir, neçənci gündür, zəlzələdən sağ çıxan insanlar ah-zar içində, sonsuz kədər və qüسسə içində ölümlərin qoxumağa başlamış cəsədlərini dəst-dəst bir yerə yığır, sonra bütün güclərini toplayaraq bu cəsədləri Gəncənin şimal səmtində yerləşən qədim Səbzivar qəbristanlığına daşıyıb orada dəfn edirdilər. Qəbristanlıqda yeni qazılmış qəbirlər üzündən addım atmağa yer qalmamışdı... Qəbirlərin üstü isə vəhşi-vəhşi səslər çıxarıb dövrələmə uçuşan, irili, balacalı, saysız-hesabsız quşla dolu idi və bu mənzərə insanların qəlbini həm də qorxu ilə doldururdu. Darmadağın olmuş evində, bir möcüzə, sağ qalmış qoca bir münəccim vardı, sözü-nə-falına çoxdandır kimsə inanmırdı, qətiyyətlə belə dedi: “Bu quşlar ölüb gedən günahsız biçarələrin ruhlarıdır, sakitlik arayırlar. Qorxmayın, uçub-uçub sonunda yorulacaqlar və o zaman bizləri əbədi olaraq tərک edib buralardan gedəcəklər...”

Son söz və yaxud natamamlığın damğası

Şərqsünas qıza söz verdiyim kimi A 27/ 733 nömrəli qutudakı Yarımçıq Əlyazmanı ona, ya da aşağıda, gırəcəkdəki qapının sağ tərəfində yerləşən Əlyazmaların qorunma otağına qaytarmalı idim. Nədənsə, mən bu qızın özünü bir də görmək istədim. Son dəfə Əlyazmanı səliqə ilə qutunun içinə yerləşdirəndə beynimdən qəfil keçən belə bir fikirdən özüm də diksinən kimi oldum. «Bu qızı bir daha görməyəcəyəm. Axtarsam da, yoluna-izinə düşsəm də o artıq mənim üçün yox oldu, uçdu, dağıldı, itdi...».

Paltomu geyinib otaqdan çıxdığım yerdə az qala üz-üzə toqquşduq. İçində Əlyazma olan qutu qoltuğumda idi, əlimdə isə bu qızın Əlyazma mətnini yazıb mənə verdiyi dəftərlər vardı. Birtəhər qoltuğumdakı qutunu ona ötürdüm və, elə bil, nə isə həm yüngülləşdim, həm də rahatlaşdım. Təşəkkürlər, nə bilim nələr, bir sözlə, ehtiramların izharı və sairədən sonra Şərqsünas qız yenə də üzünün bir cizgisi belə dəyişmədən qutunu məndən alıb bərk-bərk qucaqladı və heç bir söz soruşmadan durub gözlədi. Çox istəyirdim ki, o, nəsə soruşsun, mən də ona düşündüklərimdən, hiss etdiklərimdən bir şeylər danışım, o isə susdu. Getməyinə də getmirdi, danışmağına da da-

nışmırdı, elə bil, gözlərilə baxıb arxayın olmaq istəyirdi ki, mən, nəhayət, buraları tərک edib birdəfəlik çıxıb gedirəm.

Yavaş-yavaş ikimiz də bir kəlmə kəsmədən çıxışa tərəf yönəldik, o yəqin ki, Əlyazmaların qorunma otağına gedəcəkdi, mən də ki, İnstitutdan çıxacaqdım. Beynimdə yenə də Yarımçıq Əlyazmadakı Bayındır Xanla Qorqudun son söhbəti dolaşmağa başladı. Qoca Bayındır Xan! Gənc Qorqud! Bunların arasındakı dünya! Qoca Xanın gənc dünyası və gənc Qorqudun qoca dünyası. Nə təhər demişdi Qorqud: «odlu mancanaqları dəxi ixtira etdilər, nə qaldı?...» Mən birdən anladım ki, onların hər biri öz dünyasında o birisi ilə söhbət edir; Bayındır Xanın dünyasında öz Qorqudu var idi, Qorqudun «dəxi» dünyasında öz Bayındır Xanı var idi. Bunlar bir-biri üçün bir yerdə yoxdular... Bəs bu məndən qabağa düşüb amma bütün vücudu ilə hər hərəkətimi sanki izləyən, Yarımçıq Əlyazmanı öz içində bələnməmiş uşaq kimi gizlətməmiş qutunu qucağına sıxıb dikdabanları ilə taqqataq salan bu arıq, çəlımsız qızın öz dünyası necə – varmıydı? Mən onun dünyasında kim idim?! Niyə onun siluyeti mənə o cızma-qaraların içindən açıqca, lap aydınca sezildi, eynən mənimlə qapı ağzında toqquşan zaman üzündəki o ifadə idi həmənlə siluyeti mənə tanıtmışdı. «Söhbətdən qaçır, bilərəkdən qaçır. Bəlkə də bütün İnstitut əməkdaşları Şərqsünas qızın bu cür görkəmi ilə, mənim getməyimi, yox olmağımı gözləyən bütün işçilərin vahid arzu-niyyətini özündə cəmləmiş səbirsiz görkəmi ilə hamılıqla məni yola salırdı və, əlbəttə ki, bu, belə idisə heç bir əlavə sözsöhbətin yeri ola bilməzdi.

«Görəsən Şah İsmayilla bağlı mətnlə Qorqudun mətni arasında bir uyğunluq, gizli də olsa bir əlaqə vardır, yoxsa?.. Soruşsam bundan, necə olar? Yox, bunlar lap çaşarlar, elə bilərlər, tədqiqat-zad yazmaq niyyətim var. Bu saat bizim arxamızca dəlikdən-deşikdən, gö-

rünən, görünməyən min bir yerdən min cür göz baxır. O nə qapıdı, cırtıldağa-cırtıldağa örtüldü, kölgəsi, elə bil...» Qız irəliddə, mən onun arxasınca enli pillələrlə aşağı düşməyə başladıq.

Üç gün bura gəlib-getməyimin indi, bir azdan, nəhayət ki, sonu çatacaqdı. Özümü hazırlayırdım ki, Şərşünas qızla bir daha əməlli-başlı vidalaşım, dərin təşəkkürlərimi ona yetirim, amma, necə bilirsiniz, heç arxasına da baxmadan, mən, elə bil, heç yox idim bunun üçün, pilləkənləri tez-tez düşüb gedib girdi o Əlyazmaların qorunma otağına, yox oldu, əridi.

Küçəyə çıxdım. Onun mənə verdiyi dəftərləri (iki qalın dəftər idi) əlimlə bir də paltomun cibində yoxladım. Rahatlıqla köks ötürdüm. Tərəddüdlərimin sonu, deyəsən, gəlib çatmışdı. Yəqin ki, bu bitəcəksə, elə-belə də bitəcək. Eynən bizim Əlyazmada olan kimi. Natamamlıq artıq, deyəsən, öz damğasını «Yarımçıq Əlyazma»ya aid nə vardısıa hər şeyə vurmuşdu. Əlbəttə ki... Nə edəcəyimi beynimdə götür-qoy edə-edə uzun bir yoldu, gedirdim və birdən gəlib yadıma düşdü ki, üzündə lal məzəmmət Şərşünas qızın mənə dediyi kimi...

—
TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA
MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru